તપસ્વી રાજકુમાર.

લેખક

ડાહ્યાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા.

પ્રકાશક

કેશવલાલ હરગોવિંદ દવે

અધિપતિ

ભાગ્યોદય-અમદાવાદ.

તપસ્વી રાજકુમાર

અથવા

પદ્મિનિનો ઉપસંહાર.

લખનાર,

ડાહ્યાભાઇ રામચંદ્ર મહેતા.

આદ્ય તંત્રી ભારતજીવન.

સમ્પાદક, સસ્તીવાર્તામાળા—અમદાવાદ.

પ્રકાશક,

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે.

તંત્રી ભાગ્યોદય—અમદાવાદ.

સને ૧૯૧૮. સંવત ૧૯૭૫.

દ્વિતિયાવૃત્તિ. પ્રત ૧૦૦૦.

કીં. રૂ. ૧-૮-૦.

'VIRTOUS LIFE IS A REAL SOURCE OF HAPPINESS.

"Hard lot of man! to tail for the reward
Of virtue, and yet lose it!–Wherefore hard?
He that would win the race, must guide his horse
Obedient to the customs of the course:
Else, though unequalled to the goal he flies,
A meaner than himself shall gain prize."

Truth William Cowper.

શ્રી ભાગ્યોદય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં જેઠાલાલ દેવશંકર દવેએ
છાપ્યું. ખાડીઆ—અમદાવાદ.

સમર્પણ.

અનંત કૃપાનિધિ, અનંત દયાળુ

પરબ્રહ્મ પરાયણ પરમાત્માસ્વરૂપ

શ્રીમદ્ સદ્‌ગુરૂ દેવ.

જેની કૃપાથી મન, વાણી અને કર્મ, પવિત્ર
ગતિ ધારણ કરે છે તેમનાજ ચરણ-
કમળમાં તેજ મન, વાણી અને
કર્મનું ફળ સમર્પણ.

લિ. ચર્ણરજ

લેખક અને પ્રકાશક.

પ્રસ્તાવના.

ગુર્જર પ્રજામાં વાંચનની પ્રવૃત્તિ વધતી જાય છે અને વાંચનનાં સાધનો—ગ્રંથો—પણ વધતાં જાય છે એ આનંદની વાત છે. જે દેશની પ્રજામાં ઉત્તમ પ્રકારનું વાંચન પ્રવર્તે છે તેજ દેશની પ્રજા આદર્શરૂપ થાય છે, અને તેજ પ્રજા ઉન્નતિના શિખર ઉપર સુખ-વિભવ ભોગવે છે. ઉચ્ચ મનોવિચાર અને નિર્મળ પવિત્ર મનોવિકારવાળા ગ્રંથો વાંચક વર્ગના હ્રદયમાં ઉચ્ચ સંસ્કારોની છાપ પાડે છે, ધર્મશાસ્ત્ર કથિત નીતિ, ધર્મ અને સભ્યતા શિખવે છે. ભારતવર્ષ એક વખત ઉચ્ચ સંસ્કારી પ્રદેશ હતો. કાળચક્રના ઉલટસુલટ આંટામાં અટવાઇને તેજ ભારતવર્ષના ઉચ્ચ સંસ્કારો આજે કાળના ચક્ર નીચે દબાઇ ગયા છે. પરંતુ પાછલાં થોડાંક વર્ષ થયાં એ ઉચ્ચ સંસ્કારોને ખિલવવા દેશના જૂદા જૂદા વિદ્વાન નરનારીઓ યત્ન કરી રહ્યા છે. અને તે મહાન ઈશ્વર એવો દિવસ સત્વર બતાવે કે જે દિવસે ભારતવર્ષ પોતાની પ્રાચીન ઉચ્ચ આદર્શ સંસ્કારોથી સંસ્કૃત થઈ જગત્‌ની સર્વ સમાજમાં ઉચ્ચ આદર્શરૂપ થાય. તેમજ ભારતને અસભ્ય—જંગલી—અર્ધનગ્ન—આદિ વિશેષણો આપી તેને તુચ્છ ગણનાર સમાજ સમક્ષ પોતાનાં ઉચ્ચ નીતિધર્મ બતાવી ત્હેમનીજ દૃષ્ટિમાં ઉચ્ચ આદર્શ સ્વરૂપ ગણાય. ભારતવર્ષની સમગ્ર પ્રજાએ સ્વાભિમાન રાખીને પોતાના પ્રાચીન નીતિ, ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું અને ઉચ્ચ આદર્શરૂપ થવું એ તેમના પોતાનાજ હાથમાં છે. જ્યાં સુધી તેમ નહિં થાય ત્યાં સુધી સભ્ય ગણાતી પાશ્ચાત્ય સમાજમાં તેમનું સ્થાન નથી, તેમનું માન નથી, અને તેમને માટે જે અધમ વિચારો પ્રવર્તે છે તે વિચારો પણ બદ-

લાશે નહિં, અને એવા વિચારો–વિકારો બદલાશે નહિં ત્યાં સુધી તેઓ સુખી પણ થશે નહિં એ નિશ્ચયજ. તેટલા માટેજ કહેવામાં આવે છે કે ગુર્જર ભાષામાં ઉત્તમ પ્રકારના ગ્રંથો પ્રકટ થાય અને ગુર્જર પ્રજા પોતાના ગ્રંથકારોને ઉત્તેજન આપી સાહિત્ય ભંડારમાં વૃદ્ધિ કરે તથા તે ગ્રન્થો વાંચી પોતે સભ્ય મનુષ્યની ગણનામાં ગણાય, અને સભ્ય દેશોની પ્રજા જેટલાજ સમૃદ્ધિવાન થાય. ઉત્તમ પ્રકારના ગ્રન્થોના વાચન મનન વડેજ પાશ્ચાત્ય સમાજ, જ્ઞાન, સુખ, અને વિભવના શિખર ઉપર ચ્હડયો છે તે ગુર્જરી પ્રજાએ વિસરવું જોઇતું નથી.

પ્રસ્તુત નવલકથા "**તપસ્વી રાજકુમાર**" વાંચતાં ગુર્જરી પ્રજાને તેઓના કેટલાક અનિષ્ટકારક સાંસારિક રિવાજોનું ભાન થશે જ્યાં સુધી એવા હાનિકારક રિવાજોમાં ફેરફાર થશે નહિં અને પ્રત્યેક જ્ઞાતિ પોતાની જ્ઞાતિમાં સુધારા કરશે નહિં ત્યાં સુધી તેઓ સુખી થશે નહિં. ઘણી ઉચ્ચ જ્ઞાતિયોમાં એક પત્નિ જીવતી છતાં અને તે ભરયુવાવસ્થામાં હોવા છતાં સંતાન પ્રાપ્તિની ઉતાવળમાં ઝટ બીજી પત્નિ કરે છે અને બે હોવા છતાં ત્રીજી પત્નિ કરે છે. આ રીવાજ મહા અનિષ્ટકારક છે. જ્યાં સુધી પ્રથમ પત્નિનું વય ગર્ભ ધારણને માટે યોગ્ય જણાય ત્યાં સુધી બીજી પત્નિ કરવી એ તો મહા ક્રૂર રિવાજ છે. એમાં કંઈ પણ શંકા નથી. પ્રસ્તુત ગ્રંથ લખનારે એવાં અનેક ઉદાહરણો જોયાં છે તેમાંનું એકજ ઉદાહરણ અત્રે દર્શાવવું યોગ્ય થઇ પડશે કેઃ–બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિના ૩૦ વર્ષના એક યુવાનને ૧૬ વર્ષની એક પત્નિ હતી છતાં તે ૧૨–૧૩ વર્ષની બીજી પત્નિ પરણ્યો. તે બન્નેને સંતાન ન હોવાથી ત્રીજી પરણવાની તૈયારીમાં છે। એવે સમયે તેને જ્ઞાતિઓએજ જો ચોક્કસ પ્રકારના નિયમો ઠરાવ્યા હોય તો એક પછી એક પત્નિઓનું લશ્કર ભેગું કરવામાં આવે નહિં અને યુવાન બાળાઓનો ગૃહસંસાર વિષવત્ થાય નહિ ? પ્રત્યેક જ્ઞાતિના આગેવાનોએ શુદ્ધ અંતઃકરણથી પોતાની જ્ઞાતિમાંના એવા અનિષ્ટકારક રિવાજો બંધ પાડવા જોઇએ અને તેને બદલે તેઓને સૌ પ્રકારે ઇષ્ટકારક હોય એવા રિવાજો દાખલ કરવા જોઇએ. આ નવલકથામાંથી ઇતિહાસ સાથે સાંસારિક ગૃહસ્થાશ્રમનું પણ દિગ્દર્શન થશે અને તે ઉપરથી ગુર્જર સમાજને કંઈક જાણવાનું શિખવાનું મળશે.

"ગુજરાતી" ની ભેટ "**પદ્મિની**" અથવા "ભસ્મીભૂત ચિતોડ" નામક નવલકથા મ્હારા વાંચવામાં આવી તે વખતેજ તેમાં એક પ્રકરણની ખામી જોવામાં આવી. રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ વાંચક વર્ગ જાણે છે કે ચિતોડના બાળક મહારાણા લક્ષ્મણસિંહના રાજ્યનો સર્વ કાર્યભાર તેમના કાકા મહારાણા ભીમસિંહ ચલાવતા હતા. તેઓ સિંહલદ્વીપવાસી ચોહાણ વંશીય હમિરશંગની કન્યા પદ્મિની સાથે પરણ્યા હતા." આવું સ્પષ્ટ વાક્ય વાંચવાથી શંકા ઉત્પન્ન થઇ કે ક્યાં મેવાડ અને ક્યાં સિહલદ્વીપ? ક્યાં મહારાણા ભીમસિંહ અને ક્યાં પદ્મિની? તેમની વચ્ચે ઘણા માઇલનું અંતર છે. એટલે એ એનાં લગ્ન થવાનું કંઇક કારણ દર્શાવવામાં આવ્યું હોત તો વાંચક વર્ગને શંકાનું સ્થાન રહેત નહિં. એ સંબંધી "પદ્મિની" નવલકથામાં કંઇક લખાવું જોઇતું હતું. પરંતુ તેમ થયું નથી. એટલે સ્વાભાવિક રીતેજ એ સંબંધી એકાદ નવલકથા લખવાની મ્હારી ઇચ્છા થઈ હતી. પરંતુ થોડા વખતમાંજ શ્રીયુક્ત યોગિન્દ્રનાથ અક્ષેપાધ્યાયનું બંગાલીમાં લખેલુ "તાપસ કુમાર" નામક પુસ્તક મ્હારા વાંચવામાં આવ્યું. તે પુસ્તકમાં મ્હારી શંકાનુંજ સમાધાન જણાયું. અને તેના ફળ સ્વરૂપ આ નવલકથા વાંચક વર્ગ સમક્ષ સાદર થાય છે. આ નવલકથામાં ઇતિહાસનું વસ્તુયત્કિંચિત્ હોવા છતાં તેના મૂળ બંગાળી લેખકે જે ખુબીથી વસ્તુસંકલના શબ્દચાતુર્ય અને વર્ણનશક્તિ દર્શાવી છે તે ઉપરથી વાંચક વર્ગને ઉત્તમ પ્રકારનું સાહિત્ય મળશે એમ જાણીનેજ પ્રસ્તુત નવીન કથા લખવાનું સાહસ કર્યું છે. ગુણજ્ઞ ગુર્જરી પ્રજા તેનો આદર સત્કાર કરશે એવી આશા છે. ગુર્જર ભાષામાં ઉત્તમ પ્રકારનું વાંચન પ્રકટ થાય અને ગુર્જર બંધુઓ ત્હેને ઉત્તેજન આપી તે દ્વારા ઉચ્ચ સંસ્કારો પ્રાપ્ત કરી માતા ભારતિનું ગૌરવ વધારે એજ મનોભાવના છે. ઇતિ.

ભારતજીવન—મુંબઈ.
વટસાવિત્રી.
૧૯૭૫.

ડાહ્યાભાઇ રામચંદ્ર મ્હેતા.

પ્રકાશકની પ્રસ્તાવના.

આ પુસ્તકની પહેલી આવૃત્તિ એકજ વર્ષમાં ખપી ગઇ હતી તે પછી કાગળોની મોંઘવારીથી તેની બીજી આવૃત્તિ છપાતાં વિલંબ થયો હતો. આ પુસ્તકની માગણી દિવસે દિવસે વધતી જવાથી છેવટે મોંઘવારીમાં પણ તેને છપાવી અમારા ગ્રાહકોના હાથમાં મૂકવાનો વિચાર કરી ને આ તેથી તે પુસ્તક તૈયાર કરાવ્યું.

આજકાલ નવલકથા અને વાર્ત્તાનાં પુસ્તકો ઘણાં થઇ ગયાં છે. પણ જે વાર્ત્તા વાંચ્યા પછી તેમાંથી મનુષ્યને કાંઇ શીખવાનું કે પોતાનું વર્ત્તન સુધારવાનું ન મળી આવે તેવી વાર્ત્તાઓ જનસમાજ ઉપર સારી અસર કરી શકતી નથી. તેથી અમે અમારી વાર્ત્તાઓ નિર્દોષ, રસીક અને જનસમાજ ઉપર અસર કરી શકે તેવીજ બહાર પાડવાનો વિચાર કર્યો છે. અને આ વાર્ત્તા તેવી ઉપયોગી અમને જણાતાં તેની બીજી આવૃત્તિ પણ આવી મોંઘવારીમાં બહાર પાડી છે.

અમે આશા રાખીએ છીએ કે પ્રથમ આવૃત્તિ માફકજ આ આવૃત્તિ પણ લોકપ્રિય થઇ પડશે. અમારા ગ્રાહકો જો આવી નવલકથાઓને પસંદ કરશે તો હવે પછી દર વર્ષે બે-ચાર સુંદર, રસીક અને જ્ઞાન આપનાર વાર્ત્તાઓ બહાર પાડવાનો અમે જે વિચાર રાખીએ છીએ તેમાં અમને મદદગાર થઇ પડશે.

અમદાવાદ તા. ૨૮-૧૧-૧૮	જેઠાલાલ દેવશંકર દવે. પ્રકાશક

॥ श्री सद्गुरवे नमः ॥

તપસ્વી-રાજકુમાર.

ઉપક્રમણિકા.

અજમેર પ્રદેશાંતર્ગત, આરાવલ્લી પર્વતનાં ઉન્નત શ્રૃંગો જાણે નીલ આકાશને સ્પર્શ કરવા હાથ લાંબા રહી રહ્યાં છે. સ્થળે સ્થળે મૂલ્યવાન પત્થરના કટકા, અપૂર્વ પ્રભા વિસ્તારી રહ્યા છે. પર્વતમાંથી વહેતાં પાણીનાં ઝરણો, જાણે પ્રકૃતિ દેવીના કાનની તૃપ્તી કરવાને મધુર વીણા વગાડી રહ્યાં છે. પર્વતની ચારે દિશાઓમાં મનોહર બગીચો બની રહ્યો છે. કોઇક સ્થળે રજતપિણ્ડ સમાન સફેદ પત્થરના બે કટકા થઇ, પોતાની પ્રભાવડે કાનનભૂમિને પ્રતિબિંબિત કરી રહ્યા છે. પર્વતોની ગુહાઓ, નિત્ય અંધકારવડે ઢંકાયલી હોવાથી ત્હેને "અંધારી રાતનું કેદખાનું" કહીએ તો તે અતિશયોક્તિ નથી. પર્વતનાં ઉંચાં માથાઓનું ખરૂં માધુર્ય, વેગળેથીજ સ્પષ્ટ રૂપે જણાય છે. જાણે મ્હોટા મ્હોટા વીર યોદ્ધાઓ, કોઇ શત્રુનો અહંકાર ઉતારવા તૈયાર થઇ રહ્યા છે! તેમની પાસે પડેલા શીલાખણ્ડના કટકા જાણે તેમનાં અસ્ત્રશસ્ત્ર રૂપ હોય એમ અનુમાન થાય છે! પર્વતની ચારે દિશામાં-નિર્જન બ-

ગિચામાં-સિંહ, વાઘ, વગેરે હિંસક પશુઓનાં ટોળેટોળાં, સ્વતંત્રપણે વિહાર કરે છે. તેમની ભયંકર ગર્જના વડે સમસ્ત વનપ્રદેશ કમ્પાયમાન થઇ રહ્યા છે. આવી ભયંકર ગર્જના સાંભળવા છતાં પણ પાસેનાં સ્થાનોમાં વિહાર કરતાં હરણનાં ટોળાં નિર્ભયપણે જંગલનું લીલું ઘાસ ચરતાં જણાય છે, આ કેવું આશ્ચર્ય ! આ સ્થળે શું હિંસા થતી નથી ? સિંહ અને વાઘનું હમેશનું ભક્ષ્ય ગણાતા હરણો તેમની પાસે થઇને ચાલ્યાં જાય છે, છતાં તે વનરાજ તેમના તરફ નજર પણ કરતો નથી. શું આ સ્થળ પ્રકૃતિદેવીનું વિલાસ ભવન છે ? શું ત્યાં પ્રકૃતિ દેવીએ સર્વના કાનમાં મોહમંત્રની ફુંક મારી છે ? શું તે દેવીએ પોતાનાં બાળકોને “ એક બીજાનાં ભાઇ ” બનાવી રાખ્યાં છે ? એક સિંહ, એક હરણને નજરે જોવા છતાં તેનું ભક્ષ્ય કરવાની તેને લાલસા ઉત્પન્ન થતી નથી ત્હેનું કારણ શું ? શું સિંહે પોતાની હિંસા કરવાની ટેવ છોડી દીધી છે ? હા, તેમજ છે. આ પ્રદેશમાં વસનાર પ્રત્યેક પશુ એક બીજાને સહોદરરૂપ ગણે છે. પછી એક ગમે તેટલો બળવાન હોય; અને બીજું ગમે તેટલું નિર્બળ હોય તો પણ તે એક માતાના સન્તાન જેવાં થઈ રહ્યાં છે. પોતાના પ્રદેશમાં તેમણે “ ભાઇબંધી ” બાંધી છે. જાતી સ્વભાવ તજ્યો નથી પરંતુ પોતાના પ્રદેશમાં નહિ ! ત્યાં તો સર્વ એક બીજાના બંધુરૂપ થઇ રહ્યાં છે, આ મનોહર દ્રષ્ય જોઇ કોણ કહે છે કે જગતનાં ભયંકર પશુઓમાં પણ દયા, માયા નથી ! ફાડી ખાનાર પશુઓમાં દયા, માયા છે, અજ્ઞાન, અવાક્ પશુઓમાં દયા, માયા છે. નથી માત્ર શહેર ગામનાં મનુષ્ય પ્રાણીમાં ! નથી માત્ર શીખેલા ભણેલા જ્ઞાની સ્ત્રી, પુરૂષોમાં !

આ ગાઢ વન-જંગલમાં મનુષ્યોનો પગરવ નથી, તેમ છતાં પણ વૃક્ષલતાની ઝાડીમાં આ એક ત્રણ દિવસનું બાળક ક્યાંથી

આવ્યું ? જૂવો, જૂવો ! એક મનોહર બાળક નિરાધાર, નિરાશ્રયપણે વન–જંગલમાં ક્યાંથી આવ્યું ? એની માતા કેવી પત્થર જેવી છાતીની હોવી જોઇએ ? શું તે નિર્દય, ઘાતકી માતા હશે ? શું તે કોઇ રાક્ષસી કે પિશાચિણી હશે ? શું તેના હૃદયમાં પોતાના વ્હાલા બાળક ઉપર પ્રેમ નહિ હોય ? ગમે તેમ પણ તે એક માતા હતી. ત્હેનામાં પુત્ર–પ્રેમ ન હોય એ કેમ બને ? જૂવો તે બાળક ભૂખનાં દુઃખે રડે છે ! તેના કમળનાં બિડાયલાં ફૂલો જેવાં કોમળ નેત્રોમાંથી આંસુની ધારા ચાલી જાય છે. જૂવો જૂવો, તે રડતું રડતું આમ તેમ તરફ-ડીયાં મારે છે ! તેની સ્થિતિ જોઇને પાષાણ પણ પીગળી જાય તેમ છે ! શું આ પર્વતના કઠણ પત્થરોમાંથી નિકળતાં ઝરણ તે પત્થર પરથી પડતાં આંસુ તો નહિ હોય ? અહિં તે બાળકનું રડવું સાં-ભળે તેવું બીજું કોણ છે ? માત્ર આરાવલ્લીના પત્થર ! તેથીજ તેનું હૃદય પીગળી જઇ આંસુ ક્હાડી રહ્યા છે ! તે બાળકને રડતાં છાનું રાખે એવું આ સ્થાને કોણ છે ? કોઇ નહિ ! આ જંગલનાં પશુઓ ત્હેને છાનું રાખતાં નથી ! સુગંધિત પુષ્પો ઉપર ગુન ગુન શબ્દ કરી ભમતા મધુલોલુપ ભ્રમરો પણ તેને છાનુ રાખતા નથી ! બા-ળકને ભૂખ લાગી છે તેથી તે રડે છે છતાં પણ ભ્રમરો તેના મોંઢામાં ફૂલમાંથી ચુસેલું મધ રેડતા નથી ! શું ભ્રમરોને પણ દયા નહિં આવતી હોય ? આ દેખાવ જોઇ એવીજ ધારણા થાય છે કે જગતમાં બધાંજ પોતપોતાના સુખને માટે મહેનત કરે છે ! કોઇને પારકાના દુઃખનું ભાન થતું નથી. કોઇ પારકાના દુઃખ કાપવા મેહેનત કરતું નથી. સૌ સ્વાર્થનાં દાસ છે. કોઇને પરમાર્થનું જ્ઞાન નથી. કદાચ કોઇ પરમાર્થ કરતું હશે તો તેમાં પણ તેનો સ્વાર્થ રહેલો હશે ! મનુષ્યના મનની વાત કોણ જાણે છે ? ફક્ત તે સર્વજ્ઞ ભગવાન !

અરેરે! કોણ અભાગિની, આ બાળકને જંગલમાં મુકી ગઇ હશે! તેનો રડવાનો અવાજ, જંગલને કમ્પાવી મુકી આકાશમાં સમાઇ જાય છે! અરેરે! તેને કોઇ છાનું રાખતું નથી! ચારે દિશામાં હિંસક પશુઓનાં ટોળેટોળાં આમ તેમ ફરે છે, તે પણ બાળકના રડવાનો અવાજ સાંભળતાં નથી! રડી રડીને બાળકનું ગળું બેસી ગયું છે, તેનો કોમળ અવાજ ખોખરો થઇ ગયો છે! તેનું સુવર્ણ-મય શરીર ઝાંખું પડી ગયું છે. તેનો ચંદ્ર જેવો સ્નિગ્ધ ચ્હેરો કર્કશ થઇ ગયો છે. તેના ગળાની નસો સુકી ગઇ છે. હવે ત્હેનામાં રડવાની શક્તિ નથી- તે બહુ રડયું છે! ઘણું રડયું છે! બેહદ રડયું છે! તેણે રડી રડીને કોઇ મદદગારને માટે બુમો પાડી છે પણ અહિ સાંભળે કોણ! અહિં તો સૌ પોતપોતાનું ભક્ષ્ય શોધવાની ધુનમાં છે. સૌ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવામાં મશગુલ છે. વનદેવિ! મા! તમારા શાન્તિમય નન્દન વન રાજ્યમાં, ત્રણ દિવસનું નિરાધાર બાળક પડયું છે। ભૂખે તે દુઃખી થાય છે! દેવિ! તે મરણતોલ થઇ પડયું છે। ત્હેની રક્ષા કરો મા! હે જગધાત્રી માતા! ત્હમે ત્હેની માતા થાઓ મા! ત્હમારા આ હિંસા—દ્વેષ વગરના શાંતિમય રાજ્યમાં કોણ પાપી આ બાળકના પ્રાણ લેવા તૈયાર થયું હતું! મા! શું ત્હેના હૃદયમાં દયાનો એક છાંટો પણ નહિં હોય? એનું પ્રફુલ્લ મુખકમળ જોતાંજ નિર્દય મનુષ્યના હૃદયમાં પણ સ્નેહની અમૃતધારાઓ ફુટી નિકળે એમ છે. જેનું મુખકમળ જોતાંજ જળનાં કમળ પણ લજ્જા પામે એમ છે. જે બાળકનું મુખારવિન્દ જોતાં તપેલા મનુષ્યનું હૃદય પણ શીતળ થાય એમ છે. ક્ષુધા અને તૃષા પણ ઉડી જાય એમ છે. દેવિ! તેજ કોમળ કમળફૂલ જેવા મનોહર, નયનારામ, કોમળ પ્રાણના બાળકનો વિનાશ કરવા કોની ઇચ્છા થઇ

હશે ? શું તે પાપીનું હૃદય પત્થરથી ઘડેલું હશે મા ? ઓહો ! જણાય છે કે તે પાપાત્મા–દુરાત્મા–ક્રૂરથી પણ વધારે ક્રૂર હોવો જોઇએ ! ધિક્ક એવા પાપાત્માને ! ધિક્ક એવા પાષાણ હૃદયને !

કોમળ બાળકનો રડવાનો અવાજ જંગલનાં હિંસક પશુઓને અને પહોંચ્યો છે ! તેઓ એક પછી એક ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યાં છે. કોઇ સિંહ બાળકનો રોદનધ્વનિ સાંભળી આંખમાંથી આંસુ ક્હાડતો બાળકના સ્હામું જોતો ઉભો છે ! એક વાઘ લાંબી પુંછડી ઉંચી કરી જાણે બાળકને દુઃખી કરનાર નિર્દય માતા ઉપર ગુસ્સે ભરાયો હોય તેમ રાતી આંખો કરતો ઉભો છે. એક હરણ જાણે તે બાળકની નિર્દય માતાની શોધ ક્હાડવા જવાની તૈયારીમાં હોય તેમ ફાટી આંખે આમતેમ જોતું ઉભું છે. કેટલાંક હરણનાં બાળકો, રડતા બાળકના દુઃખમાં સહાનુભૂતિ દર્શાવતાં હોય તેમ તેની આસપાસ વિંટળાઇને ઉભાં છે ! બીજા કેટલાક સિંહ, કેટલાક વાઘ અને કેટલાંક હરણો બાળકની આસપાસ વિંટળાઇ તેના દુઃખનું કારણ શું હશે ? તેની મીમાંસા કરવા બેઠા છે અને જાણે ઉંડા વિચારમાં પડી ગયા હોય તેમ સ્થિર નેત્રે એક બીજાના સ્હામે જોયાં કરે છે. વનદેવીને પણ જાણે દયા આવી હોય તેમ થંડા પવનને સાથે લઇ, બાળકના માથા ઉપરનું મ્હોટું ઝાડ હલાવી તેને પવન નાંખવા લાગ્યાં ! અનેક ઝાડોના હાલવાથી સૂર્યનાં કિરણો ત્યાં પ્રવેશ કરી શકયાં નહિ. શાંતિમયી વનદેવીના શાંતિ–નિકેતનમાં પ્રવેશ કરવાથી સર્વનાં અંતઃકરણ મુગ્ધ થઇ જાય છે, કારણ કે સૃષ્ટિકર્તાએ આ તપોવનમાં સર્વ મનોહર વસ્તુઓનું પ્રદર્શન ભરી શોભામાં વૃદ્ધિ કરી છે. આ નન્દન કાનન સમાન વનવાટિકા એ ઋતુરાજનું રાજભવન છે. આ સ્થળે સર્વ ઋતુઓ સમાન રીતે પ્રફુલ્લ થયેલી જોવામાં આવે છે. સર્વ પ્રાણીઓ

સુખપૂર્વક દિવસો નિર્ગમન કરે છે. અહિં દુઃખ નથી, પરિતાપ નથી! અહિં કોઇ કોઇનો રાજા નથી, કોઇ કોઇની પ્રજા નથી! અહિં કોઇ કોઇનો વિશ્વાસઘાત કરતું નથી, કોઈ કોઇની ચોરી કરતું નથી. અહિં દુકાળ નથી, મરકી નથી! અહિં કોઇને કર ભરવો પડતો નથી! કોઇ કોઈની ચાડી ચુગલી કરી શકતું નથી. અહિં કોઇ કોઇની કાનભંભેરણી કરી શકતું નથી! અહિં કળીયુગ પ્રવેશ કરી શકતો નથી, અહિં પક્ષપાતપણું પ્રવેશ કરી શકતું નથી! અહિં તો સદા સુખ. સદા આનંદ, સદા સુકાળ અને સદા સત્યુગ ચાલે છે! જેને જેમ ફાવે તેમ આહાર વિહાર કરી શકે છે. અહિં યોગમગ્ન થયેલા યોગીઓની ક્ષુધા નિવારણ કરવા માટે મા વનદેવીએ વૃક્ષો ઉપર અનેક પ્રકારનાં ફળ, ફૂલના ઝૂમખા તૈયાર કરી રાખ્યા છે. અનેક પ્રકારનાં મીઠાં કંદમૂળની ઉત્પત્તિ કરી રાખી છે. પહેરવાને માટે અનેક ઝાડની છાલ તૈયાર છે. સુગંધિત ફુલોથી લચી પડેલાં ઝાડો પણ બાળકને દુઃખે દુઃખી થઇ, ભવિષ્યમાં કોઇ વિપદ્ ન આવી પડે તેની શંકામાં જ, પોતાનાં વિધવિધ પ્રકારનાં લીલાં પાંદડાં, રાજછત્ર રૂપે બાળકના માથા ઉપર ધરી રહ્યાં છે! ફળવાળાં સર્વ વૃક્ષો જાણે બાળકનો કલેશ સહન નહિ કરી શકતાં હોય અને પવનના સપાટાથી વખતે એકાદ ફળ બાળકને વાગતાં તેને દુઃખ થાય તેવી આશંકાથી સીધાં ટટાર મડદાં—જેવાંજ ઉભાં રહ્યાં છે! તરૂશાખા ઉપર બેઠેલા બપૈયાઓ, હૂ—હૂ—હૂ—હૂ—શબ્દ બોલી, વનદેવીને પોતાનો શોક જણાવી રહ્યા છે. બપૈયાનો તે મર્મભેદી હૂ—હૂ શબ્દ—ધ્વનિ સાંભળતાં જ જાણે અંતઃકરણનાં અનેક બંધનો શિથિલ થઇ જાય છે. બપૈયાનો શોક—ધ્વનિ સાંભળી બીજાં વૃક્ષો ઉપર બેઠેલાં કોકિલ પક્ષીઓ પણ સહન કરી શકયા નહિ. તે પણ મીઠા ગળામાંથી પંચમસ્વરે એવોજ શોક—ધ્વનિ

કરી જગતનાં પ્રાણીમાત્રને શોક-સમાચાર આપવા લાગ્યાં. તેઓ જાણે કહેવા લાગ્યા કે: " હે જગત્ નિવાસી લોકો ! હવે આ બાળકનું દુઃખ અમારાથી જોઇ શકાતું નથી ! શું કરવું? શું કરવું? દોડી આવો ! દોડી આવો ! " આવા શબ્દો કહેતાં ચીસો પાડવા લાગ્યાં. તે નિર્દોષ પંખી જાણે સ્ત્રીઓને કહેતાં હોય કે: " હે સ્ત્રીઓ ! સન્તાન એ કેવી અમૂલ્ય વસ્તુ છે તેની તમને ખબર નથી. હમણાં તમને જણાવીશું નહિ. જ્યારે તમને બાળક થશે ત્યારેજ તમે તેની કિંમત જાણી શકશો. " વળી ઉંચે સ્વરે તે બોલે છે કે: " જુવાનીના તોરમાં મદ-મસ્ત થયેલી યુવતિ વહુ લક્ષ્મી ! તમને બાળક થાઓ, બાળક થાઓ." એવું કહીને જાણે તે પંખીઓ રડવા લાગ્યાં. અયિ દયામયી કોકિલાઓ ! ધન્ય છે તમને !

મધમાખીઓ આખો દિવસ પરિશ્રમ કરી, મધ એકઠું કરી, એક ઝાડની ડાળી ઉપર મધપુડો બનાવતી હતી. વનદેવીનો કેવો અનન્ત મહિમા ! પવનની સ્હાયતા વડે ઝાડની ડાળીઓ હલાવી હલાવી તે મધપૂડો બાળકના માથા ઉપર લટકાવ્યો છે. મધમાખીઓને દયા આવી. તેમણે દયા કરી બાળકના મ્હોંમાં એક એક ટીપું કરી મધ રેડવા માંડયું છે. જાણે તે બાળકને " બાલામૃત "જ આપવા માંડયું છે ! તેનું જીવન-રક્ષણ કરવા માંડયું છે. અહા ! પ્રકૃતિ દેવીનો કેવો અદ્ભૂત મહિમા ! હમણાં ઝાડની ડાળી પર બાઝેલા મધપૂડામાંથી એક પછી એક મધનાં ટીપાં બાળકના મ્હોંમાં પડતાં હોવાથી તે ચાટી જાય છે, અને જરા જરા હસતું મ્હોંડું પ્હોળું કરી બીજાં ટીપાં પડવાની વાટ જૂવે છે. જેમ જેમ ટીપાં પડે છે તેમ તેમ તે આનંદપૂર્વક ગળે ઉતારે છે. આનંદમાં મગ્ન થઇ ટુંકા ટુંકા હાથ પગ હલાવે છે. બદામની મીજ જેવાં પ્હોળાં નેત્રે આમતેમ જુવે છે. અહા

કેવું સુંદર ! કેવું સુંદર ! મધ પીવાથી તેની ક્ષુધાદેવી શાન્ત થઈ. બાળક આટલીવાર સુધી આંખો બંધ કરી રડતું હતું, તેની ભૂખ શાંત થતાં તે હવે જાણે પ્રકૃતિદેવીની સુંદર લીલા નિહાળે છે. તેના મુખ ઉપર હમણાં તેજ જણાય છે. હવે તેનો ક્લેષ દૂર થયા છે. વનદેવીએ તેને સાન્ત્વન આપી પોતાનું મોહિની સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. વાચક ! એક વખત પેલા બાળક–કમળની શોભા જૂવો ! જૂવો તે કેવું પ્રફુલ્લ જણાય છે. જૂવો, સૂર્યદેવને પણ જાણે બાળકના દુઃખે દુઃખ થયું હોય તેમ પશ્ચિમ આકાશના એક ખુણામાં તે ભરાવા લાગ્યા છે. હવે તેનો તે સખત તાપ નથી. જોતજોતામાં તે ઝાડની ઘાડી ઘટામાં સંતાઇ જાય છે. ન્હાનાં બાળકને સાન્ત્વન આપવા આકાશમાં પણ એક પછી એક તારાઓ ફુટી નિકળ્યા છે. થોડીવારમાં રજનિપતિ ચન્દ્રદેવ પણ નિલઆકાશમાં ઉદય થઇ અમૃતમય, રજતધારા વરસાવવા લાગ્યા. વનદેવીએ આજે જાણે આકાશને પોતાનાં રાજ્યનું એક મણિમય ચન્દ્રાતપ બનાવી દીધું છે. વસન્ત–વાયુ આજ્ઞાકારી સેવકની પેઠે નાનાં પ્રકારનાં ફુલોની સુગંધ લઇને ચારે દિશામાં વહેવા લાગ્યો છે. રાતે પ્રફુલ્લ થનાર પુષ્પોની કલિકાઓ એક પછી એક ખીલવા લાગી. બાળકે પણ આનંદમાં મસ્ત થઇ હાથ પગ પછાડી પોતાની ક્રિડા કરવા માંડી. રક્ષણ કરનાર હિંસક પશુઓ બાળકની આસપાસ શયન કરી ગયાં. જાણે તે તેનો ચોકી પ્હેરો ભરતાં હોયની !

મધ્ય રાત્રિનો સમય થયો છે. ચન્દ્રનાં શીતલ કિરણોવડે જંગલની શોભામાં વૃદ્ધિ થઇ છે. બાળકનાં નેત્રો બિડાઇ ગયાં છે, તે નિદ્રાદેવીના ખોળામાં વિશ્રાંતિ લે છે અને "જેનું કોઇ નથી તેનો ઇશ્વર છે." એ સૂત્ર સિદ્ધ કરી આપે છે. આવા ઘાડા જંગલમાં એક જટાજૂટ ધારી, લાંબી દાઢીવાળો, શાન્તપ્રકૃતિવાળો એક તપસ્વી પુરૂષ,

બન્ને હાથનું સંપૂટ વાળી બાળકની પાસે બેઠો છે, એ કોણ ? તે ક્યારનો બેઠો છે ? શું તે સંસારસુખને જલાંજલી આપી, પરમપિતાના પવિત્ર ચરણનો આશ્રય લેવા માટે યોગાસને બેઠો છે ? અહો ! તે કેવો શાન્ત પ્રકૃતિનો જણાય છે ! બાહ્ય દૃષ્ટિ નથી ! બાહ્ય જ્ઞાન નથી ! બાહ્ય શ્રવણશક્તિ નથી ! હાય ! જો તેને સાંભળવાની શક્તિ હોત તો આ નાના બાળકનો રડવાનો અવાજ તે યોગીનો યોગ ભંગ કરી શકત નહિં ? વાંચક ! જો તમારે એ યોગીરાજનાં દર્શન કરવાં હોય તો સુખેથી કરો ! તે નેત્રો બંધ કરીને કેવા શાંત ચિત્તે બેઠા છે ? ઇન્દ્રિય, મન, પ્રાણ અને બુદ્ધિને, જગતના અનેક વિષયોમાંથી ખેંચી લઇ જાગ્રત, સ્વપ્ન વિગેરેમાંથી નિવૃત્ત થયા છે. જુવો ! તે કેવા લાંબી જટાજાલવાળા છે, તેમણે ઝાડની છાલનાં વલ્કલ પહેર્યા છે. જગતની અનેક માયાવી તૃષાઓમાંથી નિવૃત્ત થઇને માત્ર શ્રીહરિનાં પ્રેમની પ્રાર્થના કરે છે. યોગમાં મગ્ન છે તેથી શું તેઓ પેલા બાળકરૂપ પરમાત્માનો રડવાનો અવાજ સાંભળી શકતા નથી ? મધ્ય રાત્રે તે બાળકને તૃષા લાગી છે, તેથી તે રડે છે. તે હાથ લાંબા કરી ચન્દ્ર લેવા ચાહે છે. ચન્દ્રમાં અમૃત છે. અમૃતપાનથી તરસ મટે છે. એ જ્ઞાન બાળકને કોણે આપ્યું હશે ? તે વાત તો ભગવાન જાણે. અમે તો એટલુંજ જાણીએ કે ન્હાનાં બાળકો ચન્દ્ર જોઇને હાથ લાંબો કરે છે. તેને બાળકો " ચાંદા મામા " કહે છે. તે બાળકની માતાનો ભાઇ થાય છે કે નહિ તે અમે જાણતા નથી. કારણ કે જગતની કોઇ સ્ત્રીને પેટે એવા " ચાંદા મામાનો " જન્મ થયો હોય એમ સાંભળ્યું નથી ! ગમે તેમ પણ નિદ્રામાંથી ઉઠેલું બાળક રડતું રડતું " ચાંદા મામા " તરફ હાથ લંબાવે છે. જાણે કાંઇ અરજ કરે છે !

અહા ! યોગીનો મન-ભ્રમર આ વખતે બ્રહ્મ-પદ કમળમાંથી

મધુપાન કરે છે. તેનું મન-પ્રાણ બ્રહ્મમાં તલ્લીન થયું છે. શું તેથી જ બાળકનું રડવું તે સાંભળતા નથી? બાળક અને બ્રહ્મ એ બન્ને તો એક જ છે. એક બ્રહ્મનાં અનેક રૂપ છે. એ સર્વનો એકાકાર થઇ એક અદ્વિતીય બ્રહ્મ થયો છે. અનેક ન્હાની દોરડીઓનું એક મ્હોટું દોરડું વણાયું છે. એક મ્હોટા વૃક્ષનો વિસ્તાર વૃક્ષો થતાં અનેક ન્હાનાં વૃક્ષો થયાં છે. શુદ્ધ સ્વચ્છ ન્હાની દોરડીઓનું એક મ્હોટું શુદ્ધ, સ્વચ્છ દોરડું થાય છે. મેલી, ગંદી દોરડીઓ તે શુદ્ધ, સ્વચ્છ દોરડામાં હોવા છતાં જુદી પડેલી જણાઈ આવે છે. શુદ્ધ સ્વચ્છ દોરડીઓ તે એક દોરડામાં એકાકાર થઇ જાય છે. જન્મથીજ પાપ નહિં કરનાર જીવ-બ્રહ્મ તે એક સચ્ચિદાનંદ-બ્રહ્મમાં તદાકાર થઇ જાય છે-એકાકાર થઇ જાય છે. ત્હેને પુનઃ જીવન મરણ નથી. જેઓ કાયિક, વાચિક કે માનસિક પાપાચરણ કરે છે તે મેલી, ગંદી દોરડીની પેઠે એક બ્રહ્મથી વિખુટા પડી જાય છે ભવ-જંગલના અંધારા માર્ગમાં અથડાય છે. પણ આ બાળક! તે તો શુદ્ધ-સ્વચ્છ પવિત્ર છે. તે બ્રહ્મરૂપ છે. એ બ્રહ્મનો રડવાનો અવાજ યોગીના હૃદયકમળમાં અથડાયો છે. ધીમે ધીમે ત્હેમની સમાધિ છુટી છે. તેમણે ચંચળ નેત્ર ચારે દિશા તરફ નજર ફેરવી હિંસક પ્રાણીઓને જોયાં. એકાએક તે બાળકને પણ જોયું. તેના માથા ઉપર લટકતી ડાળ ઉપર મધપૂડો જોયો. પવન વડે ડાળીને હાલતી જોઇ બાળકના મુખમાં મધ આવે છે તે પણ જોયું. એકાએક યોગીનું શરીર કમ્પાયમાન થયું. સ્થિર નેત્રે ત્હેના સ્હામું જોઇ મનમાં ને મનમાંજ વિચારવા લાગ્યા: "અહો! આ બાળકનું મુખકમળ જોવાથી ગમે તેવા સંતાપિત મનુષ્યનું હૃદય શાંત થાય છે. જગતમાં એવું કોણ નિષ્ઠુર મનુષ્ય હશે કે જે આવા કોમળ બાળકને આ જંગલમાં મુકી ગયું હશે! કોણ પિશાચિણી

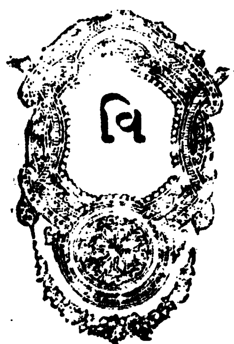
માતા, પોતાનાં આવાં બાળક રત્નને જંગલમાં નાંખી ગઇ હશે? ના, ના, તે તો પિશાચિણી નહિ હોય! પિશાચિણી શું પોતાના બાળકને તજી દે? ત્યારે તે વાધિણી હોવી જોઇએ! ના, ના, તે પણ પોતાના બાળકને આમ ફેંકી જાય નહિં. તે તો પોતાના બાળકને મન-પ્રાણ-પૂર્વક યત્ન કરે છે. ત્યારે શું જગતમાં એવાં કોઈ નિષ્ઠુર માનવીઓ હશે કે જે પોતાનાં બાળકને આ પ્રમાણે મારી નાંખવા તૈયાર થાય? પિશાચિણી અને વાધિણી કરતાં પણ નિષ્ઠુર જીવો જગતમાં છે કે? શું સર્પિણી પણ પોતાનાં બાળકનું રક્ષક કરતી નથી? ત્યારે શું એવા નિષ્ઠુર જીવો સર્પિણી કરતાં પણ નિર્દય? હતભાગ્ય બાળક! ત્હેં કઇ પિશાચીના ગર્ભમાં જન્મ લીધો હશે? ત્હારો હતભાગ્ય પિતા ક્યાં? તું કોઇ સાધારણ બાળક નથી! ત્હારૂં મુખ જોતાં તું કોઇ રાજપૂત્ર જણાય છે. ત્હને જોતાં ત્હારાં માતા પિતા પણ કોઇ સાધારણ સ્ત્રી પુરૂષ જણાતાં નથી! ત્હારા માતા પિતાને પણ દોષ આપવો ઉચિત જણાતું નથી. ત્યારે આ જંગલમાં તને મૂકી ગયું કોણ? રે! આ શું? એના બાહુ જાંધ સુધી લાંબા છે! પહોળું કપાળ છે! કણ્ઠસ્વર સુલલિત છે. બાળક? તું કોઇ સાધારણ નથી, ત્યારે તું કોણ? ત્હને કોણ આ જંગલમાં ફેંકી ગયું? ત્હારૂં આ ચંદ્ર સમાન મુખ જોતાં પાષાણ પણ પીગળી જાય તેમ છે. એક તો આ ભયંકર જંગલ અને ચારે દિશામાં હિંસક પશુ પક્ષીઓ ફરી રહ્યાં છે. મનુષ્ય આ સ્થળે આવી શકે તેમ નથી. તરૂલતાઓ ગગનને સ્પર્શ કરશે એવી બ્હીકથી વનદેવીએ ત્હેમને શાખા-પ્રશાખારૂપ હાથ આપી તે આડા સંધાવ્યા છે. મ્હોટા મ્હોટા બળવાન યોદ્ધાઓનો પણ અહિં અહંકાર ઉતરી જાય તેવી ભયાનકતા છવાઇ ગઇ છે. ત્હને આ સ્થળે કોણ પાપી માણસ નાંખી ગયું હશે? કુમળાં પાંદડાંનો ઢગલો કરી

તેમાં ત્હને કોણ સુવાડી ગયું હશે? અહા ! મનુષ્ય નિર્દય નિષ્ઠુર થાય છે પણ હિંસક પશુઓ કેવાં દયાળુ છે? તેણે ત્હારી આસપાસ કેવી ચોકી રાખી છે? મનુષ્યને જોતાંજ તેને ફાડી ખાય તેવા વાઘ અને સિંહના હૃદયમાં કેટલી દયા ઉત્પન્ન થઇ છે ! અહા ! મનુષ્યનું હૃદય એથી પણ નિષ્ઠુર ભયાનક છે? બાળક ! તું કોણ છે? કેમ ઉત્તર આપતું નથી? લાવ, હું જ્ઞાનચક્ષુથી જોઉં કે તું અને ત્હારા પિતા માતા કોણ છે?"

એટલું કહીને યોગીરાજે ધ્યાન ધર્યું. વાચક ! આ બાળકનું સર્વ વૃતાન્ત ધીમે ધીમે તમારા જાણવામાં આવશે. ઉતાવળે આંબા પાકતા નથી.

પ્રકરણ ૧ લું.

રાણો ભીમસિંહ.

વિદ્યા, બુદ્ધિ અને બલ-વિક્રમ, એ ચીરકાલ, સમાન રહેતાં નથી. સમયે સમયે તે સમસ્ત વિપરીત થઇ પડે છે. સમયનો એવોજ મહિમા છે. તેમ ન હોત તો આર્યગૌરવની આવાસ ભૂમિ-રાજપૂતસ્થાનની આવી દુર્દશા થાયજ કેમ? એક સમય જેમના શૌર્ય-વીર્યવડે પૃથિવિ કમ્પાયમાન થતી હતી, મોગલો અને મરાઠાઓ જેમના પ્રબળ પરાક્રમ વડે, એક સમયે, મુસલમાન સુદ્ધાં પદદલિત અને અપમાનિત થયા

હતા, જે આર્ય જાતિનાં બલ–વિક્રમ જોઇને એક સમયે શત્રુઓ વેગળે ન્હાસતા હતા, આજે તે રાજપૂતો ક્યાં છે! રાજપૂતોનું અધિષ્ઠાન ક્ષેત્ર તે રાજપૂતાનાનું સૌન્દર્ય ક્યાં જતું રહ્યું? જે રાજપૂતોની તલવાર ત્હેમની શય્યા હતી, ઢાલ એ ઓશિકું હતું, પરાક્રમ અને સાહસ-એજ જેમની નિદ્રા કહેવાતી હતી, આજે તેજ રાજપૂતોની દુર્દશાની સીમા આવી રહી છે! રાજપૂતો! તમેજ એક સમયે સાક્ષાત્ કાળમૂર્તિ ધારણ કરીને પ્રબળ પરાક્રાન્ત મુસલમાન મોગલ–પઠાણ રાજાઓને પરાજિત કર્યા હતા કે? આજે તેજ તમે શત્રુ સ્હામે લડાઇ કરતાં પરાજિત થઇ, શત્રુની તલવાર વડે માથાં કપાવો છો? તમારા પૂર્વજોનું તે વીર્ય, શૌર્ય ક્યાં ગયું? તેથીજ કહેવામાં આવે છે કે કોઈ પણ વસ્તુ ચીરકાલ સમાન ભાવે રહેતી નથી. સમયના નેત્રમાં કાંઇ પણ સહન થતું નથી. સમય એ કોઇને સમાન સ્થિતિમાં રાખતો નથી, તેથીજ કવિઓ કહે છે કે સમય અદેખો છે. રાણા ભીમસિંહ પણ સમયની અદેખાઇના અંધારા કૂવામાં પડયા છે. હમણા તે મનુષ્યની દ્રષ્ટિથી વેગળા છે. એક સમયે એજ મહારાણા ભીમસિંહ, ચિતોડના સિંહાસન ઉપર બેસી ઇશ્વરી સંકેતથી પ્રજાનું પાલન કરતા હતા, દુઃખીનાં દુઃખ મોચન કરતા હતા. અનેક પરોપકારનાં કામો કરી જેઓ જગતનાં માનવીઓના હૃદયમાં પ્રાતઃરમર્ણીય થઇ ગયા છે. આર્ય ધર્મ એ તેમના હૃદયનો અલંકાર–રૂપ હતો. દેવ અને દ્વિજ ઉપર તેમને અચલ ભક્તિ હતી. પરાક્રમમાં ભીમસિંહને બીજો ભીમ કહેતાં અત્યુક્તિ થતી નથી. દુર્બળ મનુષ્યોને અભયદાન અને બળવાન ઉપર બળ અજમાવી પરાજય કરવો એજ તેમનો સ્વાભાવિક ગુણ હતો. મહારાણા ભીમસિંહમાં આટલા બધા સદ્ગુણો હોવા છતાં તેમને એક મ્હોટી ખોટ પડી હતી, તેને લીધેજ તેમનું હૃદય ખિન્ન હતું.

તેથીજ તેઓ વખતો વખત વિચાર સાગરમાં ગોથાં ખાતા હતા. આટલા બધા ઐશ્વર્યના અધિપતિ હોવા છતાં તેમનું મન વિષાદથી ભરેલું રહેતું અને ચિન્તાની ચિતામાં હંમેશાં બળ્યા કરતું હતું. જેટલા દિવસ મનનું અસ્તિત્વ, તેટલા દિવસ ચિન્તા ખરીજ ! ચિન્તા સર્પિણીના વિષમ વિષથી મહારાજાનું મન ગરલમય બનતું અને તેમાં ને તેમાંજ તેઓ ઉત્સાહભંગ થતા. રાણા ભીમસિંહને કોઇ વસ્તુની ખોટ નહોતી. માત્ર સંસારનો સાર, પ્રાણનો આનંદ વધારનાર ફક્ત એક પુત્રરત્ન નહોતું. વિધાતાને ઘેર સવાશેર માટીની ખોટ પડી ગઇ હતી કે શું ? એટલી ખોટ તે મહારાણાના જીવનમાં મ્હોટી ખોટ ગણાઇ હતી. એ ખોટને લીધે તેઓ હંમેશાં, છેદાઇ ભોંયે પડેલી વૃક્ષ-શાખા જેવા થઇ પડતા. તે મનમાં ને મનમાંજ વિચાર કરતા કે, " હું કેવો નરાધમ ! મ્હારૂં ભીમસિંહ નામ કદી પણ "રાણા" કહેવડાવવાને યોગ્ય નથી. ધિક્કાર છે મ્હને ! હું મહા પાપી ! મ્હારા જીવનથી પિતૃઓ સંતોષ પામશે નહિ. હા સ્વર્ગિય પિતા ! હા માતા ! તમારા કુલાંગાર સન્તાન ભીમસિંહથીજ હવે પરમપવિત્ર રાણા વંશનો ઉચ્છેદ થઈ જશે. પ્રિયતમ મહારાણી સુશીલા માત્ર એક પુત્રરત્નને માટે સર્વદા શાસ્ત્ર, વિધિયુક્ત દાન, ધર્મ, જપ, તપ કરે છે; એકાંત ચિત્તે પ્રભુ ભક્તિ કરે છે. પરંતુ હા જગદીશ ! તેમ છતાં પણ તમારા અપાર દયા-સાગરમાંથી એક બિંદુ દયા મેળવી શકીશ નહિં ? પ્રભો ! આવા અસહ્ય મનઃદુખમાં પીડાઇ હજી કેટલો સમય નિર્ગમન કરવો પડશે ? હે દયામય ! મ્હારી સાધ્વી, પતિવ્રતા, ભક્ત પત્ની ઉપર કૃપા કર !" ભીમસિંહ આ પ્રમાણે ચિંતા કરતો કરતો ગળગળો થઇ ગયો. તેને કાંઇ પણ સારૂં લાગતું નહિ. જાણે સુખ વિભવ તેની નજરે દુઃખરૂપ ભાસવા લાગ્યાં. જેના મનમાં ચિન્તાએ ઘર કર્યું છે તે ગમે તેવો

જ્ઞાની છતાં અજ્ઞાનાંધકારમાં ગોતાં ખાતો જણાય છે! માનવ હૃદયનું એવુંજ રહસ્ય છે. સંસારમાં જેને પુત્ર નથી તેને પોતાનું ઘર સ્મશાન તુલ્ય જણાય છે. રંક અથવા રાજા ગમે તે હોય પણ પુત્રના દર્શનની અપેક્ષા—બન્નેને સરખીજ હોય છે. પુત્ર એજ સંસારની શોભા, પુત્ર એજ ઘરનું ધન, પુત્ર એજ નારી હૃદયનો આનંદ અને પુત્ર એજ જગતમાં પિતા માતાનો નેક ટેક રાખનાર અપૂર્વ સાધન ગણાય છે. પરંતુ પુત્ર પણ સત્પુત્ર હોવો જોઇએ. સત્પુત્ર હોય તોજ માતાપિતાનું મુખ ઉજ્વળ રાખે છે, વંશની માન—મર્યાદા વધારે છે, અને માતા પિતાના નામની કીર્તિ ચારે દિશામાં ફેલાવી જયઘોષ કરાવી મૂકે છે. સત્પુત્ર ન હોય તો તેના કરતાં પુત્ર—હીન રહેવું એજ સારૂં છે.

વિચારમાં ને વિચારમાં વખત વીતવા લાગ્યો. ભીમસિંહ વખત નહિં ગુમાવતાં અંતઃપુરમાં ગયો. પોતાની—પ્રતિમા, જીવન—સંગિની, પ્રાણાધિક પત્ની મહારાણી સુશીલાની પાસે ગયો. ત્યાં તેણે જોયું કે સુશીલાનો મુખચન્દ્ર ઝાંખો પડી ગયો છે. પુત્ર વગર તેનું હૃદય હમેશાં ચિન્તાતુર રહેતું હતું. આજે પણ તે ચિન્તાની વિષમય જ્વાળાએ એ કોમળ લતિકાને કરમાવી નાંખી છે. તે ખિન્ન હૃદયે ભોંયપર પડી આલોટે છે. તેણે સુવર્ણ—મુક્તાના અલંકારો તથા સારાં વસ્ત્રો કાઢી નાંખ્યા છે. રાહુથી ઘેરાયલો ચંદ્ર પૃથ્વી પર આવી પડ્યો હોય તેમ જણાય છે. ભીમસિંહે મહારાણીની આવી દુરાવસ્થા જોઈ તેના શરીરે સ્પર્શ કર્યો અને કહ્યું: "પ્રાણાધિક સુશીલે! આ શું પ્રિયે! તું ચિતોડની રાજરાણી થઇને સાધારણ માણસની પેઠે અધીરી થઇ જાય એ કેમ ચાલશે?" સુશીલાના અંતઃકરણમાં ઘણા દિવસથી એક પ્રકારની નિરાશા ભરાઇ બેઠી હતી. વૃક્ષ હોવા છતાં ફળ થયાં નહિં! પતિ પત્નિ બન્ને હોવા છતાં સન્તાન સુખ થયું નહિં! ભવિષ્યમાં

તેમને દત્તક પુત્ર લઇ રાજવંશનું નામ રાખવું પડશે, એ બહુ પરિતાપની વાત થઇ પડી! સાધ્વી સુશીલા જાણતી હતી કેઃ સંતાન સુખ એ માત્ર દૈવના હાથની વાત છે. તેથીજ તેણે દૈવને પ્રિય થાય તેવાં કામોમાં મન પરોવ્યું છે. અલંકારાદિથી તેને આનંદ થતો નથી. મહારાણાને પાસે બેઠેલા જોઈ સુશીલા સત્વર બેઠી થઇ, અને તેમને આનંદ આપવા માટે મનના વિચાર મનમાં જ સમાવી દઇ બોલીઃ— "નાથ! શરીર ઘણું તપી ઉઠ્યું છે, તેથી થોડીવાર ભોંય ઉપર સુતી હતી. માટીની જમીન ઉપર સુવાથી થંડક વળે છે. હવે જરાક થંડક વળી છે." ભીમસિંહે પ્રિયતમાને ઘોર વિષાદના સાગરમાં ગોતાં ખાતી જોઈ કહ્યું: "પ્રિયતમે! સર્વ વિધાતાની લીલા છે. તેણે જેના ભાગ્યમાં જે કાંઈ લખ્યું હશે તે પ્રમાણેજ થયાં કરશે. વિધાતાના લેખ ફેરવી શકે એવું ત્રિભુવનમાં કોઇ નથી. વિધિના લેખ અખણ્ડનીય સમજવા. પૂર્વ જન્મે આપણે કેટલાંએ મહાપાપ કર્યાં હશે તેથી આ જન્મે આપણે સર્વ સુખ વિભવ છતાં પુત્રરત્નનું સુખ મેળવી શક્યાં નથી. એમાં મનુષ્ય શું કરે? તેમ છતાં મનુષ્ય જે કાંઈ કરી શકે છે, મનુષ્યથી જે કાંઈ થઇ શકે છે, મનુષ્યની જેટલી શક્તિ છે, તે સઘળાં કાર્યોનું અનુષ્ઠાન કર. દેવ અને દ્વિજ ઉપર ભક્તિ—શ્રદ્ધા રાખ. દૈવી કાર્યો કરવાથી અસમ્ભવિત કામો સમ્ભવિત થાય છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે; "**नव दैवात परंबलं**।" કાય, મનોવાક્યે, ભક્તિપૂર્વક દેવ—બ્રાહ્મણની સેવા કરવાથી તે સેવા કદી પણ મિથ્યા જતી નથી, નિષ્ફળ થતી નથી. પ્રિયે! પ્રાણાધિકે! મ્હને આ રાજ્ય અને આટલો બધો ઐશ્વર્યભોગ નકામોજ જણાય છે. મ્હને એનાથી સુખ જણાતું નથી; રાજકીય વસ્તુઓ સાચી લાગતી નથી, તેમાં આનંદ જણાતો નથી. પુત્રરત્ન વગર સઘળું નિરસ લાગે છે. આજે

કેટલાક દિવસ થયાં, પુત્ર વગર મારૂં અંતઃકરણ અતિ દુઃખી થઈ પડયું છે. પરંતુ શું કરવું પ્રિયે ? અદ્રષ્ટનો પ્રતિકાર કરવો એ મનુષ્યના હાથમાં નથી. માત્ર શોક કરવાથી કાંઈ ફળ નથી." આવા આવા અનેક શબ્દો વડે ભીમસિંહે મહારાણીને આશ્વાસન આપ્યું.

ભગવાન ! અન્તર્યામીની લીલા કોણ જાણીશ કે છે ? તેની લીલા અનંત છે, અકળ છે, અકથ્ય છે. આ જગતમાં કેટલાં નર નારી, પુત્ર વગર મનમાં ને મનમાં બળીને ખાખ થતાં હશે ? તેની કોણે ગણત્રી કરી છે ? વળી કેટલાંક માતાપિતાની આસપાસ ઘણાં પુત્ર–પુત્રી ફરી વળવા છતાં તે તેમને પેટ ભરીને અન્ન પણ ખવાડી શકતાં નથી ! તે પોતાનાં સન્તાનની ભુખનું દુઃખ જોઇ આંખમાંથી આંસુ પાડી રહ્યાં છે ! કહેવત છે કેઃ "ધાના ત્યાં પાના નહિ અને પાના ત્યાં ધાના નહિ !" જ્યાં ધન છે ત્યાં છોકરાં નથી, જ્યાં છોકરાં છે ત્યાં ધન નથી ! તેથીજ કહેવામાં આવે છે કે જગતમાં સર્વ પ્રકારનાં સુખ કોઇને મળતાં નથી. અનેક લક્ષાધિપતિ પુત્ર વગર નિર્વંશ મરણ પામે છે, અને અનેક પુત્રવાળા મનુષ્યો ધન વગર ભૂખે રખડે છે ! ભગવાન કોઇ ને સર્વ પ્રકારનાં સુખનું દાન કરતો નથી ! રાજાથી રંક –દરિદ્રી પર્યંત સઘળાં એક એક પ્રકારનું દુઃખ ભોગવતાંજ જણાય છે. જગતનાં કોઈ પણ મનુષ્યને પૂછો. પ્રત્યેક માનવીનું હ્રદય એક એક પ્રકારના દુઃખની જ્વાળાથી દગ્ધ થતું જણાય છે. મહારાણા ભીમસિંહ અખૂટ ધનભણ્ડારના અધિપતિ છે છતાં એક પ્રકારના દુઃખે તેઓ દગ્ધ થાય છે. તેમનું હ્રદય સર્વદા પુત્રશોકે ભસ્મ થાય છે. શયન કરતાં, સ્વપ્નમાં, જાગૃતમાં, આહાર કરતાં, વિહાર કરતાં, તેઓને પુત્રનીજ ચિંતા થયાં કરે છે.

પતિ અને પત્ની બન્નેને એ ચિન્તાએ ઘેર્યાં છે. અનેક દિવસો વિત્યા છે. એક દિવસ પતિ પત્ની નિદ્રાવશ થયાં હતાં. મધ્ય રાત્રે

મહારાણાને એક ભયંકર સ્વપ્ન આવ્યું; જાણે તેમનું મરણ થયું છે. ભયંકર કાળ–દૂતોએ આવી તેમને બાંધી લીધા છે. ભીમસિંહ ભયથી કમ્પે છે છતાં એક શબ્દ બોલી શકતો નથી. કોઈએ જાણે ત્હેમનું મ્હોડું બાંધી લીધું છે. પાણીની તૃષા વડે તેમનું ગળું સુકાઇ જાય છે. એવાજ સ્થિતિમાં જમ–દૂતો મહારાણાને યમાલયમાં લઇ ગયા. સ્હામેજ વૈતરણી નદી વહે છે. તેમાં લોહી, માંસ, કીડા જણાય છે. જેણે અનેક પુણ્યદાન કર્યાં નથી તે પાર ઉતરી શકતા નથી. ભીમસિંહે ઘણાં દાન–પુણ્ય કર્યાં છે, તેને વૈતરણી નદી પાર ઉતરવામાં અડચણ આવી નહિ. કોઇ પણ જાતનું દુઃખ પડયું નહિ. ત્યાર પછી પૂન્નામ–નરક-કુણ્ડ આગળ આવી પહોંચ્યા. ત્યાં ભીમસિંહે જોયું કે અનેક પાપી-ઓને તેમાં નાંખી પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરાવે છે. તે પાપીઓ મ્હોટી મ્હોટી ચીસો પાડે છે. અનેક પ્રકારનાં દુઃખ ભોગવે છે. મ્હોટા મ્હોટા કીડા આવી ત્હેમને શરીરે ડંખ મારે છે. તેથી તેઓ ભયંકર ચીસો પાડે છે, એવાં મનુષ્યોની ચીસોથી કાન બહેર મારી જાય છે! તેમનું દુઃખ જોઇ નેત્રમાંથી આંસુ સરી પડે છે. આ જોતાંજ ભીમસિંહનું હૃદય ખળભળી ઉઠયું. તેનું ચિત્ત ભ્રમિત થયું ત્હેને ચારે દિશામાં અંધકાર જણાવા લાગ્યો. આ કુણ્ડમાં પડેલાઓ નિઃસન્તાન મનુષ્યો હતાં. પુત્રના પિણ્ડદાન વગર ત્હેમનો કોણ ઉદ્ધાર કરે? મહારાણાનું હૃદય કમ્પવા લાગ્યું. ત્હેને પુત્ર નથી. કોણ પિણ્ડદાન કરશે અને કોણ આ દુઃખમાંથી છોડાવશે? કમ્પતા કમ્પતાજ નરકકુણ્ડમાં પડવુ પડયું! લોહી પીવાને તલપી રહેલા કીડાઓ જાણે ત્હેને વળગી પડયા! અનેક ડંખ થવા લાગ્યા દુર્ગંધે છાતી ફાટી જવા લાગી. પ્રાણ આકુળ વ્યા-કુળ થવા લાગ્યા, પરંતુ દેહમાંથી પ્રાણ બહાર નિકળ્યો નહિ! જાણે યમના દૂતો મુદ્દગળનો માર મારવા લાગ્યા. અનેક વીર યોદ્ધાઓને કમ્પાવી નાંખનાર વીર રાણો યમ–દૂતોને કાંઇ કહી શકતો નથી. તેનું

શરીર શિથિલ થઇ ગયું છે! દુઃખના ત્રાસથી ભયંકર ચીસો પાડે છે. એક ચીસ મોંઢથી પડાઈ ગઈ. તેજ વખતે પતિવ્રતા સાધ્વી સુશીલા જાગી ઉઠી. તેણે પતિને શરીરે હાથ મુકયો. રાણો થર થર કમ્પે છે. રાણાએ આંખો ઉઘાડી છે છતાં બ્હીકને લીધે કાંઇ બોલી શકતો નથી. સ્વપ્નની વાત કહી શકતો નથી. સુશીલાનું હૃદય પણ કંમ્પવા લાગ્યું. તેણે સ્વામીને કહ્યું:–"નાથ! આજે આમ કેમ કરો છો? એકાએક મધ્ય રાત્રે કેમ નિદ્રા ભંગ થઇ? દાસીને કહો. મ્હારૂં હૃદય ચીરાઇ જાય છે નાથ!"

મહારાણાએ ચારે દિશામાં નજર ફેરવી. ત્યાં યમદૂત નથી, ત્યાં નરકકુણ્ડ નથી. ત્યાં કીડા નથી. કોઇ ત્હેનું માંસ ચુંટી ખાતું નથી. ત્યાં યમના હાથમાં મુદ્‌ગળો નથી! તે કાંઇક સ્વસ્થ ચિત્ત થયો. તેણે પાસું ફેરવ્યું. સુશીલાને સ્વપ્નની વાત કહેવાથી હૃદયમાં દુઃખ થશે. તેથીજ તેણે સુશીલાને બીજી વાતો કહી સમજાવી દીધી. ભીમસિંહે રાણીને સમજાવી તો દીધી પણ તેનું હૃદય, રાત્રે જોયલા સ્વપ્નથી વિહ્વળ થઈ ઉઠયું. તે ભયંકર ચિત્ર ત્હેની છાતીમાં કોતરાઇ ગયું. તેની છાતીમાં અનેક પ્રકારની ચિતાઓ ભડભડાટ બળી ત્હેને બાળવા લાગી. ત્હેને રાજ્ય કરવું સારૂં લાગ્યું નહિં. સર્વ વસ્તુઓ જાણે તેની આંખમાં ખૂંચવા લાગી. તે મનમાંજ ચિંતા કરવા લાગ્યો: "આ બધું "મ્હારૂં, મ્હારૂં" કહીને શા માટે હું અમૂલ્ય જીવન વ્યતીત કરૂં છું? કોને માટે આ સઘળા ધન–ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ કરૂં છું? આ બધું કોણ ભોગવશે! બાકી રહેલું જીવન ઇશ્વરના ભજનમાં ગાળવાથી પરલોકમાં સુખ મળશે. દયાળુ ભગવાનને ત્યાં જમે થશે. બસ, હવે જ્યાં એ પગ લઇ જશે ત્યાં ચાલ્યો જઇશ." આવા વિચારો કરતાં કરતાં સુશીલાના વિચારો આવવા માંડયા: "અરે! સુશીલા મ્હારા પ્રાણથી અધિક છે. તે મ્હને પ્રાણપૂર્વક ચ્હાય છે. તે મ્હારા

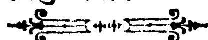
વગર જીવંશેજ કેમ? ત્હેને મ્હારા વગર પળ પણ ચાલતું નથી. જો મ્હને આવતાં વાર લાગે છે તો તેના પ્રાણ ઉડી જાય છે! મ્હારા વગર તે આહાર, નિદ્રા, સુખ, વિભવ, સુંદર વસ્ત્ર, અલંકારનો ત્યાગ કરે છે! તડફડે છે. હું ત્હેનો જીવન આધાર છું. ત્હેના રોમેરોમમાં હું વ્યાપ્યો છું મ્હારા હૃદયમાં પણ ત્હેની દૈવીમૂર્તિ વિરાજી રહી છે. ત્હેને એકલી મૂકી હું કયાં જઇશ? તે મ્હારા વગર એકલી રહેશેજ કેમ?" આ પ્રમાણે એક પછી એક વિચાર તરંગોએ આવી ત્હેના હૃદય–સમુદ્રને ખળભળાવી મૂકયો! આખો દિવસ આવાજ વિચારો ત્હેમના હૃદયમાં ઉથલપાથલ મચાવી રહ્યા!

ધીમે ધીમે સૂર્યનારાયણ ભગવાન, મહારાણાનું દુઃખ નહિ જોઇ શકવાથી અસ્તાચલ ઉપર ગયા. ત્યાંથી પશ્ચિમ આકાશમાં સંતાવા લાગ્યા. જાણે મહારાણાના દુઃખે દુઃખી થયા હોયની! અંધકાર રૂપી વસ્ત્રો પહેરી રાત્રિ–દેવી જગત્ ઉપર ઉતરી પડી! ભીમસિંહે ચારે દિશામાં નજર ફેરવી. સર્વત્ર અંધકાર છે. તેણે વિચાર્યું: "બસ, આ વખત સારો છે. આ સમયેજ ઇચ્છામાં આવે તે સ્થળે ચાલ્યા જવું જોઇએ."

તુરતજ શરીરે પહેરેલા હિરા, માણેક, સુવર્ણ અને મુક્તાથી જડેલા અલંકારો કાઢી નાંખ્યા. તુરતજ શરીરે વિભૂતિ ચોળી દીધી! ગળામાં લટકતી કીમતી મોતીની માળા કાઢી નાંખી તેને બદલે રૂદ્રાક્ષની માળા ધારણ કરી. જયાં સુગંધિત તેલ, અત્તર, ફુલેલ ચોળાતાં તે માથાના વાળમાં ભસ્મ ચોળવામાં આવી છે. જયાં કીમતી જરીનાં લુગડાં પહેરાતાં ત્યાં બે સફેદ વસ્ત્રો પહેર્યાં છે. જે હાથ વડે સોના ચાંદીના પ્યાલામાં પાણી પીવાતું તે હાથમાં એક તુંબીપાત્ર લીધું છે. જે પગમાં હીરા–માણેક જડેલી સુંદર મોજડીઓ પહેરાતી તે પગમાં લાકડાની પાવડીઓ પહેરી દીધી છે! આ વખતે મહારાણાનો વેશ

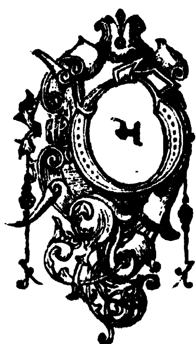
જોયો હોય તો એમજ જણાય કે જાણે મહાત્મા પરિક્ષિત, બ્રહ્મશ્રાપ વડે બળી જઇ મુક્તિ મેળવવા માટે સંસાર–ધર્મ ને જલાંજલિ આપી, પરલોકમાં મુક્તિ અપાવનાર, પતિતોદ્ધારિણી ભાગિરથીને કિનારે જવા તૈયાર થયા છે!

ચારે દિશામાં નિઃસ્તબ્ધતા પથરાઇ રહી છે. ચારે દિશામાં અંધકાર છવાઇ ગયો છે. સઘળા જીવજન્તુ ગાઢ નિદ્રામાં ઘોરે છે. સઘળાં નિદ્રાદેવીના કોમળ ખોળામાં આળોટે છે! આ સમયેજ મહારાણા ભીમસિંહ, શાંતિ–મુક્તિ મેળવવા માટે રાજમહેલમાંથી એકલાજ બહાર નિકળ્યા છે. જાણે મહાદેવ તપશ્ચર્યા કરવા જતા હોયની! તેઓ ક્યાં જાય છે તે કોઇ જાણી શકતું નથી!

પ્રકરણ ૨ જું.

યોવનમા વિરાગ!

મન એજ દેહ–રાજ્યનો રાજા છે. મન કઇ વખતે કેવા વિચારો કરશે તે કહી શકાતું નથી. મનુષ્યના મન જેવી આશ્ચર્યકારક વસ્તુ બીજી નથી. શરીર–સમુદ્રમાં મનતરંગો કઇ વખતે તોફાન કરશે, કઇ વખતે અશાંત હશે, કઇ વખતે તોફાન કરશે, કઇ વખતે સમાધાન કરશે તે પરમાત્મા સિવાય કોઇ જાણી શકતું નથી!

ક્યાં એક વખતનો રાજા અને ક્યાં આજે તેજ ભિખારી! કોઇ પોતાના મનની ઇચ્છાથી થાય છે, કોઇ પારકાની ઇચ્છાથી થાય છે! ગમે તેમ પણ તે બધા મનના વ્યાપાર છે. તે મન પોતાનું હો કે

પારકું ! પણ મન વડેજ રાજા કિંવા ભિખારી થઇ શકાય છે એ તો સત્ય ! મન એજ બંધન અને મોક્ષનું કારણ છે. મહારાણા ભીમસિંહ મહેલમાંથી બહાર નિકળ્યા છે. રસ્તામાં—ગમે ત્યાં ચાલ્યા જાય છે. તેને દિશાનું જ્ઞાન નથી. કેટલાં ગામ, કેટલાં નગર પસાર કરી એક મહિના પછી તેઓ સમુદ્રને કિનારે આવી પહોંચ્યા છે. આ વખતે નિરંકુશ મન વચમાં આવ્યું. મનની નહિં રોકાય એવી ગતિ રોકાઇ ગઇ. સમુદ્રને કિનારે આવતાંજ તે જ્ઞાનશૂન્ય થયા. આગળ જવાનો રસ્તો નથી. જ્યાં જુવો ત્યાં જળ, જળ ને જળ જણાય છે. સમુદ્રનાં તરંગો—ગર્જના કરતાં—ઉંચા ઉછળી પાછાં જળમાંજ પડે છે. જાણે અંધારી રાત્રે જળદેવતા નૃત્ય કરી રહ્યા હોયની! તરંગોના તાણ્ડવ નૃત્યથી કિનારાની જગ્યામાં મ્હોટા મ્હોટા ખાડા પડયા છે! મદમસ્ત હાથીના માથા જેવા કાળા પત્થરો, ભાંગીને ચૂર્ણ વિચૂર્ણ થાય છે કિનારા ઉપર ભયંકર ગર્જના કરતાં તરંગો ઉંચે સુધી ઉછળી ઉછળી જાણે કોઇ દુશ્મન સાથે દ્વંદ્વ યુદ્ધ કરવા દોડતા હોય તેમ જણાય છે, પણ અહંકારી પ્રાણીઓનો અહંકાર જેમ પરમાત્મા ચૂર્ણ વિચૂર્ણ કરે છે તેમ દોડતાં, ઉછળતાં જળ તરંગો, કિનારાના પત્થર—રૂપી દુશ્મનો સાથે અથડાતંજ ચૂર્ણ વિચૂર્ણ થાય છે. સમુદ્રની વચમાં પાણીનો મ્હોટો ગોળો ઉછળી જાણે પાતાળમાં પેસવા નીચે પડતો હોય તેમ જણાય છે. પાણીમાં થતાં મ્હોટાં કુંડાળાં જાણે કુદરતની મ્હોટી ઘંટીઓ હોય તેમ જણાય છે. જાણે મેઘની ગર્જના થતી હોય તેમ પાણીનો ઘુઘવાટ સાંભળતાં કાન બહેરા થઇ જાય છે. કલ્પના કરનારા માણસો, સમુદ્રનાં આવાં તોફાનો જોતાં ત્હેને કલ્પનાનો ભણ્ડાર માને છે. જળમાં ઉડતાં તરંગો જાણે પોતાના હાથ લંબાવી જળદેવીના ચરણ કમળમાં, પરપોટા રૂપી પુષ્પો અર્પણ કરે

છે. સૂર્યનાં કિરણો સમુદ્રની છાતી ઉપર કેવી અપૂર્વ શોભા કરી રહ્યાં છે! અહા! કેવી સુંદર શોભા? પરપોટાની હાર ઉપર તે કિરણોનો પ્રકાશ પડતાં જાણે કિંમની હિરાની માળા ધારણ કરી હોય તેમ સમુદ્ર પોતાના મનથીજ ફુલાતો ફુલાતો મસ્તાન હાથી પેઠે ડોલી રહ્યો છે. આવી સુંદર શોભા પૃથિવિ ઉપર બીજે કયાં છે?

ભીમસિંહ થોડીવાર સ્તબ્ધ ચિત્તે સમુદ્રની શોભા જોતા ઉભા રહ્યા, પછી પોતાના મન સાથેજ વાત કરવા લાગ્યાઃ " અહા! આ તો સમુદ્ર! એનાં જળનો છેડો કયાં છે? મગરમચ્છ જેવા અનેક જળ-જન્તુઓ ચારે બાજુએ દોડાદોડ કરી રહ્યાં છે. વિચક્ષણ નાવિકની મદદ મળે તોજ આ સમુદ્રને પેલે પાર જઇ શકાય, પરંતુ મ્હારો જીવન-સમુદ્ર પાર ઉતરવાનો રસ્તો કયાં? સંસારની અનેક ભયંકર ઉપાધિ આવી જીવન-સમુદ્રને તોફાની બનાવી મૂકે છે. નિત્ય નિત્ય નવાં ભયંકર તરંગોનો સમૂહ, હૃદયને ઉથલાવી નાંખે છે! કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર આદિ હિંસક જંતુઓ મ્હને ખાઈ જવા મહેનત કરી રહ્યાં છે! આ સમયે ભક્તિરૂપ હોડીમાં બેસીને, પરમાત્માના નામસ્મરણ રૂપ નાવિકની સ્હાયતાથી, ઉદ્ધાર પામવા સિવાય બીજો રસ્તોજ નથી! ઋષિ મુનિઓએ કહ્યું છે કે; સંસાર-સમુદ્ર તરવાનો એ સિવાય બીજો રસ્તો જ નથી. ત્યારે હું હવે અહિં બેઠો છું શા માટે? અનેક ઉપાધિ રૂપ ઝેરી જીવ-જન્તુને વેગળા કર્યાં છે શા માટે? એ તોફાની જીવન-સમુદ્ર તરવાનેજ માટે! ત્યારે હવે હું સ્તબ્ધ થઈ ગયો શા માટે? હું નિર્જન વન-જંગલમાં જઇશ. ત્યાં ભગવાનની ભક્તિ કરતા યોગીઓનાં દર્શન કરીશ. એક ચિત્તે તેમની સેવા કરીશ. એક ચિત્તે પ્રભુનું ધ્યાન ધરીશ, અને તેમનો આશિર્વાદ મેળવી જીવન સાર્થક્ય કરીશ. જેઓ સંસારના

મોહમાં ફસાયલાં મનુષ્યોનો ત્યાગ કરી નિર્જન અરણ્યમાં બેસી પરમાત્માનું ધ્યાન ધરે છે, તેમની કૃપા મેળવીશ. આશિર્વાદ મેળવીશ. હરિ–ભક્તિથી હૃદયને શાંત કરીશ. હવે મ્હારે બીજી ચિન્તા કરવાનું શું પ્રયોજન? હવે મ્હારે અનેક ચિન્તાની ચિતામાં બળવાનું શું કારણ? સંસાર સમુદ્ર તરવાનો સ્હેલો ઉપાય ભગવદ્–ભજન છે. એ જાણ્યા પછી હવે હાથ પગ જોડી બેસી રહેવાનું શું કારણ? હૃદયમાં જે દુઃખ થાય છે તે હવે સહન થતું નથી. સઘળાં દુઃખો અને સઘળી ચિન્તાઓને એકદમ વેગળે ફેંકી દઇશ."

મહારાણા ભીમસિંહે આગળ ચાલવા માંડ્યું. અરણ્યનો માર્ગ લીધો. જેટલા દિવસ પરમાત્માની કૃપા થતી નથી તેટલા દિવસ સુધી મનુષ્યથી જીવન–સાફલ્ય કરવાના માર્ગે જવાતું નથી. સુખ–શાંતિની આશાના આશ્વાસનને લીધે તેઓ આમ તેમ ભટકે છે, અથડાય છે. અનેક પ્રકારના ઉદ્યમો કરે છે પરંતુ તે સર્વ વ્યર્થ! ગમે તે કરો પણ ભાગ્યદેવી પ્રસન્ન નહિં થાય ત્યાંસુધી સર્વ વ્યર્થ! તેમાંથી કાંઇ સુફળ મળતું નથી. પરમાત્માની કૃપા એજ સર્વ સુખનું મૂળ છે.

ચાલતાં ચાલતાં ભીમસિંહે એક ઘાડા જંગલમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં ઝાડનાં ઝુંડ ને ઝુંડ સિવાય બીજું કાંઇ જણાતું નથી. ઝાડોની ઘટામાં ઘણે વેગળે સુધી ગયા પછી એક મનોહર તપોવન જોવામાં આવ્યું. જાણે શાન્તિ–દેવી પોતાની મૂર્તિ ધારણ કરીને તપોવનમાં સમસ્ત પ્રાણીઓમાં શાન્તિ વહેંચી આપે છે. અહા! કેવું મનોહર સ્થાન! અહા! કેવું શાન્ત રમણિય સ્થાન! ભીમસિંહને થાક લાગ્યો હતો તેથી યોગીઓના સ્થાનમાં પ્રવેશ કરતાંજ ત્હેના હૃદયમાં શાન્તતા થઇ. જાણે સંસારનું સમસ્ત દુઃખ ભૂલી ગયો.

મધ્યાહ્ન થયા છે. પ્રચણ્ડ તાપ પડતો હોવાથી ન્હાનાં હરણો થોડાક વિશ્રામ લેવા વૃક્ષોની શીતળ છાંયામાં આલોટે છે. પક્ષીઓ

પોતપોતાના માળામાં બેસી કિલબિલાટ કરી રહ્યાં છે: પક્ષીઓનો આનંદજનક કલરવ સાંભળતાંજ, આવા તપોવનમાં હિંસા, દ્વેષ રહિત દેખાવ જોતાંજ, મન ઉદાસ થઈ જાય છે, પ્રાણમાં જાણે સ્વાભાવિક રીતેજ ભગવાનનો અપૂર્વ મહિમા જાગૃત થાય છે! મનમાં એવુંજ લાગે છે કે જાણે આજ સાચું સ્વર્ગ છે! જે સ્થળે સ્વાર્થ નથી, ભેદ અભેદ નથો. જ્યાં પાપ નથી, પ્રપંચ નથી, તેજ સ્વર્ગ! જ્યાં સિંહ અને શિયાળમાં બંધુત્વ છે ત્યાંજ સ્વર્ગ! જ્યાં પશુ, પક્ષી, એક બીજાને બંધુભાવની નજરે જુવે છે ત્યાંજ સ્વર્ગ! જ્યાં નિર્બળ કિંવા સબળ સર્વ સમાન છે ત્યાંજ સ્વર્ગ! વાંચક! તમારે જીવતાં સ્વર્ગ મેળવવું હોય તો આવો. આ તપોવનમાં આવો. આ શાન્તિ—નિકેતનમાં આવો! અહિં આવી સર્વ જીવજન્તુઓની પેઠે હૃદય પવિત્ર કરો. જે સ્થળે બળવાન ગર્વ કરતા નથી તે સ્થળે આવો! જે સ્થળે રંક જનોને કચડી નાંખવામાં આવતા નથી તે સ્વર્ગીય સ્થળે આવો! જે સ્થળે લોકોનું કલ્યાણ કરનાર સાધુ પુરુષો છે, જે સ્થળે મનુષ્યો અને હિંસા કરનાર જીવજન્તુ હિંસા—દ્વેષનો ત્યાગ કરી એકઠાં રહે છે, જે સ્થળે સર્વ સંપથી રહે છે, જે સ્થળે સર્વને એકસરખાં ગણવામાં આવે છે, જે સ્થળે ભક્તના હૃદયમાંથી સતત્ ભક્તિનો પ્રવાહ વહે છે, જે સ્થળે ભગવદ્પ્રેમમાં ઉન્મત્ત થયેલા યોગીઓ—ભગવન્નામ—કીર્તન કરે છે, તેજ ભગવાનનું પ્રિય સ્થાન છે. ભગવાને પોતેજ ભક્તશિરોમણી નારદને કહ્યું છે કે:—“ **नाहं तिष्ठामि वैकुण्ठ योगीनां हृदये न च, मद्भक्ता यत्र गायन्ति तत्र तिष्ठामि नारद** ॥” હરિ! હરિ! આવું સ્થાન બીજે ક્યાં છે? ભીમસિંહ! આટલા બધા દિવસ પછી તું યોગ્ય સ્થાને આવ્યો છે. આ સ્થળે ત્હારાં સમસ્ત દુઃખો, સમસ્ત મનોવેદના દૂર થશે. જેને માટે ત્હેં

સંસાર છોડયો છે, રાજસુખ છોડયું છે, તે સર્વ સુખો ત્હને સત્વર અહિં મળશે. તું જીવન સાર્થક કરી શકશે. જગતમાં આવું શાન્તિનું સ્થળ બીજે કયાંય નથી. ખરૂં સ્વર્ગ આજ છે! ખરૂં સુખ અહિંજ છે."

ભીમસિંહ, જો કે આ શાંતિમય તપોવનમાં આવી કાંઇક શાન્તિ મેળવી શકયો છે પરંતુ ત્હેના અંતઃકરણમાંથી હજી પણ તે રાતનું સ્વપ્ન ભૂલ્યો નથી. વારંવાર ત્હેના અંતઃકરણમાં સ્વપ્નની વાતો જાગૃત થઈ આવે છે. તે દ્રષ્ય યાદ આવતાંજ ત્હેનું શરીર કમ્પાયમાન થાય છે! જાણે તેજ યમ દૂત, જાણે તેજ લોહી-કીડાથી ખદબદતી વૈતરણી નદી અને જાણે તેજ નરકકુણ્ડમાં વેદના પામતા જીવની ભયંકર ચીસો સભળાય છે! પુત્ર વગર સંસારમાં રહેવા કરતાં, નિબિડ વન-જંગલમાં રહી ભગવદ્ભજન કરવું એજ સારૂં છે. હવે સંસારની જરૂર નથી. સંસારના સુખ-ભોગની આવશ્યક્તા નથી, બહુ સુખ ભોગવવામાંજ બહુ દુઃખનો અનુભવ થયો છે. તેથી તેને નવીન -જુવાનીમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો છે. દુઃખ પામ્યા વગર સુખકારક માર્ગ શોધાતો નથી. પ્રાતઃકાળથીજ ચાલવા માંડેલું હોવાથી ભીમસિંહને બહુ થાક લાગ્યો હતો. ભીમસિંહ આગળ ચાલી નહિ શકવાથી એક મ્હોટા વૃક્ષની શીતળ છાયા નીચે બેસી ગયા. વિશ્રાંતિ લેવા લાગ્યા.

અનેક ચિન્તાઓને લીધે તેનું મન અત્યન્ત દુઃખી થવા લાગ્યું. મનમાંજ બોલવા લાગ્યાઃ "અરે! શાંતિમય તપોવનમાં આવવા છતાં કોઇ મહાત્માનાં તો દર્શન પણ થયાં નહિ!' ત્યારે શું મ્હારા ઉદ્ધારનો રસ્તો નથી? જગદીશ! શું મ્હારા જેવા પાપાત્માની સદ્ગતિ નથી? વાચક! જુવો! જે ચિતોડનો અધિશ્વર, જેની

સેવામાં અસંખ્ય દાસ, દાસીઓ હમેશાં હાજર રહેતાં, સોનાના પલંગ ઉપર, દુધના ફીણ જેવી નરમ તળાઇઓ ઉપર સુવા છતાં જેને નિદ્રા આવતી નહોતી. આજે ત્હેની શી ગતિ થઇ છે તે એકવાર જુવો! તેથીજ કહીએ છીએ કે માનવ-મન એ એક અપૂર્વ ભેદ ભરેલો ભંડાર છે. મન ઉદાસ થયું છે, તેથીજ ત્હેણે વૈરાગ્ય લીધો છે. તેથીજ મહારાણાની આવી સ્થિતિ થઈ છે. શું આ સ્થિતિ નઠારી છે? શું તે ધિઃકારવા યોગ્ય છે? ના, ના, તેમ નથી. આવી સ્થિતિ થવાથી દુર્દશાનો નાશ થાય છે. વિધવિધ પ્રકારનાં દુઃખ નાશ કરવાનો એજ એક સરલ રસ્તો છે.

મહારાણા આવી ચિન્તા કરતા બેઠા છે, તેજ સમયે વેગળેથી એક સૌમ્ય મૂર્તિ, પગની પ્હાની સુધી જટા વિલમ્બિત, સફેદ દાઢી-મૂછવાળો યોગી આવે છે. યોગીરાજનાં દર્શન થતાંજ મહારાણનું હૃદય પ્રફુલ્લ થઇ ઉઠયું. અહા! કેવી શાન્ત મૂર્તિ! જાણે સાક્ષાત્ યોગેશ્વર મહાદેવ, મહારાણા ઉપર દયા કરીને તપોવનમાં આવી પહોંચ્યા હોય તેમ જણાય છે.

આટલી બધી ચિન્તા અને વિચારો કર્યા પછી આજે મહારાણાની આશા પૂર્ણ થઇ. યોગેશ્વરનાં દર્શન થતાંજ તે ચમકયો. વૃક્ષ નીચેથી ઉઠી યોગેશ્વરના ચરણમાં દણ્ડવત્ પ્રણામ કર્યા. યોગી મુનીઓ દયાળુ હોય છે. તેમના ક્રોધમાં પણ દયા, અહંકારમાં પણ દયા અને નેત્રકટાક્ષમાં પણ દયાનો અંશ હોય છે. યોગીઓ મહા દયાળુ હોય છે. તેમની દયા સ્હમજવાની શક્તિ જોઇએ. રાજાને પ્રણામ કરતો જોઇ પૂછયું: "વત્સ! તું કોણ છે? ત્હને જોતાંજ કોઇ ઉચ્ચ વંશમાં જન્મેલો હોય તેમ જણાય છે. ચિંન્તા ના કર. ઓળખ આપ."

યોગીરાજના આશ્વાસનજનક શબ્દો સાંભળી ભીમસિંહને શાન્તિ થઇ. તેણે કહ્યું: "પ્રભુ હું ઘોર નરકનો જીવ છું. નરકના દુઃખોમાંથી ઉદ્ધાર પામવા માટેજ સંસારનાં સુખો છોડી જંગલનિવાસી થયો છું. દેવ! આપની કૃપાથી મ્હને કોઇ વસ્તુની ન્યૂનતા નથી. રાજ્ય, ઐશ્વર્ય સર્વ છે. માત્ર પુત્ર નથી, તેથી સઘળું સુખ અને સઘળો વૈભવ નકામો લાગે છે. દયા કરો પ્રભુ!"

એટલું કહી તે ચુપ રહ્યો. યોગેશ્વરે બધી હકીગત જાણી લીધા પછી કહ્યું: "વત્સ! ત્હારા જેવા બુદ્ધિમાન રાજાએ આવું કરવું ઉચિત નહતું. પુત્ર નહિ હોવાથી રાજ્યસુખનો ત્યાગ કરવો એ કોઇ પણ રીતે યોગ્ય નથી. એક પુત્ર નથી તેથી પ્રજારૂપી અનેક પુત્રને રડાવવા એ રાજાને શોભાપ્રદ નથી. હજી પણ વિચારી જો! તું સંસારી! સંસારના જેવું બીજું ઉત્તમ સ્થળ નથી. સંસારી જીવોને ભોગ અને મોક્ષ બન્ને મળી શકે છે. વત્સ! નકામી બ્હીક રાખી શા માટે આ લોક અને પરલોકનાં સુખથી વિમુખ રહે છે! વળી તું જેના હૃદયનો મણિ છે, મનનો દેવતા, શયનમાં નિદ્રા, દુઃખમાં શાન્તિ, ક્ષુધામાં આહાર, અને તૃષામાં જળ છે, ત્હારા વગર ત્હેની કેવી દુર્દશા થઈ છે તેનો એક વખત વિચાર કરી જો. જરા વિચારી જો. ત્હારા વગર ત્હારી પ્રિય પત્ની મહારાણીની કેવી દુઃખી સ્થિતિ છે? વત્સ! એ શું પાપ નથી! ન્યાય, નીતિ અને ધર્મપૂર્વક રાજ્ય કરવું એ શું રાજાનો ધર્મ નથી? ત્હારી પત્નીનું દુઃખ અને પ્રજાજનો ઉપર થતો અત્યાચાર, એ શું ત્હને મુક્તિ મેળવવા દેશે? ત્હારા મુક્તિના માર્ગમાં તેમનાં નિઃશ્વાસ ઉચ્છ્વાસ કંટક રૂપ થઇ પડશે કે નહિ? રાજા એ ઈશ્વરનો અંશ છે. ઈશ્વરની ઈચ્છાથી ત્હારા ઉપર પ્રજાપાલનની મ્હોટી ફરજ આવી પડેલી છે, તું શી રીતે ત્હેને

પાછી ઠેલી શકશે? જા, વત્સ! ત્હારા રાજ્યમાં પાછો જા. પ્રજાનું પુત્ર પેઠે પાલન કર, તેથીજ ત્હારી સદ્ગતિ થશે. તેથીજ પરમાત્મા પ્રસન્ન થશે."

ભીમસિંહે બે હાથ જોડી, મસ્તક નમાવી કહ્યું: "પ્રભો! પુત્ર વગર જ્યારે મ્હારે પુન્નામ નામના નરકમાં દુઃખો ભોગવવાં પડશે ત્યારે શું મારી પત્ની કે પ્રજાજન મ્હને તેમાંથી છોડવશે? પ્રભો! રાજ્ય મહેલ છોડતાં પહેલાં એક રાત્રે જે મ્હને ભયંકર સ્વપ્ન આવ્યું હતું, તે યાદ આવતાં હજી પણ શરીર થરથર કમ્પે છે પ્રાણ ઉછળી જાય છે. રાજ્યમાં પાછાં જવાની ઇચ્છા થતી નથી."

યોગેશ્વરે કહ્યું: "વત્સ! સ્વપ્નની વાત કદી સાચી પડતી નથી. તે એક પ્રકારની ભ્રાંતિ છે, ત્યારે પછી વિનાકારણ શા માટે ચિંતા કરી આત્માને દુઃખ આપે છે? પુત્ર નથી એમ જાણીને સંસાર ત્યાગ કર્યો તેથી જ શું ત્હારે નરકનાં દુઃખો નહિં ભોગવવાં પડે? વત્સ સંસાર જેવું કલ્યાણકારક સ્થળ બીજું કોઇ નથી. તેથીજ શાસ્ત્રવેત્તાઓએ સંસાર ધર્મનેજ સકળ ધર્મનો સાર કહ્યો છે. યોગીરાજ જનકરાજા સંસારમાં રહીને જ રાજર્ષિ કહેવાઈ ગયા છે. ભગવાનના ચરણકમળમાં અચળ ભક્તિ રહેવાથીજ સંસારનાં મનુષ્યો સહજમાં મુક્તિ મેળવી શકે છે. સંસારમાં રહેવું, પ્રાણી માત્ર ઉપર દયા રાખવી, પ્રત્યેક આત્માને બંધુ સ્વરૂપ જાણી પરોપકાર કરવો, શક્તિ પ્રમાણે દાન-ધર્મ કરવાં અને પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું. તેમ કરવાથીજ મોક્ષ મળે છે. પ્રજા છે તેજ ત્હારા અનેક પુત્રો છે. તેનું કલ્યાણ કર. તેમને સુખ આપ. નરકનાં દુઃખ નહિં ભોગવવાં પડે."

ભીમસિંહે યોગીરાજના શબ્દો સાંભળી કહ્યું: "દેવ! આપનાં વાક્યોથી મ્હને આશ્વાસન મળ્યું છે. મને સંતોષ થયો છે."

રાણાને વધારે કાંઈ નહિં પૂછતાં યોગીએ કહ્યું: "વત્સ! હું ત્હારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. હવે તું વિચાર ફેરવતો ના. હમણાં જ ત્હારા રાજ્યમાં જા. મ્હારો આશિર્વાદ છે. સત્વર ત્હને પુત્ર-લાભ થશે. પરંતુ દેવ-બ્રાહ્મણ ઉપર શ્રદ્ધા રાખજે. પ્રજાનું પુત્રની પેઠે પાલન કરજે. ધન-મદમાં મસ્ત થઇ વિના કારણે તે વ્યર્થ ગુમાવતો ના. અહંકાર અને મોહનો ત્યાગ કરજે. પ્રજાના સુખમાંજ ત્હારૂં સુખ માનજે."

યોગીરાજે બીજી પણ કેટલીક શીખામણો આપી ઝાડની ઘટામાં ચાલવા માંડયું. થોડીવારમાં તે અદ્રશ્ય થઈ ગયા. પુનઃ તેમનાં દર્શન થયાં નહિ.

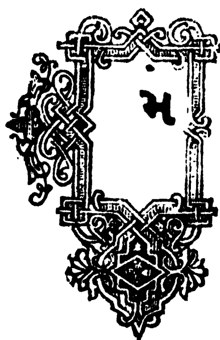
મહારાણાને અતિ આનંદ થયો છે. પોતાનો મનોરથ સિદ્ધ થયો છે. હવે એથી બીજો આનંદ કયો! અત્યાર સુધી તપોવનમાં સ્વર્ગ હતું. હવે તે સ્વર્ગ મુઠ્ઠીમાં આવ્યું. મહારાણાનું હ્રદય શતદલ કમળની પેઠે પ્રફૂલ્લિત થયું. તેમણે ધીમે ધીમે જંગલ બ્હાર ચાલવા માંડયું.

રાજા જ્યારે પ્રજાવત્સલ હોય છે ત્યારે રાજાનો આનંદ તેજ પ્રજાનો આનંદ માનવામાં આવે છે. રાજાના સુખમાંજ પ્રજા સુખ માને છે, પણ રાજા દુરાચરણી, સ્વાર્થી અને પ્રજાને માત્ર નીચોવી-પોતાની તિજોરી-ભરવાનીજ ઇચ્છાવાળો હોય છે ત્યારે પ્રજા તેના સુખમાં દુઃખ માને છે અને ત્હેના દુઃખમાં સુખ માને છે. તેવા દુષ્ટ રાજા, પ્રજાના નેત્રમાં કાંટા સમાન ખુંચે છે!

વાચક! પ્રજાવત્સલ મહારાણા ભીમસિંહને યોગીરાજે જે આ-શીષ આપી તેથી આપણે આનંદ માનવો જોઇએ. આપણે તેમના મનોરથ સિદ્ધ થાય અને ત્હેમનું જન્મનું દુઃખ ટળે એવીજ પ્રાર્થના કરવી જોઇએ. ભગવાન! તેમનું કલ્યાણ કરે. તેમની મનોવાંચ્છના પૂર્ણ કરે.

પ્રકરણ ત્રીજું.

પ્રમોદ ઉદ્યાન.

મહારાણા ભીમસિંહ ધીમે ધીમે તપોવનમાંથી બ્હાર નીકળી પોતાની રાજ્યધાની તરફ જાય છે. મનનો વેગ કેટલોક ઓછો થયો છે. ઋષિ–વાક્ય ઊપર ત્હેમને વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો છે. સ્વપ્નની ભ્રાંતિ હવે તેમને દુઃખ દેતી નથી. હવે તેમના હૃદયમાં ચિન્તાની પ્રચણ્ડ જ્વાળા બળતી નથી.

સન્ધ્યા સમય થવા આવ્યો છે. સૂર્ય ભગવાન પશ્ચિમ આકાશમાં ઢળી પડયા છે. તે ન્હાના બાળકની પેઠે લાલ રંગના વાદળ સાથે રમત કરે છે, તેનું ઉજ્વળ હાસ્ય, હવે પૃથિવિના સમસ્ત સ્થાનો ઉપર જોઈ શકાતું નથી. ઝાડનાં અને પર્વતનાં માથાં ઉંચાં થઈ થઈને, અસ્ત પામતાં સૂર્યની અવસ્થા જોઇ હાસ્ય કરે છે। ખાંધે હળ લઇને ખેડુતો ઘર તરફ આવતા જણાય છે. જળાશયોમાંથી જળ પીને ઘેર આવતાં ઢોરોનાં પગલાં વડે ધુળના ગોટેગોટ ઉડી આકાશને આચ્છાદિત કરી રહ્યા છે. પક્ષીઓ પોતપોતાના માળા તરફ ઉડે છે. આખા દિવસના થાકથી કંટાળેલા મજુરો ખાટલા ઉપર બેસી વિશ્રાંતિ લઇ રહ્યા છે.

ભીમસિંહ આખો દિવસ ચાલેલો હોવાથી તેને વિશ્રાંતિ લેવાનું મન થયું. રસ્તામાંજ એક મનોહર વાટિકા જોઇ તેમાં પ્રવેશ કર્યો. આ બગિચો સુશોભિત હતો, તેની વ્યવસ્થા ઘણી મનોમુગ્ધકર હતી, શ્રીમંત લોકો જેમ બગિચા બનાવી તેની શોભા વધારે છે અને જૂદી જૂદી સગવડો કરે છે તેમ આ બગિચામાં પણ જૂદી જૂદી સગવડ કરી રાખી હતી. બગિચાની સ્હામેજ એક સ્વચ્છ સરોવર હતું, તેના ઉપર ચઢવાનાં આરસપહાણમાં પગથીયાં સ્વચ્છ—સુન્દર હતાં. પગથીયાં ચળકાટ મારતાં હોવાથી અનુમાન થતું હતું કે ત્યાં લોકોની આવજા થતી હશે. બગિચાની ઉત્તર દિશામાં એક દેવાલય હતું. ચારે દિશામાં ઉંચી ભીંતો ચણેલી હતી, માત્ર દક્ષિણ દિશામાં એક ન્હાનું બારણું તથા પૂર્વ દિશામાં લોકોને જવા આવવાનો મ્હોટો દરવાજો હતો. દિવાલની ભીંતોની અડોઅડ નાના પ્રકારનાં સુગંધીત ફૂલોના ઝાડ શોભી રહ્યાં હતાં. બગિચાની બહાર પૂર્વ દિશામાં મ્હોટી પરસાળ સાથેનું ઘર હતું. તે જાણે કોઇ રાજભુવન હોય તેમ અનુમાન થતું હતું. ઘણા દિવસ પછી ભીમસિંહે મનુષ્યોનું મ્હોં જોયું તેથી તેમને આનંદ થયો, અને તે દિવસે ત્યાં રાતવાસો રહેવાનો તથા સન્ધ્યા-વંદન આદિ કરવાનો વિચાર કરી સરોવરમાં ઉતર્યા. સરોવરમાં ચઢવાનાં જેમ પગથીઆં હતાં તેમ પાણીમાં ઉતરવાને પણ પગથીયાંની ગોઠવણ રાખી હતી. પાણીમાં હાથ પગ ધોયા અને કિનારા ઉપર રોપેલા વિશાળ બકુલ ફૂલના ઝાડ નીચે બેઠા. બીજી તરફ સન્ધ્યા સમય થયો. રજનીદેવીએ આકાશમાં પોતાની દીપમાલા પ્રકટ કરી, પોતાના સૌન્દર્યનો વિસ્તાર કર્યો. શંખ, ઘંટા, ઝાંઝ, કરતાલ, ઢોલ વગેરે મંગલજનક વાદ્યો વાગવા લાગ્યાં. બગિચાનાં દેવાલયમાં પણ દેવની આરતી ઉતરવા લાગી. ત્યાં પણ વાદ્યો વાગવા લાગ્યાં. તે વખતે

બગિચાની બાજુના માળ ઉપરથી સ્ત્રીઓ નીચે ઉતરી. દેવાલયમાં જ્યાં આરતી થતી હતી ત્યાં મહામાયાના દર્શનાર્થે ગઇ.

હિંદુ રમણીઓનો ધર્મ–ભાવ અતિશય પ્રગાઢ હોય છે. દેવ દેવીઓનાં નામ સાંભળતાંજ તેઓનું હૃદય ભક્તિથી ગદ્‍ગદ્ થઇ જાય છે. તેમની ધર્મ–શ્રદ્ધા અચળ હોય છે. હમણાના સમયમાં એક રીતે ધર્મ–શ્રદ્ધા ઓછી થઈ ગઇ છે પરંતુ જે કાંઈ છે તે હિંદુ રમણીઓમાંજ વિશેષ રૂપે જોવામાં આવે છે. હિંદુસ્થાનના જે જે દેશોમા જે ધર્મ–શ્રદ્ધા છે તે પુણ્ય પ્રતિમા, લક્ષ્મી સ્વરૂપા, હિન્દુ સ્ત્રીઓમાંજ છે, અને તે તેમના દેવ–દુર્લભ ગુણ વડેજ ટકી રહી છે.

મહામાયાની આરતી થઇ રહી. સર્વેએ દેવીના ચરણમાં પુષ્પાંજલી અર્પણ કરી ઘર તરફ ચાલવા માંડયું. કોઈ બગિચામાં પેસી ચન્દ્રના અજવાળામાં ફૂલ ચૂંટવા લાગ્યાં. આ બગિચામાં પર પુરૂષને પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર નથી, તેથીજ બગિમામાં રમણીઓએ પ્રવેશ કરી સ્વતંત્રતાપૂર્વક ફરવા માંડયું છે, જે સ્ત્રીઓ ફૂલ ચુંટતી હતી તેમાં એક સ્ત્રીનું વય પંદર વર્ષનું હતું, હિંદુઓમાં વિવાહ થાય છે ત્યારે ગળામાં મંગળસૂત્ર બાંધવામાં આવે છે. આ પંદર વર્ષની યુવતિ રમણીના ગળામાં મંગળસૂત્ર જણાતું નથી, તેથી જણાય છે કે હજી તેનું લગ્ન થયું નથી. તેની સાથે બે બ્હેનપણીઓ છે. યુવતિના સૌંદર્યની તુલના થઇ શકતી નથી. એના રૂપનું ચિત્ર ચીતરી શકાય તેમ નથી. એના સૌંદર્યની તુલના કરવાને સૃષ્ટિમાં બીજી કોઇ રમણી કે બીજી કોઇ વસ્તુ મળતી નથી. રૂપની છબી ચિતરવાને અમે ભલભલા ચિતારાની કલમ નાલાયક ગણીએ છીએ. તેની લાવણ્યતાનું વર્ણન થઈ શકે એમ નથી. ભલભલા કવિઓની કલ્પનાશક્તિનો પરાજય થાય એમ છે. એનાં રૂપ–સૌંદર્યની રચના માટે વિધાતાએ

જગતના સર્વ સૌંદર્યને નિતારી લીધા પછીજ તેમાં પોતાની અદ્‌ભૂત કલમ બોળેલી હોવી જોઇએ. યુવતિના મુખને ચન્દ્રના ક્ષુદ્ર ચ્હેરા સાથે સરખાવતાં અમે શરમાઇએ છીએ. ચન્દ્રમાં કલંક જણાય છે–કંઇક કાળા ડાઘા છે. આ યુવતિનો મુખ–ચન્દ્ર તદ્દન સ્વચ્છ, તદ્દન નિર્મળ અને તેજસ્વી છે. મુખ ઉપરનો રંગ અને તેની કોમળતાની સરખામણી ચમ્પાના ફુલો કિંવા માખણના પેંડા સાથે કરવાથી અમે પક્ષપાતી ઠરીએ એમ છે. ચમ્પાનાં ફુલોનો રંગ અને માખણની નરમાશ કરતાં પણ વિશેષ સુંદર રંગ અને વિશેષ કોમળતાની કલ્પના થાય છે. જેણે તલનાં ઝાડ ઉપર ઉગેલાં ફૂલો જોયાં છે અને હાથમાં લઇ તેને તપાસ્યાં છે તેજ કહી શકશે કે યુવતિની નાસિકાની સુંદરતા તલના ફુલ કરતાં વિશેષ ઉત્તમ છે. બંને હાથ જાણે લાવણ્ય–સરોવરમાં ઉગેલાં કોમળ કમળનાળજ હશે, પરંતુ કમળનાળમાં વાદળી રંગની સ્હેજ સુરખી જણાય છે. આ કોમળભુજ–કમળમાં તેમ નથી. તેમાં કમળનાળ જેવી શોભા કરતાં બીજું કલંક નથી. જગતની બીજી વસ્તુઓ સાથે તુલના કરતાં આ યુવતિના બન્ને હાથ સાથે તુલના કરી શકાય એવી કોઇ બીજી વસ્તુ નથી. હથેળીની રતાશ જોતાં કમળ ઉપર ઉગેલાં ફુલોની રતાશ લજ્જા પામે તેમ છે. ચંપાની કળી જેવી કોમળ આંગળીઓમાંની વચલી આંગળીએ હીરાની જડેલી વીંટી શોભી રહી છે. હમણાં તે યુવાવસ્થામાં પ્રવેશી ચુકી છે, તેથી તેના શરીર ઉપર એક પ્રકારની રતાશ આવી છે. લોહી સ્વચ્છ હોવાથી ચામડી ચળકાટ મારે છે. પહોળા કપાળમાં એક હીરાજડીત ટીલડી જાણે સ્વચ્છ આકાશમાં ન્હાનો સરખો ધ્રૂવ તારો ઉદય થયો હોય તેમ ચળકે છે. ગાલ ઉપરનો ગુલાબી રંગ જોઇ બગિચામાં ખીલેલાં કેટલાંએ ફુલ શરમાઇ નીચું

મુખ કરી રહ્યાં છે ! મુખચન્દ્રની મધુરતા, મનોહરતા અને કોમળતા વડે તે દિવ્યકાંતિવાળી યુવતિ સાક્ષાત્ દેવિ સ્વરૂપ જણાય છે. આવું રૂપ જોવાથી મન અને આંખોની સાર્થકતા થાય છે. મન બીજે ઠેકાણે ખસવા માગતું નથી. નયન બીજી વસ્તુ જોવા ચ્હાતું નથી. જાણે તે યુવતિનેજ જોયા કરીએ એવીજ ઇચ્છા થયાં કરે છે. હૃદય પ્રેમરસથી ભિંજાઈ જાય છે. હૃદયમાં પ્રેમનાં ઝરણાં વહ્યાં કરે છે, અને જાણે જીવાત્મા તે ઝરણાંમાં વારંવાર સ્નાન કરી તે પવિત્ર દેવિ–મૂર્તિનાં દર્શન કરવા તલપી રહે છે. આવું મનોહર રૂપ જોવાથીજ કેટલાંક મનુષ્યો કામાગ્નિમાં દગ્ધ થાય છે, ત્યારે કેટલાંક મનુષ્યો તેમને વારંવાર પ્રણામ કરી પરમાત્માના ગુણાનુવાદ ગાય છે. આવું મનોહર રૂપ જોઇ જ્ઞાની મનુષ્યો કહે છે કે: “ હે ભગવન્ ! તમે જ્યારે આવું સુંદર રૂપ બનાવી શકો છો ત્યારે તમારૂં રૂપ એથી પણ કેટલું અધિક સુંદર હશે ? પ્રભુ ! અમને તમારૂં અતિ સુંદર, અતિ મોહક રૂપ બતાવી કૃતાર્થ કરો, પાવન કરો. તમારી સૌન્દર્યજ્યોતિ વડે અમારા પાપ બળી ભસ્મ થશે, અમારી વૃત્તિઓ સાત્વિક થશે, અમને મોક્ષ મળશે. ” અજ્ઞાની જનો રૂપના ગુલામ છે એવી સુંદર સ્ત્રીઓ જોતાંજ તેઓ શું કહેશે તે અમે કહી શકીશું નહિ. તેમની નીચ વાસના ઉત્તેજીત થઇ અનેક દુર્વાક્યો કહેશે. જવાદ્યો એ વાત ! તેમના હલકા શબ્દો સાંભળી આપણા કાન અને હૃદય અપવિત્ર કરવાની જરૂર શી ?

બગિચામાં વિહાર કરતી, આનંદ કરતી, ફુલ ચુંટતી, પરસ્પર હાસ્ય કરતી, ગેલ કરતી, ત્રણે રમણીઓ પેલા બકુલ વૃક્ષ નીચે આવી પહોંચી. આ તેજ બકુલ વૃક્ષ છે કે જ્યાં મહારાણા ભીમસિંહ બેઠા છે. ત્યાં આવતાંજ રમણીઓ થોભી ગઇ. મહારાણાને દિલગીરી

ઉપજી. તે મનમાંજ બોલ્યા કે; "આવા સ્ત્રીઓના સ્થાનમાં આવવું યોગ્ય નહોતું; ગમે તેમ પણ આ બગીચો કોઇ રાજાનો હોવો જોઇએ. રમણીઓને માટેજ બનાવ્યો હશે. તેમ ન હોય તો એક પણ પુરૂષનું દર્શન કેમ થતું નથી! હવે શું કરવું? કેવી રીતે બહાર ચાલ્યા જવું? આ સ્થળે કોઇ ઓળખીતું નથી. વળી રાત્રીનો સમય છે." તેઓ મનમાં ને મનમાંજ વિચારોની ઉથલપાથલ કરી ત્યાંજ બેસી રહ્યા.

બ્હેનપણીઓની જોડે ફુલો ચુંટતાં ચુંટતાં એકાએક તે યુવતિની નજર પેલા ઝાડ નીચે પડી. ત્યાં અવધૂત વેશધારી મહારાણો બેઠો હતો. ચારે નેત્રો એક થયાં. બન્નેની દ્રષ્ટી એકત્ર થતાં જ બન્નેના શરીરમાં રોમાંચ થયો. મહારાણાનું સૌન્દર્ય, તેજસ્વિતા, ચ્હેરાની ભવ્યતા જોઇ યુવતિ મોહ પામી ગઈ. સ્ત્રીઓને મોહ ઉત્પન્ન થતાંજ લજ્જા ઉત્પન્ન થાય છે. અહિં તેમજ થયું. યુવતિનું મુખ અને નેત્ર નીચાં ઢળી ગયાં. જે ફુલ ચુંટવા હાથ લંબાવ્યો હતો તે ફુલ ઉપરજ આંગળી ઠરી ગઈ. ફુલ ચુંટાયું નહિ. યુવતિએ નીચે મ્હોડે કેટલા બધા વિચાર કરી લીધા. સ્ત્રીઓને જે વસ્તુની જરૂર હોય છે તે જ્યારે નજર સ્હામે આવે છે ત્યારે તેમને અતિશય આનંદ થાય છે. તે આનંદનુ વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી, પરંતુ સ્ત્રીઓને ડગલે ડગલે દુઃખ છે. તેમનાં દરેક સુખનાં કામોમાં દુઃખનાં વાદળાં આવી પડે છે. એ યુવતિના હૃદયમાં પણ આનંદ અને ભય, એ બન્ને એકઠા થઇ જવાથી ત્હેને અકળામણ સુઝી. મુંઝાવા લાગી.

તેણે ધીમે સ્વરે પોતાની બ્હેનપણીને કહ્યું: "માલતી! વધારે રાત વીતી છે. માતા આપણને બોલાવવા માટે માણસો મોકલશે એમ જણાય છે. હવે અહિં વધારે થોભવું ઉચિત નથી. ચાલ ઘેર જઇએ."

માલતી બાળવયમાંજ વિધવા થઇ હતી. તેને બિચારીને યુવાવસ્થામાં પ્રેમનું સરોવર ભરાતાંજ કિનારા ભાંગી ગયા હતા તેને હજી પ્રેમનો અનુભવ થયો ન હોવાથી તે પ્રેમસાગરમાં સ્નાન કરવાની આશામાં હતી. તે કેવો પ્રેમ ? અમે તે કહી શકીશું નહિં. તે માલતીનું હૃદય જાણતું હતું. દૈવી પ્રેમ હો કે પિશાચી પ્રેમ હો, ગમે તે પણ એક જાતના પ્રેમની તે ભીખારિણી હતી. હમણાં તે ઘણી ચંચળ બની હતી. હાસ્ય, રંગ, રાગ, કૌતુક, એજ ત્હેને પ્રિય હતું. બ્હેનપણીના શબ્દો સાંભળી તેણે કહ્યું: “બ્હેન, હમણાં જવાનો વખત છે? થોડીવાર થોભ.” એટલું કહીને માલતીએ ઝાડ નીચે બેઠેલા યોગીને પુછ્યું: “મહારાજ ! તમે કોણ છો? શા માટે આ બગિચામાં છાનામાના પેશી ગયા છો ? આ સ્થળે સ્ત્રીઓ સિવાય બીજું કોઇ આવી શકતું નથી. પુરૂષોને આવવાની આજ્ઞા નથી. તમે અહિં આવવાનું સાહસજ કેમ કર્યું ? તમારી મુખમુદ્રા જોતાં તમે કોઇ સારા માણસ જણાઓ છે. જે હોય તે સાચું કહી દો.”

ભીમસિંહે વિધાતાની અપૂર્વ લીલા—રૂપસુંદરી યુવતીને જોઇ ત્યારથી તે આત્મ—જ્ઞાન ભૂલ્યો હતો. તેનું ચિત્ત ભ્રમિત થયું હતું. પોતાની પત્ની સુશીલાનો પ્રેમ ભૂલ્યો હતો. આવી અપૂર્વ સુંદરી, ત્રિલોકમોહિનીને કેવી રીતે મેળવવી ત્હેનીજ ચિંતામાં હતો. માલતીને ઉત્તર આપ્યું: “ક્ષમા કરજો દેવી ! અમે સાધુ ! અમારૂં ઓળખાણ કેવું ? અમારૂં રહેવાનું ઠેકાણું જંગલ ! અવધૂત વેશે દેશે દેશ ફરવું એજ અમારૂં કામ ! આ સ્થળે પુરૂષોને આવવાની આજ્ઞા નથી એ હું જાણતો નહતો, તેમ છતાં સંધ્યા સમય થવાથી અજાણ્યા બાગેચામાં માત્ર વિશ્રાંતિ લેવા જ થોભ્યો છું. સન્ધ્યા સ્નાન કરવાની ઇચ્છા છે. આપની આજ્ઞા હોય તો હમણાં જ ચાલ્યો જાઉં !”

મહારાણો ઉત્તરની વાટ જોતો પણ મનમાં જ વિચાર કરવા લાગ્યો: "પ્રભુ, પ્રભુ! સાંજને વખતે બે ઘડી આરામ લેવાની અને રાત્રિ પડતાંજ વસ્તીમાં જવાની ઇચ્છાથી આ બગિચામાં આવ્યો, ત્યાં પણ નશીબ બે ડગલાં આગળનું આગળ! અહા! જગત્‌માં શાન્તિ ક્યાં? મેહેલમાં શાંતિ નથી! જંગલમાં શાંતિ નથી! તપોવનના ઋષિઓ પાસે ગયો ત્યારે ત્યાંથી પણ સંસારની માયા—જાળમાં પેસવાની આજ્ઞા મળી! ત્યાં પણ શાંતિ ન મળી! હવે શાંતિ ક્યાં? નહિં પોતાના ઘરમાં, નહિં પારકાના ઘરમાં! જ્યાં પુરૂષોને પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર નથી ત્યાં હું શા માટે આવ્યો? એક સ્ત્રીને મ્હોડેથી આવાં વચનો સાંભળવાં પડયાં એ પણ પ્રારબ્ધની જ ગતિ!" માલતી તેના સ્હામે જ જોતી હતી. ઉત્તર આપતાં પહેલાં જ મહારાણાએ કહ્યું: "બાઇ, ગુસ્સે ન થશો. ક્ષમા કરજો, ક્ષમા કરજો. અમે જોગી લોક! અમને માન કે અપમાનથી દુઃખ થતું નથી. રમણીઓ માટે આ બગિચો છે ત્યારે મ્હને હુકમ કરો. હું હમણાંજ ચાલ્યો જઇશ. સન્ધ્યા સ્નાન કરવા દેશો તો ઉપકાર થશે."

માલતીએ પહેલા કરતાં નમ્ર અવાજે કહ્યું: "મહાત્મન્! અહિં પુરૂષોને આવવાનો નિષેધ છે, છતાં ઘેર અતિથિ આવે તેને કહાડી મૂકવા એ આર્યોનું કામ નથી. આપ અજાણતાં આવી ચઢયા છો તેથી કહાડી મૂકાય નહિં. મ્હારી સાથે પેલાં ઉભેલાં રાજકુમારી પદ્માવતી છે. આ રાજ્યના રાજાની તે એક માત્ર કન્યા છે. તે રમણી કુલમાં આદર્શરૂપ છે. તે આપની ઓળખ માગે છે. અડચણ ન હોય તો આપનું ખરૂં ઓળખાણ બતાવશો." રમણીઓનું હૃદય એ કેવી સુંદર વસ્તુ! તે હૃદયમાં એક વખત જે છબી ચિતરાઇ ગઇ તે પુનઃ ભુસાઇ શકતી નથી. રાજકુમારી પદ્માવતીએ જ્યારથી મહા-

રાણાને જોયા છે ત્યારથી તે તેની સુંદરતા, ચ્હેરા ઉપર જણાતી વીરતા, નેત્રમાં જણાતી પવિત્રતા ઉપર મોહ પામી હતી. તે મહારાણાના રૂપ સાગરમાં ડુબી ગઇ હતી. તેને ઘેર જવાની ઇચ્છા થતી નહતી, પગ આગળ ચાલતા નથી, નેત્રો બીજી વસ્તુ જોવા ચ્હાતાં નથી. તેનું શરીર શિથિલ થઇ ગયું છે. હૃદયમાં અશાંતિ થઇ રહી છે. દૈવી પ્રેમ ઉત્પન્ન થવાથી મનુષ્યોની આવીજ સ્થિતિ થાય છે. તેણે મનમાં જ જાણી લીધું છે કે, આ કોઇ ક્ષત્રીય વીર છે. એ ક્ષત્રીય કુમારિકાને યોગ્ય છે, છતાં મનમાં વિચાર કરે છે કેઃ "હું આ શું કરૂં છું? એક અજાણ્યા યુવકને જોઇ મ્હારૂં હૃદય તેના તરફ ખેંચાય છે કેમ? શું આ મ્હારો ધર્મ છે? કદાચ તે ક્ષત્રીય ન પણ હોય? રૂપ તો વિધાતા નીચ કૂળમાં પણ આપે છે." વળી વિચાર કરે છેઃ "ના ના, આવું રૂપ, આવું વિશાળ કપાળ, આવાં વીર નેત્રો, આવું સુંદર શરીર, આવી બોલવાની નમ્રતા, નીચ પુરૂષમાં હોય નહિ. તે કોઇ એક રાજપુત્ર જ છે. અભાગિની પદ્માવતીના હૃદયનું ધન, વિધાતાએ કૃપા કરી આટલા બધા દિવસ પછી મોકલાવી આપ્યું છે. ધન્ય પ્રભુ! અપાર તમારો મહિમા!"

ચંદ્રનો ઉદય જેમ આકાશને દીપાવે છે તેમ જગત્‌નાં પ્રાણી માત્રને આનંદ આપે છે. પ્રેમનો ઉદય પણ એવો જ ચમત્કારિક છે. એકના હૃદય-આકાશમાં પ્રેમનો ચન્દ્ર ઉગ્યો એટલે બીજાના હૃદયમાં, નેત્રમાં, અને આખા શરીરની નસેનસમાં તે આનંદ ઉછળી રહે છે. પ્રેમ એ ચમત્કારિક વસ્તુ જ છે. બે ને બે ચાર નેત્રોમાંથી ઝરતો પ્રેમ એક બીજાના હૃદયમાં ઉતરતાં જ કંઇક નવો દેખાવ બતાવે છે. યુવતિ રાજકુમારીના હૃદયમાં ઉદય થયેલા પ્રેમચન્દ્રે, મહારાણાના હૃદયમાં પ્રકાશ પાડ્યો. મહારાણો મુગ્ધ થયો. રાજકુમારી

પદ્માવતી મુગ્ધ થઇ. બન્ને સ્તબ્ધ થઇ ઉભાં છે. કોઇને મ્હોડેથી શબ્દ નિકળતો નથી. હૃદયમાં પ્રેમસાગરની લહરો ઉડે છે. હૃદયમાં પ્રેમતરંગોનો આઘાત પ્રતિઘાત થાય છે. હૃદયમાં પ્રેમનું તોફાન જાગ્યું છે. આ તોફાનને ગુપ્ત રાખવું મુશ્કિલ થઇ પડયું છે બન્ને તપસ્વી હતાં છતાં કોઇ કોઇને પોતાના પ્રેમની વાત કહી શકતાં નથી. માલતી પણ સ્તબ્ધ થઇ ઉભી છે. એક તરફ રાજકુમારો, બીજી તરફ મહારાણી, વચમાં માલતી. તે એક વખત મહારાણીના મુખ સ્હામે જુવે છે, બીજી વખત રાજકુમારીના નેત્રો સ્હામે જુવે છે. તે બેના હૃદયની પરીક્ષા કરે છે. હૃદયમાં જે વિચારો થતા હોય છે તે નેત્ર અને મુખનાં ચિહ્ન ઉપરથી જણાઇ આવે છે. ચતુર માણસો તે ઝટ પારખી શકે છે. હજારો માણસની વચમાં છુપાઇ બેઠેલાં પ્રેમીઓની પરીક્ષા કરવાનું સાધન તેમનાં નેત્રો અને મુખ ઉપરનાં ચિહ્ન છે. પ્રેમ કદી છુપો રહેતો નથી. પ્રેમ કદી ઢાંકી શકાતો નથી. કોઇ સૂર્યને ઢાંકે તો મનુષ્ય પ્રેમને ઢાંકી શકે! સ્વર્ગીય પ્રેમની એજ બલિહારી છે. બગિચામાં બધું શાંત—સ્તબ્ધ છે. વચમાં વચમાં ઝાડ ઉપરથી પાંદડાં ખરવાનો ખડખડાટ થાય છે. કોઇક વખતે ઝાડની ઓથમાં ભરાઇ બેઠેલાં પક્ષીઓની પાંખો ફફડવાનો અવાજ સંભળાય છે. બધું સ્તબ્ધ છે. એ સ્તબ્ધતાને ભેદી કોઇનો અવાજ સંભળાયો. કોઇએ બૂમ પાડી કહ્યું: "બેટા, પદ્માવતી! હજી આરતિ થઇ રહી નથી? રાત પડી ગઇ છે. હવે ફૂલ ચુંટવાનું રહેવા દે બેટા."

પદ્માવતી ચમકી! આ સુખના—આનંદના—સમયે માતાનો શબ્દ સાંભળતાંજ તે ગભરાઈ, દિલગીર થઇ. કાંઇ નહિ બોલતાં—નીચી આંખોએજ—મહારાણીના સ્હામે જોઇ બોલી: "માલતી, ચાલ, જો, માતાજી આવતાં હોય એમ જણાય છે."

માલતીને ચાલવાનું કહ્યું પણ પોતાના પગ ઉપડતા નથી. હૃદય જાણે તેને ખેંચી રાખતું હોય તેમ તે હાલી શકતી નથી, છતાં બેચાર વખત મહારાણાના સ્હામે જોઇ લીધું. નેત્રો તૃપ્ત થયાં નહિ. યુવકને જોવાની તૃષા શાંત થઇ નહિં. પદ્માવતી માલતીની પાસે જઇ તેનો હાથ ઝાલી ખેંચવા લાગી, છતાં તેનાં નેત્રો મહારાણાના સ્હામે જ જોતાં. ત્યાંથી ખસવાનું મનજ થતું ન હતું. પરંતુ પાછળનાં ઝાડોમાં કોઇનાં પગલાંનો અવાજ સંભળાયો. પદ્માવતી અને માલતી ઉતાવળે પગલે ચાલવા લાગ્યાં. એટલામાં બીજે રસ્તે થઇને મહારાણી ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. ઝાડ નીચે બેઠેલા યોગીરાજને પૂછ્યું: " તમે કોણ છો ? રાજાના જનાનખાનાના બગિચામાં શામાટે પેઠા છો ? શું તમને મૃત્યુની બ્હીક નથી ? "

જેના હૃદયમાં પાપ નથી ત્હેને ભય કેવો ? ભીમસિંહ કોઈ નઠારી ઈચ્છાને લીધે બગિચામાં પેઠો નહતો. તેણે કહ્યું: " માતા ! હું કોઇ ચોર કે પાપી નથી. સન્ધ્યાનો વખત થયો હતો, સ્હામે તળાવ દીઠું, તેથી સન્ધ્યાવંદન કરવા અને બે ઘડી વિશ્રાંતિ લેવા બગિચામાં પ્રવેશ કર્યો છે. જનાનખાનાનો બગિચો છે એવી ખબર નહતી માતા. "

સ્ત્રીઓનાં અંતઃકરણ સ્વાભાવિક રીતે જ કોમળ હોય છે. તેમાં દયા અને માયા ભરેલાં હોય છે. રાણાનો શાંત સ્વભાવ અને નમ્ર શબ્દો સાંભળી મહારાણીએ અભયદાન આપતાં કહ્યું: " બેટા, જો તું રાત વિતાડવાજ આવ્યો હોય અને આશ્રય વગરનોજ હોય તો બગિચામાં રહેવાની જરૂર નથી. મ્હારી સાથે આવ બેટા. "

એટલું કહીને તે આગળ ચાલવા લાગી. ભીમસિંહ ઘણો થાકેલો હતો, તેથી બીજો કાંઇ વિચાર કર્યા વગરજ તે રાણીની પાછળ

પાછળ ચાલતો રાજમહેલમાં આવી પહોંચ્યો. એક સમયે ભરતખણ્ડમાં અતિથિનું નામ સાંભળતાંજ એક પ્રકારનો ધર્મ-ભાવ પ્રકટ થતો, પરંતુ તે ધર્મ-ભાવ હવે નથી. હમણાં અતિથિનું નામ સાંભળતાં જ ગૃહસ્થાશ્રમીને કંટાળો ઉપજે છે. ભીમસીંહે રાણીની સાથેજ રાજમેહેલમાં પ્રવેશ કર્યો.

પ્રકરણુ ૪ થું.

સુખનું સ્વપ્ન !

રજની જ્યોત્સ્નામયિ ! ચારે દિશામાં ચન્દ્રનો શીતલ પ્રકાશ પથરાઇ રહ્યો છે. ચારે દિશામાં નિઃસ્તબ્ધતા જણાય છે. સર્વ પ્રાણીઓ, સર્વ સન્તાપહારિણી નિદ્રાના કોમળ પાસામાં સુતાં છે. ચકોર પક્ષી, એક ચિત્તે માત્ર ચન્દ્રનાં કિરણોમાંથી ઝરતું અમૃતપાન કરી રહ્યાં છે. કોઇક વખત, પહેરેગીરોના " ઓલ વેલ " શબ્દવડે તેમજ દેડકાનાં ડ્રાંઉં-ડ્રાંઉં શબ્દવડે રાત્રિની શાંતિનો ભંગ થાય છે. પોતાનો ચળકાટ બતાવી, આકાશના તારાઓની મશ્કરી કરતા " આગીયા " પતંગીયાંઓ ઝાડનાં પાંદડાંઓ ઉપર એકઠાં થાય છે. તે જાણે ચળકતાં મણિ-માણેકથી અલંકૃત થઇ વૃક્ષો પોતાની શોભાનો અલંકાર કરે છે. પરંતુ તેમનો આ અલંકાર જુવે છે કોણ? ઘોર રાત્રે જાગે છે કોણુ ? આખા દિવસની મેહેનતથી થાકેલાં જીવ-જન્તુઓ નિદ્રા લે છે. ઘણા માણસોના કોલાહલથી ભરપૂર રાજમેહેલ પણ શાંત ભાવ ધારણ કરી રહ્યો છે. એ રાજમેહેલ, દિવસે તો

જાણે ઘણાં છોકરાંનો પિતા, ક્રીડા કરતો હોય તેમ જણાય છે, પરંતુ રાત્રે ? જીવ વગરના સન્તાનના પિતા જેવી, જીવ વગરના પ્રચણ્ડ પ્રાણી પેઠે માથુ ઉંચું કરી, પોતાની રાત્રિની સ્થિતિ માટે દિલગીર થતો ઉભો છે! ચન્દ્રનાં સ્નિગ્ધ કિરણોમાંથી પડતી રજત ધારાવડે રાજમેહેલનાં શિખરો સફેદ રંગે રંગાઇ જઈ પોતાની શોભા વધારી રહ્યાં છે. અહા! કેવું સુંદર દેખાય છે! ચંદ્રદેવે જગતની જડ વસ્તુ-ઓને પણ કેવી નયન મુગ્ધકર—સુંદર બનાવી દીધી છે! જગતે સુષુપ્તિ દશા પ્રાપ્ત કરી છે. કોઇનો શબ્દ નથી. માત્ર ચિન્તાને જેણે બ્હેન-પણી બનાવી છે, ચિન્તાએ જેના હૃદયને જર્જરિત કર્યું છે, તેમનેજ આવા શાંતિના સમયે, આનંદને સમયે નિદ્રા નથી; તેજ માત્ર આ સ્વર્ગીય સુખ ભોગવતાં નથી. તેમનાંજ વિરહી નેત્રોમાં ચન્દ્રની અમૃત-મય શીતળતા પ્રવેશ કરતી નથી. કોઈ ધનનું વિરહી છે, કોઈ પુત્રનું વિરહી છે, કોઈ પ્રિયજનનું વિરહી છે! એ વિરહી જનોના હૃદયને વિરહવેદના વારંવાર ડંખ મારે છે, તેમનાં કોમળ કાળજાંને ફોલી ખાય છે, તેમના હૃદયમાં વિરહ—વિષની જ્વાળાના ભડકા ઉઠે છે, ત્યાં ચન્દ્રની ઠંડી જ્યોતિ પ્રવેશ કરતી નથી. તેથીજ તેમના હૃદયમાં શાંતિ નથી, સુખ નથી, આનંદ નથી. ચિન્તાતુર પ્રાણીઓ પાસે નિદ્રાદેવી પણ આવતી નથી.

આ સમયે રાજમેહેલના બીજા માળના એક ઝરૂખામાં એક રમણી ઉભી છે. તેનો ચ્હેરો ચિન્તાતુર છે. એક હાથ ગાલે ટેકવી, ગંભીર વિચાર કરતી ચંદ્ર તરફ જોઈ રહી છે. આકાશમાં અનેક વા-દળાં જા, આવ કરે છે, રમણીના હૃદય આકાશમાં પણ અનેક વિચા-રનાં વાદળાં જા, આવ કરી રહ્યાં છે. તેનો મનોહર ચ્હેરો જોતાં જણાય છે કે પાપીણી ચિન્તાએ ત્હેના હૃદયને ઘેર્યું છે. તેને અનંત

દુઃખ થાય છે. ચિન્તારૂપી ચિતાના પ્રચણ્ડ તાપથી ઘેરાયલી સુંદરીના કપાળ ઉપર પરસેવાનાં ટીપાં જણાય છે. રાત્રિના શીતળ સમયે પરસેવો કેવો ? અનેક પ્રાણીઓ શીતળતાનો લાભ લે છે ત્યારે આ કોમળ, સુંદર રમણીને કપાળે પરસેવો કેવો ? પરસેવાથીજ જણાય છે કે ત્હેના હૃદયમાં ચિન્તાની પ્રચણ્ડ ચિત્તા બળે છે. તે ચિન્તાના સાગરમાં ડુબેલી છે. શ્વાસપ્રશ્વાસથી હૃદય ઉછળતું નથી. આંખના પલક મારતી નથી. સ્થિર નેત્રે ઝરૂખામાં ઉભી ઉભી સ્હામેના રસ્તા તરફ જોઇ રહી છે. જેના શરીરને ચિન્તાની જ્વાળા લાગી છે, તેનું રૂપ–લાવણ્ય–મધુરતા રહેતાં નથી, તેને સુખ હોતું નથી, તેને આનંદ સ્પર્શ કરતો નથી, તેનામાં ચચળતા રહેતી નથી, થોડા વખતની ચિન્તામાજ જાણે આ રમણી એક પ્રકારે બદલાઇ ગઇ છે. તેની વિષાદમયી મૂર્તિ જોતાંજ જણાય છે કે જાણે તે ભયાનક કલેશ ભોગવે છે ! વાચક ! શું તમે આ રમણીને ઓળખો છો ? એજ આપણી રાજકુમારી પદ્માવતી છે. રાજકુલમાં વિવિધ પ્રકારનાં સુખ–ભોગમાં ઉછરેલી, પ્રેમ અને આદરમાં લાડકી બનેલી, રાજવંશની એકની એક આશા–લતિકા, રાજપુત્રીને આટલી બધી ચિન્તા શા માટે ? મ્હોં માંગી વસ્તુઓનો ઉપભોગ મળવા છતાં ચિન્તા કેવી ? તેને શી ઉણપ છે ? રાજકુલમાં શેની ખોટ છે ? તેને સર્વ મળે છે. તે સર્વ સુખ ભોગવે છે છતાં ચિન્તા કેવી ? આવી ઘોર રાત્રે તેને નિદ્રાનું સુખ કેમ નથી ? તે શા માટે કષ્ટ ભોગવે છે ? અતુલ ધનશાલિની હોવા છતાં આટલી ન્હાની વયમાં, આ રાજકુમારીને ચિન્તાનું દુઃખ કેવું ! અવશ્ય ત્હેને કાંઇક ચિન્તા છે, તેથીજ ત્હેને દુઃખ છે. શું ધનવડે મનુષ્યના સર્વ મનોરથ સર્વ સમયે સિદ્ધ થઇ શકે છે ? અરણ્યમાં સોનાના કટકા વડે ભૂખ્યાને અન્ન, તૃષાતુરને જળ કે વસ્ત્રહીનને વસ્ત્ર મળી શકે

એમ છે ? મનુષ્યના જીવનમાં અનેક વસ્તુઓની જરૂર પડે છે; પણ તેમાંની ઘણી વસ્તુઓ ધનવડે મેળવી શકાતી નથી. રાજકન્યાને ઘેર અતૂલ ધન છે છતાં તે ધન વડે તેની મનોકામના ફળી શકે તેમ નથી, તેથી જ ત્હેને કષ્ટ થાય છે. વાચક ! આવો આપણે રાજકન્યાના દુઃખનું કારણ શોધીએ.

રાજકન્યાનો ઓરડો અનેક પ્રકારની મનોહર સામગ્રીવડે સુસજ્જિત થયો છે. દૂધના ફીણ જેવી શય્યા ઉપર ચન્દ્રનાં કિરણો રમત રમી રહ્યાં છે. હમણાં રાજકુમારી પદ્માવતી પથારીમાં એક પાસે સુતી છે. તેના હૃદયમાં ગભરામણ થતી હોવાથી તે શ્વાસોચ્છ્વાસ લઇ શકતી નથી. જાણે તે આરસ પત્થરની પૂતળી હોય તેમ પડી છે ! જાણે તે ઝાડ ઉપરથી કપાયલી ડાંખળી પડી હોય તેમ સુઈ રહી છે ! પથારીમાં ચન્દ્રનાં કિરણોએ પેસી જઇ શય્યાને શીતળ કરી છે. રાજકુમારી શય્યામાં પથરાયલી શીતળતાનો ઉપભોગ કરવા પથારી સાથે જાણે ચોંટી ગઈ છે, પરંતુ તેના શરીરમાં વિરહ—તાપનું એટલું બધું જોર વધી ગયું છે કે શીતળ પથારી વારંવાર ગરમ થઇ જાય છે. તેથી તે વારંવાર તડફડે છે, આળોટે છે. એજ સમયે શીતળ પવનની લહરી આવી. પથારી ઉપરની ચાદર અને રાજકુમારીએ ઓઢેલું ઝીણું લુગડું ઉડવા લાગ્યું. ઓરડાની કેટલીક વસ્તુઓ હાલવા લાગી. પવને રાજકુમારીને અંગે સ્પર્શ કર્યો. તેજ ક્ષણે રાજકુમારી કમ્પી ઉઠી. ઓઢેલું લુગડું ઉડી ગયું. પહેરેલું વસ્ત્ર પણ ખસી ગયું. ઠંડો પવન આવવા છતાં પણ તે સુખી થઇ નહિ. ઉલટી તે એક ઉંડો નિશ્વાસ નાંખી દુઃખી થઈ, તે ઉભી થઈ. ઝરૂખામાં ગઈ પણ ત્યાં તેને શાંતિ મળી નહિં. કોમળ બિછાનાનામાં તેને કાંટા વાગતા હોય તેમ થતું. મ્હોડું છેક ઉતરી ગયું. ઝરૂખામાં કંઇ ગમ્યું નહિં, પહેરેલું લુગડું શરીર

ઉપરથી ખસી ગયું તેનું તેને ભાન રહ્યું નહિં. તેવે જ વેશે રાજકુમારી પથારીમાં પડી રહી.

વિરહી યુવતીના હૃદયમાં બધી વસ્તુની ખોટ જ જણાવા લાગી. નેત્રોમાંથી જાણે અગ્નિ વરસતો હતો, ઓરડામાં ગોઠવેલી સુંદર વસ્તુઓ તેને ગમતી નહતી. થંડો પવન ત્હેનો શત્રુ, શીતળ સુધા વર્ષાવતો ચન્દ્ર ત્હેનો શત્રુ, કોકિલાના મધુર કુહૂ–કુહૂ–શબ્દો પણ ત્હેના શત્રુ થઈ પડયા! તેથી જ તે સુખ લેવા જતાં દુઃખી થઈ પડી. ઘણા દુઃખે ઘેરાઇ તે બોલવા લાગીઃ રે! શું નારી–જન્મ આટલો બધો પાપમય? શું સ્ત્રીના જન્મમાં આટલાં બધાં દુઃખ! વિધાતાએ પૂર્વ જન્મના અનેક પાપોનું પ્રાયશ્ચિત કરવા માટે જ સ્ત્રીની ઉત્પત્તિ કરી હશે? તેમ ન હોય તો સ્ત્રીને જરા પણ સ્વતંત્રતા કેમ નથી! સંસાર સમુદ્ર તરવાનું જે સાધન તે નારી જાતિ પોતાની સ્વેચ્છાથી મેળવી શકે નહિ એ કેટલી બધી ભયંકર પરતંત્રતા? સ્ત્રીઓને ડગલે ડગલે પરતંત્રતા! બાલ્યાવસ્થામાં માતા પિતાને આધિન, યુવાવસ્થામાં પતિની આજ્ઞાને આધિન અને વૃદ્ધાવસ્થામાં સન્તાનોને આધિન! બસ, પરતંત્રતા જ! અહા! મ્હારા ભાગ્યમાં એ પરતંત્રતા પણ હજી આવી નહિં! ભગવાને મ્હારા નશીબમાં એ દુઃખ ઉપભોગ લખ્યો નથી. ભગવાને મ્હને સ્વામીને આધિન કરી નહિં. આ જન્મ વૃથા જશે એમ જણાય છે. યુવાવસ્થામાં પતિના સુખથી વેગળી રહેલી સ્ત્રીનું જીવન ફલરહિત જ છે. હે ભગવાન! નારી–જન્મનું એક માત્ર સુખ તે પતિસેવાજ છે. તે શું મ્હારા નસીબમાં લખ્યું નથી! યુવાવસ્થામાં પતિસેવા વગર સ્ત્રીનો સમય શી રીતે જાય? પ્રભુ! દયા કરો! તમારી દયા વગર હું દુઃખી કન્યા શી રીતે જીવી શકીશ? હે ભગવન્ત! આજે સન્ધ્યા સમયે, બગિચામાં જે સન્યાસીની મૂર્તિ

જોઈ તેજ મૂર્તિને પતિરૂપે મેળવી આપો. દેવ ! તમે કલ્પતરૂ છો, ચિન્તામણિ છો, પારસમણિ છો, કલ્પના પૂર્ણ કરો પ્રભુ ! ચિન્તા સમાવી દો પ્રભુ ! મ્હારા જેવા લોહને કાંચન કરો પ્રભુ ! મેં તેમને જોયા છે ત્યારથી કોણ જાણે શા કારણથી મ્હારૂં હૃદય તેમણે ચોરી લીધું છે, મ્હને આકર્ષણ કર્યું છે. ! મારૂં હૃદય તેમના તરફ ખેંચાય છે. જાણે મારૂં શરીર તેમના તરફ જવા ધસી રહ્યું છે. પ્રભુ ! આ જુવો ! તેમનાં દર્શનને માટે મારૂં મન તલપી રહ્યું છે. હે દેવ ! મ્હારૂં મન, યૌવન, દેહ અને જીવન સર્વસ્વ તેમના ચરણમાં જ અર્પણ કર્યું છે, ઇશ્વર ! જો હું પવિત્ર હોઇશ તો અવશ્ય હું તેજ સન્યાસીને પતિરૂપે મેળવીશ. અંતરાત્મા ! જો તમે સત્ય હો તો મ્હને તેજ સન્યાસીને પતિરૂપે મેળવી આપજો. દેવાધિદેવ ! મહાદેવ ! જો તે સન્યાસી પતિરૂપે નહિ મળે તો હું જીવનપર્યંત કુમારિકા રહીશ, પરંતુ અન્ય કોઇ પતિની પત્ની થઇશ નહિં. એજ ધર્મ, એજ પ્રતિજ્ઞા. ભાગ્યદેવા પ્રસન્ન થશે તો સન્યાસીની ચરણ સેવા કરીશ, તેમને ઇશ્વર ભજનનાં કાર્યોમાં મદદ કરીશ, હું પણ ઇશ્વર ભજન કરીશ, અને આ જીવનનું સાર્થક્ય કરીશ. મિથ્યા મોહ માયાની જાળમાં પડી સંસારનાં અનેક દુઃખો ભોગવીશ નહિ. તેજ સન્યાસી મ્હારો પતિ, તેનો ધર્મ એજ મ્હારો ધર્મ, ત્હેનો સુખભોગ એજ મ્હારો સુખભોગ. તેના સુખમાં જ સુખ માની મ્હારા પ્રાણ શીતળ કરીશ. મારા જન્મનું એક માત્ર સુખ પતિ. તેને જ સુખે સુખી થઇશ. તેમ નહિં થશે તો તે પ્રાણને આનંદ આપનાર મનોહર મૂર્તિનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરી, કાળના કોમળ પાશમાં ચીર શાન્તિ મેળવીશ. જા મન, તું તે મહાપુરૂષના મનમાં મળી જા ! જાઓ નેત્રો ! તમે તે મહા સિદ્ધ પુરૂષના નેત્રમાં મળી જાઓ. જા જીહ્વા ! તે

મહાપુરૂષની અમૃતમય વાણી કાઢતી જીહ્વામાં મળી જા! જા, પ્રાણ! તે પતિતોદ્ધારક મહાત્માના પ્રાણમાં એકત્ર થઇ જા! જાઓ, બન્ને કાન! તે હૃદયવિહારીના કાનમાં મળી જઇ નિરંતર પ્રભુ ભજન સાંભળો! અલખનાદ સાંભળી પવિત્ર થાઓ! જા—જા—શરીરનું સઘળું ચૈતન્ય! જા, તું તે મહા પુરૂષના ચૈતન્ય સાથે મળી જા. તેનાથી વિખૂટા રહેવામાં હવે શું ફળ છે? જેને જે અર્પણ કર્યું છે તેમનામાં મળી જાઓ! ભલે, આ જડ દેહ વેગળું પડી રહે! ભલે તે પરતંત્રતાના કાયદામાં જકડાઈ રહે! ભલે, સંસારી જનોના ઠપકાપાત્ર થવાય, તે કામ સમયે થઇ રહેશે. હમણાં તો મન, પ્રાણ, તમે સર્વ જાઓ, તે મહાયોગી પાસે જઇ તેમનામાં લીન થાઓ. તેમને “અચ્યુત પ્રભુની જય” કહેજો.

પદ્માવતી તેજ ક્ષણે મૂર્છિત થઇ. પલંગની પથારીમાં પડતાં પડતાં ભોંયપર પડી ગઇ. ગયું, તેનું મન ત્યાંજ ગયું. તેના પ્રાણ ત્યાંજ ગયા. ત્હેનું ચિત્ત ત્યાંજ ગયું. ત્હેનું હૃદય ત્યાંજ ગયું. ત્હેનું ચૈતન્ય ત્યાંજ ગયું. તેજ—તેજ—મનમોહન યોગીરાજ પાસે ગયું. જડ દેહ ત્યાં પડી રહ્યો. પ્રેમ! ધન્ય છે ત્હને! ધન્ય છે ત્હારી લીલાને! ધન્ય છે ત્હારા અલૌકિક અદ્ભુત પ્રભાવને!

કેટલોક વખત એમજ વીતિ ગયો. પવને દયા કરી વહેવા માંડયું શરીરની ગરમીને ઉતારી થંડક કરી. કેટલીક વારે ચૈતન્ય આવ્યું. તે જાણતી હતી કે તેની માતા યોગીરાજને મેહેલમાં તેડી લાવી છે. પ્રાતઃકાળમાં તે યોગી ચાલ્યો જશે ત્યાર પછી તેની શી ગતિ થશે? પુનઃ ત્હેનાં દર્શન કયાં થશે? એક વખત ગયા પછી જીવન પર્યંત ત્હેનાં દર્શન થશે નહિ. સૂર્ય અસ્ત પામ્યા પછી કમલિનીની શી દશા થશે?

પ્રેમના જેવી બીજી કોઇ મનોહર સામગ્રી જગતમાં નથી. પ્રેમ એ મોહિની છે. એના જેવી મોહિની બીજી કોઇ પણ વસ્તુ–પ્રાણીમાં નથી. જેના હ્રદયમાં એક વખત પ્રેમ ઉપન્ન થયો કે ત્હેને મોહિની લાગી જ ! એ મોહિની જીવન પર્યંત છૂટતીજ નથી. બાણશય્યા ઉપર સુતા હોય કે તપેલી રેતીના રણમાં ઉભા હોય, જળના ઉંડા ભાગમાં ડુબ્યાં હોય કે આકાશના ઉંચામાં ઉંચા ભાગમાં ઉડયા હોય તોપણ પ્રેમની મોહિની આકર્ષણ કર્યા વગર રહેતી નથી. પ્રેમ ધૈર્ય ત્યજાવે છે, દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા ચળાવે છે, ગંભીરતા છોડાવે છે, મૌન તોડાવે છે, સમસ્ત સદ્ગુણ ભૂલી જઇ, હિતાહિતનાં જ્ઞાનથી શૂન્ય બની, મનુષ્ય પોતાના પ્રેમીનાં દર્શન કરવા દોડે છે ! પ્રેમ એ હ્રદયને, મનને, આંખને, પગને, કાનને, હાથને અને આખા શરીરને ધકેલા આપી પોતાના પ્રેમીની પાસેજ ઉભું કરી દે છે ! પ્રેમ એ બન્ને પ્રેમીઓને મેળવી આપે છે. ચાર નેત્રો ભેગાં કરે છે. પ્રેમીઓ અમૃતમય વાણીથી હ્રદયને શાંત કરે છે ! પ્રેમ એ એવો અદ્ભૂત કારસ્થાન કરનાર અદ્રષ્ય દેવ છે ! પદ્માવતી ઉઠીને ઉભી થઇ. જરાક શાંત ચિત્તે ઓરડામાં આમતેમ ફરવા લાગી. બધી વસ્તુઓ નિહાળવા લાગી. જ્યાં જ્યાં નેત્ર ફેરવતી ત્યાં ત્યાં હ્રદય વિહારી સન્યાસીની મનમોહક મૂર્ત્તિ જણાતી. તે શું જૂવે ? જ્યાં નજર ફેંકે છે ત્યાં તેજ ચિત્તચોર સન્યાસી ! તે વિચારવા લાગી: “ પ્રાતઃકાળમાં તો યોગીરાજ ચાલ્યા જશે. રે ! હ્રદયમાં કાંઇ દુઃખ થાય છે.” છાતી ઉપર હાથ રાખી ત્યાંજ ઉભી રહી, વળી થોડીવારે વિચાર કરવા લાગી: “ તે કોણ હશે ? હું તેમને ઓળખતી નથી. મ્હારા અંતરાત્મા વારંવાર મારા કાનમાં કહે છે કે તે રાજપુત્ર છે. તે ક્ષત્રીયપુત્ર છે. તેમનાં દર્શન કરવાંજ જોઇએ. એક વખત મન ભરીને. તે હ્રદયદેવતાનાં દર્શન

કરી લઇશ. ગમે તેમ કરીને તેમનાં દર્શન કરી લઇશ." તેની આંખો કાંઇક વિચિત્ર રીતે ફરતી જણાઇ. પગના ચાલવામાં કંઇક ચપળતા પણ જણાઇ. શરમ દૂર થઇ. કોઇ એક દાસીને શોધવા લાગી. દાસીને સાથે લઇ તે પ્રાણાધિક, જીવતેશ્વરને એક વખત મળી આવવાની મનોવાસના થઇ.

એક વખત નજરે નજર મળવાથી વિશુદ્ધ પ્રેમીઓનું હૃદય સંધાઇ જાય છે. એક ગમે ત્યાંનો હોય, બીજો ગમે ત્યાંનો હોય છતા પણ પ્રેમના અલૌકિક કાયદા પ્રમાણે બે મનુષ્યોમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. ચારે નેત્રો મળતાં જ એક બીજાનાં હૃદય પટપર એક બીજાના હૃદય ચિતરાઇ જાય છે. પછી ભલે એક પ્રેમી બીજા પ્રેમીથી ગમે તેટલા વિખૂટા પડે છતાં તે છબી અંતઃકરણમાંથી ભૂલાતી કે ભૂસાતી નથી. જાગૃતમાં, નિદ્રામાં કે સ્વપ્નમાં પણ પોતાના પ્રેમીની મનોહર છબી નજર સ્હામે ઉભેલી જણાય છે. સુખમાં કિંવા દુઃખમાં ગમે ત્યારે પણ તે બન્ને પ્રેમીઓને સમાન વેદના થતી જણાય છે. એક પ્રેમીને દુઃખે બીજું પ્રેમી દુઃખી થાય છે. પરદેશમાં રહેતા પોતાના પુત્રને દુઃખ થવાથી ત્હેનાં માતપિતાના મનમાં અચાનક દુઃખ થાય છે. મુસાફરીએ ગયેલા પતિને દુઃખ થવાથી ત્હેની પત્નીને અચાનક દુઃખ થાય છે, તેજ પ્રમાણે બે પ્રેમી ગમે તેટલાં વેગળાં હોય છે છતાં એક બીજાનું દુઃખ સુખ જાણતાં સુખી દુઃખી થાય છે. આ બધું થવાનું કારણ મન છે. એ મન એક વખત બીજા મન સાથે આકર્ષાઇ ગયું એટલે પછી એક બીજાને સુખ દુઃખ થયા વગર રહેતું જ નથી.

રાજકન્યા પદ્માવતી અંતઃકરણમાં વેદના ભોગવે છે. તેજ પ્રમાણે મહારાણા ભીમસિંહની પણ અવદશા થઇ રહી છે. તે પથારીમાં

તડફડે છે ! આંખોમાં ઉંઘ નથી, હૃદયમાં શાંતિ નથી. આખી રાત એકજ ચિન્તા થઇ રહી છે. તે સુંદરી, તેજ મૃગનયની, તેજ મનોહર નયન મુગ્ધકર. સ્વર્ગની અપ્સરા જેવી યુવતિ રાજકુમારી ત્હેના હૃદયમાં સૂક્ષ્મ રૂપે ઉતરી પડી, હૃદયમાં તોફાન મચાવી રહી છે. ઘણાં યત્ન કરવા છતાં તે મનોહર છબી ભૂલાઇ જવાતી નથી, ભૂસાઇ જતી પણ નથી. તે કોણ ? કોની પુત્રી ? શા માટે ત્હેને ચ્હાવી જોઇએ ? શા માટે ત્હેના ઉપર આટલો બધો પ્રેમ ? શા માટે આટલો બધો મોહ રાખવો જોઇએ ? નહિ, પારકી પુત્રી ઉપર મોહ જોઇએજ નહિ છતાં જાણે સ્વર્ગના દેવતાઓ આવી ત્હેના કાનમાં કહેતા હોય તેમ તેને સંભળાય છે કે: "તે સ્વર્ગની દેવી છે, તે નિર્મળ પ્રેમની પ્રતિમા છે, ત્હેને બ્રહ્માએ ત્હારે માટેજ ઘડી છે. ત્હેનું હૃદય નિર્મળ પ્રેમથી ભરેલું છે." આ હા ! કેવી મનોહર આકાશવાણી ? કેવો વિધિનો સંકેત ! એક તરફથી મહારાણો તેને ભૂલી જવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તે ક્ષણવારને માટે હૃદયનાં બારણાં ઉઘાડી રાજકુમારીને બહાર કાઢી મૂકે છે ત્યારે બીજી તરફથી તેજ છબી, હૃદયને તેજ ઠેકાણે આવી ફરીથી ઉભી રહે છે. જાણે તે કહે છે કે: "મ્હારૂં આજ સ્થાન છે, મ્હારૂં આજ સ્થાન છે. હું કદીપણ ખસીશ નહિ ! તમે મ્હારા હૃદયમાં એજ ઠેકાણે ઉભા રહ્યા છો, મ્હારા હૃદયના દરેક પડદામાં ત્હમે જ વિરાજમાન થયા છો."

મહારાણો જ્યાં નજર ફેંકે છે ત્યાં રાજકુમારીની મનોહર મૂર્ત્તિ જણાય છે. હમણાં તે ભાન ભૂલ્યો છે. તે એક ચિત્તે આકાશના ચન્દ્ર સ્હામે જોઇ ત્હેમાં રાજકુમારીની સુંદર મૂર્તિને નિરખી રહ્યો છે. ચન્દ્ર જેમ જેમ આકાશમાં મુસાફરી કરે છે તેમ તેમ રાજકુમારી ચાલતી જણાય છે. ચાલતાં ચાલતાં છેવટે જાણે તે મહારાણાના ઓરડામાં

આવી મુસાફરીનો થાક ઉતારવાની હોય તેમ આશામાં ને આશામાં વાટ જોતો બેઠો છે. પૃથ્વીનો છેડો ઘર છે તેમ મુસાફરીએ નિકળેલી રાજકુમારી પણ છેવટે તેજ ઓરડામાં આવી દર્શન દેશે એવી તેની ખાત્રી હતી. તેમ છતાં થોડી થોડી વારે ત્હેનું ધૈર્ય ખૂટી જાય છે ત્યારે નિરાશ હૃદયે પથારીમાં પડી જાય છે. ચન્દ્રના સ્હામે જોવાનું બંધ કરી પોતાનાં ઓરડામાં જૂવે છે ત્યારે ત્યાંપણ તેને તેજ મનોહર રાજકન્યાની છબી ત્હેની આંખો સ્હામે નૃત્ય કરતી જણાય છે. જાણે તે હૃદયમાંથી ધીમે ધીમે નિકળી દીપકની જ્યોતિમાં મળી જાય છે અને ત્યાંથી મ્હોટું સ્વરૂપ લઇ મહારાણાને તલસાવે છે. ભીમસિંહનું ચિત્ત રાજકન્યાનાં દર્શન કરવા તલપી રહ્યું છે, તેનો વિચાર–સાગર તોફાની થઇ ઉઠ્યો છે!

જે ભીમસિંહ પ્રિયપત્ની સુશીલા સિવાય અન્ય સ્રીને ચ્હાતો નહોતો, જે સુશીલા ત્હેના હૃદયની આરાધ્યદેવી હતી. જેના પ્રેમવડે ભીમસિંહ હમેશાં તૃપ્ત રહેતો તેજ સુશીલાને તે આજે કેમ ભૂલ્યો છે? તેજ હૃદય, તેજ મન, નેત્રો આજે સુશીલાને કેમ ભૂલ્યાં છે? તે હૃદય આજે કેમ બદલાયું છે? તે હૃદય આજે કેમ પદ્માવતીને ચ્હાય છે? તેજ હૃદય–મંદિરમાં આજે સુશીલાને સ્થાને પદ્માવતી કેમ બેઠી છે? ઇશ્વર જાણે.- અમે તો એટલુંજ કહીશું કે એમ થવામાં ઇશ્વરનો કંઈ સદ્દહેતુ હશે. અમે તો પ્રેમનેજ ધન્યવાદ આપીએ છીએ. ધન્ય પ્રેમરાજ! ધન્ય તમારો મહિમા! ધન્ય તમારી લીલા! ધન્ય તમારી ઇન્દ્રજાલિક શક્તિ! પ્રેમ દેવતા! તમે મનુષ્યને. એક વખત હસાવી નચાવી શકો તેમ છો. બીજી વખત તેનાં મર્મસ્થાન છેદી ભેદી અનંત કલેશ આપી શકો છો! તમે તેને નયનમાંથી નીકળતાં આંસુના સાગરમાં ડુબાવી શકો છો! જગત્માં તમે સર્વ કરી શકો

છો. તમારી સત્તા અસીમ છે, અનન્ત છે. ભીમસિંહ જેવા વીર પરાક્રમીનો તમે પરાજય કર્યો છે, તેનું બળ અને પરાક્રમ તમે હરણ કર્યું છે. પ્રેમ ! તમે તેને તમારૂં રમવાનું રમકડું બનાવ્યું છે. તમે જેમ ન્હાઓ છો તેમ તે રમે છે. ભીમસિંહ જે સમયે પદ્માવતીને ભૂલી જવાનો યત્ન કરે છે તેજ ક્ષણે તમે તેનું મોહિની રૂપ તેના હૃદયપટ ઉપર ચીતરી તાજું બનાવો છો, અને તેના મોહમાં રાણાનું ભાન ભૂલાવો છો. મહારાણા રાજકન્યાના રૂપમાં મોહ પામી બોલ્યાઃ "ધિઃક્ છે મ્હને ! ધિઃક્ છે મ્હારા સન્યાસી ધર્મને ! હું ધૈર્ય, ગંભીરતા, વિનય, શિષ્ટાચાર, લજ્જા અને જિતેન્દ્રિયતાને માટે અહંકાર કરતો હતો, પણ મ્હારો તે અહંકાર ક્યાં છે ? બધા પ્રકારના રાજ—ભોગોથી કંટાળી, તેમને તજી દઇ હું બહાર નિકળ્યો. પણ હમણાં તે સન્યસ્ત—ભાવ ક્યાં છે ? મેં મન અને નયનને વશ કરી પરમાત્માની આરાધનામાં જોડી દીધાં હતાં પણ તેજ મન અને નયન હમણાં ક્યાં જોડાયાં છે ? હું આજ પર્યંત શાસ્ત્રના ગ્રંથો ભણ્યો છું પણ તેનું આ જ ફળ ! શું હું જુવાનીનો દાસ થયો ? શું એક સાધારણ કામિનીનો મને મોહ લાગ્યો ? આટલા દિવસ પછી જાણી શક્યો છું કે ષડ્‌રિપુને વશ કર્યા વિના સન્યસ્ત લેવુંજ નહિં. તેથીજ આજે મ્હારી આ દશા છે. સ્ત્રીના રૂપનો મોહ લાગવાથીજ મનુષ્યની આવી દશા થાય છે. સ્ત્રીના ગુણનો મોહ લાગવાથી આટલી બધી પરાધીન સ્થિતિ નથી, પણ સુંદર—રૂપનો મોહ મનને ભમાવી નાંખે છે. ધર્મ ભ્રષ્ટ કરે છે. કામના સપાટામાં આવવાથી જ્ઞાન, ધૈર્ય, તિતિક્ષા વગેરે વેગળાં જાય છે. મ્હારી ભૂલ હું જોઇ શક્યો છું. બસ, હવે હું પ્રાતઃકાળમાંજ અહિંથી ચાલ્યો જઇશ. રાજકુમારીના રૂપને મ્હારા હૃદયમાંથી ભૂસી નાંખીશ. તે ચિત્રને જ્ઞાનના જળવડે ધોઈ નાંખીશ. ગમે તેમ થાઓ. હવે હું અહિં રહીશ નહિં. બસ, ત્હેને ભૂલી જઇશ."

એમ કહી આંખો બંધ કરી પથારીમાં સૂતો. થોડી વાર સૂઇજ રહ્યો. પરાણેપરાણે આંખો મીચી દીધી. રાજકુમારીને ભૂલી ગયો. નિદ્રા દેવીને આહ્વાન કર્યું પણ નિદ્રા ક્યાં? થોડીવારમાંજ રાજકુમારીની મનોહર છબી ત્હેના હૃદય ઉપર ચિતરાઇ ગઈ. તેજ કોમળ સુંદર મુખ, તેજ મનમોહક સુંદર નેત્રો, જાણે તેના સ્હામે તરસ્યા ચાતક-પક્ષીની પેઠે જોઇ રહ્યાં છે. જાણે ગરિબડે ચ્હેરે રાજકુમારી ઉભી ઉભી તેના પ્રેમની ભિક્ષા માગી રહી છે. જાણે મહારાણો નીચું મ્હોડું કરી બેસી રહ્યો છે. તે તેને ભૂલી જવા માગે છે. તેમ તેમ રાજ-કુમારીનાં નેત્રમાંથી ટપ્ ટપ્ ટપ્ આંસુની ધારા પડે છે, તે છબી વાંકી વળીને ત્હેના કાનમાં કહે છે કે; "યોગીરાજ! તમે યોગી થજો, હું યોગિની થઇશ. તમે પ્રભુનું ભજન કરજો, હું મંજીરા વગાડીશ. તમે મૃગચર્મ પ્હેરજો, હું વલ્કલ પ્હેરીશ. તમે ફળ ભક્ષણ કરજો, હું કંદમૂળ ભક્ષણ કરીશ. તમે વિભૂતિ ચોળજો, હું વિભૂતિ ચોળીશ. તમે સમાધિ ચઢાવજો, હું તમારી સ્હામે જોઇ રહીશ. તમે જટાનો ભારો બાંધજો, હું તેમાંથી કચરો વીણી કાઢીશ. તમે જંગલમાં શયન કરજો, હું કોમળ પાંદડાની શય્યા કરી આપીશ. તમે પ્રભુ નામ સંભળાવજો, હું પવિત્ર થઇશ, પણ મ્હને ત્હમારી સાથે લઇ જાઓ. જોગીરાજ! મ્હને ત-મારી સાથે લઇ જાઓ. મ્હને આ રાજમહેલનાં સુખ ગમતાં નથી. મ્હને આ રાજમહેલના વિભવ ગમતા નથી. હું તો તમારી પાછળ જોગણ થઇશ. હું તો તમારી પાછળજ ભટકીશ, હું તો તમારી સાથે ને સાથે જ રહીશ."

મહારાણાએ ઉંચું જોયું, પણ કોઇને દીઠું નહિ. વળી પાછું ત્હેનું મન ચલિત થયું. "અહા! આવી કોમળ, સુકુમાર, બ્રહ્મચારિણી રાજકન્યા! તેને મળ્યા વગર જવું એ કેવું મહા પાપ! તેનાં નેત્રો

કહેતાં હતાં કે મને મળવાની ઇચ્છા છે." વળી તે ઉઠી બેઠો થયો. જ્યાં નજર ફેંકે છે ત્યાં રાજકુમારીનાં ચિત્ર જૂવે છે. બારીનાં બારણાં ઉઘાડાં છે. કટેરાને અઢેલી ઢળી પડતા ચન્દ્રનાં કિરણો બારીમાં થઇને ઓરડામાં પ્રકાશ પાડે છે. થંડો પવન ધીમે ધીમે મહારાણાના શરીરને થંડક આપે છે. તેના કાનમાં હજી રાજકુમારીના શબ્દોનો મડઘો પડે છે, જાણે વારંવાર તે કાન આગળ આવીને કહે છે કે: " તમે જોગી થયા છો તો હું જોગણ થઇશ. તમે મૃગચર્મ પહેરશો તો હું વલ્કલ પહેરીશ. " અહા ! શું સાચુ હશે ? તે વલ્કલ પહેરી શકશે ? તે જંગલનાં દુ:ખ વેઠી શકશે ? તે ફળમૂળનો આહાર કરી શકશે ? કદાચ તે મ્હારી સાથે જંગલમાં આવે તો હું તેને માટે મશરૂની તળાઇઓ, સોનાના પલંગો, અત્તર ફુલેલની શીશીઓ, પકવાનની થાળીઓ કયાંથી લાવું ? ના, ના, તે હઠ કરે એમ જણાતું નથી."

આવા અનેક વિચારો કરે છે. પથારીમાં પાથરેલી સફેદ ચાદર જરા જરા ઉડયા કરે છે. એજ સમયે કોઇએ બારણું ઉઘાડયું હોય એમ જણાયું. કોઇનાં પગલાંનો અવાજ સંભળાયો. કોઇએ ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો હોય એમ પણ જણાયું. ચન્દ્ર ઉપર એક કાળું વાદળું આવ્યું હતું, તેથી સમસ્ત પૃથિવિ ઉપર અંધકાર જણાતો હતો. ઓરડામાં પણ અંધારૂં હતું. મહારાણા પથારીમાં સૂઈ ગયા, અને આંખો બંધ કરી જાગતાં જ પડી રહ્યા.

ધીમે ધીમે એક રમણી મૂર્તિ ઓરડામાં આવી. ચન્દ્ર ઉપરથી કાળું વાદળું ખસી ગયું હતું. પાછો સ્નિગ્ધ પ્રકાશ પૃથિવિ ઉપર પથરાયો હતો. ઓરડામાં પણ પ્રકાશ આવતો હતો. બારીની પાસે જ પલંગ ઉપર પથારી કરેલી હતી. મહારાણાનાં નેત્રો બંધ હતાં, છતાં ચન્દ્રના પ્રકાશવડે તેમનું મનોહર મુખ અતિ મનોહર જણાતું

હતું. તે રમણીએ મહારાણાના ચ્હેરા સ્હામે જોયા કર્યું. જેમ કોઇ પ્રાણાધિક વહાલી વસ્તુને ઘણા દિવસ જોઇ ન હોય અને એકાએક જોવામાં આવતાં તરસી આંખો જેવી રીતે જુવે છે તે પ્રમાણે આ રમણી જોતી હતી. તે આંખોની પલક માર્યા વગર જોતી હતી. અમૃત પાન કરતાં કોણ ધરાયું છે? તેમ વહાલી વસ્તુને જોતાં કોણ ધરાયું છે. જેના ઉપર અંતઃકરણનો પ્રેમ છે તે વસ્તુ અતિશય વહાલીજ હોય છે. એવા પ્રેમમાં સ્વાર્થ નથી, તેમાં પક્ષપાત નથી, તેમાં પાપ નથી. એવો પ્રેમ ઇશ્વરી પ્રેમ કહેવાય છે. દૈવી પ્રેમ કહેવાય છે. એ પ્રેમ સુખ જ આપે છે, તે પુણ્યજ આપે છે.

વાચક! શું તમે આ રમણીરત્નને ઓળખી શકયા છો? તે રાજકુમારી પદ્માવતી છે. પોતાના પ્રેમીનાં દર્શન કરવા માટે તે અધીરી થઇ છે, તેથીજ તે આટલી મોડી રાતે એકલી અહિં આવી છે. તેની એકજ ઇચ્છા હતી કે: "એક વખત મન ભરીને મહારાણાનાં દર્શન કરવાં." તે હમણાં મહારાણાનાં દર્શન કરે છે: એકી નજરે મહારાણાના સ્હામે જોઈ રહી છે. તે વારંવાર જૂવે છે. ચન્દ્રના કિરણો મહારાણાના મુખ ઉપર પડે છે તેથી ઘણું સુંદર જણાય છે. વાદળી રંગનું ઝીણું બન્નુસ ઓઢયું છે, તેથી જાણે પથારીનેજ તે આકાશ જૂવે છે. બન્નુસને તે વાદળાં જૂવે છે અને મહારાણાને પૃથ્વીનો ચન્દ્રમા જૂવે છે. એક ચન્દ્ર આકાશમાં ઉગી ચાતકોને અમૃત પાઇ રહ્યો છે, બીજો ચન્દ્ર રાજમહેલના પલંગમાં ઉગી પદ્માવતીને દર્શનામૃત પાઈ રહ્યો છે. આકાશનો ચન્દ્ર અનેક પ્રાણીને અમૃત વહેંચે છે, રાજમહેલના પલંગ ઉપર ઉગેલો ચન્દ્ર માત્ર પદ્માવતીના હૃદયમાં જ અમૃત સિંચે છે. પદ્માવતી જાણે લોહચુંબક પાસે ખેંચાઇ આવી છે. મહારાણાના હૃદયમાં એટલું બધું પ્રેમનું આ-

કર્ષણ છે કે તે બિચારીને તેઓ અહિં સુધી ખેંચી લાવ્યા છે. તે મનમાં જ બોલીઃ "અહા ! કેવી સુંદરતા ! કેવી નિર્મળતા ! કેવી સાત્વિકતા ! સન્યાસી મહારાજ ! ધન્ય છે ત્હમારા પ્રેમથી ભરેલાં નેત્રોને ! એજ નેત્રોએ મ્હને અહિં સુધી ખેંચી લીધી છે ! પ્રભુ ! ઉઘાડો તે નેત્રોને ! હું ફરીથી તે નેત્રોની મનોહરતા જોઇ લઉં ! મહારાજ ! ત્હમારા મુખ ઉપરથી જણાય છે કે તમે હમણાં ઘણું કષ્ટ ભોગવો છો, તેમ ન હોય તો મ્હારૂં મન કેમ દુઃખી થાય છે ? મારૂં મન મુંઝાય છે, માથું ચક્કર ચક્કર ફરે છે. મહારાજ ! ઉઠો, બેઠા થાઓ. તમારા મનમાં શું દુઃખ થાય છે તે કહો. દેવ, ઉઠો. પ્રભુ ઉઠો."

પદ્માવતીનું મન ઉત્તર આપવા લાગ્યું: "પદ્મી ! એ સાધુ નથી, સન્યાસી નથી, ત્હારો હૃદયદેવતા છે. શું જીંદગી સુધી તું ત્હેની સેવા કરી શકશે ?"

સ્ત્રીઓને ઘણી શરમ હોય છે. તેમના મનમાં ગમે તેવા વિચાર હોય છે છતાં તે કહી શકતી નથી. તમે તેને એક વસ્તુ આપવાની માંગણી કરો. તેમાં તેની સંપૂર્ણ મરજી હોવા છતાં તે લેવાને ના ને નાજ કહેશે. તમે અનેકવાર પૂછો છતાં તે ના જ કહેશે. પણ તમે તેને બળાત્કારે તે વસ્તુ આપી દેશો ત્યારે જ તે પોતાનો આનંદ બતાવશે. જો તેને તે વસ્તુ ઉપર પ્રેમ હશે તો તેના મુખનાં ચિહ્ન જુદાં જ જણાશે, જો તેને તે વસ્તુ ઉપર તિરસ્કાર હશે તો પણ તેનાં ચિહ્ન જુદાં જ જણાશે. પુરૂષની ચતુરાઇ સ્ત્રીનાં આવાં મુખચિહ્ન પારખવામાં જ છે. જે પુરૂષો આવી પરીક્ષા કરી શકે નહિં તેણે સ્ત્રીઓને બળાત્કારે કદી કોઇ વસ્તુ આપવી નહિં. તેમ થવાથી વખતે અપમાન સહન કરવાનો પ્રસંગ આવશે.

પદ્માવતી એટલે સુધી શા માટે આવી છે! તે યોગીરાજને ચ્હાય છે તેથી તેનાં માત્ર દર્શન કરવા આવી છે. તેણે શરમ છોડી છે શા માટે? યોગીરાજ ઉપરના અલૌકિક પ્રેમને માટે! છતાં તે કાંઈ પણ બોલી શકતી નથી. સ્ત્રીઓ કદી આવાં સાહસિક કામ કરી શકતી નથી છતાં પણ પદ્માવતી આટલે સુધી શા માટે આવી છે? માત્ર સન્યાસી ઉપરના પ્રેમેજ ત્હેને હડસેલો મારી અહિં લાવી મૂકી છે.

ભીમસિંહ આટલીવાર સુધી ઢોંગ કરી સુઈ રહ્યો હતો, પણ હવે તેનાથી રહેવાયું નહિ. આટલીવારમાં તો પદ્માવતીના પ્રેમે તેના હૃદયને ખળભળાવી મુક્યું, અને તે ખળભળાટથી આંખો ઉઘડી ગઈ. ચારે આંખો એકઠી થઇ. થોડું થોડું અજવાળું આવતું હતું. ચન્દ્ર પશ્ચિમ દિશા તરફ ઢળી ગયો હતો, તેણે ચાંદનીનો પ્રકાશ સમેટી લીધો હતો છતાં તારાઓનો ઝાંખો પ્રકાશ હજી ગયો નહતો. પદ્માવતી શરમને લીધે સજડ થઈ ગઇ. તે ઓરડામાંથી બહાર ચાલી જતી હતી તેજ ક્ષણે ભીમસિંહે કહ્યું: "આટલી રાતે તમે કોણ છો?"

પદ્માવતીએ વિચાર્યું કે આ વખતે વાત નહિ કરવાથી ગડબડાધ્યાય થઇ જશે. વખતે સંન્યાસીના મનમાં મ્હારે માટે કાંઇ નઠારા વિચાર ઉત્પન્ન થશે. તે હિમ્મતથી બોલી: "ચિન્તા કરશો નહિ. હું તેજ, બગિચામાં ફુલ ચુંટતાં જેના હૃદયને તમે ચોરી લીધું છે તેજ, હું તે જ, આ રાજમહેલના માલિકની રાજકન્યા, પદ્માવતી."

ભીમસિંહના હૃદયમાં પાછો પ્રેમ ઉભરાઇ આવ્યો. તે બોલ્યો:— "આટલી રાત્રે! દેવી! શા માટે? કોણે તમારૂં હૃદય ચોરી લીધું? અરે! શું ચોર?"

પદ્મા કંઈ બોલી શકી નહિ. પ્રેમીઓનો પ્રથમ મેળાપ થતાં તે પોતાના હૃદયની વાત સ્પષ્ટ કહી શકતાં નથી. મળવા પહેલાં મ-

નમાં હજારો વિચારો ગોઠવે છે કે હું આમ કહીશ. હું તેમ કહીશ, પણ જ્યારે બન્નેનો મેળાપ થાય છે ત્યારે કંઇ કહી શકાતું નથી. બોલવાની ઘણી ઇચ્છા થાય છે છતાં બોલાતું નથી. આજે પણ શરમે પદ્માની જીભ ખેંચી લીધી. શરમે ત્હેને મ્હોડે હાથ દીધો.

ભીમસિંહે કહ્યું: "દેવી ! રાજકુમારી ! હું તમારા મનના વિચારો જાણી શકયો છું: હું તમારાંજ દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી આખી રાત ઉંઘ્યો નથી. હું જોઇ શકું છું કે તમે પણ તેવીજ સ્થિતિ ભોગવો છો. તમને પણ ઉંઘ આવી હશે નહિ. પદ્મા ! તમારા પિતાના રાજ્યમાં ઉંધો કાયદો છે કે શું ? ઉલટો ચોર કોટવાલને દંડે છે કે શું ? મ્હારા જેવા સંન્યાસીની ચોરી કરવી અને ઉલટો મ્હને જ અપરાધી ઠેરવવો ?"

રાજકુમારી; "કેમ સંન્યાસી મહારાજ ! ત્હમારી કઇ વસ્તુની ચોરી થઇ ? કોણે ચોરી કરી ?"

સન્યાસી:–"તમારા બગિચામાં અજાણતાં પેસવાનું ફળ એજ મળ્યું કે તમે ત્યાં આવી મારૂં મન ચોરી લીધું. કોણ જાણે ત્હમારી આંખોમાં શોયે જાદુ છે કે નીચી નિર્મળ આંખોએ પણ મારૂં મન હરણ કરી લીધું. તેથી તો મેં તમને પકડી પાડયાં છે. હવે તે પાછું આપો."

હવે પદ્માની શરમ જતી રહી. સ્મિત હાસ્ય કરતાં તે બોલી: "મહારાજ ! ચોર જ્યારે શાહુકારનેજ ચોર કહે ત્યારે તો ઘણી જ દિલગીરીની વાત ! કોણે ચોરી કરી છે તેને માટે મારી પાસે સાક્ષી પુરાવા છે. તમે સંન્યાસીના વેષમાં આવ્યા અને મ્હારૂં સર્વસ્વ ચોરી લીધું છે. જરા વિચારી જૂવો ! હું ચોરને પકડી મારી વસ્તુ પાછી લેવા આવી હતી, ત્યાં તો ઉલટી જ વાત સાંભળું છું."

ભીમસિંહઃ–"દેવી! હું બધું સમજ્યો છું, પણ હું તો સંન્યાસી છું. તમે રાજકન્યા છો. મ્હારી સાથે તમારે કેમ બનશે?"

પદ્માઃ "પ્રભો! દેવ! વિના કારણે શા માટે વહેમને હિંચોળે હિંચાવો છો? કપાળમાં વિભૂતિ લગાડવાથી કાંઇ તેજ છુપું રહેતું નથી. હું ખાત્રીથી કહું છું કે તમે સંન્યાસી નથી પણ રાજપૂત્ર જ છો. આપનાં દર્શન થયાં ત્યારથીજ આ હૃદય, મન, પ્રાણ આપને સમર્પ્યું છે. આપની ઓળખાણ આપો."

ભીમસિંહઃ "રાજકુમારી? તમે સાક્ષાત્ દેવી સ્વરૂપ છો. તમે બુદ્ધિમાન છો. તમને જોતાંજ મ્હેં તમારી બુદ્ધિની પરીક્ષા કરી લીધી છે. રાજપુતાનામાં મ્હારી રાજધાની છે. મારૂં નામ ભીમસિંહ. નશીબને યોગે હમણાં સંન્યાસી થયો છું."

પદ્મીની સ્તબ્ધ થઇ ગઈ. તેણે મહારાણા ભીમસિંહનું પ્રતાપી નામ સાંભળ્યું હતું, તેનું બળ–પરાક્રમ તે જાણતી હતી. મહારાણાએ જાણ્યું કે તે બ્હી ગઇ છે. તેથીજ કહ્યુંઃ "પદ્મે! બ્હીવાની જરૂર નથી. વિધાતાના એવાજ લેખ. પરમાત્માની કૃપા થઈ છે."

પદ્માવતીએ બે હાથ જોડીને કહ્યુંઃ "મહારાજ! અજાણતાં ઘણા અપરાધ થયા છે. ક્ષમા કરજો. આપ સદ્ગુણી છો, વીર છો. અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ તરફ દયા કરવી એજ તમારો ધર્મ છે."

ભીમસિંહે કહ્યુંઃ "પ્રેમની મૂર્તિ સમક્ષ રાજા, મહારાજાની ગણત્રીજ નથી. ત્યાં તો બધા એક સરખા છે. પ્રેમરાજ્યમાં દુઃખ નથી, ત્યાં ભય નથી. ત્યાં પક્ષપાત નથી, ત્યાં માન અપમાન નથી. એક પ્રેમીએ બીજા પ્રેમીના સુખ માટે યત્ન કરવો, અને તેમ કરતાં કરતાં પ્રાણ ચાલ્યા જાય તેની દરકાર ન કરવી એજ પ્રેમ રાજ્યનો કાયદો છે. પ્રેમ કરવો એનો અર્થ આત્મવિસર્જન કરવું એ જ છે.

પ્રેમ કરનારાં દુઃખને ગણતાં નથી. તે તો દુઃખને સુખજ માને છે. જ્યાં એક પ્રેમી પોતાના બીજા પ્રેમીને સુખી જોવા ચ્હાતાં હોય ત્યાં પછી દુઃખ એ કોઇ વસ્તુજ નથી. તે તો માત્ર પોતાના પ્રેમીને સુખી જોવાનેજ તલ્પી રહે છે અને તેવાજ યત્નો કરે છે. ગમે તે થઈ જાય, કાં તો આકાશનો ચન્દ્ર તોડી મુઠ્ઠીમાં લાવવો હોય કે કાં તો પાતાળમાંથી ચૌદ રત્નો લાવી તેનો હાર કરવાનો હોય તેમ છતાં પ્રેમી તેમાં દુઃખ માનતાં નથી. પોતાના પ્રેમીની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરવા ગમે તેટલાં દુઃખ વેઠવાં પડે તેની ખરા પ્રેમીને દરકારજ નથી. લજ્જા, આબરૂ, માન, અપમાન, એ બધું ખરા પ્રેમીને ગમતુંજ નથી. પ્રેમીને મન તો તે બધું એક સરખું છે. તેની કાંઇ કિમ્મતજ નથી. તમે કાંઇ પણ મનમાં લાવશો નહિ. ત્હમારા જેવી ગુણવાન રમણી મેળવીને હું ભાગ્યશાળી થઇશ. તમારાં એક વખત દર્શન કરવાની પ્રબળ ઇચ્છા હતી. ભગવાને તે પૂર્ણ કરી છે. હવે પ્રાતઃકાળ થવામાં વિલમ્બ નથી. હું દ્વારપાળને કહી મ્હારા રાજ્ય તરફ જઇશ. ત્હમારી પાસે પણ રજા લઉં છું. મારા રાજ્યમાં ગયા પછી તમારા પિતાની પાસે કુળપુરોહિત મોકલી તમારૂં માગું કરીશ, અને ત્હમને હૃદયરાજ્યમાં પધરાવી કૃતાર્થ થઇશ. ભીમસિંહ તમારોજ છે. તમારો અતિશય પ્રેમ હું કદી પણ ભૂલીશ નહિં. તમને રાજરાજેશ્વરી બનાવી એ પ્રેમનો બદલો આપીશ. રજા આપો દેવી !"

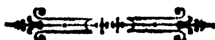
પદ્મમાવતી ભીમસિંહનાં સ્હામે જોઇ આનંદ પામતી હતી. હૃદયમાં પ્રેમનો સાગર ઉછળી રહ્યો હતો. તે આંખમાં ઉભરાઇ આવ્યો. આંખમાંથી પ્રેમનાં આંસુ ટપકવા લાગ્યાં. તે બોલીઃ "પ્રાણેશ્વર ! રજા ! હું રજા કેમ આપું ? હાથમાં આવેલા પારસમણિને કેમ ફેંકી દઉં ? વરસતી અમૃતધારા નીચેથી કેમ ખસી જાઉં ? દેવ ! અહિંથી ગયા પછી આ દાસી આપના હૃદયમાં રહેશે કે ?"

ભીમસિંહે ત્હેના કમળ સમાન મુખ સામે જોતાં કહ્યું: " હૃદયેશ્વરી! પદ્મે! મ્હારા ઉપર વિશ્વાસ રાખજો, ભીમસિંહ કદી પણ જુઠું બોલશે નહિ. રાજકુમારી! હવે ઢીલ કરો નહિ. રજા આપો. હસતે મ્હોડે રજા આપો.

ગમે તેટલું વિરહ દુઃખ થતું હતું છતાં રાજકુમારી હસતી હસતી બોલી: " પ્રાણધન, આ દાસીનું મન, પ્રાણ, સર્વસ્વ તમને અર્પણ કર્યું છે. એ બધું આપની સાથે જ વિદાય કરૂં છું. માત્ર શરીરનું ખોખું અહિં પડી રહેશે. યાદ રાખજો. ઘણા દહાડા મારે આંહિ વિયોગના અગ્નિમાં તપવું પડે નહિ. પ્રભો! પધારો! પરમાત્મા ત્હમારૂં મંગલ કરો."

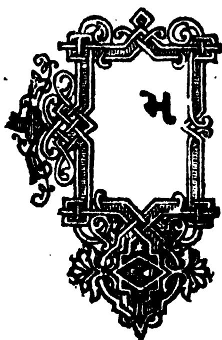
ભીમસિંહે પદ્માવતીનો કોમળ હાથ પોતાના હાથમાં લીધો, અને તે હાથ ઉપર એક બે ચુંબન કર્યાં. જાણે સૂક્ષ્મ રૂપે પદ્માના શરીરમાં તે ઉતરી પડયો. જાણે કાંઇ જાદુ મંત્ર કર્યો. જાણે પરસ્પર આત્મા બદલી લીધો! હસતાં હસતાં તે બોલ્યો: " ભીમસિંહ પણ પોતાનું મન, પ્રાણ તમને સોંપતો જાય છે. તેનું પણ માત્ર શરીરજ જાય છે. તમને મેળવીશ નહિ તેટલા દિવસ ચિત્ત સ્થિર થશે નહિ. જરાપણ ચિન્તા કરશો નહિ. ભીમસિંહ તમારોજ છે. તમારી માતાને મ્હારા પ્રણામ કહેજો."

એટલું કહીને વારંવાર તેના સ્હામે જોતો જોતો તે ચાલ્યો ગયો. પદ્માવતી એકી નજરે તેમના જવાના રસ્તા તરફ જોતી ઉભી. નેત્રમાંથી આંસુનો વર્ષાદ પડવા લાગ્યો. મહારાણાની પૂંઠ દેખાતી બંધ થઇ એટલે તે ઉદાસ ચિત્તે બારીમાં પેસી ગઇ. ધીમે ધીમે પોતાના સુવાના ઓરડામાં ચાલી ગઇ. સુખનું સ્વપ્ન જોતી જોતી પથારીમાં પડી રહી. પ્રાતઃ સમય થઈ ગયો. સૂર્યનારાયણે પૂર્વાકાશમાં રાતાં સોનેરી કિરણોનો પ્રકાશ બતાવી જગતને જગાડી મુકયું.

પ્રકરણ પાંચમું.

સ્વરાજ્યમાં પ્રત્યાગમન.

મહારાણા ભીમસિંહ પદ્દમાવતી પાસેથી રજા લઇ ધીમે ધીમે પોતાના રાજ્યમાં આવી પ્હોંચ્યા. રસ્તામાં પદ્દમાવતીનું મનોહર મુખ, તેનાં નેત્રમાંથી ટપકતાં આંસુનાં ટીપાં, તેના કોમળ હાથને ચુંબન કરવું, વગેરે યાદ આવવા લાગ્યાં. તેનું કરમાઇ ગયલું મુખ વારંવાર નજર આગળ ચિતરાવા લાગ્યું. પદ્માવતીની છબી જ્યારે જ્યારે તેની નજર આગળ તરે છે ત્યારે ત્યારે ભીમસિંહના મનમાં અતિશય દુઃખ થાય છે. પગ આગળ ચાલતા નથી. પોતાના રાજ્ય તરફ જવાને તેમનું મન ના કહે છે. મનમાં એવા જ વિચારો થાય છે કે અહિંથીજ પાછા જવું. તેજ રાજકુમારીના રાજમહેલમાં જવું, તે જ બગિચામાં પાછા બેસવું. ત્યાં માલતી અને રાજકુમારી ફૂલ ચુંટવા આવે ત્યારે તેમનું દર્શન કરવું. તેની માતા રાજકુમારીને તેડવા આવે ત્યારે તેમની સાથે રાજમહેલના તેજ ઓરડામાં જવું, અને મધ્યરાતે રાજકુમારી આવે ત્યારે તેના નિર્મળ, પવિત્ર મુખચંદ્રમાંથી ઝરતા અમૃતનું પાન કરવું. બસ, તેજ—તેજ મનોમોહક મુખ જોયા

જ કરવું. અહા ! એટલું બધું જોયા છતાં એ સુંદર—કોમળ—મુખ જોવાની તરસ ક્યારે છીપશે ? તે તો જાણે જોયાંજ કરીએ, જોયાંજ કરીએ, એવુંજ થયાં કરે છે ! અહા ! હું આ તરફ આવવા નિકળ્યો તે વખતનું તેનું કરમાયલું મુખ, તેનાં કોમળ નેત્રમાંથી પ્રેમનાં આંસુના ધારા પડવી, આતુર નેત્રે મારા સ્હામે જોવું, મારી પાછળ પાછળ જોયાં કરવું, એ બધું જરા પણ ભૂલાતું નથી. “ રાજકુમારી ! ત્હમારો સ્વર્ગીય પ્રેમ એક ક્ષણ પણ ભૂલાતો નથી. તમારૂં મનોહર મુખ ક્ષણ પણ નજર આગળથી–હૃદયમાંથી–ખસતું નથી. ” એક વખત ત્હેને જોઇ આવવાનું મન થાય છે. તેજ ક્ષણે પતિવ્રતા સુશીલાનો સુંદર ચ્હેરો મહારાણાના હૃદયપટ ઉપર ઉદય થઇ આવતો, તેને માટે પ્રાણ કમ્પાયમાન થતો. સતિ, સાધવી, પતિભક્ત, સુશીલાનો મુખચન્દ્ર જોયા વગર જીવ અકળાય છે. “ ઘણા દિવસ થઇ ગયા છે. તે મ્હારા વગર કેવી સ્થિતિમાં હશે ? આહાર, નિદ્રા, સુખ ભોગનો ત્હેણે ત્યાગ કર્યો હશે. અરેરે ! મ્હારા જેવો પત્નીદ્રોહી બીજો કોણ હશે ? મ્હેં તેને કહ્યા વગરજ જંગલનો માર્ગ લીધો છે. હું અભાગી છું.” તે જરા ઉતાવળે ચાલવા લાગ્યો. મનમાંજ વિચારવા લાગ્યો: “ રાજ્યમાં જતાંજ પ્રથમ સુશીલાને આ રાજકુમારીની વાત કરીશ. તેને પદ્માવતીની વાત કબુલ કરાવી તુરતજ પદ્માવતી સાથે લગ્ન કરીશ. સુશીલા જેવી પતિવ્રતા સ્ત્રી, મ્હારી ઇચ્છા તૃપ્ત કરવા કદી પણ ના કહેશે નંહિ. ઘણા રાજાએ એકથી વધારે રાણીઓ પરણે છે. કેટલાક માત્ર કામવાસના તૃપ્ત કરવાનેજ પરણે છે, પણ મ્હારે માત્ર પુત્ર સુખ મેળવવાનેજ પરણવું પડે છે. સુશીલાને હજી સુધી સન્તાન નથી. તપસ્વી મહારાજની કૃપા હોય અને પદ્માને પુત્ર થાય તે રાજકૂળનું નામ રહે. તેમાં ખોટું શું છે ? સુશીલા સમજુ

છે. તે કદી પણ ના કહેશે નહિ, પછી ચિન્તા શી ?”

રાજા જ્યારે રાજ્યમાં રહેતો નથી ત્યારે અનેક ઉત્પાત થાય છે. રાજ્યના અમલદારો મનસ્વીપણે વર્તે છે. કેટલાક દિવસ થયા મહારાણા બીમસિંહ પોતાના રાજ્યમાં નહિ હોવાથી તેમના રાજ્યમાં પણ અન્યાય, અત્યાચાર થયા હતા, પરંતુ વૃદ્ધ અમાત્યની સૂક્ષ્મદર્શિતા તથા ન્યાયી શાસનપદ્ધતિને લીધે હજી સુધી રાજ્યમાં અશાન્તિનો અગ્નિ સળગ્યો નહોતો. વિશ્વાસુ અને રાજ્યભક્ત અમાત્ય, ઉંઘ, ભૂખ, તરસની દરકાર કર્યા વગર રાત દિવસ રાજ્યનાં દરેક કામો ઉપર દેખરેખ રાખતો હતો. રાજ્યમાં જ્યાં અશાંતિ કે અન્યાય —અત્યાચાર—જણાતા ત્યાં પહોંચી જઈ સર્વને શાંત પાડતો. અફસોસ કરતી સાધવી રાણી સુશીલાને આશ્વાસન આપતો અને મહારાણાની શોધ કરવા ચારે દિશામાં વારંવાર માણસ મોકલતો.

સ્મશાનમાં ચિતાગ્નિ પ્રકટ થતાં તે ચૈતન્યશૂન્ય દેહને બાળી મૂકે છે, પરંતુ હૃદયમાં ચિન્તારૂપી અગ્નિ પ્રકટ થતાં તે જીવતા દેહને પણ બાળી મૂકે છે. મનુષ્યનો ચિન્તા જેવો બીજો કોઇ પ્રબળ શત્રુ જ નથી. પુષ્પમાં કીડો પ્રવેશ કરે છે એટલે તેને સત્વર ખોખું બનાવી મૂકે છે, તેજ પ્રમાણે ચિન્તારૂપી કીડો માનવ—હૃદયરૂપી કિંમતિ પુષ્પને કરડી ખાઇ ખોખું બનાવી દે છે.

વાચક ! તમે પહેલાં સુશીલાને જોઇ છે, અને આજે પણ જૂવો. તેને જોઇને ઓળખી શકશો કે ? જાણે આ સુશીલા તે પહેલાંની સુશીલાજ ન હોય ! જાણે આ સુશીલાનું મુખ તે તે સુશીલાનું મુખજ ન હોય ! મુખ ઉપર તે સુંદરતા નથી, દેહમાં તે લાવણ્ય નથી, નેત્રમાં તે ચંચળતા નથી, મ્હોં ઉપર તે મધુર હાસ્ય નથી. ત્હેનું મુખ જોતાં જણાય છે કે પૂર્ણિમાના ચન્દ્રને જાણે રાહુએ ઘેર્યો છે.

પતિપ્રાણા સતી સુશીલા, પોતાના પતિને વિરહે કેવી દુઃખી થાય છે તે, તેને જોતાંજ જણાઇ આવે છે. માત્ર પંદર દિવસ બીમસિંહને નહિ જોવાથી ત્હેની આવી અવસ્થા થઇ તો પછી થોડાક વધારે દિવસ થયા હોત તો ત્હેની કેવી સ્થિતિ થાત ? પતિવ્રતા સતીની, પતિવિરહે એવી જ સ્થિતિ થાય છે. પ્રભુ! ત્હમે શા માટે કોમળ પુષ્પમાં કીડાને પ્રવેશ કરાવો છો ? શીતળ પ્રકાશમય પૂર્ણિમાની રાત્રિ પછી શા માટે અમાવાસ્યાના અંધકારની ગોઠવણ કરી છે ? અને પ્રેમી જનોના લાંબા સમયના સંયોગસુખ પછી શા માટે વિષમય વિરહ—દુઃખની યોજના કરી છે ? આ તમારી કેવી રમત જગદીશ ? જગતના પિતા થઇને, સર્વ જીવના સુખદાતા થઇને, આ તમારી કેવી લીલા દયામય ? જૂવો પ્રભુ! આજે તમારો રચેલો એક જીવ, એક આદર્શ રમણી રત્ન, વિરહના દાવાનળમાં પ્રાણ વિસર્જન કરી રહ્યું છે. પ્રિય પતિના વિયોગમાં બળી રહી છે!

અગ્નિની ઉત્પત્તિ થયા પછી જળની ધારા તેને ઓલવી શકે છે. પરંતુ વિશાળ સમુદ્રમાં વડવાગ્નિ પ્રજ્વલિત થવાથી તે કોઇ પણ રીતે ઓલવી શકાતો નથી. અંતઃકરણમાં ક્રોધાગ્નિ અથવા કામાગ્નિ પ્રજ્વલિત થવાથી ધૈર્ય અને જ્ઞાનનું જળ રેડવાથી જ તેની શાંતિ થાય છે, પરંતુ વિરહ—વિયોગનો અગ્નિ પ્રજ્વલિત થવાથી તે કોઇ પણ રીતે શાંત થતો નથી. તેનો ઉપાય તો માત્ર એકજ છે. તે એ કે પોતાના પ્રાણપ્રિય પ્રેમીનો મેળાપ થાય તો જ તે વિયોગાગ્નિ શાંત થાય છે. વિરહાગ્નિને સંયોગરૂપી જળ જ ટાઢો પાડી શકે છે. તેમ ન થાય તો વિરહાગ્નિ ઓલવવાનો બીજો કોઇ ઉપાય જ નહિં!

પ્રાતઃકાળમાં સર્વ જીવાત્માના મનમાં આનંદ જ હોય છે. પ્રાણમાં કંઇક સુખનો સંચાર થાય છે. આ નિયમ સર્વ જગતમાં

પ્રાણી માત્રને લાગુ પડે છે પરંતુ જેના હૃદયમાં ચિન્તાનો તાપ તપેલો હોય છે, તેના પ્રાણમાં સુખ ક્યાંથી ? તેને શાંતિ ક્યાં ? સુશીલાના જીવમાં તલભર આનંદ નથી. આજે પંદર દિવસ થયા તેણે આનંદને હૃદયમાંથી વેગળો ફેંકી દીધો છે. તેનો આનંદ મહારાણા ભીમસિંહ પોતાની સાથે જ લેતા ગયા છે. રાણી સુશીલાને મન દિવસ નથી, રાત નથી, તેને મન સદા રાત દિવસ સરખાં જ છે. હંમેશાં બે હાથે માથું ઢાંકી, પતિદેવના ધ્યાનમાં નિમગ્ન થઇ છે; તેને બીજી કોઇ ચિન્તા નથી. માત્ર તે જ પવિત્ર પતિચરણનું જ ધ્યાન. જે પતિચરણ સેવા તેના જીવનનો આધાર હતો, જે પતિસેવા તેને સ્વર્ગ સમાન સુખ આપતી હતી અને જે પતિનો પ્રેમ, તેને ભવસાગર તરવાની એક નૌકારૂપ હતો તે જ પતિસેવા, પતિપ્રેમથી તે વેગળી હતી. તેથી જ ત્હેના મનમાં ચિન્તારૂપી ચિતા બળતી હતી ! તેણે આહાર, નિદ્રાનો ત્યાગ કર્યો છે તે માત્ર પતિના ધ્યાનમાં જ જીવન અર્પણ કરી રહી છે. કેટલાક દિવસ થયાં તેને બીજું કાંઇ કામ જ નથી. કેટલાક દિવસ થયાં જાણે તે પોતે છે જ નહિ ! જીવન વગરના દેહની જેવી દશા થાય છે તેવીજ દશા, ભીમસિંહ વગર સુશીલાની થઇ છે. જીવ વગરના જાણે જડ દેહ હોય તેમ તે જડ થઇ ગઇ છે !

નિત્ય જેમ અમાત્ય આવીને રાણી સ્હામે હાથ જોડી ઉભો રહેતે. તેમ આજે પણ આવી ઉભો છે. વૃદ્ધ અમાત્યને રાણી પિતા પેઠે માનતી હતી. અમાત્ય પણ રાજ્યનો તેવો જ શુભચિંતક હતો. સુશીલાએ અમાત્યને જોઇ કહ્યું: "પિતા ! શું નોકરો શોધીને આજે પણ પાછા આવ્યા છે ? શું મહારાણાની કાંઇ શોધ લાગતી નથી ?"

"ના, બેટા ! આજે હજી નોકરો પાછા આવ્યા નથી; છતાં

હવે વિલંબ નથી. આપ ધૈર્ય રાખજો મહારાજા ગમે ત્યાંથી પણ સત્વર પાછા આવશે." એટલું કહી અમાત્ય રાજસભામાં ગયો.

મધ્યાહ્નનો સમય થવા આવ્યો છે. સૂર્યનારાયણ આકાશના મધ્ય ભાગમાં ચઢી આવી, જગત્ ઉપર સખત તાપ વર્ષાવી રહ્યા છે. આ સમયે ઘરની બહાર નિકળવાની કોઇ હિમ્મત કરી શકતું નથી. એજ સમયે એક નોકર પરસેવાથી ભિંજાયલે શરીરે દોડતો દોડતો, રાજસભામાં આવી પહોંચ્યો. તેણે અમાત્યને કહ્યું: "મહારાજ ! મહારાણા આજે સાંજે રાજધાનીમાં આવી પહોંચશે."

આ વાત સાંભળતાંજ અમાત્યનું હૃદય આનંદ પામ્યું. તેણે કહ્યું: "રામદેવ ! જા, અંતઃપુરમાં જઇ એ સમાચાર રાણીમાતાને કહી આવ."

રામદેવ અમાત્યની આજ્ઞા પ્રમાણે અંતઃપુરમાં ગયો બે હાથે કપાળ ઢાંકી, ચિન્તામાં બેઠેલી રાણીને મહારાણાના આવવાના સમાચાર કહ્યા. ઉકળતા હૃદય ઉપરકંઇક ટાઢું જળ પડયું. તેણે ઉંચુ માથું કરી પરમેશ્વરને અનેક ધન્યવાદ આપ્યા. પતિ–વિરહમાં બળતી મહારાણીને અત્યારે કેટલો આનંદ થયો હશે તે કલ્પી શકાતું નથી. તેણે તુરતજ પોતાના ગળામાંથી મોતીનો એક કિંમતી હાર કાઢી રામદેવને અર્પણ કર્યો ત્હેના મુખ ઉપર આજે હાસ્ય ફરકવા લાગ્યું. રામદેવે રાણીમાતાને પ્રણામ કર્યા, અને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

જળનો તરસ્યો મનુષ્ય જેમ કંઠ સુકાઇ જતાં જળની વાટ જૂવે છે તેમ રાણીએ ઉત્કંઠિત ચિત્તે મહારાણાની વાટ જોયાં કરી. પતિનાં દર્શન કરવાના આનંદમાં તે સર્વ ભૂલી ગઇ. એકી ટસે બારીમાંથી મહારાણાના આવવાની વાટ જોયા કરી. એમ કરતાં કરતાં જ સાયંકાળ થવા આવ્યો. એકાએક વેગળેથી ઘણા માણસોનો આ-

નંદધ્વનિ સાંભળ્યો. અનેક પ્રજાજનો અને રાજ્યના સંભાવિત ગૃહસ્થો ભેગા થઇ મહારાણાનાં દર્શન કરી આનંદ પામવા લાગ્યા. સ્ત્રી, પુરૂષ, વૃદ્ધ અને બાળક, સર્વ મહારાણાની આસપાસ વિંટલાઇ આનંદ–કલ્લોલ કરવા લાગ્યાં. સર્વના ઉદાસ ચ્હેરા હાસ્ય કરવા લાગ્યા. જાણે ઉજ્જડ થઇ પડેલું નગર આજે જ વસ્તીથી ભરપૂર થયું હોય તેમ જણાવા લાગ્યું. વાજીંત્ર વગાડનારાઓએ વાજીંત્ર વગાડવા માંડયાં. રાજમહેલ ઉપરથી ચોઘડીયાં વાગવા લાગ્યાં. દેવળોના પૂજારીઓએ પોતપોતાના દેવની પ્રાર્થના કરવા માંડી. સર્વત્ર આનંદ આનંદ પથરાઇ રહ્યો. ભીમસિંહે સર્વને નમસ્કાર, પ્રણામ કરી આશીર્વાદ આપી વિદાય કર્યાં. માર્ગમાં ભીડ થઇ હતી. તે સર્વને ખસેડી ધીમે ધીમે મહારાણા રાજમહેલમાં આવી પહોંચ્યા. અમાત્ય વગેરે રાજઅમલદારોથી વિંટલાયલો મહારાણો રાજસભામાં બેઠો, અને અમાત્ય વગેરે પરિષદ્ વર્ગ સાથે વાતચીત કરવા લાગ્યો. થોડીવારે સર્વ વિખેરાયા એટલે તે અંતઃપુરમાં ગયો. અત્યારે મહારાણી સુશીલાના આનંદનો પાર નહતો. તેનું હૃદય આનંદસાગરમાં ગોતાં ખાવા લાગ્યું. રાત્રિનો સમય થયો.

ઘણા દિવસથી સુનું પડેલું શયનગૃહ આજે સુસજ્જિત થયું છે. વિરહતાપથી તપેલી ચાતકિને આજે પતિ–ચન્દ્રનાં દર્શન થયાં છે. તે પતિના પ્રેમામૃતનું પાન કરે છે. હૃદયને શીતળ કરે છે. આજે ચૈતન્ય વગરના જડ દેહમાં પુનઃ જીવન આવ્યું છે. સાધ્વી સુશીલાને આજે પતિનાં દર્શન થવાથી અતિશય આનંદ થયો છે.

મહારાણા ભીમસિંહે જંગલમાં જવાનું કારણ તથા ત્યાં ગયા પછીથી તે પાછા આવતા સુધીની સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી.

સન્યાસીની કૃપા અને તેમના આશીર્વાદથી પુત્રરત્નનો લાભ થશે તે પણ કહ્યું. માત્ર રાજકુમારી પદ્માવતી સંબંધી વૃતાન્ત કહ્યો નહોતો.

મહારાણી સુશીલા પતિને મ્હોડેથી સર્વ વૃતાન્ત સાંભળી ખુશી થઈ. તેણે કહ્યું: "પ્રાણેશ્વર! પંદર દિવસની મુસાફરીમાં આપને કાંઈ કષ્ટ તો થયું નથી? કોઇ સ્થળે કોઇ વિપદમાં તો પડવું પડયું નથી?"

આ સાંભળી ભીમસિંહ ઉંડા વિચારમાં પડયા. પતિવ્રતા સતીના મ્હોં આગળ પદ્માવતીના પ્રેમની વાત ગુપ્ત રાખવી એ એક પ્રકારનું પાપ છે એમ સમજવા લાગ્યો. તેણે વિચાર કર્યો કે, એ વાત કેટલા દિવસ ગુપ્ત રહેશે? કોઈ એક દિવસ તો તેને કહેવી જ પડશે. તેની સાથે લગ્ન કરતાં પહેલાં સુશીલાની સલાહ પૂછવી જ પડશે. ત્યારે હમણાંજ કહેવામાં શી અડચણ? મ્હારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાના કામમાં તે હમેશાં તત્પર છે. એવી સતી સાધ્વીથી કોઇપણ વાત ગુપ્ત રાખવાનું કારણ શું?

રાણો આવા વિચારમાં હતો. રાણી સુશીલા તેને વારંવાર તેના તે પ્રશ્નો પૂછતી હતી તેથી મહારાણાએ પદ્માવતી સંબંધી બધી હકીકત કહી દીધી, અને છેવટે એટલું પણ કહ્યું કે: "મેં તેની સાથે લગ્ન કરવાનું વચન આપ્યું છે."

મહારાણાના આ શબ્દો સાંભળી મહા સાધ્વી, પતિપ્રાણા સુશીલાની શી દશા થઇ? શું ત્હેના જીવતાં રાણો બીજી રાણી—શોક્ય લઇ આવે તેથી તેને દુ:ખ થયું? નહિં, વાચક, તેમ થયું નહિં. તેના મુખ ઉપર તો ઉલટી હાસ્ય અને આનંદની છાપ જણાતી હતી. રાણો બીજી રાણી લાવે અને ત્હેને પુત્ર થાય તો પોતાનોજ વંશ રહેશે એ તે સારી પેઠે સમજતી હતી. વળી તે મહાન પતિવ્રતા હતી. પતિ

જે કાંઈ કહે તે કરવા તત્પરજ હતી. પતિના આનંદમાં જ પોતાનો આનંદ માનતી હતી તેથી તેણે એક ક્ષણ પણ નહિં કરતાં પ્રફુલ્લ ચિત્તે કહ્યું: "પ્રાણેશ્વર! જીવિતેશ્વર! આપ મ્હને શા માટે પૂછો છો? હું આપને મન, વચન અને કર્મ સમર્પણ કરી ચુકી છું પછી મ્હને બોલવાનો શો અધિકાર છે? આ શરીર તો આપના શબ્દોનો પ્રતિધ્વનિ કરનાર સંચા રૂપ છે. આપની ઇચ્છા એ મ્હારી ઇચ્છા. આપનું સુખ એ મ્હારૂં સુખ, જેમ આપની ઇચ્છામાં આવે તેમ સત્વર કરો. પત્નીનો સંબંધ પતિને સુખ રૂપ થવો જોઇએ. પત્નીએ ઇર્ષા, દ્વેષ, અહંકાર કરીને પતિના આનંદમાં વિઘ્ન નાંખવાથી સ્ત્રી રૌરવ નરકે જાય છે. સ્વામન્! શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે પતિના સુખમાં સુખ નહિ માનનાર સ્ત્રીઓને ભયંકર દંડ મળે છે. પ્રભુ! આપની ઇચ્છા તૃપ્ત કરો વળી વિપતિ વખતે તેણે આપને પોતાના રાજમહેલમાં રક્ષણ આપ્યું છે. આપણે તેનો ઉપકાર ભૂલવો જોઇએ નહિ. કદાચ તે તપસ્વી મહાત્માનો જ એવો સંકેત હશે તો? પરમાત્માની એવી જ ઇચ્છા હશે કે એનાથી જ આપણો વંશ વૃદ્ધિ પામવાનો હશે તો?-પતિ દેવ! સત્વર વિવાહ કરી તે મ્હારી ન્હાની બ્હેનને આપણા રાજમહેલમાં લાવો. હું ત્હેને યત્નપૂર્વક રાખીશ. તેની મરજી પ્રમાણે વર્તીશ. આપની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરો. ક્ષત્રીઓની પ્રતિજ્ઞા કદી પણ અપૂર્ણ રહેતી નથી. પ્રતિજ્ઞા પાલન માટે જ હજારો ક્ષત્રીઓએ પોતાનું લોહી રેડી નામ ઉજ્વળ કર્યું છે. તે સુવ્રતિની આશા પૂર્ણ કરો. પદ્માવતીને આપણે ઘેર લાવો. અમે બન્નેમાં કોઇ દિવસ ક્લેશ થશે નહિં. હું તો મ્હારા પતિના પ્રાણનું રક્ષણ કરનાર મહાદેવીનું દર્શન કરી પવિત્ર થઇશ. તેની સેવામાં જ જીવનસાફલ્ય માનીશ. રાજન્! મ્હારી મનોવાસના પણ પૂર્ણ કરો."

વાચક ! શું તમો સુશીલાને એક સાધારણ સ્ત્રી કહો છો ? અમે કહીએ છીએ કે આવી પતિવ્રતા, મહાસતી સ્ત્રી એ મત્ય લોકમાં માનવીના રૂપમાં દેવીનો જ અવતાર છે. સાક્ષાત્ દેવીસ્વરૂપ જ છે. દયામયી મહાદેવીની પેઠે તેણે પતિની ઇચ્છાને પરિપૂર્ણ કરવાનું ઉત્તેજન આપ્યું છે. મહારાણાએ કહ્યું: “ સુશીલા ! ત્હારા જેવી સદ્ગુણી, લક્ષ્મીસ્વરૂપ પત્ની જેના ઘરમાં છે તેનું ઘર મર્ત્ય લોકમાં સ્વર્ગ સમાન છે. ધન્ય છે ત્હારી પતિભક્તિને ! ધન્ય છે ત્હારા પતિપ્રેમને ! ત્હારા જેવાં નારીરત્નને મેળવ્યાથી વનવાસનાં દુઃખો પણ સુખકર થઇ પડે છે. ત્હારા જેવી પવિત્રાચરણી સતીના સંસર્ગથી પાપીષ્ઠ રાણો ભીમસિંહ પવિત્ર થયો છે. દેવિ ! ત્હમારી ઇચ્છા સત્વર પૂર્ણ થશે.”

એટલું કહી મહારાણાએ ત્હેને દ્રઢ આલિંગન દીધું તેના કોમળ કપાળ ઉપર ચુંબનો કર્યો. તેના તપેલા હૃદયને શાંત કર્યું. ઘણા દિવસથી ઉજડ દેખાતો રાજમહેલ આજે હાસ્ય કરવા લાગ્યો !

પ્રકરણ ૬ ઠું.

વિરહી રાજબાળા.

સુખનું સ્વપ્ન જોતાં જોતાં પ્રભાત થઇ ગયું. પ્રાતઃસમયે નવું જીવન મેળવી જીવ માત્ર હાસ્ય—આનંદ કરતાં કરતાં ઉદ્યોગે વળગે છે. માત્ર સરોવરમાં કુમુદિનીની અવસ્થા જોતાં દુઃખ થાય છે. ચન્દ્રના અસ્ત થવાથી કુમુદિની કરમાઇ જાય છે, મરવા જેવી થઇ જાય છે. ચન્દ્રનાં દર્શનથી તે પ્રફુલ્લિત થાય છે, પરંતુ તેના અસ્ત થતાં તેની પ્રફુલ્લતા ચાલી જાય છે. પતિના વિરહ-

માં મૃતપ્રાય થઇ તેણે જળમાં શરીર નાંખી દીધું છે! પતિના વિરહમાં નિર્બળ, નિસ્તેજ થઇ પડેલી કુમુદિનાનીજ માત્ર એવી દશા છે? ના, તેમ નથી. વાચક! જૂવો! મહારાણા ભીમસિંહના ચાલ્યા જવા પછી રાજકન્યા પદ્માવતીની કેવી સ્થિતિ થઇ છે? એક તરફ જળમાં ખીલેલી કુમુદિની કરમાઇ ગઇ છે, બીજી તરફ કોમળ રાજકુમારી પદ્માવતીનું મુખકમળ કરમાઇ ગયું છે. સિંહલદ્વીપમાં ચોહાણ વંશનો હમીરશંક રાજા રાજ્ય કરે છે. મહારાજા હમીરશંકને તે એકની એક જ કન્યા છે. જેને એકજ કન્યા હોય છે તેને તે બહુ વહાલી હોય છે. રાજાની પ્રાણપ્રિય પુત્રીની શી દશા છે? હમણાં તે પહેલાંના જેટલી સુંદર નથી. ગૃહણને દિવસે રાહુ ચન્દ્રને ઘેરે છે. તે વખતે તેનો પ્રકાશ ઝાંખો થઇ જાય છે. આજે કુમારી પદ્માવતીને ભીમસિંહના વિયોગરાહુએ ઘેરી છે. તેનો મુખ–ચંદ્ર ઝાંખો થઇ ગયો છે. મનમાં તીવ્ર દુઃખ થાય છે. જીવ ઉદાસ રહે છે. વિરહદુઃખ ચિતા સમાન થઇ પડયું છે. તેનું શરીર સુકાવા લાગ્યું છે. જીવને કાંઇ સારૂં લાગતું નથી. જગતના કોઈ ઉપભોગોમાં ત્હેનું ચિત્ત ચોંટતું નથી. આવો મધુરો મંદ મંદ પવન, આવા કોકિલાના મંજુલ–મીઠા શબ્દો, વસન્તઋતુને લીધે પ્રકૃતિ દેવીની સુંદર શોભા–લીલા, તે જોતાં પ્રાણી માત્રનાં નેત્રને થંડક વળે અને જીવને આનંદ થાય; પરંતુ પદ્માવતીને તે બધું વિષ સમાન લાગે છે. તેને માત્ર એકજ ચિન્તા થઇ રહી છે. એકજ મનોહર મુખનાં દર્શન માટે તેણે દેહને ગાળી નાંખ્યો છે. આહાર, નિદ્રા, સુખ ઉપભોગમાં તેનું મન નથી. તેનેજ તેણે પ્રાણ સમર્પણ કર્યા છે. અહા! સ્ત્રીઓના હૃદયનો પ્રેમ કેટલો પ્રબળ! કેટલો મધુર!

આખી રાત વિરહદુઃખે તડફડયા પછી પ્રાતઃકાળમાં પદ્માવ-

તીનો જીવ જરાક શાંત થયો. પોતાની બ્હેનપણી પ્રભાવતીને બોલાવી રાજમહેલના ઉંચા ઝરૂખામાં પવન ખાવા બેઠી. મંદ મંદ પવને ત્હેના મસ્તક અને હૃદયને કંઇક શાંતિ આપી પરંતુ વળી પાછો છાતીમાં દાહ થવા માંડ્યો. પ્રેમીના વિયોગે વિરહી યુવાતને શાંતિ કેવી ? જેનું દર્શન કરવાથીજ છાતીની અગ્નિ ઓલવાતી ત્યાં હજારો પવન ભેગા થઈને આવવાથી પણ થંડક ક્યાં ? વિરહાગ્નિ ઓલવવા ગમે તેટલા બરફના પહાડો ધસી આવે તો પણ થંડક ક્યાં ? એ અગ્નિ ઓલવવાને માત્ર તે પ્રેમીનાં દર્શનસિવાય બીજી કોઇ ઔષધીજ નથી ! પ્રભાવતીએ અનેક બોધદાયક વચનો કહ્યાં, અનેક વિરહીજનોની વાતો કહી, અનેક શાસ્ત્રના શ્લોકો કહ્યા પણ પદ્માને શાંતિ થઇ નહિ. તે રાજમહેલના ઉંચા છેલ્લા ઝરૂખા ઉપર ઉભી ઉભી પેલા બગિચામાંના બકુલ વૃક્ષ તરફ જોયા કરતી હતી. "હા, તેજ બકુલ વૃક્ષ ! તેનીજ નીચે પ્રાણેશ્વર સન્યાસી—મહારાણા ભીમસિંહ બેઠા હતા ! અહા ! તે વખતે કેવો સુંદર દેખાવ હતો. અહા ! હું તેમના મધુર મુખચન્દ્ર તરફ જોતી હતી. અહા ! તે પ્રેમભીની આંખે મ્હારા તરફ જોતા હતા. અહા ! હજી પણ તેમની છાંયા ત્યાં બેઠેલી જણાય છે. રે ! તેજ ! તે–જ ! તે–જ મહારાણા ભીમસિંહ છે !" આંખે અંધારાં આવી ગયાં. પદ્મા આંખો બંધ કરી ભોંય પર બેસી ગઇ. પ્રભાવતીના શરીર ઉપર ઢળી પડી પ્રભાવતીએ તેને ટપ બે હાથ ફેરવી શાંત કરી. પાછી ઉભી થઇ. મનમાંજ બોલવા લાગી: "બકુલ વૃક્ષ ! ત્હને ધન્ય છે. એક દિવસ ત્હારી નીચેજ મ્હારા પ્રાણેશ્વર બેઠા હતા, તેથી તું પવિત્ર છે. ત્હને ધન્ય છે."

પ્રભાતનો મંદ મંદ પવન પદ્માવતીના શરીરે સ્પર્શ કરતો હતો. થંડો પવન સ્પર્શ થતાંજ તેને રોમાંચ થયો, કમ્પ થયો. તેનો

અંબોડો છૂટી ગયો, લુગડું ઢીલું થઇ ગયું. છાતીએ હાથ મૂકી બોલવા લાગી: "હે પવન દેવ! તમારૂં એક નામ સચરાચર કહેવાય છે! તમે પ્રત્યેક સ્થળે પ્રવેશ કરી શકો છો. ઝાડીની ઘટાઓમાં, ગિરિની ગુફાઓમાં, અને સાત પાતાળના ભોંયરામાં પણ તમે પ્રવેશ કરી શકો છો. દેવ! કહી શકશો કે મ્હારા ચિત્તનો ચોર ક્યાં છે?" એટલું કહી તે આકાશ સ્હામે જોઇ રહી. કોઇએ ઉત્તર આપ્યું નહિ. થોડીવારે તેનું ચિત્ત ઠેકાણે આવ્યું. તે બોલી: "ના, ના, મ્હારા હૃદયદેવતા એવા નિષ્ઠુર નથી. હું મનમાં જેની આરાધના કરૂં છું તે દેવપુરુષ છે. તે વિશ્વાસઘાતી નથી. હું સ્ત્રી થઇને મ્હારા પતિને વિશ્વાસઘાતી કહું છું? અરેરે! મ્હારા જેવી પાપી કોણ? ધિઃક છે મ્હારા જીવનને!"

એટલું બોલી તે આંખોમાંથી આંસુની ધારાઓ વર્ષાવવા લાગી. ત્હેની આંખમાં આંસુ જોતાં પ્રભાવતી બહુ દિલગીર થઈ. ત્હેનું હૃદય ખિન્ન થયું. પદ્માને સ્હમજાવવા લાગી. તેણે કહ્યું: "બ્હેન! તું રાજકન્યા! એવા એક સન્યાસી ઉપર આટલો બધો પ્રેમ? આટલો બધો મોહ? આટલી બધી ભોળી? સાધુઓ પાસે મોહિની વિદ્યા હોય છે. તે તો છોકરાંઓને ભૂરકી નાંખે છે, અને પછી સાથે લઇ જઈ વેચી નાંખે છે. એક ભિખારડો સન્યાસી શું રાજાની પુત્રીના પ્રેમને યોગ્ય છે? બ્હેન! ત્હને એવડો શો મોહ લાગ્યો છે કે તેની ચિન્તામાં ને ચિન્તામાં દેહ ગાળી નાંખ્યો? તે સુંદર સન્યાસીનું રૂપ મોહક હતું. તેને જોતાંજ મોહ ઉપજે છે, પરંતુ તેથી આટલી બધી ગાંડી બની ગઇ એ શું? શું તું રાજકુમારી થઈને ત્હેની સાથે સન્યાસિની થશે? ત્હારે માતા પિતા છે. શું તે ત્હને સન્યાસી સાથે જવા દેશે? બ્હેન! રાજપુત્રી થઇને સન્યાસીની સાથે કેવી રીતે જે-

ગણુ બનશે ? શું તું ત્હારા કોમળ શરીરે ભસ્મલેપન કરશે ? શું ત્હારા સુંવાળા વાળને જટાજૂટ બનાવશે ? શું હીરામાણેકના અલંકારોને બદલે જંગલનાં ઝાડ પાંદડાં પહેરશે ? કોમળ—સુંવાળી પથારીને બદલે ઝાડનાં ઝાંખ-ાંખીઓમાં નિદ્રા લેશે ? બ્હેન, જંગલનાં એ બધાં દુઃખ તું કેમ સહન કરશે ? સારાં સારાં મિષ્ટાનો મુકી તને જંગલનાં વનફળો કેમ ભાવશે ? જ્યાં સૂર્યનો તાપ પડતો નથી તેવી મધુર થંડકમાં તું નિવાસ કરે છે ત્હેને બદલે તું સૂર્યનાં પ્રચણ્ડ કિરણોનો તાપ કેમ સહન કરશે ? રાજકુમારી ! શાન્ત થા ! એવા સન્યાસીના પ્રેમની હઠ છોડી દે ! એની પાસેથી સુખ મેળવવાની આશા છોડી દે. સેંકડો રાજપુત્રો ત્હારા પ્રેમની ભિક્ષા માગે છે. એકાદ રાજકુમાર સાથે ત્હારાં લગ્ન થવાથીજ તું સુખી થશે. સિંહને છોડી શિયાળને શા માટે પસંદ કરે છે ? બ્હેન ! હવે એ વિચારો છોડીજ દે. એવા સન્યાસીનો સંગ કરવાથી સુખ મળશે નહિ. કયી રાજકુમારીઓ સાધુ સન્યાસી જોડે પ્રેમ બાંધી સુખી થઇ છે !"

પ્રભાવતીના શબ્દો સાંભળી પદ્માવતીને ગુસ્સો ચઢયો. તેણે કહ્યું: "પ્રભા ! તું એ સન્યાસીને ઓળખતી નથી પછી શા માટે વિના કારણ તેની નિંદા કરી પાપ વ્હોરી લે છે ! મ્હારા બળતા હૃદયમાં ઘી શા માટે રેડે છે ? મ્હેં જે દિવસથી સન્યાસીને જોયા છે ત્યારથી પરીક્ષા કરી લીધી છે, તે સન્યાસીના વેશમાં કોણ છે એ હુંજ એકલી જાણું છું. મ્હેં તેમને મારૂં મન, પ્રાણ, યૌવન, જીવન, સમર્પણ કર્યાં છે—વિના મૂલ્યે તેમને વેચ્યું છે. આ જગતમાં એ સન્યાસી સિવાય મ્હારું બીજું કોઇ નથી. તેજ મ્હારો પતિ છે. તેજ મ્હારો ઇશ્વર છે. પ્રભા ! તે મ્હારો પ્રાણાત્મા છે. તેની મનોહર મૂર્તિ જોયા પછી શું આ હૃદયમાં બીજી કોઇ મૂર્તિ પ્રવેશ કરી શકશે ?

કદી નહિ, કદી નહિ. હું તેમની સાથે સન્યાસિની થઇશ, શરીરે ભસ્મ ચોળીશ, રાજમહેલનાં સુખનો ત્યાગ કરીશ, જંગલનાં વલ્કલો પહેરીશ. ઝાડની સુકી ડાંખળીઓનાં કિંવા કાંકરા પત્થરવાળી માટીની જમીનમાં શયન કરીશ. મિષ્ટાન્નને બદલે ફળ–મૂળ આહાર કરીશ. જ્યાં તે ત્યાં હું! પતિની ચરણસેવા કરવામાં શું પત્નીને દુઃખ હોય છે? સ્ત્રીને માટે પતિ એ જ જીવન, પતિ એ જ ધર્મ, પતિ એ જ ગુરૂ અને પતિ એ જ આ લોક અને પરલોકમાં મુક્તિ અપાવનાર ઇશ્વર છે. બ્હેન! તે જંગલમાં ભટકતા હશે અને હું અહિં રાજમહેલમાં સુખ ભોગવું છું. મ્હારા જીવનને ધિઃક્ક છે!"

પદ્મા તરતજ ઉઠી, અને અગાશીમાંથી નીચે ગઇ. પ્રભાવતીએ જાણ્યું કે રાજકન્યાનું માથું ફરી ગયું છે, તે ગાંડી બની છે, તે પણ તેની પાછળ ઉતરી પડી.

પદ્માવતી રાજમહેલમાંથી બગિચામાં ગઇ. જે બગિચામાં પ્રાણાધાર સન્યાસીની મોહિની મૂર્તિ જોઇ હતી તે બગિચામાં સરોવર સ્હામેના બકુલ વૃક્ષ નીચે આવી બેઠી, અને પતિની મહાચિન્તામાં નિમગ્ન થઇ. આંખો બંધ કરી દીધી અને અંતઃકરણમાં તેજ સન્યાસી દેવતા, મહારાણા ભીમસિંહની મૂર્તિનું ધ્યાન ધરવા લાગી. ધન્ય પ્રેમ! પ્રભાવતી પાછળ પાછળ આવી હતી. તેણે રાજકન્યાની આવી સ્થિતિ જોઈ બુમ પાડી: "બ્હેન! બ્હેન! ઘણો વખત થયો છે. અહિં રહેવું યોગ્ય નથી. ચાલ, ઘેર જઇએ." પ્રભાવતીએ બે ત્રણ વખત બુમો પાડી પણ ઉત્તર મળ્યો નહિ. ઉત્તર કોણ આપે? પદ્માવતી ઘણે દિવસે આજે પતિદેવતાના ધ્યાનમાં મગ્ન થઇ છે. હૃદય મંદિરમાં ઉપાસ્ય દેવતાનાં દર્શન કરે છે. તે ઉત્તર કેમ આપે! ત્હેને બીજાની જોડે શું કામ હતું? જગતમાં ત્હેનું બીજું કોઇ સગું

નથી. પદ્માવતીની આવી સ્થિતિ જોઇ પ્રભાવતી બ્હી ગઇ. તે મહેલમાં દોડી ગઇ અને મહારાણીને ખબર આપી.

પદ્માવતીની આવી વાત સાંભળતાંજ મહારાણી દુઃખી થઇ. પદ્મા ત્હેને એકની એક છોકરી હતી, લાડકોડમાં ઉછેરી હતી. તુરતજ રાણી બગિચામાં આવી. તેણે જોયું તો પદ્માનો ચોટલો વિખરાઇ ખભા ઉપર પડ્યો છે; શરીર ઉપરનું લુગડું ગમે ત્યાં ખસી ગયું છે, નેત્રો બંધ છે. સીધી ટટાર બેઠી બેઠી કંઇ ધ્યાન ધરે છે. જાણે સતીકુળ ચુડામણિ સીતાજી અશોક વનમાં બેસી રામચંદ્રજીનું ધ્યાન ધરી રહ્યાં છે! કોઇ દિશામાં દૃષ્ટી નથી. બહારની કોઇ વસ્તુનું ભાન નથી. જાણે ચૈતન્ય ઉડી ગયું ન હોય! પ્રભાવતી અને રાણી માતા ત્હેની પાસે ઉભાં છે ત્હેનું ત્હેને ભાન નથી. પ્રભાવતીએ બુમ પાડીઃ "રાજકુમારી!" પણ ઉત્તર મળ્યો નહિ, બીજી વખત બોલાવીઃ "પદ્માવતી!" તેમ છતાં પણ ઉત્તર નહિ! રાણી માતાનાં નેત્રમાં આંસુ આવી ગયાં. એકની એક પુત્રીની આ શી દશા? રાણી માતાએ ત્હેની પાસે જઈ બુમ પાડીઃ "બેટા પદ્મા!" માતાનો શબ્દ પુત્રીના કાનમાં થઇ હૃદયમાં ઉતર્યો. જગતમાં માતા સમાન પ્રેમ નથી. પદ્મા ચમકી, નેત્રો ઉઘાડયાં. ચમકેલા નેત્રે માતાના સ્હામે જોયું. જાણે ગાઢ નિદ્રામાંથી એમણુંજ ચમકીને જાગી ઉઠી—હોય તેમ જોવા લાગી. ત્હેના હૃદયમાં વિષાદ ઉત્પન્ન થયો, જડ લાકડાની પેઠે સ્થિર બેસી રહી.

રાણીએ કહ્યુંઃ "બેટા! ત્હને કાંઇ દુઃખ થાય છે? આહાર નથી. નિદ્રા નથી હમેશાં માત્ર વિચાર વિચાર ને વિચાર! વિચારોમાં ને વિચારોમાં સોના જેવું શરીર કાળું કેમ પાડી દીધું બેટા!"

પદ્માવતીએ માતા આગળ હૃદય ઉઘાડ્યું નહિ. મનના વિચારો મનમાંજ સમાવી દઈ બોલીઃ "માતાજી! મ્હને કાંઇ દુઃખ થતું નથી.

શરીરમાં નબળાઇ હોવાથી મ્હને બેચેની જણાય છે. તેથીજ હું વિચારો કર્યા કરૂં છું." એટલું કહી પદ્મમાવતી છાની રહી ગઇ. રાણીએ કહ્યું: "બેટા, એમાં ચિન્તા શા માટે ? ચાલ, મહેલમાં ચાલ. હમણાંજ હું રાજ્યવૈદ્યને બોલાવી ઔષધની તૈયારી કરૂં છું." એટલું કહી રાજકુમારીનો હાથ ઝાલી ઘરમાં તેડી ગઇ.

પ્રકરણ ૭ મું.

પીડા-શાન્તિ.

ગંભિર ચિન્તા અને આહાર નિદ્રાનો ત્યાગ કરવાથી મનુષ્યદેહ કેટલા દિવસ નિરોગી રહી શકે છે ? પદ્માવતીનો રોગ દિનપ્રતિદિન વધવા લાગ્યો. રાજમહેલમાં કોલાહલ મચી રહ્યો. રાજાની એકની એક રાજકન્યા માંદી છે. સર્વનાં મુખ ઉતરી ગયાં છે. રાજા અને રાણીના હૃદયનો અમૂલ્ય રત્ન-ભણ્ડાર પદ્મમાવતી રોગનો ભોગ થઇ પડી છે, તેથી ત્હેમના ચ્હેરા પણ ઉતરી ગયા છે. રાજાની આજ્ઞાથી બધા રાજવૈદ્યો આવી ગયા. દવા આપી ગયા, પણ કોઇથી રોગ મટતો નથી. કોઇથી રોગની સાચી પરીક્ષાજ થઇ નહિ. કોઇ ઔષધો બદલવા લાગ્યા, કોઇ રાજકન્યાને હવાફેર કરવા માટે બીજા દેશોમાં લઈ જવાના સલાહ આપવા લાગ્યા. નદીને કિનારે સ્વચ્છ હવા આવે છે, ત્યાં ગમે તેવા રોગીઓ સાજા થઇ જાય છે તેથી રાજકુમારીને પણ કોઇ નદી કિનારે લઇ જવી એજ નિશ્ચય કર્યો. રાજા સમુદ્રને કિનારે એક વિશાળ રાજભવનમાં આવી કુમારિકાને હવાફેર કરાવવા લાગ્યા. અનેક પ્રકારની કિમતી ઔષધી આપ-

વામાં આવી. આ સ્થળે આવ્યા પછી રાજકુમારીનું શરીર કંઇક સારૂં થયું. પદ્મમાવતીનું શરીર સારૂં થયું છે છતાં પણ ત્હેના મન-માંથી એક મ્હોટી ચિન્તા ખસતી નથી. તે ચિન્તાના પંજામાંથી એમ કાંઈ નિકળી શકાય ? જેટલા દિવસ જીવન તેટલા દિવસ તે ચિન્તા રહેવાનીજ ! ચિન્તા પદ્મમાવતીની જીવન પર્યંતની બ્હેનપણી થઇ હતી.

રાજવૈદે કહ્યું હતું કે પ્રાતઃસમયના પવનનું સેવન કરવું એ જ રાજ-કુમારીનું પરમ ઔષધ છે. પ્રતિદિન રાજકુમારી પ્રભાતમાં જ નદીને કિનારે પગે ચાલતી વાયુ સેવન કરતી હતી. તે જ પ્રમાણે આજે પણ તે ચાલે છે. થંડો મધુર પવન તેના ગરમ માથાને થંડુ કરે છે. દરરોજના કરતાં આજે ત્હેનું મુખકમળ પ્રફુલ્લ જણાય છે, મન આનંદી જણાય છે, ચ્હેરો ખીલેલો જણાય છે. રાજા અને રાણી પણ પોતાની એકની એક લાડકી રાજકુમારીના ચ્હેરાને પ્રફુલ્લિત થયલો જોઈ ખુશી થાય છે. તે જાણતાં હતાં કે રાણા ભીમસિંહે સન્યાસીને વેશે આવીને પોતાની કન્યાનું ચિત્ત હરી લીધું છે તેથી જ તે મનની પીડાથી પીડાય છે, એને રાણાના વિરહનું જ દુઃખ છે. પદ્માવતી સ્હવારસાંજ નજીકના બગિચામાં હવા ખાવા જાય છે. રાજા અને રાણી મહેલના ઝરૂખામાં બેસી રાજકુમારી પ્રંબંધી અનેક વાતો કરે છે

રાણીએ કહ્યું: “મ્હારી પદ્મા મોટી થઈ છે- હવે ત્હેને અવિ-વાહિત રાખવા યોગ્ય નથી. ભીમસિંહના મનના વિચારો જાણી લઈ સત્વર તેની સાથે લગ્ન કરો.”

સિંહલદ્વીપ નિવાસી રાજા હમીરશંક વિચારમાં પડયો. ક્યાં સિંહલદ્વીપ અને ક્યાં મેવાડ ! છતાં પણ જ્યાં પદ્માએ મહારાણાને

જીવનનું સત્વ પ્રેમ અર્પણ કર્યો છે ત્યાં પછી બીજો ઉપાય શો ? રાજાએ કહ્યું: “ મ્હારી સંપૂર્ણ ઇચ્છા છે, પણ તે કાંઇ જેવો તેવો રાજા નથી. ત્હારા કરતાં મ્હને ઘણી ચિન્તા છે. તે મ્હોટો છે. આપણે ન્હાના છીએ. વામન થઇને આકાશનો ચન્દ્ર લેવાની ઇચ્છા કરવા જેવું છે. તે આપણા આમંત્રણને માન આપશે ? હું જાણું છું કે મહારાણો પણ પદ્માને જોઇ મોહ પામ્યો છે. બન્નેનાં મન દૂધમાં સાકર પેઠે મળી ગયાં છે, તેથી તે પોતાની મેજે જ હા કહેશે. યત્ન કરીશું. ”

રાજાએ ત્યાંથી ઉઠી પ્રાતઃ સંધ્યાદિ કર્મ કર્યું. રાણી પણ ઘરનાં કામોમાં ગુંથાઇ. તેમને ખબર નહોતી કે જેમ અહિં પદ્માવતીની સ્થિતિ થઇ છે, તેજ પ્રમાણે ત્યાં મહારાણા ભીમસિંહની સ્થિતિ થઇ છે. મહારાણો હમેશાં રાજ્યનાં દરેક કાર્યોમાં મન રાખતો હોવાથી તેના મનની સ્થિતિ બહારથી કોઇ જાણી શકતું નહોતું. ગમે તેમ પણ તે પુરૂષ હતો. પદ્માવતી સ્ત્રી હતી. પ્રેમની જીજ્ઞાસુ હતી. પ્રેમદેવના પંજામાં તે આજે પ્રથમ સપડાઇ હતી, તેથી જ તે આટલી બધી વિહ્‌વળ હતી, તેથી જ તે આટલી બધી અધીરી થઇ હતી.

પદ્માવતી બગિચામાં આમતેમ ફરતી હતી. નાના પ્રકારનાં સુગંધિ ફુલો ખિલ્યાં છે તેને જોતી હતી, ચુંટતી હતી. સુંઘતી હતી પવન દેવ ફુલોમાંથી સુગંધ ચોરી લઇ પદ્માને સુંઘાડતો હતો. સર્વ વૃક્ષો ફળ ફુલથી શોભી રહ્યાં છે, નયનને આનંદ આપી રહ્યાં છે, મનને તૃપ્ત કરી રહ્યાં છે. ભમરાનાં ટોળેટોળાં ખીલેલાં ફુલો ઉપર બેસી ગુંજારવ કરતાં મધ ચુસી રહ્યાં છે. કોકીલા પક્ષીઓ ઝાડની ડાળીઓમાં બેઠાં બેઠાં મધુર સ્વરે કૂ—હૂ—કૂ—હૂ બોલી રહ્યાં છે. બગિ-

આમાં પ્રવેશ કરતાં ગમે તેવા તપેલા પ્રાણીને થંડક વળે છે. તપેલા પ્રાણને શાંતિ મળે છે.

પદ્માવતીએ લુગડાના છેડામાં કેટલાંક ફુલો ચુંટી લીધાં છે. આજે ત્હેણે સમુદ્રને કિનારે બેસી, પતિદેવની મૂર્તિનું ધ્યાન ધરી તેમની પૂજા કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. " પતિદેવતાની પૂજા કર્યા પછી સાગર દેવની પૂજા કરીશ અને ત્યાર પછી સમુદ્રમાં પ્રાણ વિસર્જન કરીશ. બસ, એજ નિશ્ચય." પદ્માવતીએ આજે એવોજ સંકલ્પ કર્યો છે, તેથીજ આજે ત્હેણે ખોળો ભરીને ફુલ લીધાં છે.

ફુલ લીધા પછી પદ્મા સમુદ્રને કિનારે આવી ઉભી, અને એક ચિત્તે સ્વામી દેવતાની મૂર્તિનું ધ્યાન ધરી એક પછી એક ફુલ ચઢાવવા માંડયાં. જાણે ત્હેની નજર સ્હામે પ્રાણેશ્વરની મૂર્ત્તિ ઉભી છે. ત્હેને તે વિનતિ કરી રહી છે. ત્યાર પછી તેણે સમુદ્રને કહ્યુંઃ " સાગર દેવ ! જો કે તમે પતિતોદ્ધારક ગંગા નદી નથી તો પણ તમારો આશ્રય લેવાથી તમે આ પાપિણીના પાપી દેહને પતિત—પાવની ગંગા નદીમાં લઇ જઇને નાંખી શકશો. જો જો, દેવ ! મ્હને પાપિણી કહીને મ્હારો તમે પણ તિરસ્કાર કરતા નહિ. "

એટલું બોલીને તે સમુદ્રના કિનારા ઉપર ઉતરી. ત્યાંથી ઘુંટણ સુધી જળમાં ગઈ. બે હાથ જોડી ગંગા નદીને કહેતી હોય તેમ બોલીઃ " ઓ મા ! પર્વત નન્દિની ! સુરતરંગિણી ! ભવભય નિવારિણી ! તમે જગતજનને તારવાને માટેજ ગંગા, યમુના, ગોદાવરી અને સરસ્વતી વગેરે નામ ધારણ કરી જગત્ ઉપર વહન કરો છો. મા ! હરિપદવિહારિણી જગદમ્બે ! તમે મુક્તિ પ્રદાયિની હોવાથીજ મહાયોગી મહેશ્વરે તમને જટામાં ધારણ કર્યાં છે ! મા ! તમારા પાદપદ્મમાં કોટી કોટી પ્રણામ કરૂં છું ! દેવિ ! તમે જળરૂપે વહીને

સમગ્ર ભારતભૂમિને પવિત્ર કરી રહ્યા છો, તમે ત્રિતાપનાશિની છો, ત્રણુ લોકના ત્રયતાપનો નાશ કરવાને તમે ત્રણુ માર્ગે વહો છો. સ્વર્ગમાં મંદાકિની, મર્ત્ય લોકમાં ગંગા અને પાતાળમાં ભોગવતીનું નામ ધારણુ કરી વહો છો. મા! ભીષ્મજનનિ! એક વખત આ તમારી પાપિણી પુત્રી તરફ દૃષ્ટિ ફેરવો, મા!"

તેણે ભીમસિંહને કહેવા માંડયું. આ વખતે બન્ને હાથ જોડેલા હતા. નેત્રમાંથી આંસુની ધારાઓ પડતી હતી. ભીમસિંહને મેળવવાની આશા ભંગ થવાથી નિરાશ થઇ આત્મઘાત કરવા તૈયાર થઇ હતી. તેણે કહ્યું: "પ્રાણેશ્વર! સ્વામિન્! પદ્માવતીના હૃદયનું સર્વસ્વ ધન! ઇચ્છા હતી કે તમારાં ચરણુની સેવા કરી નારી જન્મનું સાર્થક કરીશ. પરન્તુ નાથ! તે ઇચ્છા પૂર્ણ થઇ નહિં. મનની ઇચ્છા—વાસના મનમાંજ રહી ગઇ! હૃદય દેવ! સેવા કરવાની ઇચ્છાથીજ આપને મન, પ્રાણુ અર્પણુ કર્યાં હતાં. જગતના કોઇ પણુ સુખ ઉપભોગની ઇચ્છા નહતી. તમે કહી ગયા હતા કે રાજ્યમાં જતાં જ ત્હારી સાથે લગ્ન કરીશ, પણુ પ્રભુ! તે આશા ફળિભૂત થઈ નહિ! તમે ક્યાં? હું ક્યાં? લગ્ન ક્યાં? ક્યાં સુધી આશા—ચિન્તાનો અગ્નિ હૃદયને બાળવા દઉં? એ અગ્નિના તાપમાં શરીર તવાઇ ગયું, બુદ્ધિ ચાલી ગઇ, વિચારો કરવાની શકિત રહી નહિં. માત્ર શરીરનું ખાલી ખોખું લઇ જગતમાં ફરવું એના કરતાં તે સ્થુલ શરીર સમુદ્રદેવને અર્પણુ કરી દેવું એજ યોગ્ય છે. પ્રભુ! તમને મન—પ્રાણુ આપ્યાં છે તે તમારી પાસેજ છે. પાપી સ્થૂળ શરીર જ્યાં પડયું હતું ત્યાંથી ઉંચકી સમુદ્ર દેવને અર્પણુ કરૂં છું. પ્રાણુનાથ! હવે વિરહ દુઃખ સહન થતું નથી. જીવિતેશ્વર! હવે વિરહાગ્નિનો તાપ સહન થતો નથી, તે માટેજ આપના પાદ—પદ્મને હૃદયમાં ધારણુ કરી સમુદ્રના શીતળ જળમાં જીવન વિસ-

ર્જન કરૂં છું. સ્વામિન્ ! પાપિણીને પવિત્ર કરનાર પતિ દેવતા ! પ્રભુ ! ક્ષમા કરજો." એટલું બોલી તે ગદ્દગદ્દ કણ્ઠે સમુદ્રમાં પડવા આગળ ખસતી હતી તેજ સમયે પાછળથી કોઇ બોલ્યું:–"પ્રિયતમે ! શાન્ત થા ! શાન્ત થા ! હું આવી પહોંચ્યો છું." એટલું કહીને કોઇ તરૂણ પુરૂષે તેને બાથમાં પકડી લીધી. તેણે સમુદ્રના જળમાં એક ડુબકી ખાધી. શરીર અને માથાના વાળ બધા ભીંજાઇ ગયા. દેહલતા શિથિલ થઇ પડી. તે તરૂણે તેને ડાબા હાથ ઉપર રાખીનેજ કહ્યું: "પ્રિયે ! જો, જો, નેત્ર ઉઘાડી જો. હું ત્હારી પાસેજ છું, મ્હને ક્ષમા કર," પદ્મમાવતી ચમકી, તેની મૂર્છા ઉડી ગઇ. તેણે એક દિવસ સાંભળેલો મધુર કણ્ઠ સ્વર આજે ફરીથી સાંભળ્યો. નેત્ર ઉઘાડી જોયું તો તેણે પોતાના પ્રિય, પ્રેમી મહારાણા ભીમસિંહની સુંદર મૂર્તિનાં દર્શન કર્યાં. તત્ક્ષણ તે સાવધ થઇ. ટટાર થઇ. મહારાણાનો સુંદર પોષાક ભીંજાયો હતો તેથી સત્વર બન્ને બહાર નિકળી સૂર્યના તાપમાં લુગડાં સુકવવા લાગ્યાં. પરસ્પર હૃદયનાં દુ:ખ કહી એક પ્રકારનો અલૌકિક આનંદ ભોગવવા લાગ્યાં.

રાજમહેલમાં રાણી અને રાજા હમીરશંકને કાને આ વાત પહોંચી ગઇ. પદ્માવતી સમુદ્રમાં પડવા ગઇ હતી તે કોઇ જાણતું નહતું, પરંતુ તે મહારાણા સાથે મેહેલમાં આવે છે એ વાત જાણતાં તેઓ ખુશ થયાં. રાજા હમીરશંક સ્હામા લેવા ગયા. મહારાણાનું સન્માન કર્યું અને મેહેલના ભવ્ય દિવાનખાનામાં લઇ જઈ ત્હેમને અપૂર્વ માન આપ્યું. વિના પ્રયાસે મહારાણા જેવો જમાઇ મળવાથી રાજાને આનંદ થયો. તેમણે પરમાત્માની અનેક પ્રાર્થના કરી. સર્વે રાજધાની સિંહલદ્વીપ ગયાં. ત્યાં ગયા પછી શુભ દિવસે અને શુભ ક્ષણે રાજા, રાણીએ રાજકન્યા પદ્માવતીનાં લગ્ન કર્યાં. પુરોહિતે આશિ-

ર્વાદ આપ્યા. સર્વ રાજકુળ મહિલા અને પુરૂષોએ આશિર્વાદ આપ્યા. રાજકન્યાનો વ્યાધિ એકાએક મટી થયો. તેનો કરમાયલો ચ્હેરો પ્રફુ-લ્લિત થયો. શુભ દિવસે મહારાણા ભીમસિંહે પદ્માવતી અને સૈન્ય સહિત સ્વરાજ્ય તરફ ગમન કર્યું.

પ્રકરણ આઠમું.

દેવાલયમાં પતિ પત્ની.

જોતજોતામાં સૂર્યનારાયણ અસ્ત થઇ ગયા. નિશાપતિ ચન્દ્રદેવતા, પ્રિયતમા રાત્રીની સાથે મળવા અત્યન્ત ઉત્સુક થઇ રહ્યા હતા. માત્ર સૂર્યદેવની બ્હીકથીજ હજી પત્નીના સંયોગથી વેગળા થઈ રહ્યા હતા. આવું છું, આવું છું, કહેવા છતાં હજી ચન્દ્રદેવ આવતા નથી. સમય થતાં સઘળું જાય છે અને સઘળું આવે છે. હમેશાં એક જ સ્થિતિમાં કોઇ રહેતું નથી. સમય થતાં કોઇ આવે છે, કોઈ જાય છે, જગતનો એ જ નિયમ છે. જગત્ પરિવર્તનશીલ છે. આ-વવું અને જવું એ જ કુદરતનો નિયમ છે. મનુષ્ય જન્મે છે અને મરણ પામે છે. કોઈને ત્યાં એક વખત લક્ષ્મી આવે છે અને બીજી ક્ષણે ચાલી જાય છે. મ્હોટા મ્હોટા રાજા મહારાજાઓ પૃથ્વી ઉપર આવ્યા અને ચાલ્યા ગયા. કોણ અચળ રહ્યું છે ? કોઇ નહિ, તેથીજ કહે-વામાં આવે છે કે જગતમાં આવવું અને જવું એ જ નિયમ છે. કોઇ ઉદય પામે છે અને કોઈનો અસ્ત થાય છે. સૂર્યદેવ આજને માટે અસ્તાચળ તરફ જઈ ચૂક્યા છે. મધ્યાન્હનો પ્રખર તાપ ઓછો થઇ

અત્યારે શાંત થઇ ગયો છે. રજનીદેવીએ પ્રિયપતિનાં દર્શન કરવાની અભિલાષાથી પ્રફુલ્લ ચિતે, આકાશના તારાનો હાર ગગન-કંઠે ધારણ કર્યો. જળમાં ઉગેલી કમલિની અધીર થઇ ઉઠી, પતિનું દર્શન કરવા ડોકિયાં કરવા લાગી, કમ્પવા લાગી. કમલિનીનું દુઃખ જોઇ જળચર પક્ષીઓ કલરવ કરવા લાગ્યાં. કોઇનું સૌભાગ્ય, કોઇનું દુર્ભાગ્ય, કોઇની શ્રીમંતતા, કોઇની દરિદ્રતા, કોઇનું સુખ કોઇનું દુઃખ, કોઇ પણ સમયે અમર-અચળ રહ્યું નથી. એનું ઉદાહરણ બતાવી આપવાને માટેજ, જળમાં ખિલેલાં કમળો, ઉંચું માથું કરી સન્ધ્યાનો પવન આવતાં આમ તેમ હાલતાં જણાય છે. હાય ! પતિવિરહે ખિન્ન બનેલી અભાગિની કમલિનીને એક વાર જૂવો ! તે સૂર્ય-પતિનો અસ્ત થતાં જળ ઉપર ઢળી પડવા લાગી ! પતિ વિરહે, સતી, પતિવ્રતાની એવા જ સ્થિતિ હોય છે.

સન્ધ્યા થઈ ગઇ. પશુ, પક્ષી, જીવજન્તુ પોતપોતાને સ્થાનકે ચાલ્યા ગયાં. ચરવા ગયલાં ગાય, ભેંસ, બળદ વગેરે ઢોરોનાં ટોળાં ઘેર પાછા આવવા લાગ્યાં. તેમનાં પગલાંથી ધૂળ ઉડી આકાશને આચ્છાદિત કરવા લાગી. ન્હાનાં બાળક-પશુઓ બરાડા પાડતાં પૂંછડાં ઉંચાં કરતાં, પોતાની માતાની પાછળ દોડવા લાગ્યાં. ગૃહસ્થોનાં ઘરમાં દિવાબત્તી થવા લાગી. દેવાલયોમાં દેવની આરતિ, પૂજા થવા લાગ્યાં. ઢોલ, ઝાંઝ, શંખ, ઘંટા અને ભેરીનાદ વડે ચારે દિશામાં ગર્જના થવા લાગી. સાધુસન્તો અને હરિભક્તો સચ્ચિદાનંદ પરમાત્માના ગાન ધ્યાનમાં મસ્ત થવા લાગ્યા.

આજે મહારાણા ભીમસિંહ રાણી પદ્માવતીને લઇ ચિતોડ નગરમાં આવી પહોંચ્યા હતા. પતિ, પત્ની અને સૈનિકો સર્વ દેવમંદિરમાં જઈ પગે લાગ્યાં. પૂરોહિતનો આશિર્વાદ લઇ રાજા મેહેલમાં

આવી પહોંચ્યા. મહારાણી સુશીલાને એ સમાચાર મળતાં તે પ્રફુલ્લ ચિત્તે તેમને વધાવવા ચાલી.

જેના અંતઃકરણમાં નિર્મળ પ્રેમ છે, જેણે પ્રેમ એ શી વસ્તુ છે તેને એક વખત બરાબર જાણી લીધી છે, તેના હૃદયમાંથી પ્રેમનું બંધન ઢીલું થાય એ કદી પણ બને નહિં. રાણી સુશીલા જાણતી હતી કે મહારાણા ગમે તેટલી પત્ની કરે તો પણ મ્હારા ઉપરનો પ્રેમ ઓછો કરશે નહિં. હું તેમની છું, તે મ્હારા છે, તે મ્હારા હૃદયેશ્વર છે, હું તેમની પ્રેમભિક્ષુક દાસી છું. તેમને મ્હેં મ્હારૂં યૌવન, જીવન, મન, પ્રાણ સોંપ્યાં છે. પરસ્પર હૃદયનું પ્રેમબંધન કદી પણ ઢીલું થશે નહિં, પછી મ્હારે ઇર્ષા કરવાની શી જરૂર ? જેને પ્રેમ અર્પણ કર્યો છે તે પ્રેમીનું સુખ એ જ મ્હારૂં સુખ છે. પ્રેમ દોષ જોતો નથી. તે પ્રેમીના દોષોની ક્ષમા આપ્યા કરે છે અને પોતાનાં પ્રેમીને જે રીતે સુખ થાય તેવાં જ કામો કરે છે. કંકાસ, કલેશ, ઇર્ષા, અભિમાન, એ બધા પ્રેમના ધર્મ નથી–પ્રેમીનાં લક્ષણ નથી. પદ્માવતી મ્હારી ન્હાની બ્હેન છે. હવેથી અમે બન્ને મળીને અંતઃકરણપૂર્વક પતિદેવતાની સેવા કરીશું. ”

સુશીલાએ હસતે મ્હોડે આવી બન્નેને વધાવી લીધાં. મહારાણાને જરાક ઓછું આવ્યું. તેમણે વિચાર કર્યો કે સુશીલા પાસે ક્ષમા માગું, પરંતુ તે જ ક્ષણે વિચાર આવ્યો કે: મ્હેં તેનું કાંઇ બગાડયું નથી. તેની ઇચ્છા વડે જ આ લગ્ન કર્યું છે, પછી ક્ષમા માગવાનું કારણ શું? કારણ માત્ર પ્રેમબંધન ! સુશીલાના ચ્હેરા ઉપર તો આનંદ જણાય છે. અમારા આવી પહોંચ્યાની વાત જાણી તે હસતી હસતી ફુલે વધાવે છે. મેહેલમાં આનંદ ઉત્સવની તૈયારી કરી રાખી છે. સુશીલા અને ભીમસિંહનાં નેત્રો એક થયાં. બન્ને હસવા લાગ્યાં. બન્નેના હૃદયમાં આનંદ થવા લાગ્યો.

સુશીલાએ બન્નેના માથા ઉપર ફુલ વધાવતાં વધાવતાં જ કહ્યું: " પ્રાણેશ ! જો જો, નવીન ફુલોની સુગંધમાં ગુલતાન થઈ જતા નહિં ! ઘણા ભમરા નવીન ફુલોની મિષ્ટ સુગંધને લીધે તેમાં લીન થઇ જાય છે. જુનાં ફુલોને ભૂલી જાય છે. જુનાં ફુલો ભોગી ભ્રમરની વાટ જોઇને અંતે સુકાઇ જાય છે. જુનાં ફુલોની સુગંધ લીધા પછી ફરીથી ત્હેમના સ્હામે તે જોતાયે નથી–ત્યાં ભૂલથી પણ જતા નથી."

સુશીલાની એ હાસ્યોક્તિ સાંભળી ભીમસિંહે પણ હસતાં હસતાં જ ઉત્તર દીધું: " પ્રિયતમે ! પ્રાણ સખિ ! જે જુનાનું માન જાળવતો નથી તે નવાનું સન્માન શી રીતે કરે ? જેને જુનાની કદર નથી તે નવાની કદર શી રીતે જાણશે ? પ્રિયે ! પ્રેમની શિક્ષા તો તમે જ આપી છે, પ્રેમના ધર્મ તો તમે જ શીખવ્યા છે, પછી જુનાને કેમ ભૂલાય ! હૃદયેશ્વરી ! જીવન સર્વસ્વ ! જુનું થવા છતાં પણ તે મ્હારા મનથી તો નિત્ય નવું જ છે. કારણ પ્રેમનો સંબંધ પ્રાણ સાથે છે, પ્રેમનું બંધન હૃદય સાથે છે. જ્યાં સુધી પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તે પ્રેમી પ્રાણ સાથે બંધાયલું જ છે. પ્રાણની અધિષ્ઠાત્રી દેવી ! પ્રિયે ! શા માટે આટલી બધી ચિન્તા કરે છે ? "

સુશીલા હમેશાં આનંદી સ્વભાવની, હસમુખી હતી. હાસ્ય, આનંદમાં પતિનું ચિત્ત આકર્ષણ કરવામાં તે કુશળ હતી. મહારાણાના શબ્દો સાંભળી તેણે ઉત્તર દીધું: " હૃદયેશ ! સૂર્યનો તાપ સહન કરવાને જ કમલિની, હૃદય પહોળું કરી સૂર્યનાં કિરણો ઝીલે છે. પ્રાણનાથ ! કમલિની એ સૂર્યના પ્રેમની તરસી છે તે શું તમે જાણતા નથી ? હું તે જ સૂર્યના તાપ વડે આટલા દિવસ સુખી હતી. તમે આટલા દિવસ મ્હારૂં તે સુખ જોઇ શકયા નહિં તેથી જ કમલિનીના શત્રુ ચન્દ્રને સાથે લઇ આવ્યા જણાઓ છો ! "

ભીમસિંહને આવું સાંભળવાથી ઘણો આનંદ થતો હતો. સુશીલા વાક્ચાતુરીમાં હોંશીઆર હતી. બુદ્ધિવડે કંઈક કૌતુક કરતી, કાંઇક હાસ્યજનક બોલતી અને પતિને આનંદ આપતી. મહારાણાએ પણ ત્હેના શબ્દ પ્રહારથી પરાજય નહિં પામતાં કહ્યું: "પ્રાણેશ્વરી! અજ્ઞાની! શું તું જાણતી નથી કે એ કમલિનીનો શત્રુ નથી? ત્હને એક પ્રશ્ન પુછું છું કે કમલિની સૂર્ય વડે જીવે છે કે જળ વડે?"

સુશીલા વિચારમાં પડી. બહુ વિચાર કરી હસતાં હસતાં કહ્યું: "દેવ! કમલિની જ્યારે કાદવમાં ઉગે છે અને જળમાં ઉછરે છે ત્યારે તો તે જળ વડે જ જીવે છે કહેવાય."

મહારાણાએ કહ્યું કે: "ત્યારે તું કમળને સૂર્યવડે જીવે છે એમ શા માટે કહે છે?"

સુશીલા પતિને હમેશાં સર્વ વાતે માન આપતી. તેના કરતાં વધારે જ્ઞાની છે એમ તે માનતી નહોતી. તેણે હસતાં હસતાં જ કહ્યું: "પણ પ્રભુ! જુવોની! કમલિની સૂર્યને જોઇ પ્રફુલ્લિત થાય છે અને સૂર્ય અસ્ત થાય છે ત્યારે તેની પાંખડીઓ બીડાઈ જાય છે, તેથી જ તે સૂર્ય વડે જીવે છે એમ કહું છું."

મહારાણાએ પણ વાત જરા લંબાવી. એક નવો પાઠ શીખવ્યો: "પ્રિય દેવી! કમલિની સૂર્યવડે જીવતી નથી પણ તે જળ વડે જ જીવે છે. સૂર્ય ઉદય થઇને પ્રચણ્ડ કિરણોવડે કમલિનીનું જીવન–જળ, તેનું શોષણ કરે છે, તેથી કમલિની પોતાનાં પંદડાંરૂપી હૃદય પાથરી જળનું રક્ષણ કરે છે. એટલે સૂર્યનો તાપ તેનાં પાંદડાં ઉપર પડે છે અને જળનું રક્ષણ થાય છે. સન્ધ્યા સમયે સૂર્ય અસ્ત થતાં, પોતાના દેહ–પાંદડાંઓને એકઠાં કરી દે છે અને ચંદ્રની શીતળતાદ્વારે આખા દિવસની તપેલી દેહ શીતળ કરે છે. પ્રિયે! શું ચન્દ્ર કમલિ-

શીનો શત્રુ છે? તે તો તેનો મિત્ર જ છે. સૂર્યની ક્રૂરતા સહન નહિં થવાથી ચન્દ્ર ઉદય થઈ, બિચારાં નિરપરાધી કમળોને શાંતિ આપવા સૂર્યને વેગળે ધકેલી દે છે. તાપને ઠેકાણે શીતળતા વર્ષાવે છે. કેમ, ખરૂં કે દેવી!"

સુશીલા હસવા લાગી અને પતિના ચરણની રજ લઇ માથે મુકી પવિત્ર થઈ. પદ્માવતી આટલો વખત સુધી ગુપચુપ ઉભી રહી હતી, તેણે સુશીલાના ચરણને સ્પર્શ કરી આંખે હાથ લગાડ્યા. તેણે કહ્યું: "બ્હેન! તમે મ્હારાં મ્હોટાં બ્હેન છો. આજથી હું તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીશ. માતાપિતાનો સ્નેહ મમતા ભૂલી ગઇ છું. તમે જ માતા, તમે જ ભગિની. તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ કામ કરીશ. તમે જરા પણ ક્લેશ ન પામો એવી રીતે વર્તીશ. પ્રાણનાથનાં સેવા અને તમારી આજ્ઞા બજાવવી એ જ મ્હારો જીવન–ઉદ્દેશ છે. એ સિવાય બીજી કોઇ આશા નથી."

સુશીલાના હૃદયમાં હમેશાં સ્નેહનો પ્રવાહ વહેતો હતો. પદ્માવતીના પ્રેમથી ભરેલા શબ્દો સાંભળી ત્હેનો હાથ ઝાલી લીધો તથા તેના કોમળ ગાલ ઉપર બે બાજુએ બે ચુંબનો કરી માથે હાથ ફેરવ્યો અને પાસમાં ખેંચી લઇ દબાવી દીધી. સુશીલાએ આશ્વાસન આપતાં કહ્યું: "પદ્મે! ભગિનિ! પતિદેવતાને ત્હારા મળવાથી જેમ સુખ થયું છે તેમ હું પણ સુખી થઇ છું. પતિની મનેચ્છા પૂર્ણ કરવી એજ પત્નીનો ધર્મ છે. તું પતિનો આનંદ છે, તેમ મારો પણ આનંદ જ છે. તું મ્હારા જીવન સ્વરૂપ છે. ત્હારા ઉપર પ્રેમ નહિં રાખું તો કોના ઉપર રાખીશ? હાસ્યમાં મ્હેં જે કાંઇ કહ્યું છે તે મનમાં લાવતી નહિ. પદ્મે! સ્ત્રીઓને પતિ એજ ઉપાસ્ય દેવતા છે. તું પતિની મનમોહિની છે, પતિનું માન પામેલી છે. બ્હેન! શું તું

મ્હારૂં માન નહિ મેળવે? મ્હારો પ્રેમ નહિં મેળવે? હું અપુત્ર છું. પરમાત્માની કૃપાથી ત્હને પુત્ર થશે તો શું હું પુત્રવતી નહિં કહેવાઉં? ત્હારો પુત્ર તે મ્હારો છે, તે શું મ્હને માતા કહીને નહિં બોલાવે? બ્હેન! મ્હારો આશીર્વાદ છે કે તું સુખી થા. પુત્રવતી થઇને મનોરથ સિદ્ધ કર." એટલું બોલતાં બોલતાં સુશીલાએ પુનઃ તેના કમળપત્ર સમાન ગાલ ઉપર ચુંબનો કર્યાં.

રાત વધવા લાગી. મહારાણાએ કહ્યું: "ચાલો, સુશીલા, હવે આખો દિવસ મુસાફરી કરી થાક લાગ્યો છે, માટે સર્વ કામથી પરવારી થાક ઉતારવા નિરાંતે ઉંઘ લઇએ."

સુશીલાએ "આજ્ઞા પ્રભુ" કહીને પદ્માવતીને સાથે લીધી. સર્વ રાજમેહેલમાં ગયાં. સર્વત્ર આનંદ ઉત્સવ થઇ રહ્યો. સર્વત્ર રંગ રાગ ચાલી રહ્યો.

વાચક! આજે ચિતોડ નગરના પ્રત્યેક ઘરમાં આનંદ છવાઇ રહ્યો છે. ઘેરે ઘેર દીપમાળા અને મિષ્ટાન્નાદિ થઇ રહ્યાં છે. આજે સુશીલા અને પદ્માવતીનાં પ્રથમ જ દર્શન થયાં છે, છતાં તેમાં ભગિનીભાવ જણાય છે. બન્નેમાં કાંઇ ઓળખાણ નથી છતાં આટલી બધી ઉદારતા, આટલો બધો સ્નેહ કેમ બંધાઇ ગયો? આ ભગિનીભાવમાં કાંઇ વિઘ્ન નડે એમ છે? અમે કહીએ છીએ કે જ્યાં આવાં ઉદાર અંતઃકરણ છે ત્યાં કદી વિઘ્ન વિપતિ નડતી જ નથી. ત્યાં ક્લેશ કંકાશ થતો જ નથી. ત્યાં હંમેશાં સુખ, સંતોષ અને આનંદજ પ્રવર્તી રહે છે.

પ્રકરણ નવમું.

આનંદ લહરી.

ભગવાનની જેના ઊપર કૃપા હોય છે તેના સુખની સીમા નથી. તેને ધનસમ્પત્તિ અને પુત્રસમ્પત્તિ મળે છે. આટલા દિવસ ભીમસિંહને પુત્ર નહતો તેથી તેનું હૃદય શોકતાપમાં તપેલું રહેતું. તેના હૃદયમાં આજે અતિશય આનંદ થઇ રહ્યો છે. મહારાણી સુશીલા આજે ગર્ભવતી થઇ છે. તેના હૃદયમાંનો આનંદસાગર ઉભરાઇ જાય છે. નઠારૂં સ્વપ્ન જોઈને જે ભીમસિંહ એક રાતે ચમકી ઉઠયો હતો અને સન્યાસી થઈ ગયો હતો તે જ ભીમસિંહ, આજે તપસ્વી મહાત્માની કૃપાથી સુખના હિંડોળા ઉપર ઝૂલી રહ્યો છે. જે ભીમસિંહ આટલા દિવસ સુધી સંસારને વિષમય જાણી જંગલનિવાસી થવાની ઇચ્છા રાખતો હતો તે જ ભીમસિંહ, તે જ ચિતોડાધિપતિ, આજે સર્વ કલેશ, સંતાપ ભૂલી જઈ સંસારને અમૃત સમાન જાણવા લાગ્યો છે. મહારાણાના મુખમણ્ડલ ઉપર આનંદની એક અપૂર્ણ જ્યોતિ પ્રકાશમાન થઇ છે. ત્હેના નિરાશા ભરેલા હૃદયમાં આશાનો સંચાર થયો છે. “ કહિં લાખો નિરાશામાં, અમર આશા છુપાઇ છે. ” આ સૂત્ર સાચું પડયું છે. પરમાત્માની ભક્તિ કરનાર, ભક્તજનની પ્રાર્થના તે પરમાત્મા એક દિવસ સાંભળે છે એ નજરે જણાઈ આવ્યું છે. ભક્ત વત્સલ ભગવાન, દયાના સાગર, સચ્ચિદાનંદની અપાર લીલાનું રહસ્ય મહારાણાને આજે સાચું જણાયું છે.

સુશીલા ગર્ભવતી થઈ છે. કેવી પ્રભુની લીલા ? જેને સન્તાન થવાની આશા નહતી તેને ગર્ભ રહ્યો છે! જગતનાં મનુષ્યો જેને તુચ્છ, સન્તાન વગરની વંધ્યા કહેતાં હતાં તેને ગર્ભ રહ્યો છે. કાલે તો તે સન્તાનવતી થશે. રાજમહાલયમાં અને રાજ્યના દરેક વિભાગમાં આનંદ ઉત્સવ થશે. જ્યાં નિરાશાનો અંધકાર હતો ત્યાં આશાનો ચંદ્ર પ્રકાશી રહ્યો છે. તેથીજ કહીએ છીએ કે કોઇ પણ વસ્તુ દરેક સમયે સમાન સ્થિતિમાં રહેતી નથી. સ્થિતિ વારાફરતી બદલાય છે. "સુશીલા ગર્ભવતી થઇ છે" આ શબ્દો મહારાણાના કાનમાં જાણે રાત્રિની સુમધુર બંસીધ્વનિ જેવા કિંવા પ્રાતઃકાળના પ્રભાત—સંગીત જેવા મીઠા મનોહર લાગે છે. મહારાણાના મનમાં આનંદ સમાતો નથી, એ આનંદની તુલના જગત્‌ના બીજા કોઇ આનંદ સાથે થઇ શકતી નથી. વસન્તઋતુના થંડા પવનમાં કિંવા કોકિલાના મધુર કણ્ઠ સ્વરમાં આ સ્વર્ગીય આનંદની લેશ પણ છાયા નથી. માત્ર એકલા મહારાણા જ નહિં પણ ચિતોડના બાલ, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, પુરૂષ સર્વને મન આનંદ, આનંદ થઇ રહ્યો છે, સુશીલાને ગર્ભ રહેવાથી આજે સર્વત્ર કેવો આનંદ છવાઇ રહ્યો છે તેનું વર્ણન કરવાને આ સાધારણ લેખિનીમાં શક્તિ નથી. વિશેષતઃ રૂપસુંદરી, પરદુઃખભંજન, પદ્માવતીને ઘણો આનંદ થયો છે. તે સુશીલાની પાસેથી એક ક્ષણ પણ વેગળી ખસતી નથી. આહાર નિદ્રા ત્યાગ કરી છાંયાની પેઠે તે સુશીલાની સેવા—સુશ્રૂષા કરે છે. તેની સાથે ને સાથેજ ફરે છે. તેને જે સમયે જે ઉપભોગની ઇચ્છા થાય છે, જે વસ્ત્રાલંકાર પહેરવાની ઇચ્છા થાય છે, જે અન્ન ફળ ખાવાની ઇચ્છા થાય છે તે તત્ક્ષણેજ લાવી આપે છે. તેને સાધુ, મહાત્માઓ અને વીર સ્ત્રીપુરૂષોનાં જીવન વૃતાન્તો તથા શાસ્ત્રના અનેક

ઉપદેશો વાંચી સંભળાવી ગર્ભમાં રહેલા સન્તાનનું કલ્યાણસાધન કરે છે. સહોદર ભગિનીની પેઠે તે ત્હેની આજ્ઞા માને છે. પદ્માવતીની સેવા જોઇ સુશીલાના મનમાં તેને માટે ઉચ્ચ પ્રેમભાવ પ્રકટયો છે.

આ સમયે મહારાણા ભીમસિંહ જાણે કલ્પતરૂ જેવા થઇ પડયા છે. દીન, દુઃખી—દરિદ્રીઓને છુટે હાથે અન્ન, ધન અને વસ્ત્રનાં દાન આપવા લાગ્યા છે. પૂર્વે કોઈ રાજા મહારાજાને ત્યાં આવો આનંદ ઉત્સવનો પ્રસંગ આવતાં તે રાજા કલ્પતરૂ સમાન થઇ, દુઃખી દરિદ્રીઓને અન્ન, ધન અને વસ્ત્રનું દાન કરતો. પૂર્વે ધનવાનો દાનનું મહાત્મ્ય સારી પેઠે જાણતા. દાન કોને આપવું તે પણ જાણતા. દાન કેવે માર્ગે કરવું તે પણ સમજતા. પારકાનું દુઃખ જોઇ ત્હેમનું હૃદય દુઃખી થતું. તેમના મનમાં દયાનો પ્રબળ સંચાર થતો. પારકાને દુઃખ થતાં પોતાનેજ દુઃખ થતું હોય એવો અનુભવ કરતા તેથીજ પરમાત્મા તેમના ઉપર રાજી રહેતા. જેમ જેમ દાન કરતા, જેમ જેમ દુઃખીઓનાં દુઃખ કાપવામાં દ્રવ્ય ખર્ચ કરતા, તેમ તેમ તેમના અન્ન ધનના ભણ્ડારો ભરપૂર રહેતા. આજે તેવા દાનવીર રાજા ક્યાં છે? આજે તે વખતની પેઠે છુટે હાથે દાન કોણ કરી શકે છે? આજે દુઃખીઓનાં દુઃખ ટાળનાર ધનવાનો ક્યાં છે? પારકાના દુઃખનો અનુભવ જાણનાર પરદુઃખભંજન ધનવાનો ક્યાં છે? આજે જે ધનવાનો છે, જે દાનવીર કહેવાય છે તેમને પુછો કે તમે અંતઃકરણપૂર્વક દાન કરો છો? તમે પારકાને દુઃખે દુઃખી છો? પારકાનું દુઃખ દારિદ્ર્ય તમારા હૃદયને સ્પર્શ કરી શકે છે? જો તેમ હોય તો ભારતવર્ષમાં લાખો મનુષ્યો અન્ન વસ્ત્ર વગર ટવળે છે તેનું કારણ શું? આજે અંગ્રેજ બહાદુરની કૃપાવડે અનેક મનુષ્યો ધનવાન છે, નિર્ભય છે, સુખી છે, તેઓ લક્ષ્મીના પુત્ર કહેવાઈને ગાડીઘોડામાં મોજ કરે

છે, પણ તેમની દાનશકિત એટલી બધી પ્રબળ નથી! દાન કરવા જેવા સ્થળો છે, દાન કરવા જેવાં દુઃખી મનુષ્યો છે, ત્યાં તેઓ દાન કરતા જ નથી! પારકાનું દુઃખ જોઇ ત્હેમનું હૃદય પીગળતું નથી. તેઓ જાણતા નથી કે કેવા પ્રકારનું દાન કરવાથી તેમના ધનનો સદ્વ્યય થાય છે! ધનનો સદ્વ્યય કરવાથીજ ખરૂં દાન થાય છે. ધનવાનોને ધનનું દાન કરવાથી ફળ શું? જ્યાં ગાડીઘોડા અને રાજમહેલો છે ત્યાં ાન કરવાથી પુણ્ય શું? તે માત્ર મેહેનતથી ભેગા કરેલા દ્રવ્યનો દુરૂપયોગ જ કહેવાશે! ખરૂ દાન કરનારાઓએ દીર્ઘ દ્રષ્ટિથી વિચાર કરવો જોઇએ. સર્વ દાન કરતાં જ્ઞાન દાન એજ શ્રેષ્ટ છે, જેથી જ્ઞાનનો સૂર્ય રહસ્ર રશ્મિઓવડે પ્રકાશી રહે, અજ્ઞાન—અંધકાર દૂર થાય તેવાજ માર્ગે ધન—દાન કરવું જોઇએ. આપણા આર્યશાસ્ત્રમાં ભગવાને યુધિષ્ઠિરને ઉપદેશ આપ્યો છે કે. ખરૂં દાન કોને કહેવું? **दरिद्रान् भर कौन्तेय : मा प्रयच्छेश्वरे धनं**! ભગવાનનુ આ મહદ્ વાકય આજના દાનવીરોના હૃદયમાં છે કે? મહારાણા ભીમસિંહના હૃદયમાં એ વાકય કોતરાયું હતું. તે જાણતા હતા કે દાન કરવા જેવું સત્કાર્ય જગત્માં બીજું નથી. વળી તે જાણતા હતા કેઃ—

દાન ધર્મ, દાન કર્મ, દાન ત્રિદિવવાસ;
દાન શક્તિ, દાન મૂક્તિ, દાન (છોડાવે) યમનો ત્રાસ.

તેથીજ સર્વ પ્રજાના કલ્યાણને માટે કોઇ એક સત્કાર્ય કરવાનું હોય ત્યારે તેઓ પ્રથમ પોતાના રાજભણ્ડારમાંથી છુટે હાથે દાન કરતા હતા. દીન દરિદ્રીઓને દાન આપી પોતાને કૃતાર્થ માનતા હતા. આટલા બધા દિવસ પછી ભીમસિંહના અંધકારમય હૃદયમાં એકાએક આશા—વિજળીનો પ્રકાશ થયો.

કાળાં વાદળાં પસાર થઇ જઇ, સ્વચ્છ નિર્મળ ચન્દ્રજ્યોતિ

ઉદય થઇ, સંસારરૂપી ભવ–રણમાં સુશીતળ જળનો ઝરો ફુટી નિકળ્યો છે. પ્રભુની કૃપા થઇ છે. ભક્તની ભક્તિ સાંભળી પ્રભુએ દયાનો વર્ષાદ વર્ષાવ્યા છે. સુશીલાને આજે દશ માસ અને દશ દિવસ થતાં જ, પ્રાતઃકાલમાં શુભ દિવસે અને શુભ નક્ષત્ર યોગ થતાં જ પુત્ર રત્નનો જન્મ થયો છે. એક તરફ પ્રાતઃકાળનો બાળ સૂર્ય જગતને દેદીપ્યમાન કરી રહ્યો છે, બીજી તરફ ચિતોડના ભવિષ્ય નૃપતિ જન્મ લઇ રાજ્યરૂપી જગતમાં આનંદ આપી રહ્યો છે. મહારાણાને ખબર થતાં જ તેમણે આનંદમાં આવી જઇ તેનું નામ સાધન પાડયું. પદ્માવતીના આનંદની સીમા નથી. આજે તેના પતિના વંશની વૃદ્ધિ થઇ છે. પદ્માવતી, પતિવ્રતા સતી આજે આનંદની લહેરમાં ડોલી રહી છે. રાજા હસી રહ્યા છે. રાણી હસી રહી છે અને સમસ્ત રાજમેહેલ હસી રહ્યો છે.

અમારા દેશમાં જો કોઇ પુરૂષ બે સ્ત્રી પરણે છે તો તેની પૂરી કમબખ્તી જણાય છે ! બે પત્નીઓમાં સંપ રહેતો નથી. એક બીજાની ઇર્ષા કરે છે. પતિના તો બિચારાના પૂરા ભોગજ સમજવા ! તેને તો જીવતાં જીવત નરકકુણ્ડજ મળ્યો હોય તેટલું દુઃખ, તેટલો ક્લેશ અને તેટલો પરિતાપ થાય છે. બે પત્નીના પતિને કેટલું દુઃખ છે તે તો નજરે જોવું હોય તો એકાદ અમદાવાદીને ઘેર જવું. અમદાવાદમાં ઘણેખરે ઠેકાણે પુરૂષો બે સ્ત્રીઓ પરણે છે અને પછી તે બિચારાને અત્યંત દુઃખ ભોગવવું પડે છે. તે સુખે આહાર નિદ્રા લેતો નથી તેમજ સુખે દિવસ વ્યતીત કરતો નથી. પુરૂષ આખો દિવસ શ્રમ કરીને પૈસા કમાઇ શકે છે પણ તેના હૃદયમાં બે પત્નીઓના કંકાસ–ક્લેશની ચિતા ભડભડાટ બળતીજ હોય છે ! એક સ્ત્રી ઉપર બીજી સ્ત્રી કરતાંજ એક બીજામાં ઇર્ષાનો અગ્નિ પ્રજળી ઉઠે

છે. કેટલાક તો પ્રથમ પત્નીની ચોરીછુપીથી બીજું લગ્ન કરે છે. કેટલાક સ્ત્રીની ઇચ્છાને જોરજુલમથી દબાવી બીજી સ્ત્રી કરે છે. ગમે તેમ કરીને પણ બીજી સ્ત્રી પરણતાંજ તે બન્નેમાં ઇર્ષા થાય છે, ક્લેશ થાય છે, અને કેટલેક સ્થળે બિચારા પતિને માર પણ ખાવો પડે છે; જ્યારે કેટલેક સ્થળે બન્ને સ્ત્રીઓને તેનો પતિ રોજ માર મારી ક્રોધને શાંત પાડે છે! આપણા દેશમાં કોઇ સ્થળે સુશીલા કે પદ્માવતી જેવી પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે. સુશીલા કે પદ્માવતીમાં પરસ્પર હિંસા, દ્વેષ કે વૈર ન હતું. તેથીજ મહારાણા ભીમસિંહને બે પત્ની છતાં કાંઇ કલેશ થતો નહતો. પોતાના પતિના વંશની વૃદ્ધિ કરવામાં જે સ્ત્રી મદદ ન કરે, આનંદ ન પામે, તે સ્ત્રી શું પત્ની થવાને યોગ્ય છે? પતિવ્રતા સ્ત્રીએ તો ગમે તેટલાં દુઃખ સહન કરીને પણ પતિને સંતોષ આપવો જોઇએ. ધર્મસાધનને માટે ધર્મપત્ની અથવા **पुत्रार्थे क्रियते भार्या** જેવો ઉદ્દેશ હમણાંના વિવાહમાં નથી. હમણાંની સ્ત્રીઓ પતિને પોતાના હૃદયનો આરાધ્ય દેવતા કે આલોક અને પરલોકમાં મુક્તિ અપાવનાર ઇશ્વર સમાન જાણતી નથી. આ સમયે તો જે પતિ, પોતાની પત્નીને નાના પ્રકારના વસ્ત્રાલંકારોથી શોભાયમાન કરી શકે નહિં, તે પત્ની, પતિને સંપૂર્ણ પ્રેમની નજરથી જોતી નથી! વખતે પતિને દરિદ્રી, દરિદ્રી, કહીને લોકોમાં વગોવે છે, વખતે તેના તરફ તિરસ્કાર કરે છે અને વખતે તેને તરછોડી અન્ય પતિને ત્યાં કિવા માતા પિતાને ત્યાં ન્હાસી જાય છે. પતિ પત્નીનાં મન મળતાં નથી, એક બીજામાં પ્રેમ બંધાતો નથી. કેટલીક સ્ત્રીઓ બિચારા ગરીબ સ્થિતિના પતિને કહે છે કેઃ તમારે પાલવે પડીને શું સુખ પામી? તમે હાથ ઝાલીને લાવ્યા પણ કોઇ દહાડો બે તાર સોનાના દીઠા નહિં! કોઇ કહે છે કેઃ તમારા ઘરમાં આવ્યાં ત્યારથી પેટ ભરીને ખાવાનું દીઠું નહિં કોઇ કહે છે કે, તમારા ઘરનો ઉંબરો દીઠો ત્યારથી બે સારાં લુગડાંનું મ્હોં જોયું

નહિ ! મેહેનત મજુરી કરતાં કરતાં જીંદગી પુરી કરી ! અને કોઇક તો કહે છે કેઃ અમારા માબાપનું નખ્ખોદ જજો કે તમારા જેવાની જોડે પરણાવી ! વાચક ! જોયું ? આજની સ્ત્રીઓના શબ્દો સાંભળ્યા ? ક્યાં એક વખતની સુશીલા અને પદ્માવતી અને ક્યાં આજની શીખેલી, ભણેલી, ડાહી, ચતુર કહેવાતી સ્ત્રીઓ ? જે સ્ત્રીઓને પોતાનુંજ સુખ વ્હાલું હોય અને પતિની સ્થિતિની દરકાર ન હોય તે સ્ત્રીઓની મુક્તિ ક્યાં ? તેમના અંતઃકરણમાં પતિપ્રેમ કેવો ? તેમની શી ગતિ થશે !

ભીમસિંહ ઉપર સુશીલા અને પદ્માવતીનો પ્રેમ, માત્ર પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ થાય તે માટે નહતો. તે બન્ને પતિદેવને સાક્ષાત્ ઇશ્વરજ જાણતાં હતાં. બે પત્નીઓમાં પરસ્પર ઈર્ષા કરીને, ભીમસિંહનો સોનાનો સંસાર ધૂળમાં મેળવ્યો નથી, તેથીજ આજે અપૂર્વ આનંદ પથરાઇ રહ્યો છે.

પદ્માવતી પોતાની શોક્ય સુશીલાના પુત્ર " સાધન " ને પોતાનો જ પુત્ર જાણે છે. પદ્માવતી તેનું લાલનપાલન કરે છે. તેના લાડકોડ પૂરે છે. તેને હાથમાં ને હાથમાં રાખે છે. નિત્ય કુળદેવીની પાસે ત્હેના દિર્ઘાયુ માટે પ્રાર્થના કરે છે. સુવાવડમાંથી ઉઠયા પછી સુશીલાનું શરીર દુર્બળ થઈ ગયું છે તેથી મહારાણા તેને આરોગ્ય લાભ થાય એવા ઉપચારો કર છે. મહારાણા તેના તરફ વિશેષ દેખરેખ રાખે છે. પદ્માવતી પણ સુશીલાને પોતાની સગી બ્હેન કરતાં વધારે ચ્હાય છે તથા તેના શરીરની સંભાળ રાખે છે. પદ્માવતી જેમ બાળક સાધનસિંહની સંભાળ રાખે છે તેજ પ્રમાણે સુશીલાની સેવા કરવામાં પણ ક્યાશ રાખતી નથી !

પદ્માવતી અને સુશીલા વચ્ચે જે પ્રેમ છે તે જોઇ મહારાણા સંતોષ પામે છે. રાજ્યમેહેલનાં સઘળાં મનુષ્યો, પદ્માવતીના સુંદર રૂપ તેમજ દૈવી ગુણુંથી મુગ્ધ થયાં છે.

પ્રકરણ દશમું.

સુખ પર સુખ.

મનુષ્યની ભાગ્યદેવી જ્યારે પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે ત્હેને ચારે દિશામાંથી સુખ જ આવી મળે છે. દુઃખના સમયે જેમ દુઃખ, પોતાના લશ્કર સાથે આવી દુઃખને ઘેરી વળે છે તેજ પ્રમાણે સુખ પણ જ્યારે આવે છે ત્યારે ચારે દિશામાંથી સુખની વિમલ જ્યોતિ દોડી આવીને મનુષ્યના હૃદયને ઉજ્વળ કરી મુકે છે. સુખી મનુષ્ય જે વખતે જે કાંઇ કાર્ય કરે છે તે વખતે તે કાર્યમાંથી તેને સુખજ મળે છે. ભાગ્યદેવીની એવીજ લીલા છે. હસવાના વખતે હસાવ્યા કરે છે, રડવાના વખતે રડાવ્યા કરે છે!

હમણાં ભીમસિંહની ભાગ્યદેવી પ્રસન્ન થઇ છે. હમણાં તેને સુખ આવ્યું છે તેથી તેને જ્યાં ત્યાંથી સુખજ આવી મળે છે. આજે મહારાણા ભીમસિંહ અને રાજન્યવર્ગ સુખના સ્રોતમાં વહેતા જણાય છે.

દૈવની કેવી આશ્ચર્ય લીલા! એક પુત્રને માટે ભીમસિંહે રાજ્યને જલાંજલિ આપી, જંગલમાં જીવન વિસર્જન કરવાની તૈયારી કરી હતી. જે પત્નીના ગર્ભમાંથી પુત્રનો જન્મ થવાની આશા છોડી દીધી હતી તેજ પતિવ્રતા-સાધવી રાણી સુશીલાને પેટે પુત્ર જન્મ થયો. એ થોડા આનંદની વાત? એ ભાગ્યદેવીની થોડી આશ્ચર્યજનક લીલા! પણ વળી આ શું? આજે પદ્માવતી ગર્ભવતી છે એવું સાંભળ્યું છે!

અતિશય આનંદ ! તેથી જ કહેવામાં આવે છે કે સુખને સમયે સર્વ દિશામાંથી સુખ દોડી આવી મનુષ્યને ભેટે છે! ન્હાની બ્હેન પદ્માવતીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો છે એ વાત જ્યારે સુશીલાએ સાંભળી ત્યારે તેને ઘણોજ આનંદ થયો. પદ્માવતી જેમ સુશીલાના કલ્યાણને માટે પ્રાર્થના કરતી હતી તેમ સુશીલા પણ કેટલાક દેવ બ્રાહ્મણોને પ્રાર્થના કરવા લાગી. પદ્માને પોતાની પાસે ને પાસે રાખી ત્હેની સેવા સુશ્રુષા કરવામાં ચિત્ત પરોવવા લાગી.

સંસારમાં જેને ઘેર પુત્ર-રત્ન નથી તેનું ઘર ઉજ્જડ ગણાય છે. પુત્ર એ જ સંસારી જનોના ઘરનો-કુળનો-દિપક છે, પુત્ર એજ પ્રાણની સાન્ત્વના છે, નેત્રનો મણિ છે અને પુત્ર એ જ અપૂર્વ ધનભણ્ડાર છે. તેથીજ પુત્ર ન હોય તેનો સંસાર વ્યર્થ કહેવામાં આવે છે. જેને માટે સંસાર છે, જેને માટે સંસારમાં અનેક દુઃખ પાપ છે, જેનું મુખકમળ જોઈને સંસારી જનોના હૃદયમાં આનંદ થાય છે, તે જ સંસારમાં આવ્યા પછી જ્યારે પુત્રરત્નનો લાભ થતો નથી ત્યારે પછી સંસારી થઈને અને આ ભવ-સંસારનો સ્વાંગ લઇને અનેક પાપ કરવાનું તેમજ અનેક દુઃખ ભોગવવાનું કારણ શું ? અનેક દ્રવ્યભણ્ડાર ભરી રાખવાનું કારણ શું ? તેથીજ કહેવામાં આવે છે કે સંસારીનો સ્વાંગ લેવામાં આવે ત્યારે મનુષ્યને પુત્રરત્નનો લાભ થવોજ જોઇએ. પોતાનું મેળવેલું ધન ભોગવનાર પુત્ર હોવોજ જોઇએ, પરંતુ પોતાનો પુત્ર સત્પુત્ર થાય તેને માટે પિતા માતાએ અનેક યત્ન કરવા જોઇએ. પિતા માતાએ ધર્મ અને નીતિ પાળવી જોઇએ. માતા પિતાના જેવાં જ સન્તાનો થાય છે, માટે માતા પિતાએ પોતાનાં સન્તાનનું કલ્યાણ ઇચ્છતું હોય, તેને સત્પુત્ર બનાવવાની ઇચ્છા હોય તો માતા પિતાએ દુર્ગુણો તજી દઈ સદ્દગુણો

ધારણ કરવા જોઇએ.* આર્ય શાસ્ત્રોએ સદ્‌ગુણી સન્તાનો ઉત્પન્ન કરવાની અનેક શિખામણો આપી છે તે પ્રમાણે વર્તવું જોઇએ.

ક્રમે દશ માસ ને દશ દિવસ થઈ ગયા. સુંદરી પદ્માવતીએ શુભ દિવસે પુત્રને જન્મ આપ્યો. પુત્રનું રૂપ પણ તેની માતાના જેવું અપૂર્વ હતું. માતાના ગર્ભમાંથી જન્મતાં જ સુતિકાગૃહને પ્રકાશિત કરી મુક્યું. ત્હેનું રૂપ જોતાંજ અનુમાન થતું હતું કે જાણે વિધાતાએ પોતાની સુંદર રચનાનો નમુનો બતાવવાનેજ આ બાળકને રચ્યો છે! સ્ત્રીઓને પ્રસવ સમયે જે વેદના થાય છે તેનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો સ્ત્રીઓની એ એક મ્હોટામાં મ્હોટી પ્રાણ-ઘાત છે, તેમ છતાં પણ માયાની એવી લીલા છે કે પ્રસવ થયા પછી પુત્રનું મુખ જોતાંજ માતાનું તે અસહ્ય દુઃખ ચાલ્યું જાય છે. સર્વ વેદનાઓને માતા સત્વર ભુલી જાય છે અને બાળકનુ લાલન

---

* સત્પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છાવાળાં માતાપિતાએ ૨૦-૨૫ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઈએ. પ્રાચીન કાળમાં બ્રહ્મચર્યની પ્રથા હતી. હમણાં તે પ્રથા છિન્નભિન્ન થઇ ગઇ છે. હમણાં તો ૧૦-૧૨ વર્ષમાં પુત્રપુત્રીનાં લગ્ન થતાં હોવાથી તેમને નિર્બળ સન્તાનો ઉત્પન્ન થાય છે. બ્રહ્મચર્યનું નામનિશાન ઉડી ગયું છે. પુત્રને ૨૫ વર્ષ સુધી અને પુત્રીને રજસ્વલા થતા સુધી કદી પણ પ્રણયરંગમાં નાંખવાં જોઇએ નહિં. અગ્રેજો આજે સર્વત્ર વિજય મેળવે છે અને સર્વ કળાઓમાં પ્રવીણ થાય છે તેનું કારણ બ્રહ્મચર્ય છે. ૨૫-૩૦ કે ૪૦ વર્ષ સુધી તેઓ વિદ્યા-હુન્નર શીખી, સત્ચરિત્રવાન થઈ પૈસા પેદા કરતાં શીખે છે, ત્યાર પછીજ પરણે છે, ત્યારે તેઓનાં સન્તાનો પણ સત્ચરિત્રવાનજ પેદા થાય છે. અમારા ગુજરાતી ભાઇઓ સન્તાનોની ઉત્પત્તિ ઇચ્છે છે પણ ત્હેમને સત્ચરિત્રવાન બનાવતા નથી એજ મહા ખેદની વાત છે!

પાલન કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. અહા ! માતાના જેવી દયા બીજા કોનામાં છે ? માતનો દૈવી પ્રેમ બાળકો કદી પણ ભુલી શકતાં નથી જગતમાં જો કોઇ પણ ખરો દયાળુ જીવ હોય તો તે માતા છે ! દશ માસ ગર્ભમાં ધારણ કરીને અતિ દુઃખ વેઠે છે. બાળકનો જન્મ થયા પછી પણ મ્હોટું થતાં સુધી—બિચારી માતા—અનેક પ્રકારનાં દુઃખજ વેઠે છે ! પોતાના બાળકને જરા પણ દુઃખ ન થાય તે માટે અનેક જાતની કાળજી રાખે છે. માતાની દયા વગર બાળક જીવન ધારણ કરી શકતું નથી. અહા ! માતા ! ત્હમે સન્તાનને માટે કેટલા પ્રકારનાં દુઃખ સહન કરો છો ! જીવન વિસર્જન કરીને પણ તમારી દયાનો બદલો આપી શકાય તેમ નથી. માતા ! માતા ! તમારી દયા અને માયાનો કિંચત્ પણ બદલો વાળી શકાય તેમ નથી ! માતા ! તમારૂં ઋણ કદી પણ વાળી શકાય તેમ નથી ! માતા ! આશિર્વાદ આપો કે જેથી જીવનપર્યંત, આ સન્તાનનું મન વચન તમારાં ચરણમાંજ રહે. એ જ અમારી એક પ્રાર્થના છે મા.

પદ્માવતીએ પાછું ફરીને પુત્ર—મુખ દર્શન કર્યું. તુરત જ ત્હેની સર્વ વેદનાઓ સમી ગઇ. પુત્રને ખોળામાં લઈ ત્હેનું સુંદર મુખકમળ જોઇ આનંદ પામવા લાગી. ત્હેને પાસામાં લઇ સ્તનપાન કરાવવા લાગી. પદ્માવતીને અને ત્હેના બાળકને જોતાં એવું જ જણાતું કે જાણે જશોદાજી શ્રીકૃષ્ણને લઇ સ્તનપાન કરાવે છે ! અહા ! કેવી સુંદર શોભા !

પદ્માવતીને પુત્ર પ્રસવ થયો છે એવું સાંભળતાજ સુશીલા સાવતસિંહને દેડે બેસાડી તુરતજ ત્યાં દોડી આવી અને નવીન બાળકનું સુંદર મુખ જોઈ આનંદ પામવા લાગી.

સુશીલાએ પ્રેમપૂર્વક કહ્યું: “ પદ્મા ! બ્હેન ! ત્હારે માટે મ્હને ભય લાગતો હતો. તું હજી બાળક છે. પ્રસવવેદનાથી ત્હને કેટલુંએ કષ્ટ ભોગવવું પડશે એવા વિચારથી અંતઃકરણમાં દુઃખ થતું હતું

પરંતુ ભગવાને દયા કરી છે. “ શુળીનું વિઘ્ન કાંટે સરી ગયું છે.” થોડા દુઃખમાંજ પુત્રનું મુખ જોઇ તું સુખી થઇ છે. મ્હારો આશિર્વાદ છે કે પુત્ર ચિરંજીવી થાઓ. આપણા આનંદની વૃદ્ધિ કરો. ”

સુશીલાના પુત્ર સાધનસિંહને હમણાં પાંચમું વર્ષ ચાલતું હતું. તેણે પદ્માવતીના પાસામાં એક ન્હાનું બાળક પડેલું જોઈ કાલા કાલા શબ્દોમાં કહ્યું: “ મા, મા, ન્હાની માનો ભાઈ કયાં હતો ? આજે ક્યાંથી આવ્યો ? ”

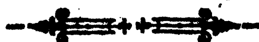
સુશીલા જરા હસતી હસતી તેનું મુખ ચુમ્બન કરતી બોલી: “ ભાઇ, એ તો તારી નાની માના પેટમાં હતો. તારી સાથે રમવા આવ્યો છે. ”

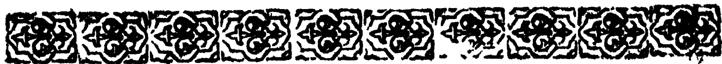
સાધનસિંહ સુશીલાની કેડમાંથી નીચે ઉતર્યો અને પદ્માવતીની સ્હામે ઉભો રહી હાથ લંબાવી બોલ્યો: “ નાની મા ! લાવો મ્હને મ્હારો ભાઇ આપો. ”

પદ્માવતીએ પણ જરા જરા હસતાં કહ્યું: “ દિકરા ! હમણાં ભાઇને અડકાય નહિ. જો એને પેટે સાપ છે. સાપ જતો રહેશે પછી તને આપીશ હોં ભાઈ ! ” આ સાંભળી સાધનને આનંદ થયો.

મહારાણાને ખબર થઇ કે પદ્માવતીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો છે. ભીમસિંહના આનંદનો પાર નથી. તેના મુખ ઉપર હાસ્યની અલૌકિક છટા છવાઈ ગઈ છે, પરંતુ કોણ જાણી શકે છે કે એ આનંદ ભવિષ્યમાં કેવું પરિણામ લાવશે. પુરૂષનું ભાગ્ય અને નારીનું ચરિત્ર એ બે વિધાતા પણ જાણી શકતી નથી.

ધીમે ધીમે સન્ધ્યા સમય થયો. રાજમેહેલમાં મહાન્ આનંદ વ્યાપી રહ્યો છે. મોડી રાત સુધી રાજમહાલય આનંદના હાસ્ય ધ્વનિથી ગુંજી રહ્યું હતું. હમણાં શાંત સ્થિર થઇ રહ્યું છે.

પ્રકરણ અગીયારમું.

અકસ્માત યુદ્ધનો સૂત્રપાત.

સુખ હમેશાં રહેતું નથી. તે વિજળીના ઝબકારા પેઠે ક્ષણવાર જ રહે છે. સુખનો પ્રકાશ જોઇને મનુષ્ય આનંદ પામે છે પરંતુ થોડી વાર પછી દુઃખ આવતાં ઘોર વિષાદના અંધકારમાં ગોથાં ખાય છે. એક વખત જ્યાં પ્રકાશ હોય છે ત્યાં ક્ષણવારમાં અંધકાર ફેલાઇ જાય છે. સુખ એ નદીના પ્રવાહ જેવું છે. ભરતી આવતાં એ કિનારા છલાછલ કરી મૂકે છે, અને ઓટ થતાં તેજ પાણી નદીના ગર્ભમાં સમાઇ જઇ સમુદ્રમાં ચાલ્યું જાય છે. સમુદ્રમાં ભરતી આવતાં તેનું પાણી નદીમાં આવે છે અને ત્યાંથી કિનારા ઉપર છલકાય છે. ઓટ થતાં જ્યાંથી આવ્યું હોય છે ત્યા પાછું ચાલ્યું જાય છે. સુખ મળતાં આપણે કેટલો બધો આનંદ ઉપભોગ કરીએ છીએ, બીજી ક્ષણે દુઃખનાં કાળાં વાદળાં આવતાં આપણા હૃદયમાં અગ્નિની જ્વાળા પ્રજળી રહે છે. ચકોર પક્ષી, વૃક્ષની ડાળમાં બેસી ચન્દ્રનાં સ્નિગ્ધ કિરણો નિરખી મહા આનંદ માને છે. એક ચિત્તે ચન્દ્ર સ્હામે જોઇ કેટલાંએ ગીત ગાય છે. આનંદમાં મસ્ત થઇને એક ઝાડ ઉપરથી બીજા ઝાડ ઉપર ઉડે છે. થોડીવારમાં એજ ચકોર પક્ષીનો શત્રુ મેઘ—કાળાં વાદળાં—ગર્જના કરી, વિજળીના કડાકા ભડાકા સાથે, ચન્દ્રને ઢાંકી દઈ, મુશળધાર વર્ષાદ વર્ષાવે છે. આ વખતે બિચારા ચકોર પક્ષીનો આનંદ ક્યાં જતો રહે છે? તેના હૃદય

યમાં કેટલો શોક થાય છે ! પણ વર્ષાદ વર્ષવાથી તૃષાતુર ચાતક પક્ષીની તૃષા શાંત થાય છે, તેને અત્યંત આનંદ—સુખ—થાય છે અને વિધાતાને અનેક ધન્યવાદ આપે છે. તેથીજ કહેવામાં આવે છે કે સુખ અને દુઃખ, એ કોઇને એક સરખાં મળતાં નથી. જ્યાં એક વખતે સુખનો સાગર ઉછળે છે ત્યાં બીજી વખત દુઃખનો ડુંગર ઉલટી પડે છે! સુખી મનુષ્યોએ ગર્વ કરવો નહિં, દુઃખી મનુષ્યોએ સુખની આશા છોડવી નહિ. સુખ પાછળ દુઃખ અને દુઃખ પાછળ સુખ ચાલ્યુંજ આવે છે,

પદ્માવતીને પુત્ર થવાથી ભીમસિંહે કેટલાંએક સત્કાર્યોનો સંકલ્પ કર્યો છે. કેટલાંએક ગતિમાં આવ્યાં છે, કેટલાંએક કરવાનાં બાકી છે. અન્ન, વસ્ત્ર અને ધનના ભિક્ષુકોને મ્હોં માગ્યાં દાન આપે છે, અનેક દુઃખીઓનાં દુઃખ ટાળે છે તેનો હિસાબ પણ નથી, પરંતુ હાય! વિધાતાની દૃષ્ટિમાં તે સૂખ સહન થયું નહિ.

આજે ભીમસિંહ સભાસદો સાથે રાજસભામાં બેઠો છે એ જ સમયે એક યવન—દૂત આવી પહોંચ્યો. ત્હેણે પોતાના આવવાની ખબર મહારાણાને પહોંચાડી. મહારાણા વિસ્મય થયા. રાજપુતાનાની રાજધાની ચિત્તોડમાં યવન—દૂત ? ભીમસિંહને આશ્ચર્ય થયું. દૂતને સભામાં આવવાની આજ્ઞા આપી. યવન—દૂતે મહારાણાને નમન કર્યું અને એક પત્ર આપ્યો. મહારાણો બુદ્ધિમાન હતો. તેણે પત્ર ઉધાડતાંજ મનમાં વિચાર કર્યો કેઃ “હમણાં મુસલમાન બાદશાહ અલાઉદ્દીન દિલ્લી ઉપર હુમલો કરી ભરતખંડનું રાજ્ય ચલાવે છે. શું તેની દૃષ્ટિ રાજપુતાના તરફ વળી છે ? શું ચિત્તોડ લેવાની લાલસા ઉત્પન્ન થઇ છે ? ના, ના, તેમ હોય નહિ! ભીમસિંહના શરીરમાં લોહીનું એક ટીપું રહેશે ત્યાં સુધી તેની એવી લાલસા સફળ થશે

નહિ જો તેની એવી માગણી હશે તો તિક્ષ્ણ તલવાર લઇ સ્હામે આવીશ. દુશ્મનોના લોહીવડે, ભરતખંડની પવિત્ર ભૂમીને તૃપ્ત કરીશ. હજી રાજપુતોનું તેજ અને બળ એણે જોયું નથી. યુદ્ધ કરીશ, મરતાં સુધી યુદ્ધ કરીશ અને છેવટે શત્રુની તલવાર વડે રણભૂમિમાં મરણ પામીશ, પણ પાછો ફરીશ નહિ. હું રાજપૂત, હું વીર, હું આર્ય સન્તાન છું. તેજ આર્ય લોહી નસેનસમાં વહી રહ્યું છે. જ્યાં સુધી એ શુદ્ધ પવિત્ર લોહી વહે છે ત્યાં સુધી મુસલમાનોને રાજપુતાનામાં પગ મુકવા જેટલી જમીન આપીશ નહિ. કદી નહિ, કદી નહિ. રાજપૂતો હમેશાં વીર પુરુષો કહેવાય છે. હું પ્રબળ પરાક્રમી આર્ય મહાવીરોનો વંશજ છું. મુસલમાનોની મગદૂર શું કે તે પવિત્ર આર્ય વંશનું અપમાન કરે ? આવા વિચારો કરતાં કરતાં પત્ર ઉઘાડ્યો અને વાંચવા લાગ્યો:—

"મહા પ્રતાપી, ચિતોડાધિપતિ, મહારાણા શ્રી ભીમસિંહજીની સેવામાં, વિનયપૂર્વક નિવેદન કેઃ હું ખિલજી વંશના જલાલુદ્દિનના ભાઇનો પુત્ર અલાઉદ્દીન છું. મ્હારૂં પ્રબળ પરાક્રમ સમસ્ત ભારતવર્ષમાં પ્રખ્યાત છે. સમસ્ત ભરતખંડ મ્હારા રાજ્યછત્ર નીચે છે. તમે રાજ્યમાં અન્યાય કરો છો એવું મ્હારા સાંભળવામાં આવતાં મ્હને ઘણો ગુસ્સો ચઢ્યો છે. મ્હારી સ્હામે આખું ભરતખંડ ચઢી આવે તો પણ તેને હું હરાવી શકીશ. મ્હારો મોટો કાકો જલાલુદ્દિનનો મુખ્ય સેનાપતિ હતો. મ્હારા બાહુબળ વડે મેં માળવા દેશ જીત્યો છે. માળવાનરેશ વામદેવ, વીર પુરુષ હોવા છતાં યુદ્ધમાં પરાજય પામ્યો અને તેને કેદી બનાવી દિલ્લીના કેદખાનામાં નાંખ્યો છે. હું તેજ પરાક્રમી, વીરબાહુ, અલાઉદ્દિન છું. મ્હેં સાંભળ્યું છે કે તમે સિંહલરાજ કન્યા, પરમ રૂપસુંદરી, દેવીસ્વરૂપ, પદ્માવતીનું જોર-

જુલમથી હરણ કર્યું છે. શું તમે આવા રાજકર્તા છો? નબળા રાજાઓની છોકરીને બળાત્કારે લઇ જઇ ત્હેનાં પતિવ્રત નષ્ટ કરો છો? નબળાં માણસો ઉપર આવો અત્યાચાર કરવાનું કારણ શું? ભીમસિંહ, નક્કી સમજવું કે ભરતખંડમાં પ્રતાપી અલ્લાઉદ્દિનનું રાજ્ય છે. ભરતખંડના દરેક અહંકારી હિંદુ રાજાઓનો અહંકાર પળ વારમાં ઉતારી નાંખવો એજ મ્હારૂં કામ છે. જો ત્હારા કલ્યાણની ઇચ્છા હોય તો એક લાખ સોના મોહોર સાથે સુંદરી પદ્માવતીને મ્હારે ત્યાં મોકલી આપવી, નહિ તો યુદ્ધ કરવા તત્પર થવું. તે સાથે મ્હને જયપુરનું રાજ્ય આપવું પડશે. મ્હારા મોકલેલા દૂતના માનને ખાતર બે હજાર સોના મોહોર અને કેટલાક સારા ઘોડા આપજો. એજ.

દિલ્લીશ્વર—અલાઉદ્દિન.

પત્ર વાંચીને ભીમસિંહનો ક્રોધ ઉછળી આવ્યો. તેના શરીરનું વીર લોહી તપી આવ્યું શુદ્ધ રાજપૂતનું વીર લોહી નસેનસમાં ઉછાળા મારવા લાગ્યું. બન્ને નેત્રો, પ્રાતઃકાળના સૂર્ય જેવા લાલ રંગનાં થઇ ગયાં. બન્ને હોઠ કમ્પવા લાગ્યા. મહારાણાએ ગુસ્સાને મનમાં દબાવી યવન—દૂત સ્હામે ગુસ્સાભરેલી આંખે જોયું. હોઠ કરડવા લાગ્યો. એવો વિચાર થયો કે એકજ તલવારના ઘાથી યવન—દૂતનું માથું છેદી નાખવું. વળી વિચાર કર્યો કે, દૂતને મારી શકાય નહિ. ત્હેનો શો દોષ? ગુસ્સાથી આખું શરીર થરથર કમ્પવા લાગ્યું. મંત્રી સ્હામે જોઇ સભા બરખાસ્ત કરવાનો હુકમ કર્યો અને દૂતને ત્યાં બેસાડી ખાનગી ઓરડામાં મસલત ચલાવવા માંડી.

ભીમસિંહે મંત્રીને પત્ર વાંચવા આપ્યો. તેણે પત્ર વાંચી પગતળે કચડી ફેંકી દીધો. ભીમસિંહે કહ્યું: "એમ કરવાનું કારણ?"

મંત્રીએ કહ્યું: "મહારાજ, સિંહના માથા ઉપર શીયાળને ચઢવાની દુરાશા! અવિચારી અલાઉદ્દિનને ખબર નથી કે વીર આર્યોના સ્વધર્મપરાયણ શાસનથી ભારતવર્ષ ગર્જી રહ્યું હતું! રાજપુત્રનાનું નામ સાંભળી શત્રુઓની છાતી કંપાયમાન થતી હતી. તેની શું તે અજ્ઞાનીને ખબર નહોતી? તેજ રાજપૂત વીરોની સાથે યુદ્ધ કરવાની અલાઉદ્દિનની ઇચ્છા? કેવી બેવકુફી ભરેલી વાત મહારાજ! કેટલી નાદાની મહરાજ! એને ખબર નથી કે બહાદૂર અને શૂરા રાજપુતો પ્રાણની દરકાર કર્યા વગરજ જીવે છે? રાજપૂતોના સ્હામે હથિયાર લઇ ઉભા રહેવું એ શું બાળકોની રમત છે? મહારાજ? અજ્ઞાની અલાઉદ્દિનનો પત્ર વાંચી મ્હારી નસે નસમાં લોહી ઉછળી આવે છે!"

ભીમસિંહનું લોહી પણ ઉછળી જતું હતું. હૃદય યુદ્ધ કરવાને આગળ ધકેલતું હતું છતાં ગંભીરતા ધારણ કરી બોલ્યો:—"મંત્રી! તમને ખબર નથી કે આપણે કોઇનો પણ તિરસ્કાર કરવો જોઇએ નહિ! યુદ્ધના મેદાનમાં જે સ્હામે આવશે ત્હેને જોઇ લઇશું. તમને ખબર છે કે અલ્લાઉદ્દિન કોણ છે? મુસલમાનોએ, અરબસ્થાનથી આવી, ઇરાન, અફઘાનીસ્થાન જીતીને હિંદુસ્થાન સર કર્યું છે માળવાધિપતિ મહારાજ વામદેવનું નામ સાંભળતાંજ શત્રુની છાતી સજ્જડ થઇ જતી હતી તેજ ભીમપરાક્રમી વામદેવને, અલ્લાઉદ્દિને હરાવી દિલ્હીના કેદખાનામાં પૂર્યો. અલાઉદ્દિને દક્ષિણ માર્ગનાં સઘળાં રાજ્યો જીતી લીધાં છે. અયોધ્યા અને બહારમાંથી આર્યોનું નામ નિશાન કાઢી નાખ્યું છે, તેજ અલાઉદ્દિન છે! જેટલા આર્ય રાજાઓએ એક સંપ કરી અલાઉદ્દિનના સ્હામે યુદ્ધ કર્યું છે તે સઘળાંનો પરાજય કરી તેમનાં રાજ્ય લઇ લીધાં છે, તેજ વીરપુરૂષ અલ્લાઉદ્દિન છે!"

"વધારે શું ! એક દિવસ અલાઉદ્દિન લશ્કર લઇને શિકારે ગયો હતો. તે સમયે લશ્કર થોડું હતું. દિલ્લી સર કરવા માટે સુલેમાન ઘણું લશ્કર લઇને આવી પહોંચ્યો. તેણે જંગલમાં અલાઉદ્દિન ઉપર હુમલો કર્યો. અલાઉદ્દિનનું લશ્કર કાપી નાંખ્યું અને તેને તીરકામઠાંથી વીંધી નાંખ્યો ! સદ્ભાગ્ય બળે એક તીરકામઠું તેના પગમાં વાગ્યું. વીર અલાઉદ્દિન ત્યાંજ સુઇ ગયો. સુલેમાન તેને મરણ પામેલો જાણી ચાલ્યો ગયો અને દિલ્લીના સિંહાસન ઉપર બેઠો. તેણે ઢંઢેરો ફેરવ્યો કે અલાઉદ્દિનને જંગલમાં વાઘે મારી નાખ્યો છે તેથી હું આજથી રાજગાદી ઉપર બેઠો છું. લશ્કરે તથા રાજના બીજા અમલદારોએ મ્હારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું. મ્હારી આજ્ઞા વગર જે કોઇ કાંઈ પણ કામકાજ કરશે તેનું મૃત્યુ થશે. જંગલમાં અલાઉદ્દિનને ચૈતન્ય આવ્યું. પગમાં ઘણી વેદના થતી હતી. તેથી ધીમે ધીમે ભિક્ષુકના વેશમાં દિલ્લી આવ્યો. ચાલાકીથી પોતાના લશ્કરમાં પેસી જઇ, સુલેમાનને કેદ કરી મરણને શરણ કર્યો. અલાઉદ્દિન એટલો બધો પ્રપંચી છે, એટલો બધો ચતુર છે કે તેને સાધારણ પાદશાહ જાણવાની ભુલથાપ ખાવી નહિ."

મંત્રીએ કહ્યું: "પ્રભુ ! હું અલાઉદ્દિનનો તિરસ્કાર કરતો નથી. તેનાં કાર્યોને વખોડું છું. હું જાણું છું કે તે સાધારણ બુદ્ધિવાન્ નથી પણ ઘણો ચતુર છે. તેણે પ્રપંચથી રાજ મેળવ્યું. ખિલજી વંશ કુળભૂષણ જલાલુદ્દિન બાદશાહ ઇશ્વરાવતાર હતો. જેની પ્રબળ દાનશીલતા વડે દિલ્લીમાં કોઇ ભિક્ષુક જડતો નહતો, જેની ન્યાય પરાયણતાથી, જેની નિરહંકાર વૃત્તિથી, રાજ્યમાં કોઇ શત્રુ નહતો. તેમ છતાં જલાલુદ્દિન પોતાને તૃણથી પણ હલકો સમજતો હતો. વધારે શું કહું મહારાજ ! એક વખત દક્ષિણના સર્વ રાજાઓ જલાલુદ્દિન સ્હામે

લડવા તૈયાર થયા હતા. જલાલુદ્દિને તે સઘળાને હરાવી દીધા હતા. એટલુંજ નહિ પણ તે સઘળાને સમજાવી બળવો શાંત કર્યો હતો અને પરાજય પામેલા બળવાખોરોને ક્ષમા આપી હતી! મહારાજ! આવો દયાળુ અને બુદ્ધિમાન બાદશાહ કોણુ થયો છે? અરે કોઈ થશે પણ ખરો કે? એક સમયે બલ્બનના ભાઈનો પુત્ર, બે હજાર સિપાહીઓ સાથે દિલ્લી ઉપર હુમલો કરવા આવ્યો હતો. જલાલુદ્દિને બળવાન પરાક્રમી બલ્બનના ભત્રિજા સાથે ત્રણ દિવસ યુદ્ધ કર્યું પણ કોઈ રીતે તે તેને હરાવી શક્યો નહિ. ફરીથી પુષ્કળ લશ્કર એકઠું કર્યું. એ યુદ્ધમાં જલાલુદ્દિનનું ઘણું લશ્કર મરાયું; છતાં પણ પ્રાણની દરકાર રાખ્યા વગર જે યુદ્ધ કર્યું તેમાં જલાલુદ્દિનનો જય થયો. બલ્બનના ભાઈના પુત્રને કેદ પકડયો છતાં તેના સઘળા દોષ ક્ષમા કરી છોડી દીધો. અલાઉદ્દિને ગુપ્ત રીતે માળવા દેશ જીતી લીધો અને રાજા બલદેવને સાથે લાવતો હતો. તેણે જલાલુદ્દિનને એવા સમાચાર કહાવ્યા કે અલાઉદ્દિન તમારી આજ્ઞા વગર માળવા દેશ જીતવા ગયો તેથી બહુ શરમ આવે છે અને આપને મળવાની ઇચ્છા છે. અલાઉદ્દિનના આવા સમાચાર સાંભળી મહાત્મા જલાલુદ્દિન લશ્કર સાથે લઇ તેને મળવા સ્હામે આવ્યો. જલાલુદ્દિન સ્હામે આવતાંજ દુરાચારી અલાઉદ્દિને ત્હેને મારી નાખ્યા. આવો વિશ્વાસઘાતી, નરરક્તપિપાસુ બીજો કોઈ જોયો છે પ્રભુ! અહા! કહેતાં કહેતાં હૃદય ચીરાઇ જાય છે. જલાલુદ્દિનનું માથું ધડથી જુદું કરી અલાઉદ્દિને નગરમાં બારણે બારણે ફેરવ્યું! અને મ્હોટો આનંદોત્સવ કર્યો. તે કાપેલા માથા ઉપર હજારો લાતો મારી અને તેને તલવારની અણી ઉપર રાખી કહેતો હતો કે, "આ પાપી, દિલ્લીના સિંહાસન ઉપર બેસી ભારતખંડનું રાજ્ય કરતો હતો. આ વખતે ક્યાં ગયું એનું પરાક્રમ? અલાઉદ્દિનની તલવાર કેવી બળવાન

છે ?" મહારાજ ! કોઈ સ્વપ્ને પણ જાણતું નહતું કે અલાઉદ્દિન જલાલુદ્દિનનો શત્રુ છે. જેનું નિમક ખાધું, જેના રાજ્યમાં રહી બુદ્ધિ, ચતુરતા મેળવી જેની કૃપા વડે સેનાપતિ થયો, તેનીજ એણે કેવી અવદશા કરી ? હમણાં તેજ વિશ્વાસઘાતી ભરતખંડનું રાજ્ય કરે છે. અન્નદાતાનો પ્રાણ લઈ મનની આશા પુરી કરી છે. શું તે સરલ હૃદયનો માણસ છે પ્રભુ ?"

ભીમસિંહે કહ્યું: "મંત્રી ! હું સર્વ જાણું છું. તે વાતો સાથે આપણને સંબંધ નથી. આપણામાં જેટલું બાહુબળ છે તેટલું યુદ્ધક્ષેત્રમાં બતાવી આપવું જોઇએ. ધર્મીનું રક્ષણ અને અધર્મીનું નિકંદન કરવું જોઈએ. અલાઉદ્દિનને જ્યારે આટલો બધો અહંકાર ચઢ્યો છે ત્યારે તેનો અહંકાર ઉતારવા મ્હારી તલવાર તૈયાર છે. આપણે આર્ય સન્તાન છીએ, આપણે ધર્માભિમાની છીએ, ઢાલ એ આપણું ઓશિકું છે, તલવાર એ આપણી શય્યા છે, કાળ એ આપણી નિદ્રા છે. આપણે શું એવા એક અધર્મી માણસને હરાવી શકીશું નહિ ? ધર્મનોજ જય થાય છે એ શું આપણા ઋષિઓનું વાક્ય ખોટું થાય એમ છે ? કદી નહીં. ધર્મનોજ જય છે. જ્યાં સુધી બનશે ત્યાં સુધી લડીશું, નહિ તો તેમની તલવારના ભોગ થઈ પડીશું. અલાઉદ્દિનની સ્હામે લડવામાં આર્ય ભૂમિનું અને આર્ય જાતિનું ગૌરવ છે. એવા અધમી વિશ્વાસઘાતી બાદશાહનો પરાજય થશે તો આપણું ગૌરવજ વધશે. ઓહ ! તેના શબ્દો સાંભળતાં હૃદય ચૂર્ણ વિચૂર્ણ થઇ જાય છે. મ્હારી પતિવ્રતા, આર્યકુલ ભૂષણ, રાણી પદ્માવતીને બેગમ બનાવવા ચ્હાય છે ! ધિક્કાર ! ધિક્કાર ! મંત્રી ! અલાઉદ્દિનના શબ્દો વાંચી આર્ય ક્ષત્રી વીરનું લોહી શાંત રહી શકે ? ગમે તેમ થાય પણ તેના કુળનો હું ઉચ્છેદજ કરીશ."

મંત્રીનું પણ લોહી ઉછળી આવ્યું. તેણે કહ્યું: ' મહારાજ ! યુદ્ધ કરવું એ જ નિશ્ચય છે. યોગ્ય ઉત્તર લખી મોકલો. હું લશ્કર તૈયાર કરૂં છું. "

ભીમસિંહે પોતાના વિચારો લખી અલાઉદ્દિનના દૂતને વિદાય કર્યો. મંત્રીએ લશ્કર તૈયાર કરવા માંડયું. ભીમસિંહે સર્વ વૃતાન્ત પદ્માવતીને કહ્યો. અલાઉદિનનાં વિચારો જાણી પદ્માને પણ રોમે રોમે ક્રોધાનલ વ્યાપી ગયો. તેણે કહ્યું: " સ્વામી ! આવા શબ્દો લખતાં અલાઉદ્દિનનો હાથ કેમ કપાઈ ન ગયો ? અને આવા શબ્દો જીભ ઉપર લાવતાં તેની જીભ કેમ કપાઈ ન ગઈ? એક તુચ્છ માણુસની આવી ઉચ્ચ અભિલાષા ? તે નિર્બળ શિયાળ શું સિંહ—આર્ય—પુત્રનો પરાજય કરશે ? અમે વીર બાળાઓ છીએ, વીર વનિતાઓ છીએ. અલાઉદ્દિન જેવું દેડકું સાપનાં દરમાં હાથ નાંખશે ? લંગડો માણુસ પર્વત ઉપર ચઢવાની ઇચ્છા રાખશે ? પ્રાણેશ્વર ! મૃત્યુ આવે છે ત્યારે માણુસને બધીજ ઇચ્છાઓ થઇ આવે છે ! તેમ ન હોય તો જે રાજપુત વીરોની ભયંકર બૂમ સાંભળી પૃથ્વી કમ્પાયમાન થાય છે, જે વીર બાળાઓનાં નામ સાંભળતાંજ મ્હોટા મ્હોટા મહારથીઓની છાતી નબળી થઈ જાય છે તે જ વીરપુરૂષ અને તે જ વીરબાળા સ્હામે આંગળી ઉપાડવા અલાઉદ્દિન શક્તિમાન થયો છે ! પોતાના ભાઈ જલાલુદ્દિનનું પ્રપંચથી ખુન કરી હવે રાજપુત વીરોને બ્હીવડાવવા આવ્યો છે ? તેને ખબર નથી કે હવે જ તેહનું મૃત્યુ આવ્યું છે ! તેને ખબર નથી કે વિષધર સર્પિણીના એક જ સપાટાથી તેના પ્રાણ પરલોકમાં પહોંચી જશે. પ્રભુ ! બ્હીવાનું કામ નથી. યુદ્ધ કરો. હું પણ તમારી સાથે આવી યુદ્ધ કરીશ, અલાઉદ્દિનનો પરાજય જ થશે. "

મહાવતીના આવા શબ્દો સાંભળી ભીમસિંહને બમણો ઉત્સાહ થયો. તેણે ધીમે ધીમે કહ્યું: "હૃદયેશ્વરી! જે ભીમસિંહની ભીમ સમાન ગર્જનાથી રાજપુતસ્થાનના પર્વતો સુદ્ધાં હાલી ઉઠે છે તે ભીમસિંહ સ્હામે અલાઉદ્દિન કેટલો વખત ટકશે! શું એજ ભીમસિંહ ત્હારા જેવી સતી સાધવીનું રક્ષણ કરી શકશે નહિં? હું જીવું છું ત્યાં સુધી ત્હને લડવા મોકલીશ? પ્રિયે! પદ્મી! શાન્ત થા, સૈન્ય એકઠું કરવાની આજ્ઞા કરી છે. હું જ અલાઉદ્દિનનો ગર્વ ઉતારીશ."

સુશીલાને ખબર મળી કે ભીમસિંહ રણસંગ્રામમાં જવા તૈયાર થાય છે. તે ઉંચે શ્વાસે આવી પહોંચી, અને પૂછયું; "પ્રભુ! આપ, યુદ્ધમાં જાઓ છો?

ભીમસિંહ: "હા પ્રાણાધિક! અલ્લાઉદ્દીનનો અહંકાર ઉતારવા જાઉં છું. તેનો પ્રાણ નાશ કર્યા સિવાય ભીમસિંહ કદી પણ પાછો ઘેર આવશે નહિં."

સુશીલા: "નાથ! વિશ્વાસઘાતી અને રાજ્યલોભી અલ્લાઉદ્દિનનું બળ હું મારી પેઠે જાણું છું. પ્રપંચ કરીને તેણે ગાદી મેળવી છે. લશ્કરી સિપાહીઓના બળવડે તે દિલ્હીની ગાદી ઉપર બેઠો છે અને તેમનાજ બળવડે ભરતખંડના જુદા જુદા દેશો જીત્યા છે. માલવાધિપતિ વામદેવનો પરાજય કર્યો છે અને નિરપરાધીને કેદખાને પૂર્યો છે! ભારતવર્ષના રાજાઓ તેના બળ વિક્રમથી થરથરી ગયા છે. પ્રભુ! બને ત્યાં સુધી તેની સાથે વિરોધ નહિં કરતાં સન્ધિ કરવી અને મિત્રભાવ રાખવો એમાં જ આપણી શોભા છે."

ભીમસિંહ ગુસ્સાથી લાલચોળ થઇ ગયો હતો. તેની નસેનસમાં વીર રાજપુત લોહી ઉછળી રહ્યું હતું. તેણે ગર્જના કરતાં કહ્યું: "શું? એવા વિશ્વાસઘાતી, પરનારી વિલાસી, રાજ્યલોભી, ખુની અલ્લા-

ઉદિન સાથે સન્ધિ કરવી ? મ્હારા શરીરમાં જ્યાં સુધી ક્ષત્રીય લોહીનું એક ટીપું રહેશે ત્યાં સુધી કદીપણુ તેની સાથે સન્ધિ કરીશ નહિં, કદી પણુ તેને નમતો જઇશ નહિં. સુશીલા ! તું વીર ક્ષત્રીય રમણી થઇને આવા શબ્દો બોલે છે ? વીરબાળાને આવા કાયર જેવા શબ્દો બોલવા ઉચિત છે ? શું તું વીરવનિતા છે ? શું તુ વિરાંગના છે ? શું તું વીરદૂહિતા છે ! ક્ષત્રિ થઈને મ્લેચ્છ જોડે સંન્ધિ કરીશ ! ત્હને ખબર નથી કે ક્ષત્રિઓ કાળનો પણુ ભય રાખતા નથી ! ત્હને ખબર નથી કે ક્ષત્રિયોનો પરમ ધર્મ યુદ્ધ જ છે ?”

સુશીલા વીરબાળા વિરાંગના હતી, છતાં પણુ કોમળ હૃદયની સ્ત્રી જ હતી. સ્ત્રીઓના હૃદયમાં દયા, માયા, સંસારની મોહ અને રાજનું સુખ ભોગવવાની લાલસા હોય છે, તેથીજ તેણે કહ્યુંઃ “પ્રભુ ! આપ રણુસંગ્રામમાં જઇ મનકામના પૂર્ણુ કરશો પરંતુ મ્હારા જેવી અભાગિનીની શી દશા ? તમે વૃક્ષ, અમે લતા; તમે કાયા, અમે છાયા. છાયા કદી પણુ કાયાથી વેગળી રહે નહિં. પ્રથમ સુશીલાનું મૃતદેહ જુવો, ત્યાર પછી આપની ઇચ્છા પ્રમાણે કરો. મ્હેં રાજજોશી પાસેથી સાંભળ્યું છે કે શુભકામ કરવા જતી વખતે ડાબા હાથ તરફ મુરદું જોવાથી ધારેલું કામ સફળ થાય છે. હું આપના ડાબા હાથ તરફ જીવન ત્યાગ કરૂં છું. આપ મૃતદેહ જોઇ આનંદપૂર્વક રણુસંગ્રામે સિધાવો પ્રભુ ! ”

પદ્માવતી સુશીલાના મોહ, માયા ભરેલા ચ્હેરા સ્હામે જોયા કરતી હતી. તેના હૃદયમાં વીરલોહી ઉછળી જતું હતું. સુશીલાને કહ્યું “ બ્હેન ! ત્હારા જેવી જ્ઞાની વિરાંગના આવા અજ્ઞાનથી ભરેલા શબ્દો બોલે એ શું યોગ્ય છે ? આ શબ્દો, વીર કુળમાં જન્મેલી વીર રમણીને લાયકના નથી. તમે વીરરમણી છો. વીર વનિતા છો. આવા

શબ્દો તમારા મુખમાં શોભતા નથી. પતિરાજ રણસંગ્રામમાં જાય તે વખતે આપણે આપણા ધર્મનું અને પવિત્ર માતૃભૂમિ મેવાડનું રક્ષણ કરવા તૈયાર થવું જોઇએ. મા ભગવતીનું ધ્યાન ધરી શત્રુ કુળનો ઉચ્છેદ કરવો જોઈ એ. આપણે શુદ્ધ ક્ષત્રાણિની કન્યાઓ છીએ, આપણે શુદ્ધ ક્ષત્રિયોની પત્નીઓ છીએ. યુદ્ધ એ જ ક્ષત્રીઓનો ધર્મ છે, અને આપણો પણ તેજ ધર્મ હોવો જોઇએ. શું આપણે આર્ય તનયા નથી ? આર્યતનયાઓનાં વિરત્વની કથા તમે સાંભળી નથી ? પ્રવીરની માતા જનાએ, યુધિષ્ઠિરે કરેલા અશ્વમેધ વખતે, યજ્ઞઅશ્વ બાંધી દઇને પોતાના પુત્ર પ્રવીરને રણસંગ્રામમાં મોકલી દીધો હતો. પ્રવીરની પત્ની મદનમંજરીએ પ્રાણપતિના મંગલ માટે કૃષ્ણની પાસેથી એક અશ્વ લઇ પ્રવીરને યુદ્ધનો અલંકાર પહેરાવ્યો હતો અને હાસ્ય ભરેલે ચ્હેરે વિદાય કર્યો હતો. તે ક્ષત્રિય કન્યાઓ હતી. આપણે શું ક્ષત્રિય કન્યાઓ નથી ? આપણે શું કાયર છીએ ? આપણે શું સંસારના મોહમાં ડુબેલાં છીએ ! ફાલ્ગુનીની પ્રિયા સુભદ્રાએ નિરાશ્રય દણ્ડીને આશ્રય આપી ક્ષત્રિ રમણીનું મુખ ઉજ્વળ કર્યું હતું. જે દણ્ડીને કૃષ્ણના વિરૂદ્ધ જોઇ કોઇ આશ્રય આપતું નહોતું, તેજ દણ્ડીને ક્ષત્રિય વીરબાળા સુભદ્રાએ અભયદાન આપી ભીમસેનને ઉત્તેજિત કર્યો હતો. ભીમસેને પ્રાણની દરકાર કર્યા વગર દણ્ડીનું રક્ષણ કર્યું હતું. તેને આશ્રય આપ્યો હતો. તે પણ ક્ષત્રિય રમણી હતી. આપણે પણ ક્ષત્રિય રમણી છીએ. પ્રાણ અને દેહ ઉપર આટલી બધી મમતા શા માટે ? જે દેહ કૃમી, વિષ્ઠા અને લોહી માંસનું ઘર છે, એક દિવસ બળી ભસ્મ થઇ જવાનું છે તે જ દેહ ઉપર આટલી બધી મમતા ? તે જ દેહ ઉપર આટલો બધો પ્રેમ ? આપણા દેહમાં શું આર્ય લોહીનું એક ટીપું પણ નથી ? શું આપણે

વીર રમણી નથી ? શું આપણામાં બળ નથી ? શું આપણામાં પવિત્રતાનું, પતિવ્રતપણાનું તેજ નથી ? શું આપણને યુદ્ધકળાનું જ્ઞાન નથી ? બ્હેન ! મ્હને કોઇની પણ મદદ જોઇતી નથી. હજી હું ગુલાવડી છું. હજી નિર્બળ છું છતાં પણ દુરાત્મા અલ્લાઉદ્દિનનો પત્ર સાંભળી મ્હારા શરીરમાં નવું લોહી અને નવો જુસ્સો આવ્યો છે. હાથમાં ચળકતી તલવાર લઇને તેની છાતીમાંથી લોહી કાઢીશ, અને તે જ લોહીથી તર્પણ કરી ભારત માતાને તૃપ્ત કરીશ. અધર્મ, અન્યાય કરનાર, પરસ્ત્રી લંપટ મુસલમાન રાજાના પ્રાણ લઇશ. કોણ કોનો પુત્ર ? પુત્ર અચળ, અમર નથી, રાજ્યવિભવ અચળ, અમર નથી. માયા મમતા અચળ અમર નથી. વીરબાળાઓએ તો સ્વધર્મ રક્ષણ કરવાની વાત આવતાં વીર ગર્જનાથી આકાશને કમ્પાયમાન કરવું જોઇએ. વીરહાકથી દુષ્મનોની છાતી થરથરાવી મુકવી જોઇએ. પ્રાણનાથ જો આજ્ઞા આપશે, મ્હારા શરીરમાં સાચું ક્ષત્રિય લોહી હશે, પતિના ચરણમાં મ્હારી શુદ્ધ મતિ હશે, મ્હેં અખંડ પતિવ્રત પાળ્યું હશે, તો યવનવંશનો ધ્વંસ કરી હું વિજય મેળવીશ. તેમ નહિં થશે તો રણભૂમિમાં હસતાં હસતાં પ્રાણ વિસર્જન કરીશ. બ્હેન ! શું આપણે હમેશાં પતિને લઇ સુખી થઇશું ? માથા ઉપર મૃત્યુ ભમ્યાજ કરે છે. કઇ ક્ષણે મરણ પામીશું તે કોણ જાણી શકે છે ? કોઇને ઠોકર વાગવાથી, કોઇને સાપ કરડવાથી તત્ક્ષણ પામે છે. આ ક્ષણભંગુર દેહ શું ક્ષત્રિઓને આટલો બધો પ્રિય હોય ? પ્રાણનાથ ! મ્હને શરીરની મમતા નથી, સુખનો મોહ નથી. હું આપને યુદ્ધમાં જવા દઇશ નહિ. હું પોતે જ અસ્ત્રશસ્ત્ર સહિત અશ્વારૂઢ થઇ રણમેદાનમાં જઇ અલ્લાઉદ્દિનનું માથુ ધડથી જુદું કરીશ અને તે જ માથુ આપના ચરણમાં લાવી મુકીશ. રજા આપો નાથ ! યુદ્ધમાં જઇ

અલ્લાઉદ્દિનને કેદી બનાવી લાવીશ. દુરાત્મા અલ્લાઉદ્દિનનું કેટલું બળ બળ છે તે જોઇશ. હું મહારાજા હમીરશંકની કન્યા છું. ચિતોડાધિપતિ મહારાણા ભીમસિંહની પત્ની છું. મ્હારા શરીરની નસેનસમાં ક્ષત્રિય લોહી વહે છે. મા ભગવતીનું ધ્યાન ધરી યુદ્ધમાં જઇશ, અને દુશ્મનોના લોહીથી તર્પણ કરી ભારત માતાને અને આપણા વીર પિતૃઓને તૃપ્ત કરીશ."

પદ્માવતીનું શરીર થરથર કમ્પવા લાગ્યું. તેને શૂર ચ્હડયું. તેનાં નેત્રો લાલચોળ થઇ ગયાં, હાથ ફરકવા લાગ્યા, પગ આગળ ધસવા લાગ્યા, જાણે ચણ્ડ—મુણ્ડને મારવા માટે મા ભૈરવી તૈયાર થયાં હોય તેમ પદ્માવતી સાક્ષાત્ ચંડીનું સ્વરૂપ જણાવા લાગી.

સુશીલા ક્ષત્રાણી હતી છતાં તેના હ્રદયમાં પતિ, પુત્ર, અને રાજ્યસુખની માયા હતી. તેથી જ તે અલ્લાઉદ્દિન સાથે સંધિ કરવા પ્રાર્થના કરતી હતી. તેણે નમ્ર અવાજે કહ્યું: "પદ્મ! એકાએક યુદ્ધ કરવા મસ્ત થઇ ઉઠી છે એ શું સારૂં છે? ગોળે મરતું હોય તેને વિષ દેવાની શી જરૂર? મ્હેં ખાત્રી કરી છે કે તું ચિતોડનગરને ભયંકર સમર—અગ્નિથી ભસ્મ કરશે!"

ભીમસિંહનું હ્રદય પણ યુદ્ધ કરવા ઉછળતું હતું, છતાં પદ્માવતીને શાંત કરવા બોલ્યો: "પદ્મે! દેવી! વિરાંગના! શાંત થા! આર્ય ક્ષત્રિયોનો એવો નિયમ નથી કે પુરૂષો હોવા છતાં સ્ત્રીઓ યુદ્ધ કરે! એમાં અમારૂં અપમાન થાય! ભવિષ્યમાં જે કરવું યોગ્ય હોય તે જ કરજે! જ્યારે અગ્નિ પ્રકટ થયો છે, દુરાચારી અલ્લાઉદ્દિનના શબ્દોએ તેમાં ઘી હોમ્યું છે અને તે જ જ્વાળા મ્હારા ક્રોધાગ્નિને ઉત્તેજિત કરી રહી છે, ત્યારે સુકાં લાકડાં જેવો યવન રાજવંશ ભસ્મીભૂત કરીશ જ! બ્હીકણ સુશીલા! શું ત્હેં ખરી ક્ષત્રી-

માણીનો પરિચય આપ્યો! વીરાંગના અને વિરમાળાને લાયક શબ્દો કહ્યા? માત્ર પતિ ઉપર ભક્તિ હોય અને પતિના સુખમાંજ સુખ માનતી હોય તેવી સ્ત્રીઓને પતિવ્રતા કહેવામાં આવતી નથી. પતિભક્તિની સાથે કુળ–વંશનાં માન–આબરૂ સાચવવાં જોઇએ. તું વીરપત્ની થઇને મ્લેચ્છ–યવન સાથે સન્ધિ સ્થાપન કરવાનું કહે છે! જે મહારાણાના ચરણમાં, સર્વ રાજાઓ માથું નમાવે છે, જે મહારાણાના સ્હામે ભારતવાસીઓ હાથ જોડી ઉભા રહે છે જે મહારાણાના બળવિક્રમ આગળ સમસ્ત ભારતવર્ષ કમ્પાયમાન થાય છે તે જ મહારાણો ભીમસિંહ, દુરાચારી અલાઉદ્દિન સાથે સન્ધિ કરશે? શું મ્હારૂં પુણ્ય, મ્હારી દાનશક્તિ મ્હારી પ્રજાપાલન નીતિરીતિ અને મ્હારૂં બળ પરાક્રમ તું એટલું બધું નિર્બળ, નિસ્તેજ સ્હમજે છે? એવા શબ્દો બોલવાનું ત્હેં સાહસ જ કેમ કર્યું? હું આટલા દિવસ ત્હને વીરદુહિતા જાણતો હતો. આજે મ્હારો તે અહંકાર જતો રહ્યો. હવે ત્હારે પતિભક્તિ બતાવવાનું કારણ નથી. ત્હારી પતિભક્તિ અને પતિવ્રતપણું આજે જોઇ લીધું! ત્હારી ઇચ્છા હોય ત્યાં જા! બ્હીકણ સ્વભાવની સ્ત્રીઓનું મુખ જોવાથી મહા પાપ થાય છે! વીરપુરૂષો બ્હીકણ થઇ જાય છે! ત્હારૂં મુખ જોઇ હું મ્હારા મન, દેહને અપવિત્ર કરીશ નહિ."

સુશીલા શરમાઇ ગઇ. ત્હેને ઘણો પસ્તાવો થવા લાગ્યો. તેણે નીચે મ્હોડેજ કહ્યું: "પ્રાણેશ્વર! આપની ઇચ્છા હોય તેમ કરો. હું તેમાં ના કહેતી નથી. માતા ચણ્ડિકા આપને આશિર્વાદ આપો. આપ રણમાં વિજયમાળ પહેરી આવો."

ભીમસિંહે કમ્મરે લટકતી ચળકતી તલવાર, મ્યાન બહાર કાઢી ઉંચી કરી કહ્યું: "ક્ષત્રિયને યોગ્ય કાર્ય કરીશ, ક્ષત્રિય માતા

અને ક્ષત્રિય પત્નીનાં મુખ ઉજ્વળ કરીશ. પદ્મે! પ્રિયે! નિશ્ચિંત થાઓ! મંત્રી સાથે સલાહ મસલત કરી યવન દૂતને વિદાય કરી આવું."

પોતાના વંશની ભીષણ ચિન્તા–વિચાર કરતા કરતા સૂર્યદેવ અસ્તગિરિમાં સંતાવા લાગ્યા. આકાશમાં ન્હાના ન્હાના દિપકની પેઠે એક પછી એક તારાઓ ઉદય થયા. કોઇને સારો લાગતો, કોઇને નઠારો લાગતો પવન, દક્ષિણ દિશામાંથી વહેવા લાગ્યો. તે કોઇને આશાના પર્વત ઉપર લઇ જાય છે, કોઇને નિરાશાના સાગરમાં ડુબાવી દે છે. આજે ચિતોડાધિપતિ મહારાણા ભીમસિંહ, અનેક વિચાર તરંગમાં અથડાય છે. મંત્રીને બોલાવીને કહ્યું: "મંત્રિન્,યુદ્ધ તો કરવુંજ પડશે. સમુદ્રનાં ઉછળતાં તરંગો જેવી અપાર યવન સેના આગળ યુદ્ધમાં જય મેળવવાની આશા નથી. હમણાં સેનાપતિ હમીર* અહિં નથી. પાંચ સાત દિવસમાં આવી પહોંચશે નહિં. અલાઉદિનને જે પ્રતિ ઉત્તર લખ્યો છે તે ઉપરથી તે કાલે જ લશ્કર લઇને ચિતોડ ઉપર હલ્લો કરશે. સેનાપતિ હમીર નહિ હોવાથી હુંજ સેનાપતિ થઇને લશ્કરની આગેવાની લઇશ. લશ્કર થોડું છે. શત્રુંઓનું લશ્કર સાગરનાં અનેક તરંગો જેટલું છે. મંત્રી! તેમ છતાં પણ હું હિમ્મત હારીશ નહિ! આપણે આર્ય સન્તાન છીએ. યુદ્ધ એ આપણા સ્વર્ગની નિસરણી છે. હું જાતેજ યુદ્ધમાં આવી વિજયમાળ ધારણ કરી આવીશ. શું બકરાનું ટોળું સિંહનો પરાજય કરી શકશે?"

મંત્રીએ મુછ ઉપર હાથ ફેરવતાં કહ્યું: "મહારાજ, ક્ષત્રિયો કદી પણ યમરાજની બીક રાખતા નથી. મૃત્યુને બન્ધુ જાણી ત્હેને ભેટવા જાય છે."

---

* સેનાપતિ હમીરે અલાઉદિનના લશ્કરને હરાવી રાજપુતાનાને સ્વતંત્ર કર્યું હતું.

ભીમસિંહ: "મંત્રી ! દુરાચારી અલાઉદ્દિનનો પત્ર વાંચતાં જણાય છે કે ત્હેને આર્ય ક્ષત્રિય સન્તાનોના બળની ખબર નથી. આર્ય ગૌરવનું ભાન નથી. પદ્માએ જે સંકલ્પ કર્યો છે તે ઉપરથી જણાય છે કે પુત્રનું પણ રક્ષણ થશે નહિ. તે સાથે રાજપુત વીર પુરૂષો પણ રણશય્યામાં પોઢી જશે. આ યુદ્ધ પણ મંગલમયજ છે. સર્વ રાજપૂતો એકે સમયે, એકજ સ્થળે ગમન કરે એ પણ સૌભાગ્યનીજ વાત છે. મંત્રી ! હું યુદ્ધમાં જાઉં ત્યાર પછી ત્હમે હોંશિયારીથી ચિતોડનું રક્ષણ કરજો. જ્યાં સુધી દેહમાં પ્રાણ હોય, જ્યાં સુધી શરીરમાં લોહી હોય ત્યાં સુધી ક્ષત્રિયનું પાણી બતાવી આપજો."

મંત્રી: "મહારાજ ! આપ તે ચિંતા કરશો નહિ. મરવું એકજ વખત છે. જ્યાં સુધી હાથમાં તલ્વાર રહેશે ત્યાં સુધી ચિતોડગઢમાં કોઇ પ્રવેશ કરશે નહિ. ગમે તેટલી વિશાળ સેના છતાં, ગમે તેટલું યવન બળ વિક્રમ છતાં, અલાઉદ્દિન કિલ્લામાં પેસી શકશે નહિ. મહારાજ ! બે પહોર રાત વીતિ છે. શયન કરવા પધારો. પ્રાતઃકાળમાં મા ચણ્ડિકાનું નામ સ્મરણ કરી યવન—રક્તસરિતામાં ભારતભૂમિને રંગી નાખજો !"

પ્રકરણ બારમું.

અલ્લાઉદ્દિન અને સેલુકસ.

અલ્લાઉદ્દિન સિંહાસન ઉપર બેઠો છે. ચિતોડ ઉપર હુમલો કરવાનો વિચાર કરે છે. તેજ સમયે ચિતોડથી દુત પાછો આવ્યો. તેણે અલ્લાઉદ્દિનના હાથમાં મહારાણાનો પત્ર આપ્યો. તે વાંચવા લાગ્યોઃ—

મહાપ્રતાપી યુદ્ધપ્રેમી અલ્લાઉદ્દિન !

વિનયપૂર્વકઃ—આપ દિલ્લીશ્વર છો, આપનું સન્માન કરવા જેવી મ્હારી પાસે એવી કોઈ વસ્તુ નથી કે જે આપને અર્પણ કરૂં. આપે સન્માન કરવાને બ્હાને મ્હારૂં અતિશય અપમાન કર્યું છે! આપે લખ્યું છે કે સિંહલદ્વિપ નિવાસી હમીરશંક રાજાની કન્યાને હું બળાત્કારે હરી લાવ્યો છું એ વાત તદ્દન અસત્ય છે. ક્ષત્રિયો ધર્મપત્ની સિવાય બીજી સ્ત્રીનું મુખ અવલોકન કરવામાં મહા પાપ સમજે છે. અમે "પરસ્ત્રી માત સમાન" ગણીએ છીએ. અમે મુસલમાન બાદશાહો જેવા નીચ આશયના, કાયર પુરૂષ કે પરનારી હરણ કરનાર કિંવા પરનારી ઉપર બળાત્કાર કરનાર મનુષ્યો નથી. અમે ક્ષત્રિય તિલક, આર્ય સંતાન છીએ. અમે માતૃઘાતક, વિશ્વાસઘાતક, પરધનહારક સર્વસ્વ લુંટનાર કે નિર્બળને કચડી નાંખનાર નથી. અમે નરઘાતી કે રક્તપીપાસુ નથી! અમે નિમકહરામ કે સ્વામી—ઘાતક નથી!

અમે રાજ્યના લોભી નથી, અમે કલેશ પ્રિય નથી. અમે આર્ય કુલોદ્ભવ ધર્મપ્રિય, પિતામાતાના દાસાનુદાસ, સમરપ્રિય, વીર અગ્રગણ્ય રાજપૂત છીએ. અમેવીર ક્ષત્રિય જાતિ, જેના યશ ગૌરવવડે પૃથિવિ ગૌરવાન્વિત થઇ રહી છે, જેના યશગૌર વડે ચિતોડ મેખલારૂપ શોભી રહ્યું છે, જેના પુણ્ય દાન અને દયા, માયા, માટે પ્રજાજનો જયજયકાર કરી રહ્યા છે. જેના રાજ્યમાં નરનારી અને બાળકો આનંદપૂર્વક વિચરણ કરી રહ્યાં છે, જેના રાજ્યમાં કોઈ દુઃખી દરિદ્રી નથી, જેના રાજ્યમાં કોઇ વિશ્વાસઘાતક શત્રૂ નથી, જેના રાજ્યમાં સુખનો સૂર્ય અસ્ત થતો નથી. અમે તે જ ક્ષત્રિય કુળદિપક રાજપૂત છીએ. અમે તે જ યશસ્વી આર્ય સન્તાન છીએ. અમે તે જ નિમકહલાલ, પ્રભુભક્ત, વિશ્વાસુ વીર યોદ્ધા છીએ. જે ક્ષત્રિયનો એક એક વીર યોદ્ધો, એક એક પહાડને ઉંચે ફેંકી દેવા સમર્થ છે. જેની કોમળ જણાતી વિરાંગનાઓના કમળ નાળ સમાન હાથ, સમરક્ષેત્રમાં વજ્ર સમાન થઇ હથીઆરો ફેંકે છે અને જેના ન્હાના વીર બાળકો વજ્ર જેવો પ્રહાર કરી શકે છે તે જ વજ્ર જેવા ક્ષત્રીય વીર છીએ. જો આપના કલ્યાણની ઇચ્છા હોય તો હજી પણ આપે લખેલા પત્ર માટે મ્હારી ક્ષમા માંગવી. અમે ક્ષમાની મૂર્તિ. ક્ષત્રિય રાજાઓ ક્ષમા આપવામાં ઉદાર અંતઃકરણ બતાવીશું. નહિં તો વિશ્વાસઘાતી, નરપિશાચ અલ્લાઉદિન! યાદ રાખવું કે ક્ષત્રિયવીર મહારાણા ભીમસિંહના હાથમાંથી જીવતા જવાશે નહિ! તમે કોના સ્હામે અગ્રેસર થાવ છો તેનો વિચાર કરજો. શિયાળ કદિ સિંહ સાથે યુદ્ધ કરી શકયું છે? જાણી જોઇને સુતેલા સિંહને તમે જગાડયો છે. જાણી જોઇને તમે યુદ્ધનો અગ્નિ પ્રકટાવ્યો છે. એ અગ્નિમાં યવન–સેનાનું બળિદાન આપીશ અને યવન વંશનો ઉચ્છેદ જ કરીશ. યુદ્ધમાં પ્રાણ આપવાની હિમ્મત હોય તો સત્વર તૈયાર થાઓ. યુદ્ધ કરવું, ક્ષત્રિયોનાં પ્રાણ લેવા, અને યુદ્ધ–

યજ્ઞમાં પોતાની જાતનું બળિદાન આપવું એજ ક્ષત્રિઓનો પરમ ધર્મ છે.

મહારાણા–ભીમસિંહ.

મહારાણા ભીમસિંહનો પત્ર વાંચતાં જ અલાઉદ્દિનના શરીરમાં અગ્નિ પ્રદીપ્ત થયો. તુરત જ હોઠ પીસતા સેનાપતિ સેલુકસને કહ્યું: "સેનાપતિ! એક ક્ષણ પણ વિલમ્બ કરવાની જરૂર નથી. અહંકારી ભીમસિંહના પત્રના પ્રત્યેક શબ્દ મ્હારા હૃદયમાં કાંટા સમાન ખુંચે છે. હજી તેને દિલ્લિશ્વરના પ્રતાપની ખબર નથી! અલાઉદ્દિનનો પ્રચણ્ડ પ્રતાપ તેને જણાયો નથી! તે મિથ્યાભિમાનીએ પરકન્યાનું હરણ કર્યું છે અને ઉલટો સત્યવાદી જણાવે છે! તે ત્રિભુવન–સુંદરીને મેળવીને જ આટલો બધો અહંકાર? હમણાં તેને પેટે પુત્ર ઉત્પન્ન થયો છે તેથી જ તે ફુલાય છે! જોઉં છું કે તે શી રીતે તેમનું રક્ષણ કરે છે! જોઉં છું કે તે સમરભૂમિમાં કેવું બળ બતાવે છે! બસ, ભીમસિંહને કેદ કરી તેના દેખતાં જ તેના પુત્રનું માથું છેદી નાંખીશ, તેની નજર આગળ જ, પદ્માવતીને મ્હારી બેગમ બનાવીશ. સેનાપતિ! હવે ઢીલ કરશો નહિં. આપણા સર્વ લશ્કરને લઇ ચિતોડની આસપાસ ઘેરો ઘાલો. હું સુસજ્જિત થઇને આવું છું." એટલું કહીને અલાઉદ્દીન ચાલ્યો ગયો.

બાદશાહની આજ્ઞા થતાં જ સેનાપતિ સેલુકસે સૈન્ય તૈયાર કર્યું, અને ઘોડેસ્વારની પલટણો તથા પાયદળ લશ્કરની ટુકડીઓ લઇ ચિતોડ તરફ ચાલવા માંડયું. તેણે જઇને ચિતોડને ઘેરો ઘાલ્યો. આ સમાચાર સાંભળતાં જ મહારાણા ભીમસિંહ લશ્કર સહિત બહાર નિકળ્યા અને તલવાર બતાવી સેલુકસને કહ્યું: "મૂર્ખ! અજ્ઞાન! સાક્ષાત્ કાળની મૂર્તિ આજે તમારે માટે તૈયાર થયો છે! રાજપુતાધિપતિ ભીમસિંહની એક મુક્કી વાગતાં લોઢાના સ્તંભ ચૂર્ણ

થઇ જાય છે તો તમારી શી ગણત્રી ? તમે બળહીન—કાયર પુરૂષો ! આટલે સુધી આવી યુદ્ધ કરવાનું સાહસ શી રીતે કરી શકયા ? હવે કોઇ પણ રીતે તમે બચી શકશો નહિં. યાદ રાખજો કે એકે એકને કાળના વિકાળ મુખમાં ધકેલી દઇશ. મૃત્યુ તમારી વાટ જ જુવે છે !"

સેલુકસ પણ ક્રોધથી રાતો ચોળ થઇ ગયો હતો. તેણે પણ પોતાની ચળકતી તલવાર આકાશ તરફ ઉંચી કરી કહ્યું: "ભીમસિંહ ! મિથ્યા અભિમાન શા માટે કરે છે ? મિથ્યા શબ્દો બોલવામાં સમય ગુમાવવો એના જેવી અજ્ઞાનતા બીજી કઇ હોય ? હિંદુ રાજાઓમાં બોલવા કરતાં કરી બતાવવા જેવું કંઇક પણ હોત તો અમે હિંદુસ્તાનમાં રાજ્ય સ્થાપન કરી શકત જ નહિં ! હિંદુસ્તાનના રાજાઓ ફક્ત મોજમજાહ કરનારાં કાગનાં પુતળાં છે ! અમે સિપાહી બચ્ચા ! ખરી બહાદુરી બતાવવાનું જ અમારૂં કામ છે. રણસંગ્રામમાં "યાહોમ" કરીને પડવું તથા દુશ્મનોને હરાવી ધારેલું કામ સિદ્ધ કરવામાં જ અમે ગૌરવ માનીએ છીએ. તમારા રાજપુતો અફીણ ખાઇને ટેંટાં બની ગયાં છે ! અમે તેમનાં કાળજાં થરથરાવી દિલ્લીનું સિંહાસન ભોગવીએ છીએ ! શું એ તમારે માટે લજ્જાસ્પદ નથી ? અમારી સેના—જાળમાં રાજપુત—માછલાંને પકડી જકડી નાખીશું. અફીણી રાજપુતોના શા ભાર ?" એટલું કહી તેણે તલવાર ઘુમાવવા માંડી. મહારાણાએ પણ તલવાર ફેરવવા માંડી. રાજપૂત લશ્કરે "જય એકલિંગેશ્વરની જય" કહી તલવારો ચલાવી. મુસલમાન લશ્કરે "અલ્લાહો અકબર"ની કર્ણભેદી બુમો પાડી હથીઆરો ચલાવ્યાં.

સેલુકસ અને મહારાણા સ્હામ સ્હામે લડતા હતા. મહારાણાનું પ્રચણ્ડ સ્વરૂપ, અતુલ, બળ. તેમણે સેલુકસના શરીર ઉપર એવી ચાલાકીથી તલવાર મારી કે જેથી તે બેભાન થઇ ભોંય ઉપર પડયો. રણમાં ભંગ પડયો. મુસલમાન લશ્કર પાછું હઠવા માંડયું. શૂરા રાજપુતો

પ્રાણની દરકાર વગર તુટી પડયા હતા. અનેક મુસલમાન સિપાહીઓનો ઘાણ કાઢયો હતો, તેથી નાહિમ્મત થઇને મુસલમાનો પાછા હડયા. રાજપૂતો પણ ઠંડા પડયા. સેલુકસને બાંધી કેદી બનાવ્યો, અને તેને લઇને સઘળા પાછા ચિતોડના કિલ્લામાં ચાલ્યા ગયા. કિલ્લામાં ગયા પછી સેલુકસને કેદખાનામાં પુરી દીધો. બીમસિંહ અલાઉદ્દિન સંબંધી મનમાંજ વિચાર કરવા લાગ્યો; "અલાઉદ્દિન હવે લશ્કર સહિત પોતે જ ચઢી આવશે. તેના સેનાપતિને કેદ કરવાથી તેનો ગુસ્સો વધશે. હવે પ્રાણની માયા છોડીને લડશે. ચિન્તા નહિં. બીમસિંહના શરીરમાં જ્યાં સુધી રાજપુત લોહીનો છાંટો રહેશે ત્યાં સુધી ચિતોડના દ્વારમાં પ્રવેશ કરવા દઇશ નહિં."

અલાઉદ્દિનને સમાચાર મળ્યા કે સેનાપતિ કેદ પકડાયો છે. તેને ચિતોડના કેદખાનામાં પુરવામાં આવ્યો છે. તેજસ્વી અલાઉદ્દિનનું શરીર ગુસ્સાની અગ્નિથી થરથરી ઉઠયું. લશ્કરી સિપાહીઓને ઉત્સાહસૂચક શબ્દો કહી તે પુનઃ ચિતોડ ઉપર હુમલો લઇ ગયો.

તારાપતિ, કુમુદિનીનો પ્રેમપાશ છિન્ન કરી અસ્તગિરિમાં સંતાઇ ગયો. કોકિલા પક્ષી પંચમ સ્વરે ગાન ગાઈ જાણે ચિતોડના વીર સિપાહીઓને વીરમદે મત્ત કરવા લાગ્યાં. મૃદુ મન્દ વાયુ વાવા લાગ્યો. આર્ય વીરો ઉપર મુસલમાનોનો અત્યાચાર જોઈ જાણે સૂર્યદેવ ક્રોધે ભરાઇ—રાતાં નેત્ર કરી—પૂર્વ ગગનમાં ઉદય થયા. અસંખ્ય મુસલમાન સિપાહીઓએ પાછું ચિતોડને ઘેરી લીધું. બીમસિંહને ખબર થતાં જ યુદ્ધમાં અવિરલ વીરતા બતાવી થાકેલા રાજપુત વીર યોદ્ધાઓને ઉત્સાહ આપવા લાગ્યા. "વીર રાજપુત બ્હાદૂરો! તમે યુદ્ધ કરવામાં કદી પણ પાછા પડયા નથી. યુદ્ધ એજ આપણું જીવન કર્તવ્ય છે! રાજપુતોને સંસારની માયાએ કદી પણ સ્પર્શ કર્યો નથી.

દેહ ક્ષણભંગુર છે. એક સમયે તેનો નાશ થશે જ. રાજપુતોએ હમેશાં દુષ્ટોનું દમન અને પુણ્યાત્માઓનું રક્ષણ જ કર્યું છે. તમારી માતૃભૂમિ રાજપુતાનાનું સન્માન, ગૌરવ જાળવવું એ તમારા જ હાથમાં છે. રાજપુત વીરને કદી પણ થાક લાગતો નથી. થોડી મહેનત કરવાથી હમેશનો આનંદ થાય છે. ઉઠો ! વીરબાહુ ! તમારા કિલ્લાની આસપાસ શિયાળવાં ભેગાં થયાં છે ! તમારા વજ્ર પ્રહારથી, તમારી વીર હાકથી તેમને હાંકી કહાડો ! તમે અને તમારી જનનિને ધન્ય કહાવો ! તમારી જન્મભૂમિ પરતંત્ર થાય એ શું તમે જોઈ રહેશો ? તમારી પ્રાણજીવન સમાન પુત્રી અને પત્નીઓ મુસલમાનોને હાથે અપમાનિત થાય એ શું તમે સહન કરી શકશો ? હથિઆરોવડે સજ્જ થાઓ. બ્હાદૂર વીરો ! ચાલો ! જય એકલિંગેશ્વરકી જય !" જય ગર્જનાથી આકાશ કમ્પી ઉઠયું. ચિતોડ નગરી કમ્પી ઉઠી ! તે સાથે જ મુસલમાની લશ્કરની છાતી થરથરી ઉઠી !

ભીમસિંહના શબ્દો સાંભળતાં જ રાજપુત યોદ્ધાઓના શરીરમાં નવું બળ આવ્યું. વીર હૃદયમાં રણમદનો સંચાર થયો, તેઓ બમણા ઉત્સાહથી તલવાર ઉછાળતા રણભૂમિ તરફ ધસવા લાગ્યા,

અલાઉદ્દિન અસંખ્ય લશ્કર લઇને આવ્યો હતો. તેણે ચિતોડના કિલ્લાને ચારે દિશામાં ઘેરો ઘાલ્યો હતો. બન્ને લશ્કરમાં ભારે યુદ્ધ થયું, હજારો યોદ્ધા એક બીજાના માથાં કાપવા લાગ્યા. હજારો રણશાયી થવા લાગ્યા, હજારો મુસલમાન યોદ્ધા "અલ્લાહો અકબર" કહેતા ત્યારે હજારો રજપૂત યોદ્ધા "જય ! એકલિંગ ભગવાનની જય !" ના કર્ણભેદી સ્વરો વડે આકાશ પાતાળ ગજાવી મુકવા લાગ્યા. મુસલમાન લશ્કરે જીવ ઉપર આવી જઇને લડવા માંડયું. તેમણે યમની સાક્ષાત્ મૂર્તિ થઇને અનેક રાજપુતોને કાપવા માંડયા. રાજ-

પુત યોદ્ધાઓ આ વખતે કંઇક નબળા દેખાતા હતા. એક પછી એક સબળા પ્રાણ વિસર્જન કરવા લાગ્યા, મહારાણાએ તે તરફ નજર કરી નહિં. તેમણે પોતાનું બાહુબળ બતાવી આપ્યું. રાજપુત લશ્કર ધડાધડ જમીન ઉપર પડે છે તે તરફ જરા પણ જોયું નહિ. તેમણે તો જે હાથમાં આવતો તેને કાપી નાંખવાનું જ કામ ચલાવ્યા કર્યું. આં સમયે એક તીર કોણ જાણે કયાંથી આવ્યું, તે તીરે મહારાણાના માથાને વીંધી નાંખ્યું. તે જ ક્ષણે મુસલમાન લશ્કરે આવી મહારાણાને કેદ કર્યા.

* * * *

સિંહ પાંજરામાં પુરાયો! પરવશ થયો! મુસલમાન લશ્કરમાં મહા આનંદ થઈ રહ્યો. દિલ્હીશ્વર અલાઉદ્દિન મહારાણા પાસે આવી કહેવા લાગ્યો: "ભીમસિંહ! તું કેવો વીર પુરૂષ છે તે આજે જણાયું! રાજપુત વીર મ્હોડેથી કહેવાનાજ! કયાં છે ત્હારૂં રાજપુત લોહી? કયાં છે ત્હારૂં આર્ય ગૌરવ? કયાં છે ત્હારી સ્વતંત્રતાની પ્રતિજ્ઞા? કયાં છે ત્હારી માતૃભૂમિનું અભિમાન? જેને માટે સમરભૂમિને લોહીથી ન્હવડાવી તે પદ્માવતી કયાં છે? હજી પણ જો ત્હારે મુક્ત થવું હોય તો તે પદ્મા મને આપ! જો ફક્ત પદ્માવતીનું મ્હને દર્શન જ કરાવે તોપણ હું ત્હને મુક્ત કરૂં. શી ઈચ્છા છે?"

હવે મહારાણાથી સહન થયું નહિ. પિંજરામાં પુરાયલો સિંહ કદા પણ નિર્બળ થતો નથી. દાંત કચડતાં જવાબ દીધો: "અલ્લાઉદ્દિન! શું તું મ્હને કેદી બનાવીને બહાદુરી બતાવે છે? સિંહને જાળમાં ઘેરીને ચાલાકી બતાવે છે? મ્હારૂં રાજપુત લોહી અને આર્ય ગૌરવ જોવું હોય તો મને એકજ વખત છૂટો કર અને પછી જો કે હું કોણ છું? આ તો બાયલાઓની રમત છે! વીર પુરૂષો આવી રીતે

બહાદુરી મારતા નથી ! મ્હારા હાથ પગ છોડ અને પછી આવી જો ! તું પણ જાણશે કે રાજપુતોનું બળ કેટલું હોય છે ! ત્યારે જ હું રાજપુત લોહીનો સ્વાદ ચાખશે ! અને ત્યારેજ તું આર્ય ગૌરવનું તેજ જોઈ શકશે. પ્રપંચથી સિંહને કેદી કરી શક્યો છે પણ તે પદ્મા જેવી સિંહણને તું કદી પણ મેળવી શકશે નહિં. હું ત્હારા જેવા પ્રપંચી, વિશ્વાસઘાતીને વીર પુરૂષ કહી શકતો નથી." એટલું બોલીને તે આમતેમ ફરવા લાગ્યા.

અલાઉદ્દિને મહારાણાના શબ્દો સાંભળી ક્રોધ ભરેલી આંખે ત્હેના સ્હામે જોયાં કર્યું. આ વખતે અનેક વિચારો ત્હેના મનમાં સ્ફુરી આવ્યા. તેણે કહ્યુંઃ "ઠીક છે ! હવે ચિતોડમાં પ્રવેશ કરી, પદ્માવતી તથા બીજી રાજપુતાણીઓને અહિં લાવી ત્હેમના દેખતાં જ આ અભિમાનીનું માથું ઉડાવી દઇશ." તેજ ક્ષણે લશ્કરને ચિતોડમાં પ્રવેશ કરવાની અને પદ્માવતી સહિત બધી રાજપૂતાણીઓને કેદ કરવાની આજ્ઞા આપી. અલાઉદ્દિનની આજ્ઞા મળતાં જ મુસલ્માની લશ્કર "અલ્લાહો અકબર," કહેતું ચિતોડમાં પેસી ગયું !

પ્રકરણ તેરમું.

પદ્માનું શૌર્ય.

મુસલમાન લશ્કરનાં ટોળેટોળાં ચિતોડ નગરમાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યાં. આ સમયે ચિતોડમાં વીર સિપાહીઓ ન હતા. મહારાણા કેદી થયા છે. સેનાપતિ હમીરસિંહ, લશ્કર લઇને પંજાબ ઉપર હુમલો કરવા ગયો છે. ઘણા વીર યોદ્ધાઓ ત્હેની સાથે જ યુદ્ધમાં ગયા છે.

આજે ચિતોડમાં કોઇ રક્ષણ કરે તેવું નથી. અલ્લાઉદ્દિનના લશ્કરે નગરમાં પેસતાંજ સુંદર રાજપુત્ર રમણીઓ ઉપર અત્યાચાર કરવા માંડયો. પ્રજાનાં ઘરમાં અગ્નિ મુકવાની શરૂવાત કરી. ચારે તરફ અગ્નિની ભયંકર જ્વાળાઓના ભડકા જણાતાં રાજપુત પ્રજા ઘર–બ્હાર નીકળી આવી. સિપાહીઓ જાણુતા હતા કે ઘરમાં આગ મુંકવાથી રાજપુત સ્ત્રીઓ બહાર નિકળી આવશે, પણ તેમને ખબર નહતી કે તે બ્હીકણ સ્ત્રીઓ નથી. તે તો વીર પુરૂષોની વિરાંગના અને વીરપુત્રોની વીરજનની હતી! તે સતીત્વની રક્ષા કરતાં પ્રાણુની માયા રાખતી નહતી. સતીત્વ રક્ષણુને માટે પ્રાણુ વિસર્જન કરવાને સદા તૈયાર હતી. તે પતિવ્રતા કુલકામિનીઓ કદી પણુ પરપુરૂષને પોતાને શરીરે હાથ લગાડવા દે, તેવી બ્હીકણુ નહતી. તે તો પતિવ્રતપણાનું રક્ષણ કરવાને યુદ્ધભૂમિમાં કેસરીયાં કરવાને ચૂકે તેવી નહતી!

પણુ પદ્માવતી! અહા! તે બિચારીને બાળક અવતર્યાને હજી એક માસ પુરો થયો નથી. તેના શરીરમાં બળ નથી. આ વખતે તેણુ મહારાણા કેદી થયાના સમાચાર સાંભળ્યા. તે જ ક્ષણે તેને મૂર્છા આવી. થોડીવારમાં ચૈતન્ય આવ્યું. તેણે ચકિત નેત્રે, સ્થિર ચિત્તે, રાજપુત કુળભૂષણુ વિરાંગનાઓને કહ્યું: "બ્હેનો! આપણા મહારાણા કેદી બન્યાં છે? નગરમાં જ્યાં ત્યાં મુસલમાન લશ્કર પેશી ગયું છે. પ્રજાના ઘરમાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત કર્યો છે. પતિવ્રતા રાજપુત રમણીઓનાં પતિવ્રત ભંગ કરવાની તેમની ઇચ્છા છે. મહામાયાઓ! આ સમયે આપણે આપણું દૈવી બળ બતાવી આપવું જોઇએ, ચાલો, સત્વર તૈયાર થાઓ."

અનેક રાજપુત કુળ લલના તૈયાર થઇ ગઇ. તેમના શરીરમાં આર્ય વંશનું પવિત્ર લોહી ઉછળવા લાગ્યું.*

---

*ઇતિહાસમાં એવું લખ્યું છે કે, અલ્લાઉદ્દિને યુદ્ધમાં ભીમસિંહને

પદ્માવતી ખરેખર વીર રમણી હતી. તેના હૃદયમાં ભયનો લેશ પણ સંચાર નહતો. પ્રાણપતિ યવન રાજાના કેદી થયા છે એવું સાં-

હરાવી કેદી બનાવ્યો અને તેને કહ્યું કેઃ "જો તું મ્હને પદ્માવતીનાં દર્શન કરાવે તો ત્હને મુક્ત કરૂં." ભીમસિંહે તે વાતની ના પાડી ત્યારે અલ્લાઉદ્દિને કહ્યું કે ફકત મને પદ્માવતીનું મુખ, દર્પણમાંજ બતાવે તો હું સંતોષ પામીશ. ભીમસિંહે આ વાત કબુલ કરી. ભીમસિંહને છૂટો કરવામાં આવ્યો. થોડા વખત પછી અલ્લાઉદ્દીન લશ્કર સહિત ચિતોડ ગયો અને પદ્માવતીનું દર્શન કરવાની માગણી કરી. મહારાણાએ કબુલ કર્યું. રાજસભામાં એક મ્હોટો અરીસો—દર્પણ મુકયું. પદ્માવતી સભામંડપના એક ઝરૂખામાં એવી રીતે ઉભી રહી કે જેથી તેનું પ્રતિબિંબ દર્પણમાં પડયું. પદ્માવતીની અપૂર્વ સુંદર મૂર્તિ જોઈ તેને મેળવવા માટે અલાઉદ્દિન ફરીથી ચિતોડ ઉપર ચઢી આવ્યો. ભીમસિંહ લડયો. તેમાં તે કેદી થયો. પદ્માવતીએ તેને તંબુએ જવાનો વિચાર કરી બે હજાર વીર રાજપૂતાણીઓ સાથે અલાઉદ્દિનની પાસે ગઈ. પદ્માવતીના આવવાના સમાચાર સાંભળી અ-લાઉદ્દિનને હર્ષ થયો. જાણે સ્વર્ગ જ મળ્યું ! અને રાતે સહચરીઓ સાથે પદ્માવતીની વાટ જોતો બેઠો. પદ્માવતી અને તેની બ્હેનપણીઓના મ્યાના આવી પહોંચ્યા. પણ બે હજાર સ્ત્રીઓને બદલે દરેક મ્યાના-માંથી એક એક વીર યોદ્ધો નિકળી પડયો. તે યોદ્ધાઓએ અલ્લાઉ-દ્દિનના લશ્કરના કટકે કટકા કરી નાંખ્યા, અને છેવટે તેમણે પણ પ્રાણ ગુમાવ્યા. પદ્માવતીએ રાજપુતાણીઓ સાથે ઘરને આગ લગાડી પ્રાણ વિસર્જન કર્યા રાજપુતો એને "જહર વ્રત" કહી ઓળખે છે. ત્યાર પછી હમીરસિંહ ચિતોડનો રાણો થયો અને યવનોને ચિતો-ડથી દૂર કર્યા.

બળતાં શું તેને જીવનની માયા રહી શકે? જેના વડે જીવન હતું અને જેને માટે પદ્માવતીએ સર્વસ્વ ત્યાગ કર્યું હતું તેજ પ્રાણેશ્વર, જીવન સર્વસ્વ કેદી! પદ્મિની શું સ્થિર રહી શકે? તેણે અસ્ત્ર શસ્ત્ર તૈયાર કરી પોતાની સાથેની રાજપૂતાણીઓને યુદ્ધ કરવા ઉપદેશ આપ્યો. તેણે કહ્યું: " જે હાથમાં કોમળ કંકણો શોભે છે, જે હાથમાં અગર ચંદન શોભે છે, જે હાથવડે પતિના ચરણની સેવા કરી છે, જે હાથવડે સન્તાનોનું પાલન કર્યું છે. જે હાથવડે દરિદ્રી દુઃખીને દાન ધર્મ કર્યાં છે તેજ કોમળ હાથમાં, તેજ પવિત્ર હાથમાં શત્રુ સંહારક તલવાર પકડો! ભૈરવીનું સ્વરૂપ લઇ સમરભૂમિમાં ધુમો! અંતઃકરણમાં માતા આનંદમયીનું ધ્યાન ધરો! અસુર સંહારિણી, રિપુદલનાશિની મહાદેવીનું સ્મરણ કરો! ચાલો, બ્હેનો! પવિત્ર પતિવ્રતપાણાનું રક્ષણ કરવા ચાલો! ચાલો, યવનોનો ઉચ્છેદ કરીએ! આપણે જોઇએ કે તેમનું કેટલું બળ છે! ચાલો, બ્હેનો! આજે આપણે તેના બળની પરીક્ષા લઇએ. બ્હેનો આજે તમે ચંડિકાનું સાક્ષાત્ સ્વરુપ ધારણ કરો, અને પરસ્ત્રીલંપટ મનુષ્યોના પ્રાણનો ભોગ લો! મ્હારી બ્હેનો! વિરાંગનાઓ! વીર જનનીઓ! ભૈરવ શબ્દ કરી ગગન કમ્પાવો! શત્રુઓની છાતી થડકાવો! મહારાણા આજે યવનરાજ અલાઉદિનના તંબુમાં કેદી થઇ પડયા છે. શું તમે તે જોઇ રહેશો? મેવાડની ભૂમિમાં યવનો? બ્હેનો! એ તમે કેમ સહન કરી શકશો? જે પવિત્ર રાજપૂતો તમારા પતિદેવતા હતા તેને બદલે તમે યવન પતિના ચરણની દાસી થશો? શું તમે તમારા દેહને અપવિત્ર થવા દેશો? શું તે માંસાહારી યવનો ત્હમારી કોમળ બાળાઓના પતિ થશે! મ્હારી બ્હેનો! તમે વીર નરોને જન્મ આપ્યો છે! તે વીર નર વડેજ મેવાડની ભૂમિનું રક્ષણ થયું છે. સૂર્યવંશનો લોપ થયો

નથી. હજી પણ સૂર્યવંશનું નામ અચળ-અમર રહ્યું છે. બ્હેનો ! હજી હું સુવાવડી છું ! હજી મ્હારો બાળક રાજકુમાર પારણામાં દૂધ પીયે છે ! છતાં હું તેની માયા મમતા અને રાજ્યસુખ ત્યાગ કરૂં છું. બ્હેનો ! આપણે હમણાં સુખે બેસી રહેવાનો વખત નથી. મહારાણા કેદખાનામાં દુઃખ પામે, અનેક રાજપુતો રણમાં મરણ પામે, અને આપણે સુખ ઉપભોગ કરીએ તો પરમેશ્વરને ત્યાં શો જવાબ દેવો ? ચાલો, બ્હેનો ! આપણે ત્હેમનો ઉદ્ધાર કરીએ ! ચાલો, આપણે રણ-મેદાન કમ્પાવી મુકીએ ! ચાલો, આપણે દુશ્મનોની છાતી વીંધી નાંખીએ ! ચાલો, આપણે પતિ પ્રેમનું ઋણ વાળીએ ! ચાલો, આપણે સૂર્યવંશના જયઘોષ કરીએ ! બોલો શ્રી એકલિંગેશ્વર ભગવાનની જય !"

સર્વ રાજપુત રમણીઓએ કચ્છોટા મારી, હાથમાં શસ્ત્રો લીધાં, એક રાજપુતાણીએ રણશીંગુ વગાડયું; બે જણીઓએ ત્રાંબાના રણ-ઢોલ લીધાં. કોઇએ ભાલા, કોઇએ તીર, કોઇએ તલવાર જેવાં અનેક અસ્ત્રશસ્ત્ર લઈ તૈયાર થઇ ગયાં. એક પ્રૌઢા પણ યોદ્ધાને હઠાવે એવી લાંબી, ઉંચી, બળવાન રાજપુતાણીએ વીરહાકથી ગાવા માંડયું. ત્રાંબાનાં ઢોલ ધમ્ ધમ્ શબ્દે વાગવા લાગ્યાં, અને પ્રત્યેક રાજપુતાણીને રણશૂર ચઢાવી મદમસ્ત બનાવી દીધી:—

"ધન્ ધન્ ધનનન વીર તાલથી, બજાવ પડઘમ પડઘમચી,
સિંધુડો રણશિંગુ વાગે, ડોલે દિક્પાલો હચીમચી. ધન્ ધન્

ધિક્ ધિક્ ધિક્ શબ્દ સુણી ત્હારા,
ભાગે કાયર પીઠ કરનારા,

ઝીલવા ઘા છાતીના વીરલા જો, આગળ વધતા વ્યૂહ રચી.
ધન્ ધન્ ધનનન વીરતાલથી બજાવ પડઘમ પડઘમચી.

વીર રાજપુતાણીઓને શૂરૂ ચડ્યું, તેમની નસોનસમાં વીરલોહી ઉછળી રહ્યું. તુરતજ એક કદાવર રાજપુતાણીએ આગળ આવી એક રણુ-સંગીત ગાયું:—

"રણુ મેદાને ચ્હડયાં, તો મરવું કે ઇચ્છિત કરવું,
એ વીર પ્રતિજ્ઞા શૂરાં, પગલું પાછળ નવ ભરવું.
સુકાની સંભાળજે નૌકા,
તરંગો ઉછાળશે નૌકા,
ખડકમાં પછાડશે નૌકા,
સમુદ્રે ડુબાડશે નૌકા.
ખાવાનું નથી કામ, વિકટ છે રણુ-સાગર તરવું,
એ વીર પ્રતિજ્ઞા શૂરા પગલું પાછળ નવ ભરવું.
ઉખડશે તે જડની સાથે,
લટકશે તે થડની સાથે,
ભીડવું છે ભડની સાથે,
કામ અહિં છે ધડની સાથે.
માથું હાથમાં લઇને ફરવું, જીતવું કે મરવું,
એ વીર પ્રતિજ્ઞા શૂરાં, પગલું પાછળ નવ ભરવું."

* * * * *

અહા! આ રણુગીત ગવાતાંની સાથે જ પ્રત્યેક રાજપુતાણીઓનાં શરીરમાં ક્રોધ ભરાઈ આવ્યો. જેમ દબાયલી સર્પિણી માથું ઉંચકી ફરડવા ધસે છે તેમ પ્રત્યેક રાજપુતાણીના પગ ત્હેમને આગળ ધકેલવા લાગ્યા. એક તરફ રણુશિંગડું બીજી તરફ સિંધુડો અને ભૈરવનાદ કરી ગર્જી રહ્યા છે. એક તરફ રણુઢોલ વાગી રહ્યાં છે. એક તરફ સૂર્યવંશી રાજાનું નિશાન ફરકી રહ્યું છે અને આગળ પદ્માવતી હાથમાં

ચળકતી તલવાર લઈ ચાલે છે. તેની પાછળ સર્વ રાજપુતાણીઓ વીર યોદ્ધાના જેટલો જુસ્સો બતાવતી આગળ ધસે છે !

ધન્ય વીર રમણી પદ્માવતી ! ધન્ય ત્હારો પતિપ્રેમ ! આજે ત્રીશ દિવસનું ન્હાનું બાળક પારણામાં રડતું મૂકી તમે રણમેદાનમાં જાઓ છો. સુશીલા પણ તેના પાંચ વર્ષના બાળકને સાથે લઇ પદ્માવતીની પાછળ પાછળ ચાલે છે. ધન્ય રાજપુતસ્થાન ! ધન્ય વીર પુત્રધાત્રી ! ધન્ય રમણી વૃંદ ! જગતના ઇતિહાસમાં તમારાં નામ ચિરકાલ સુધી સોનાને અક્ષરે લખાઇ રહેશે. પદ્માવતી આજે રણ ચણ્ડીની મૂર્તિ ધારણ કરી, ભૈરવી સાથે દાનવોનો વિનાશ કરવા જતી જણાય છે. બાળક સાધનસિંહ પણ હાથમાં ન્હાની તલવાર લઇ રણમદમાં મસ્ત થયો છે, તે પિતાના શત્રુઓ સ્હામે લડવા જાય છે.

વીર રમણીની પલ્ટન રણમેદાનમાં ઉતરી પડી. જે કોમળ હાથ વડે પતિના પગની સેવા કરતી હતી, બાળકોનું પાલન કરતી હતી, દુઃખી દરિદ્રોને દાન આપતી હતી, તેજ હાથમાં આજે ચળકતી તલવાર પકડી છે. સુકોમળ શરીર ઉપર કઠણ બખતરો પહેર્યાં છે. કોમળતા અને કાઠિન્યનો સમાવેશ થવાથી શરીરે ભયંકરતા ધારણ કરી છે. અલાઉદ્દિનના લશ્કરી સિપાહીઓ સ્ત્રીઓનાં વીર આયુદ્ધો જોઇ દિગ્મૂઢ થઇ ગયા ! તેઓ જે મૂર્તિને એક સમયે દેવીનું શાન્ત સ્વરૂપ જાણતા હતા તેમને જ હમણાં વિક્રાળ કાળ સ્વરુપ જોવા લાગ્યા. પહેલાં જે ઉજ્વળ નેત્રોને તેઓ કામદેવનાં બાણ પેઠે જોતા હતા તે હમણાં પ્રચણ્ડ સૂર્યની જ્યોતિ હોય તેમ અગ્નિ વર્ષાવતાં હતાં ! પહેલાં જે કણ્ઠસ્વર કોકિલાના મધુર શબ્દ સમાન જણાતો હતો તે હમણાં કાળની ભેરી જેવો જણાવા લાગ્યો. આ બધી ભયંકરતા જોઇ મુસલમાનોની છાતીમાં થરથરાટ વ્છુટયો હતો.

* * * * *

પદ્માવતીએ સૌથી આગળ આવી યવન સેનાને કહ્યું: " રે કામાંધ પશુ પ્રકૃતિના સિપાહીઓ ! અમે તમારા અપવિત્ર શરીર ઉપર અમારા હથિઆર ફેંકી તેને કલંકિત કરવા મ્હાતાં નથી. અમે વિરાંગના, વીરપત્ની, વીરપ્રસવિની છીએ. તમારા જેવા સાધારણ માણુસો જોડે લડવા મ્હાતાં નથી, તમારા વિશ્વાસઘાતક, પ્રપંચી અલ્લાઉદ્દિનને બોલાવો ! તેના લોહીથી આ તલવારની તૃષા તૃપ્ત કરીશું. તેના જ લોહીથી અમારી માતૃભૂમિને થંડક આપીશું. " અલાઉદ્દિન વેગળે ઉભો ઉભો રાજપૂત રમણીઓનું વીરતા ભરેલું, સાહસ કૃત્ય જોતો હતો. તે પદ્માવતીના મુખનું દર્શન કરવા આગળ ધસ્યો તે જ ક્ષણે અગ્નિના ફુવારા પેઠે એક તીર છુટી ત્હેની છાતી તરફ આવ્યું; પરંતુ સદ્ભાગ્યે ત્હેને વાગ્યું નહિ. તે ઘોડાની લગામ ફેરવી પદ્માવતી તરફ ધસ્યો. ગુસ્સામાં તેણે તલવાર બહાર કાઢી ઘૂમાવી તેવી જ એક રાજપૂતાણીની તલવારે તેનો ઘા ઝીલી લીધો. તે જ ક્ષણે સેનાપતિ હમીરસિંહ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. પદ્મા અને સુશીલાની આગળ જઇ બાદશાહી લશ્કર સાથે લડવા લાગ્યો. હમીરસિંહનું બળ જોઇ મુસલમાની લશ્કર પાછળ હઠયું. રણુમાં ભંગ થયો. હમીરના લશ્કરે તેમને મારી હટાવ્યા.

દુષ્ટોનો દુષ્ટ સ્વભાવ સહજે જતો નથી. પાપીઓ પાપ કરવામાં ચૂકતા નથી, મુસલમાની લશ્કરે ચારે દિશામાં આગ લગાડી અને યુદ્ધ પણ ચાલુ રાખ્યું. પતિ, પુત્ર વગરની રાજપૂતાણીઓ બળતા અગ્નિમાં પ્રાણ વિસર્જન કરવા લાગી. હમીરસિંહે બીજી કોઇ બાબતપર લક્ષ નહિં આપતાં લડવામાં જ ચિત્ત રાખ્યું. તેણે રાજધાની અને મેવાડનું રક્ષણ કરવાનો જ સંકલ્પ રાખ્યો. ત્હેની [illegible] ત-

લવાર, વિજળી પેઠે ચમકારા કરતી, શત્રુઓનાં નેત્રોને આંજી નાંખવા લાગી. બાદશાહી લશ્કરે હમીરસિંહનું રણનૈપુણ્ય જોઇને વિજય મેળવવાની આશા છોડી દીધી ! અંતે વિજય-લક્ષ્મીએ હમીરસિંહને જ વિજય-માળ પહેરાવી ! યવન લશ્કર છિન્નભિન્ન થઇને ચારે દિશામાં નાસવા માંડ્યું. હમીરસિંહે આ યુદ્ધમાં પોતાના અન્નદાતા મહારાણા ભીમસિંહનો ઉદ્ધાર કર્યો, અલાઉદિનના કેદખાનામાંથી છોડાવ્યો, સર્વ રાજપુતો આનંદ ઉત્સવ કરતા કરતા ચિતોડમાં ગયા. આ સમયે અલાઉદ્દિને હમીરસિંહના પરાક્રમની પ્રશંસા કરી અને ચિતોડ જીતવાની આશા છોડી દીધી ! ત્યાર પછી તેણે ચિતોડ જીતવાની વાત કદી પણ કાઢી જ નહિ. અભિમાની અલાઉદ્દિનનું અભિમાન ઉતરી ગયું ! પરાજય પામી, તે શરમિંદે ચ્હેરે દિલ્હી પાછો ગયો. દુષ્ટનું દમન થયું, પુણ્યનો જય થયો. ચિતોડ પાછું સ્વતંત્ર થયું. ચિતોડની પ્રજામાં જ્યાં હાહાકાર થઇ રહ્યો હતો, ત્યાં આનંદનાં વાજાં વાગવા લાગ્યાં. શાંતિનું રાજ્ય શાંત ભાવ ધારણ કરી રહ્યું. સૂર્યવંશી મહારાણા ભીમસિંહની વિજયપતાકા ફરકવા લાગી.

પ્રકરણ ચૌદમું.

શોકોચ્છ્વાસ.

ભગવાન કુમુદપતિ, પૌર્ણિમાની રાત્રિ સાથે વિહાર કરી અસ્તાચલ ઉપર ગયા. પ્રકૃતિની બંસીધ્વનિ સ્વરૂપ, કોકિલાના કોમળ કણ્ઠસ્વર સાંભળી, જગત્ જાગી ઉઠ્યું. પ્રાતઃકાલના મૃદુ મન્દ પવને કુસુમોની સુગંધ વડે ચારે દિશાઓ સૌગંધિત કરી દીધી. બાળક

સૂર્ય, પૂર્વ દિશામાં ઉદિત થયો. ત્હેનો કોમળ રાતો સોનેરી રંગ જોતાં પ્રકૃતિનું અકૃત્રિમ સૌંદર્ય મનમુગ્ધ કરતું હતું. વેદપાઠી બ્રાહ્મણો પ્રાતઃકાલમાં વેદનું અધ્યયન કરતા, મંગલાચરણ શાંતિ પાઠ સ્વસ્તિ વાચન ગાવા લાગ્યા. રાત્રિદેવીનાં મણિજડિત ચળકતાં ચન્દ્રાતપ જેવાં નક્ષત્રો જાણે કોઇએ આકાશમાંથી ચૂંટી લીધેલાં જણાય છે ! કવિ લોકો નિદ્રાદેવીની પ્રતિમા વિસર્જન કરીને, મનવાક્ય વડે ભગવન્નામ સ્મરણ કરતા કરતા કવિતા કરવા લાગ્યા છે.

હવે તે કાળ સ્વરુપ હમીરસિંહની ચળકતી તલવારનો ખણખણાટ થતો નથી. યમદૂત જેવા લશ્કરી સિપાહીઓનો ભયંકર શબ્દનાદ નથી. સર્વ જાણે શાન્તિના ખોળામાં નિદ્રા લે છે. સૈનિકોના આનંદ કોલાહલ વડે ચિતોડ નગરી ગાજી ઉઠી છે. ઘણા દિવસ પછી પતિવ્રતા પદ્માવતી પતિના ચરણની સેવા કરે છે. આજે ત્હેને વિરહનું દુઃખ નથી. આજે તે જીવનનું સાર્થક્ય થયેલું માને છે. હમીરસિંહને અનેક ધન્યવાદ આપતી તે સુતિકાગૃહમાં દાખલ થઇ, ત્યાં તેણે ધાત્રી અને પુત્રને જોયાં નહિં. તે જ ક્ષણે ત્હેને મૂર્છા આવી ગઈ; તે ભૂમિ ઉપર પડી ગઇ. થોડીવારે સચેત થઇ રડવા લાગી. સર્વેએ અનુમાન કર્યું કે મુસલમાન લશ્કરે ધાત્રી અને રાજકુમારનો નાશ કર્યો હશે. પળવાર ઉપર જે રાજ્યમાં અતિ આનંદ થવા માંડેલો ત્યાં વિષાદ છવાઇ ગયો. પુત્ર શોકમાં વિહ્વળ થયેલી પદ્માવતી છાતીફાટ રડવા લાગી.

જગતમાં પુત્રશોક જેવો બીજો શોક નથી. એક રીતે સર્વ પ્રકારના શોક સહન કરવામાં આવે છે, પરંતુ પુત્રશોકાગ્નિ સહન કરી શકાય નહિં. એ શોકવડે માતાપિતાનાં એકેએક હાડકામાં અગ્નિ સળગી જાય છે. હાય! પુત્ર વગરની પદ્માની પણ; એવી જ

સ્થિતિ થઈ હતી! તે ગાંડી બની જઇ "હા, પુત્ર, હા, પુત્ર," કહેતી રડતી હતી. ક્ષણે ક્ષણે મૂર્છા આવી ત્હેને ઘેરી લેતી હતી. જે વીરબાળાએ, અપરિસીમ સાહસવડે છાતી કઠણ કરી, સમરક્ષેત્રમાં કુદકો માર્યો હતો તે જ વીરબાળા અત્યારે પુત્ર શોકમાં નિર્બળ બની છે. અત્યારે તેનું વીરત્વ કોણ જાણે ક્યાં ગયું છે! પુત્રશોકનો અગ્નિ તેને હજારો વીંછીના ડંખની વેદના કરતાં પણ અસહનીય થઇ પડયો છે. પુત્રશોકનો અગ્નિ એ ઇન્દ્રના વજ્ર કરતાં પણ કઠીન છે. વળી તે યુવતી છે. હજી તેણે એક વખત પણ પુત્રશોક સહન કર્યો નથી તેથી તેને વિશેષ દુઃખ થાય છે. સુશીલાએ પદ્માવતીનું દુઃખ જોઇ ઉંચે સ્વરે રડવા માંડયું છે. તેણે પદ્માવતીને પાસામાં ડાબી કહ્યું: "બ્હેન! વિધાતાના મનમાં આવું હતું એ સ્વપ્ને પણ ખબર નહતી. પુત્ર વગર આપણે હજી જીવીએ છીએ, પણ પાપી પ્રાણ નિકળતા નથી. ધિક્કાર છે આપણા જીવનને!" તે પુનઃ ઉંચે સ્વરે રડવા લાગી અને કપાળ તથા છાતી કૂટવા લાગી.

થોડીવારે આંખનાં આંસુ લુછી નાંખી બોલી: "બ્હેન! પુત્રશોકવડે તરફડતી માતાને શાંત કરે એવી કોઇ વસ્તુ નથી. તું બુદ્ધિમાન્ છે, વીરરમણી છે. ધીરજ રાખ. પરમેશ્વરની ઇચ્છા પુરી થાય છે. મનુષ્યની આશા અને ઇચ્છા સફળ થતી નથી. શોકવિહ્વળ થઇને મનુષ્ય કર્તવ્ય અને શ્રદ્ધા ભૂલી જાય છે. પરમેશ્વરની ઇચ્છા હશે તો પુનઃ પુત્ર રત્ન પ્રાપ્ત થશે. હૃદયને શાન્ત કર. શોક કરવાનું છોડી દે બ્હેન!" તેણે લુગડાના છેડાવડે પદ્માવતીનાં આંસુ લુછી નાંખ્યાં પણ હૃદયમાં જે અગ્નિ બળતો હતો તે એકદમ શાંત પડયો નહિ. તેણે તો હૃદયમાં બમણું જોર કર્યું. તે છૂટે મ્હોડે રડવા લાગી અને બોલી: "મ્હોટી બ્હેન! મ્હેં તેને એક વખત સારી પેઠે સ્તનપાન કરાવ્યું

હોત તો મ્હને આટલું દુઃખ થાત નહિં. મ્હારા ફુટેલા કપાળમાં એવું લખ્યું હશે ! ભાઇ ! તું ક્યાં ગયો ?" પદ્માવતીને પુનઃ મૂર્છા આવી.

મહારાણીએ પદ્માવતીની આવી સ્થિતિ જોઇ ત્યારથી ત્હેમના મનમાં અતિશય દુઃખ થતું હતું. તેઓ પદ્માવતીની પાસે બેસી, તેના શરીર ઉપર હાથ ફેરવવા લાગ્યા. તેને અનેક શબ્દો કહી શીખામણ દીધી, પણ તે શાન્ત થઈ નહિં. વડવાગ્નિ કાંઇ સહજમાં શાંત થાય છે ? દાવાનળ કાંઇ સત્વર ઓલવાય છે ? ત્હેના અંતઃકરણમાં પુત્ર શોકનો અગ્નિ બળે છે તે કંઇ સહજવારમાં ઓલવાઈ શકે ? શાન્ત્વનના જળવડે કાંઇ શાંત થાય ? એ શોક કેટલો દુઃખપ્રદ છે તે માત્ર જે માતાને પુત્રશોકનું દુઃખ થયું હોય તે જ કહી શકે છે. પુત્રશોકનો જેને અનુભવ નથી તે શું કરી શકે ?

મહારાણીનું હૃદય ભેદાવા લાગ્યું. સુશીલા પદ્માવતીનું દુઃખ જોઇને દુઃખી થવા લાગી. કુમાર સાધનસિંહ આવીને કેટલુંએ રડવા લાગ્યો. સુશીલા અને પદ્માવતીને છાનાં રાખવા લાગ્યો, પરંતુ સર્વ વ્યર્થ. જેથી સાધનસિંહ પદ્માવતીના ખોળામાં માથું મુકી, તેને મોઢે હાથ ફેરવી, છાની રાખવા લાગ્યો. પદ્માવતીએ કુમાર સાધનને જોઇ પોતાની છાતી સાથે ડાબ્યો. આ વખતે તેને કંઇક શાંતિ થઇ. તે બોલી, "બેટા ! ત્હારા ન્હાના ભાઇને મુસલમાન સિપાહીઓ લઇ ગયા છે. હવે તે પાછો આવશે નહિં !" એ શબ્દો સાંભળી સાધનસિંહે પણ રડવા માંડ્યું. આજે ચિતોડ રાજવંશનાં સ્ત્રી, પુરૂષ અને બાળકો સર્વ અશ્રુપાત કરે છે. સર્વ કલ્પાંત કરે છે. જે રાજવંશમાં અતિ આનંદ ઉત્સવ થઇ રહ્યો હતો ત્યાં અતિ ક્લેશ થઇ રહ્યો છે, જ્યાં સુખ હતું ત્યાં દુઃખની છાયા પથરાઇ રહી હતી. તેથી જ કહેવામાં આવેછે કે જગતમાં કોઇ વસ્તુ હમેશાં સમાન સ્થિતિમાં રહેતી નથી.

પ્રકૃતિના રાજ્યમાં સુખ ત્યાં દુઃખ, આનંદ ત્યાં શોક, અને સંયોગ ત્યાં વિયોગ; એમ બન્યા જ કરે છે. લીલામય ભગવાનની લીલા એવી જ છે. વિશ્વેશ્વરના વિશ્વરાજ્યમાં જ્યારે હમેશાં કોઇ વસ્તુ સમાન ભાવે રહેતી નથી ત્યારે માતા પદ્માવતી! વીર પ્રસવિની મા! અમને શિખામણ આપો, શાંત થાઓ, ધૈર્ય ધરો. જગતમાં એક સમયે ત્હમારા સૌભાગ્યની સીમા રહેશે નહિં. ત્હમારૂં સૌભાગ્ય જોઇને જગતમાં સર્વ મનુષ્ય પ્રાણી આશ્ચર્ય પામશે. દેવી! શાંત થાઓ! હૃદયમાં વીરરમણીની પેઠે ધૈર્ય અને બળનો સંચય કરી પુત્ર શોકરૂપી અગ્નિ શાંત કરો."

પ્રકરણ પંદરમું.

વન-વાર્તા.

આરાવલી પર્વતની તળેટીમાં ઘોર વન જંગલ છે. જાણે ઋતુરાજ વસન્તનું વિલાસભવન! આ સ્થળે હિંસા, દ્વેષ વગેરે અશાંતિનું ચિહ્ન પણ નથી. કોકિલાના કોમળ સ્વરધ્વનિ વડે કાન પવિત્ર થાય છે. બપૈયાનું સંગિત ગાન સાંભળી પ્રાણ-મનમાં અમૃતરસનો અભિષેક થાય છે. જે દિશામાં દૃષ્ટિ જાય છે તે સ્થળે વનદેવીની મોહિની મૂર્તિ, નવિન મંજરીવાળી તરૂલતા, વિકસેલી અને ફળફુલોથી સુશોભિત જણાય છે. વનદેવી જાણે નવાં વસ્ત્ર પહેરીને તરૂલતાની વચમાં ઉભી ઉભી હસી રહીછે. તેના હાસ્યની છટાથી તુરતજ ખીલેલાં ફુલો પણ હસી રહ્યાં છે. જાણે તાજાં ખીલેલાં ફૂલો હાસ્ય કરી રહ્યાં છે અને સર્વ હસતાં હસતાં જગતને બોલાવી

રહ્યાં છે. કોઈક સ્થળે હેમલતિકા, કોઇક સ્થળે શ્યામલતિકા, કોઇક સ્થળે માધવીલતા, કોઇક સ્થળે ચમ્બેલી લતિકા ઝુલી રહી છે. મૃદુ પવન આવતાં હિચકા ખાઇ રહી છે. કોઇક સ્થળે લતિકાના અંતરાળમાં બેઠેલા મૃગ, મૃગલીઓને આલિંગન કરી રહ્યા છે. કોઇક સ્થળે વનરાજ સિંહ, બાળબચ્ચાં સાથે વનવિહાર કરવા નિકળ્યો છે. જેનો આહાર જૂદો છે, જેનો સ્વભાવ જૂદો છે, તેવા સ્થળે પશુ પક્ષીઓ એકઠાં વિહાર કરે છે, એકઠાં નિવાસ કરે છે. ક્યાં વિકરાળ સ્વભાવનાં, ક્રૂર નેત્રવાળાં હિંસક સિંહનાં ટોળાં અને ક્યાં ગરિબડા સ્વભાવનાં, શાંત નેત્રવાળાં, હરિણનાં ટોળાં! છતાં પણ તે સઘળાં એકજ જંગલમાં એક સાથે ફરે છે! કોઇ કોઇના સ્હામે ક્રૂર દ્રષ્ટિએ જોતું નથી! સર્વત્ર ભ્રાતૃ-ભાવ વિરાજી રહ્યો છે. મયુર મયુરીનાં ટોળાં ઝાડની ડાળીઓમાં નૃત્ય કરી રહ્યાં છે. પશુ પક્ષીઓ નિર્ભયપણે આનંદ—કલ્લોલ કરી રહ્યાં છે! અહા! શું આ જ શાંતિનિકેતન છે? તેમ ન હોય તો સર્વ, અશા-ન્તમૂર્તિ ત્યાગ કરી, શાંત મૂર્તિ ધારણ કરી સ્વેચ્છાપૂર્વક વિહાર કરે છે કેમ? ચારે દિશામાં શાન્તિ છે! કોઇ પણ સ્થળે અશાંતિનું ચિહ્ન જણાતું નથી. કોઇક કોઇક સમયે માત્ર પાંદડાં હાલવાનો ખડ ખડ શબ્દ થાય છે. તે ખડખડાટ સાથે એક ન્હાનું બાળક ઝીણે સાદે રડતું હોય તેવું સંભળાય છે! અરે! એ શું! પ્રકૃતિના લીલાભવન-માં અને વિશ્વેશ્વરના શાંતિ—રાજ્યમાં, તુરતના જન્મેલા બાળકનો રડવાનો અવાજ કેમ? આ તો થોડા દિવસનું જન્મેલું, અસાધારણ રૂપ—લાવણ્યવાળું, મેલાં વસ્ત્રમાં વિંટલાયલું બાળક પડ્યું પડ્યું રડે છે. એ સમયે એક મ્હોટી ઉમરની સ્ત્રી થરથર કમ્પતી, રડતી રડતી તેની પાસે આવી બોલી: "બેટા! હવે હું ત્હારૂં રક્ષણ કરી શકીશ નહિં! દુરાત્માઓ અરણ્યની પેલી બાજુએ કોલાહલ કરી રહ્યા છે.

હાય ! રાજવંશની વૃદ્ધિ કરવા માટે, રાજબીજ—બાળક—ને લઈ હું ન્હાસી આવી. મ્હેં જાણ્યું કે ગમે ત્યાં એને સંતાડી ઉછેરીશ પણ દુરાત્માઓ પાછળ લાગ્યા છે ! હવે શું કરૂં બેટા ! અરેરે !". એમ ક્હેતી કપાળે હાથ દઇ રડતી તે સ્ત્રી બાળકના સ્હામે જોવા લાગી.

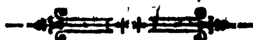
વાચક ! શું તમે આ બાળકને ઓળખો છો ? આ તેજ સ્થળ છે અને તે બાળક છે, કે જે પેહેલા પ્રકરણમાં વર્ણવ્યું છે. તમે વાંચી ગયા છો કે એક બાળક વૃક્ષઘટાની વચમાં પડયું છે, વનપશુઓ તેનું રક્ષણ કરે છે. તેની પાસે બેઠેલી સ્ત્રી કોણ છે તેટલુંજ માત્ર તમારે જાણવાનું બાકી રહ્યું છે. વાંચો, હવે તે પણ ખુલાસો કરી દઇએ છીએ.

ચિતોડ ઉપર જે વખતે અલાઉદ્દિને હુમલો કરીને ભીમસિંહને કેદી બનાવ્યો, જે સમયે સુશીલા અને પદ્મમાવતી પતિનો ઉદ્ધાર કરવા યુદ્ધ માટે નિકળી પડયાં હતાં તે સમયે પદ્મમાવતીના થોડા દિવસના ન્હાના બાળકને તેઓ ધાત્રી—દાસીને સોંપી ગયાં હતાં. દાસી—ધાત્રી કેટલોક વિચાર કર્યા પછી બાળકને એક મેલા લુગડાંમાં વિંટાળી જંગલમાં ચાલી ગઇ હતી, અને ત્યાં સુખથી રહીને તેણે તે બાળકને ઉછેરવાનો જ વિચાર કર્યો હતો યુદ્ધમાં મહારાણા અને રાજવંશનો કવચિત્ ઉચ્છેદ થાય તો પણ આ બાળક બચવાથી રાજવંશનું નામ રહે, મહારાણા ભીમસિંહનો વંશ રહે, એજ ઇચ્છાથી તે નિમકહલાલ ધાત્રી—દાસી ભીમસિંહના બાળકપુત્રને લઇ, ઘણી મહેનતે અજમેર પ્રદેશની સીમા તરફ આવેલા ઘાડાં જંગલમાં ચાલી ગઈ હતી. પરંતુ તેને જણાયું કે બાદશાહના સિપાહીઓ તેની પાછળ આવે છે તેથી બાળકુમાર બચશે નહિં. અરણ્યમાં જે કુમાર છે તે વીરપ્રસવિની, વીરરમણી પદ્માવતીનો બાળકુમાર છે. નેત્રમાં આંસુ

લાવી, દાસી તેના તરફ એકી ટસે જોઇ રડયાં કરે છે. તેના ચંદ્ર સમાન મ્હોં તથા કોમળ શરીર ઉપર હાથ ફેરવે છે. પરંતુ હવે વધારે વખત થોભવાથી બન્નેના પ્રાણ જવાનો સંભવ છે. બાળકને કુમળાં પાંદડાંની પથારીમાં સુવાડી દીધો છે. તેણે સજળ નેત્રે બે હાથ ઉંચા કરી કહ્યું: "હે જગદીશ! હવે હું કાંઇ કરી શકતી નથી. જે સંકલ્પ કરીને બાળક કુમારને લઇ, રાજમહેલમાંથી બહાર નિકળી હતી તે સંકલ્પ સિદ્ધ થતો નથી, જુવો દેવ! આજે તમારા ચરણમાં રાજકુમારી પદ્માવતીનો નેત્રમણિ, પ્રબળ પ્રતાપી મહારાણા બાપ્પા રાવળનો છેલ્લો રાજવંશ, મેવાડની ભૂમિનો છેલ્લો રાજપૂત્ર, મહારાણા ભીમસિંહની તપશ્ચર્યાનું છેલ્લું ફળ, આનંદનો હિંડોળો, આ બાળકને મુકી જાઉં છું. ! પ્રભુ ! તમે દયા કરીને એ પુત્ર રત્ન આપ્યું હતું તે પાછું તમને જ સોંપી જાઉં છું. તમારા રક્ષણ તળે મુકવાથી કોની મકદૂર છે કે તે તેના શરીરને સ્પર્શ કરશે ? ભગવન ! મ્હારાથી જેટલું બન્યું તેટલું એનું રક્ષણ કર્યું છે. હવે તમે એને તમારા શરણમાં લ્યો ! તમારા રચેલા વિશ્વમાં પ્રાણી માત્રનું રક્ષણ કરવાની ફિકર તમને છે, મનુષ્યની ઇચ્છાઓ કયારે પાર પડી છે ? તમે દયાના સાગર છો. તમારા દયાના સાગરમાંથી દયાનું એક બિન્દુ આ બાળક ઉપર વર્ષાવજો. પિતા ! તમને જગતપિતા કહેવામાં આવે છે. પ્રાણી માત્ર તમારાં બાળક છે એ બાળકોની તમે જ સંભાળ લ્યો છો. પિતા, આ તમારા બાળકની પણ તમે જ સંભાળ લેજો. તમને અનાથના નાથ કહેવામાં આવે છે. આ અનાથ બાળકનું પણ તમે જ લાલન પાલન કરજો. પ્રભુ ! મ્હારી નજર આગળ એનો વધ થાય એ હું કેમ જોઇ શકું. પ્રભુ ! નિરાશ્રયનો તું આશ્રય છે, નિરાધારનો તું આધાર છે. ત્હારી જેવી ઇચ્છા હોય તેમ કર. દયામય ! મ્હારો

હવે કોઇ ઉપાય નથી ! ” નેત્રમાંથી ચોધારે આંસુ પડવા લાગ્યાં. તે ઉભી થઇ વારંવાર પાછું ફરીને બાળકના મુખ સ્હામે જોતી આગળ ચાલવા લાગી. પણ તેનો જીવ શું તેને આગળ જવા દે ? થોડેક વેગળે ગઇ અને પાછી ફરી વળી કઠણ છાતી રાખી ચાલી ગઇ. વળી વેગળે ગયેલી પાછી આવી ! બાળકના મનોહર મુખ સ્હામે જોવા લાગી. બાદશાહી સિપાહીઓનો કોલાહલ છેક નજીક સંભળાવા લાગ્યો. હવે તે ઉભી રહી નહિ. તેણે છેવટે કહ્યું: “ ભગવાન ! અનાથના બન્ધુ ! તમે સર્વ સ્થળે છો, પ્રાણથી વ્હાલા બાળક રાજકુમારનું રક્ષણ કરજો. ” એટલું કહીને ઉતાવળે પગલે દાસી ચાલી ગઇ.

દયાળુ પરમેશ્વરે દાસીની પ્રાર્થના સ્વીકારી. વિપુલ રાજપૂત વંશની ભવિષ્યની આશારૂપ બાળક ઉપર પોતાની દયામાંથી એક બિંદુ નાંખ્યું. દયાની નજરે જોયું. નિરાશ્રય મનુષ્ય જ્યારે ભગવાનનો આશ્રય માંગે છે ત્યારે મહાદયાળુ પ્રભુ પોતે જ આશ્રય આપે છે. આ જગતમાં ભગવાન જેનું રક્ષણ કરે છે તેને કોણ મારી શકે છે ? અભિમાની મનુષ્યો ગમે તેટલાં ઉંચાં નિચાં થાય છતાં ભગવાનના નિષ્પક્ષપાતિ–નિર્ભય રાજ્યમાં અહંકાર, અભિમાન પ્રવેશ કરી શકતો નથી. થોડીવાર પછી બાળકે મૃદુમૃદુ હસવા માંડયું, હાથ પગ હલાવવા માંડયાં અને એકી નજરે આકાશ તરફ જોઇ કિલકિલાટ કરવા માંડયો.

પ્રકરણ સોળમું.

સિદ્ધાન્તાશ્રમ.

આ સવહ્રી પર્વતનાં ઉંચા શિખરોની પાસે જ જનશુન્ય જંગલ આવેલું છે. જાણે ઋતુરાજ વસતન્તુ ક્રીડાસ્થળ અથવા કાલ્પનિક લોકોનો કલ્પનાનો ભંડાર ! લોક કહે છે કે: "આજ સિંદ્ધાન્તાશ્રમ છે. સિદ્ધાંત નામના એક મહાયોગી આ સ્થળેજ નિવાસ કરતા હતા. આ નિબિડ જંગલમાં બેસીને જ સિદ્ધાંત દેવે ભગવાનની આરાધના કરી હતી. સિંદ્ધાંત દેવની પીઠ પાછળ જટાજૂટ લટકી રહી હતી, તેમની દાઢી ફુંટી સુધી લટકતી હતી, વલ્કલ પહેરતા હતા, શરીર ભસ્માચ્છાદિત હતું, કપાળમાં ત્રિપુન્ડ્ર શોભતું હતું અને તેમનાં દર્શનથી જણાતું હતું કે સાક્ષાત્ ભૂતભાવન, ભવાનીપતિ, કૈલાસધામ છોડીને આ નિર્જન ગુહામાં આવી રહ્યા છે. તેમને બાહ્ય દ્રષ્ટિ નથી. જ્વાળામય સંસારનાં ભયંકર દ્રષ્યો જોઇ સિદ્ધાંત યોગીના ચક્ષુ દેહ–બ્રહ્માંડમાં ચાલ્યાં ગયાં છે તેથી તેમને અંતર–દ્રષ્ટિ થઇ છે. તેઓ જ્ઞાન–દ્રષ્ટિ વડે, શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ સહિત ભગવાનની મનોહર, અપ્રતિમ મૂર્તિનાં દર્શન કરી રહ્યાં છે. મુખ ઉપર અપૂર્વ જ્યોતિ જણાય છે, રૂપ અપૂર્વ છે, લાવણ્ય અપૂર્વ છે, તેજ અપૂર્વ છે, જાણે તેમના મુખમાંથી અમૃત ઝરણ વહે છે, અને તે પીવાને લોલુપ થઇ રહેલું મન પ્રભુના ચરણકમળમાં પડી રહ્યું છે. યોગીરાજ ભગવાનરૂપી ચિન્તામણિનું ધ્યાન ધરી રહ્યા છે. જે ચિન્તામણિનું

ધ્યાન ધરવાથી અપાર ભવસાગરની ચિન્તારૂપી જ્વાળા વેગળી ન્હાસે છે, જેની ચિન્તા કરવાથી, સર્વ જ્વાળામય ચિન્તાથી છૂટકો થાય છે, તેનું ધ્યાન ધરી બેઠેલા ઋષિરાજને બાહ્ય ચિન્તા જણાતી નથી, બાહ્ય સૃષ્ટિનું જ્ઞાન જ નથી.

સિદ્ધાન્તાશ્રમમાં શાંતિદેવીનું રાજ્ય જણાય છે. આશ્રમના સ્હામે જ એક ન્હાનો ઝરો ઝર્ ઝર્ શબ્દનાદ કરતો વહે છે. ચારે દિશામાં સુગંધી પુષ્પનાં વૃક્ષ શોભી રહ્યાં છે. પુષ્પમાંથી મધુર રસ ચૂસવાને ભમ્રરનાં ટોળાં એક ઝાડ ઉપરથી બીજા ઝાડ ઉપર બેસે છે. વૃક્ષની ડાળીઓ ઉપર બેઠેલાં અનેક પક્ષીઓ કોમળ કણ્ઠે મધુર ગાન કરી પ્રકૃતિદેવીની શોભા વધારે છે. વાઘ, સિંહ, રીંછ જેવાં ક્રૂર પશુઓ હિંસક સ્વભાવ ત્યજી દઇ સર્વ વન નિવાસી પશુ પક્ષીઓ સાથે આનંદપૂર્વક વિહાર કરે છે. ધીમે ધીમે સન્ધ્યા સમય થયો. સિદ્ધાંત દેવ હજી પણ નેત્રો બંધ કરી ધ્યાનમાં જ બેઠા છે. હજી પણ તેમને ચૈતન્ય નથી. સૂર્યનો ઝાંખો પ્રકાશ પણ બંધ થવા આવ્યો. પક્ષીઓ પોતપોતાના માળામાં ભરાઇ વિશ્રામ લેવા લાગ્યાં. પશુઓ પોતપોતાની ગુફામાં ભરાવા લાગ્યાં. સિદ્ધાન્ત દેવના તપોવનમા નિઃસ્તબ્ધતા પ્રસરવા લાગી. એ જ સમયે એક વાંદરી, પેટે મેલાં લુગડાંની પોટલી વળગાડી, ઋષિરાજના સ્હામે આવી બેઠી. વાંદરીએ ધીમે રહીને તે પોટલી છોડી, મેલું લુગડું વેગળે ફેંકી દીધું. અહા ! તેમાંથી જે વસ્તુ તેના ખોળામાં પડી છે તે કેવું સુંદર બાળક ! બાળકને માટે કોમળ પાંદડાંની શય્યા કરીને ઋષિના સ્હામે મુકી વાંદરી તેના સ્હામે જોઈ રહી. થોડીવાર પછી તે ચાલી ગઇ. બાળક ત્યાંજ પડી રહ્યું. હમણાં તે બાળક ઘોર નિદ્રામાં ઉંઘે છે. અહા ! કરૂણાનિધાન ભગવાનની અસીમ દયાની લીલાનો મનમાં

વિચાર કરતાં હૃદય દ્રવીભૂત થાય છે. વાંચક ! વાંદરીએ જે બાળક-ને સિદ્ધાન્ત દેવના સ્હામે મુક્યું છે તેજ બાળક ચિતોડની રાણી પદ્માવતીનું હૃદય ધન છે ! વિધાતા કેવી રીતે મનુષ્ય જીવના જીવન-નુ રક્ષણ કરે છે તે જોયું કે ? તેની દયા વગર મનુસ્ય જીવ, જીવન ધારણ કરી શકતો નથી. તેનું દ્રષ્ટાંન્ત જોયું કે ? તે સમજી શકાયું કે ? એવા દયામય ભગવાનની અમે કિંચિત્ પણ ભક્તિ કરતા નથી ! આખા દિવસ પછી સાંજે કે રાતે એક પળ પણ અમે તેનું પવિત્ર નામ, તેનો પવિત્ર મહિમા જીભવડે ગાતા નથી, પરંતુ વિચારી જૂવો ! તે અપાર કરૂણાસાગરમાંથી એક બિંદુ દયા નહિં મળવાથી શું આપણે આટલા દિવસ જીવી શકીએ ? શું આપણે સંસારમાં આટલું સુખ ભોગવી શકીએ ? શું આપણે આટલા દિવસ મોજશોખ કરી શકીએ ? વાંચક ! આ સંસારમાં તમારા જીવન માટે વિધાતાએ દિવસો નક્કી કર્યા છે. આજે નહિં તો કાલે, કાલે નહિં તો પરમદહાડે, પરમદહાડે નહિં તો એક ને એક દિવસે મૃત્યુ તો નિશ્ચય છે. મૃત્યુ પછી ભગવાનની સમીપ જવાનું શું સાધન છે ? ભગવાનની સ્હામે જવામાં માત્ર ભક્તિ એજ સાધન છે. ભગવા-નની સમીપ જઇ મુક્તિ મેળવવાનુ સાધન શું ? માત્ર તે ભગવાનની ભક્તિ. તે ભક્તિ તમે કરી નથી પછી તમે મુક્તિ મેળવી શકશો કે ? મુક્તિ નહિ મળે તો વળી પાછા આ સંસારનાં અનેક દુઃખો ભોગ-વવા જન્મ લેવો પડશે, અને અનેક પ્રકારના કલેશ સહન કરવા પડશે. વાચક ! વારંવાર જન્મ ધારણ કરવો, અનેક દુઃખ ભોગવવાં અને કલેશ ભોગવવો એના કરતાં હૃદયની ભક્તિપૂર્વક, ઇન્દ્રિયોના સંયમપૂર્વક અને સત્યનિષ્ટા પૂર્વક વર્તન રાખી તે ભગવાન પાસે મુક્તિ મેળવવાનો પ્રયાસ કરવો એજ તમારે માટે શ્રેષ્ઠ છે. આવો

બંધુ ! આપણે મન, પ્રાણને એક કરી સિદ્ધાંત દેવની પેઠે દયાળુ, મુક્તિદાતા ભગવાનની ભક્તિ કરીએ. આવો આપણે ભગવાનની ભક્તિમાંજ જીવન વ્યતીત કરીએ.

સન્ધ્યા સમય થતાંજ સિદ્ધાંત દેવનું ધ્યાન ભંગ થયું. તેમણે નેત્રો ઉઘાડતાંજ જોયું કે એક સુંદર બાળક હેમની પાસે પડ્યું છે. તેમને આશ્ચર્ય થયું. તેમણે કહ્યું: "આ શું ? તપોવનમાં તુરતનું જન્મેલું બાળક ક્યાંથી આવ્યું ? ધ્યાન ધરીને જોવું જોઇએ કે એ કોણ છે ?" ત્રિકાલજ્ઞાની સિદ્ધાંત દેવે ધ્યાન ધર્યું, સર્વ હકીકત જાણી લીધી. ચિતોડની મહારાણી સાધવી રમણી પદ્માવતીનો હૃદયમણિ, પુત્રરત્ન જોઇ ઘણો આનંદ પામ્યા અને મનમાં અતિશય પ્રસન્ન થઇ બોલ્યા: "આર્ય કુલ ગૌરવ, વીરવર મહારાણા ભીમસિંહનો વંશ-રક્ષક મ્હારા આશ્રમમાં લાવવામાં આવ્યો છે. એ ભગવાનનીજ ઇચ્છા છે. તેમ ન હોત તો નિર્દય મુસલમાન લશ્કર તેને મારી નાંખત. એમાં ભગવાનની ગુપ્ત ઇચ્છા છે. ગમે તેમ હો, હું એ બાળકને હમણાં મહારાણા પાસે મોકલીશ નહિં. આજથી હું તેનું લાલનપાલન કરીને નિર્મળ જ્ઞાન-યોગની શિક્ષા આપીશ. એ પુત્ર વડેજ એક કાળે રાજપૂતાના ગૌરવાન્વિત થશે, પિતામાતાનું મુખ ઉજ્વળ થશે. રાજપૂત જાતિ ધન્ય કહેવાશે અને પૃથિવિમાં રાજપુતોનો યશ ફેલાશે."

દુરાત્મા યવનોએ મનમાં ધાર્યું હશે કે: "ધાત્રી સહિત પદ્મા-વતીના પુત્રનો અને સુશીલાના પુત્ર સાધનસિંહનો સંહાર કરવાથી ચિતોડ નિવાસીઓની ભવિષ્યની આશા નષ્ટ થશે, પરંતુ તે પામ-રોને ખબર નથી કે આર્યોનો સ્હાયક ભગવાન છે, પદ્માવતીનું હૃદયધન ધાત્રીની પાસેથી વાંદરીના હાથમાં અને ત્યાંથી ભગવા-

આ કુંજછત્રમાં લાવવામાં આવ્યું છે." એટલું કહેતાં કહેતાં સિદ્ધાન્તદેવના હૃદયમાં બાળક ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. તેમણે કહ્યું: "વત્સ! હવે કાંઇ બ્હિક નથી. હવે કાંઇ ભય નથી. અહિં કોઇ ત્હારૂં નામ લે તેમ નથી. અહિં સાક્ષાત્ કાળ આવે તો પણ ત્હને સ્પર્શ કરી શકશે નહિ. આવ વત્સ! મ્હારા ખોળામાં આવ." એટલું કહેતાં ત્હેને ઋષિરાજે પોતાના ખોળામાં સુવાડયો. બાળકે નેત્રો ઉઘાડયાં. ઋષિજીની લાંબી દાઢી ખેંચવા માંડી, અને ભૂખ લાગેલી હોવાથી હાથપગ અફાળવા માંડયા.

ઋષિજીએ પાસેના એક ઝાડની છાલ ઉખેડી એટલે તુરતજ તેમાંથી દૂધનાં ઝરણુ નિકળવા લાગ્યાં. આ દૂધ અત્યંત સ્વાદિષ્ટ, મીઠું અને બળવર્ધક હતું. મહારાજે પોતાની આંગળી વડે તે દૂધ બાળકને ચટાડવા માંડયું. બાળક હસતાં હસતાં ચાટવા લાગ્યું. તેની ક્ષુધા શાંત થઇ. બાળકને પાછું પાંદડાંની શય્યા ઉપર સુવાડી તેઓ સન્ધ્યા સમયની ક્રિયા કરવામાં રોકાયા. તુરતનું જન્મેલું બાળક માતા સિવાય બીજા કોઇ પાસે રહી શકતું નથી, પરંતુ સિદ્ધાન્ત દેવના આશ્રમમાં આવેલું બાળક માતાના સ્તનપાન વગર આનંદપૂર્વક રહે છે. ધન્ય માયા! માતાના પાસામાંજ નિદ્રા લેનાર બાળક પાંદડાંની વચમાં ઉંઘે છે. ધન્ય માયા! ભગવાનની લીલા કળી શકાય તેમ નથી. ભગવાનની માયા જાણી શકાય તેમ નથી. તે અકળ છે, તે અકથનીય છે.

પ્રકરણ સત્તરમું.

સાધનસિંહ.

વાચક! ઘણા દિવસ થયાં આપણે રાજમેહેલની ખબર લીધી નથી. આવો, આજે પુત્રશોકમાં તડફડતી પદ્માવતી અને બીજાં રાજકુટુંબીઓની સ્થિતિનું અવલોકન કરીએ.

પરિવર્તન એજ સંસારનો નિયમ છે તેથી સંસારને પરિવર્તનશીલ કહેવામાં આવે છે. આજે જે જોવામાં આવે છે તે કાલે જોઇ શકતા નથી. આજે જેને બાળક જોયો. તેને થોડા દહાડા પછી પ્રૌઢ અને વળી થોડા દહાડા પછી વૃદ્ધ વયે પહોંચેલો જોઇએ છીએ. પરિવર્તનશીલ સંસારના નિયમિત નિયમને લીધે જ આજે સાધનસિંહે યુવાવસ્થાનમાં પ્રવેશ કર્યો છે. કુમાર સાધનસિંહ પાટવી રાજકુમાર છે. સર્વનાં નેત્રનો મણિ છે. તે માતપિતાના જેવો જ સદાચારી વીર યુવક છે. વિદ્યાબુદ્ધિમાં પણ તે આગળ વધ્યો છે. શરીરે બળવાન બન્યો છે. જ્યાં ત્યાં તેનો પ્રભાવ પડે છે.

જગતમાં જ્યારે કોઇ વસ્તુ હમેશાં એક સરખી રહેતી નથી ત્યારે પદ્માવતીનો પુત્રશોક પણ હમેશાં કેમ રહે? હમણાં પદ્માવતીના હૃદયમાંથી પુત્રશોક કંઇક ઓછો થયો છે. તે સાધનસિંહને જ પોતાનો પુત્ર જાણી તેને લાડ લડાવી મ્હોટો કરતી હોવાથી પોતાના બાળક પુત્રનું દુઃખ ભૂલી ગઇ છે. સાધનસિંહ તેને માતા કહેતો હોવાથી અને સુશીલા કરતાં વધારે વ્હાલો હોવાથી પદ્માવતીને શાંતિ

થઇ છે, સાધનસિંહને જે કાંઇ જોઇએ છે તે માતા પદ્માવતી પાસે માગે છે, અને તેથી ત્હેના હૃદયમાં આનંદ થાય છે.

બાલ્યાવસ્થામાંથી જ બાળક, પિતા માતાના જેવો ગુણવાન થાય છે. માતાપિતા સદ્‌ગુણી અને સદ્‌વર્તનશીલ હોય છે તો બાળક પણ તેવા જ ગુણ અને વર્તન શીખે છે, પણ જો તેનાં માતાપિતા પાપીષ્ઠ અને દુરાચારી હોય છે તો બાળક પણ તેવા જ ગુણ શીખે છે, માટે જ માતાપિતાએ પોતાનાં બાળકોને બાલ્યાવસ્થાથી જ સદ્‌ગુણી અને સદાચરણી બનાવવા માટે પોતે જ સદ્‌ગુણ અને સદાચરણ ધારણ કરવાં. મદ્યપાન કરનાર મનુષ્યના ઉપદેશવડે સાંભળનાર દારૂડીઆ માણસો મદ્યનો ત્યાગ કરતા નથી. તેમ દુર્ગુણી માતાપિતાનો ઉપદેશ ત્હેમનાં સંતાનોના હૃદયમા ચોંટતો નથી. બાલ્યાવસ્થામાં પોતાનાં સન્તાનોને દુરાચરણી નોકર ચાકરોને સોંપવા નહિ. તેમનાં દુરાચરણ પણ બાળકોના આચરણ ઉપર અસર કરે છે. તેમ જ સન્તાનોને બાલ્યાવસ્થાથી ખર્ચાળ કે વિલાસી બનાવી દેવાં નહિ. તેમ થવાથી મ્હોટી ઉમ્મરે પણ તે ખર્ચાળુ અને વિલાસી નિવડે છે.

ભીમસિંહે પોતાના પુત્ર સાધનસિંહના કલ્યાણને માટે અને નઠારી સોબતથી વેગળો રાખવા માટે ચિતોડમાં એક મ્હોટું વિદ્યામંદિર બંધાવ્યું હતું. આ મંદિરની ચારે બાજુએ ઉંચી ભીંતો ચણી લેવામાં આવી હતી. વચમાં વિદ્યાલય, કસરતશાળા, અને યુદ્ધ—કળા—શાળા બનાવ્યાં હતાં. તેમ જ રાજકુમારને એ સર્વ વિદ્યા શીખવવા માટે જુદા જુદા ગુરૂઓ રાખવામાં આવ્યા હતા. સાધનસિંહ થોડા દિવસમાં જ વિદ્યા શીખ્યો, બળવાન થયો અને યુદ્ધકળામાં નિપુણ થયો. ક્ષત્રિયોને ઉચિત એવી યુદ્ધવિદ્યામાં એટલો

પારદર્શિત થયો કે ચિતોડમાં ત્હેની બરાબરી કરનાર કોઈ બીજું હતું નહિ. વળી તે સાથે લખવા વાંચવામાં એટલો બધો તો ચતુર થઈ ગયો હતો કે તેની સાથે વાતચિત કરનાર મનુષ્ય ચકિત થઇ ગયા વગર રહેતું નહિ. ત્હેના બોલવામાં નમ્રતા, મિઠાસ અને પ્રેમ ભરેલો હોવાથી પ્રત્યેક મનુષ્ય ત્હેને ચ્હાતું. વિદ્યા અને જ્ઞાન મળ્યા સિવાય મનુષ્ય ઉત્તમ ચરિત્રવાળો થઇ શકતો નથી. વિદ્યા શીખવાનો ઉદ્દેશ એ જ છે કે મનુષ્યનું જીવન નિષ્કલંક રીતે વ્યતીત થાય, કારણ કે નિષ્કલંક ચરિત્ર એ જ અમૂલ્ય સમ્પતિ છે. આજ કાલ વિદ્યા શીખવવાનો ઉદ્દેશ જુદો થઇ પડયો છે. આજકાલ તો સ્કુલ કૉલેજોમાં ભણવા જનાર વિદ્યાર્થિઓ માત્ર પૈસા કમાવાનોજ ઉદ્દેશ રાખે છે. પોતાનું ચરિત્ર ઉચ્ચ થાય, તેની ઉચ્ચ પ્રશંસા થાય અને તેની વિદ્યાથી જગતમાં પ્રાણીમાત્રને લાભ થાય એવો ઉદ્દેશ જવલ્લે જ જોવામાં આવે છે. આર્ય સમાજમાં ઉચ્ચ પ્રતિભાવાન, ઉચ્ચ ચરિત્રશાળી, અને ઉચ્ચ ઉદ્દેશ રાખનાર મનુષ્યો ક્યાં છે ? આજકાલ પૈસો કમાવામાં જ ગૌરવ સમાયું છે ! અને તેમ કરતાં કરતાં, જોત-જોતામાં વૃદ્ધાવસ્થા આવીને ઉભી રહે છે !

* * * * *

સમયની કુટીલ ગતિમાં ઘડાયલો મહારાણો ભીમસિંહ હમણાં વૃદ્ધાવસ્થામાં આવી પહોંચ્યો છે. રાજકુમાર સાધનસિંહ, હમણાં તેનું મન, પ્રાણ, ધ્યાન, જ્ઞાન અને એક માત્ર નેત્રનો પ્રકાશરૂપ થઇ રહ્યો છે. સાધને પોતાના ગુણવડે પદ્માવતી, સુશીલા અને પ્રજા વર્ગનું ચિત્ત આકર્ષણ કર્યું છે.

ભીમસિંહે પુત્રને રાજકાર્યને યોગ્ય જાણી એક દહાડો પોતાની પાસે બોલાવી રાજ્યાભિષેક અને લગ્ન કરવાની વાત કરી. પિતાની

વાત સાંભળી સાધનસિંહના માથા ઉપર જાણે વજ્રપાત થયો હોય તેટલું દુઃખ થયું. સંસારમાં એક પ્રકારના વિકટ બંધનરૂપ સ્ત્રીલગ્ન કરવું નહિ એવો જ તેનો દૃઢ સંકલ્પ હતો. જીવનપર્યંત બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરી મેવાડની પવિત્ર ભૂમિની રક્ષા કરવી એ જ ત્હેનું પણ હતું છતાં પણ પૂજ્ય પિતાનું વચન ઉલ્લંઘન કેમ થશે? ન્હાની માતા અને સુશીલા જો આ વાત સાંભળશે તો કેટલાં દુઃખી થશે? તેમનાં નેત્રમાંથી નિકળતી આંસુની ધારાઓ કેમ જોઇ શકાશે? આવા વિચારોએ તેના હૃદયમાં આઘાત કર્યો. તેની પ્રતિજ્ઞાનું બંધન શિથિલ થયું. મનનો સંકલ્પ દૃઢ હોવા છતાં તેમાં વિક્ષેપ પડયો. પોતાની પ્રતિજ્ઞા માતાપિતાને જણાવી શકયો નહિ. થોડી વાર ગુપચુપ રહ્યા પછી બે હાથ જોડી પિતાને કહ્યું: "પિતા! સંસારની માયાજાળમાં પડેલો ગૃહસ્થાશ્રમી મનુષ્ય કોઇ પણ સમયે સુખી થયો છે? સંસારમાં સુખ નથી. ગૃહસ્ગાશ્રમમાં શાંતિ નથી. કર્મયોગી મનુષ્યોને માટે ગૃહસ્થાશ્રમ એ એક પ્રકારનું બંધન છે. એ બંધનમાં બાંધી લઈ મ્હને હમેશાં દુઃખી કરવાની આપની ઇચ્છા છે?"

ભીમસિંહે પુત્રનાં આવાં વચનો સાંભળી ઉત્તર દીધું: "વત્સ! તું સંસ'રી કોને કહે છે? કેટલાક સાધુ મહાત્માઓની વાત વેગળી મુકીને આપણે જોઇશું તો સર્વ મનુષ્યો સંસારી જ છે. ગૃહસ્થાશ્રમી જ છે. વત્સ! સંસારી થયા સિવાય સુખ નથી. ગૃહસ્થાશ્રમી થયા સિવાય જગતની અનેક તૃષ્ણાઓ શાંત થતી નથી. ગૃહસ્થાશ્રમ એ પણ એક પ્રકારનો કર્મયોગ છે. એ આશ્રમમાં રહીનેજ જેઓ કર્મ કરે છે તેમનું જીવન સાફલ્ય થાય છે, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અર્જુનને કહ્યું છે કે: "સંસારમાં રહેવું, પણ મન મારી પાસે રાખવું." તું સંસારમાં રહેશે એટલે ગૃહસ્થાશ્રમી થશે અને તે પરમાત્માના ચર-

ણુમાં મન રાખશે તો તારાથી કર્મયોગ સાધી શકાશે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવાથી અનેક પ્રકારની શિક્ષા મેળવાશે, અનેક પ્રકારનાં સુખદુઃખનો અનુભવ થશે. અનુભવ વિના પારકાની સ્થિતિ જાણી શકાતી નથી. અને તેથી પારકાની લાગણીનું આપણને ભાન થતું નથી. વત્સ! સંસાર–ગૃહસ્થાશ્રમ–ના જેવો બીજો કોઇ આશ્રમજ નથી. મ્હેં અનેક મહાત્માઓને મ્હોડે એ જ વાત સાંભળી છે. શુકદેવ અને નારદજી જેવા કેટલાક ઋષિઓ સિવાય સઘળા ગૃહસ્થાશ્રમી હતા. વધારે શું કહું પણ જેની દયા ઉપર જગત્ ચાલે છે, તે જ વિશ્વપતિ, શ્રીકૃષ્ણ શું ગૃહસ્થાશ્રમી નથી? તેમને શું લક્ષ્મીજીની માયા નથી! બેટા! શા માટે એવા એવા વિચારો કરી અમારા મનને દિલગીર કરે છે? સંસારમાં રહીને, સંસારી મનુષ્યોને યોગ્ય એવા નિયમોનું પાલન કરવાથી મુક્તિ મેળવી શકાય એમ છે. ગૃહસ્થાશ્રમ જો ઉચિત ન હોત તો શા માટે આપણા ઋષિઓએ ચાર આશ્રમ બનાવ્યા છે? ગૃહસ્થાશ્રમી થવું, એ તો પરમ કલ્યાણકારક આશ્રમ છે. મ્હોટા મ્હોટા ઋષિઓ પણ પુત્ર ઉત્પત્તિ માટે ગૃહસ્થાશ્રમી થતા હતા અને પુત્રની ઉત્પત્તિ થઇ એટલે તે આશ્રમ છોડી દઈ પતિ, પત્ની અને પુત્ર સર્વ પરમાત્માની ભક્તિમાં તલ્લીન થતાં હતાં. તને એક સાધારણ વાત કહીને ઉપદેશ આપું છું તે સાંભળ. સંસારમાં રહીને પતિ પત્ની સાચુંજ બોલે. કદી પણ જુઠું બોલે નહિ. નિત્ય પરમાત્માની ઉપાસના કરે, દરેક કામ કરતી વખતે હૃદયમાં પરમાત્માનું ધ્યાન ધરે, અને દરેક કામ તે ભગવાનના ચરણમાં સોંપે; હૃદયમાં દયા, ધર્મ, નીતિ, અને પરોપકારનો ઝરો અખંડ વહેવડાવે તો પછી ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવા છતાં પણ તેમને મુક્તિ મળે છે. મહાદેવજી પાર્વતીને પરણી સંસારી થયા હતા છતાં તે યોગી

રહ્યા હતા, જગતનું કલ્યાણ કરતા હતા. શું તેમને પાર્વતીજી બંધન રૂપ હતાં ? ત્હેમને સંસારનું બંધન હતું છતાં તે બંધન રહિત રહેતા હતા. બેટા ! ગૃહસ્થાશ્રમનું નામ સાંભળતાંજ તું આટલો બધો ચમકે છે કેમ ? ષડરીપુને વશ કરીને, હૃદયની દુષ્ટ વાસનાઓને દબાવી દઈને સંસારમાં રહેવું, ધર્મચર્ચા કરવી અને પરોપકારનાં કામો કરવાં. એથીજ મોક્ષ મળે છે. એને ભોગ–મોક્ષ કહે છે. જ્ઞાનીઓ તે ભોગ મોક્ષની જ ઈચ્છા રાખે છે. એમાંજ દેહનું સાર્થક અને કલ્યાણ છે. ”

પિતાનાં આવાં વાક્યો સાંભળ્યા પછી સાધનસિંહ વિશેષ બોલી શક્યો નહિ. તેના મનનું સમાધાન થયું. તેનો “ વિદ્યામંદિર” માં જે બોધ મળ્યો હતો તેનું સ્મરણ થયું. સાધન ચુપ થઇને ઉભો રહ્યો હતો તેથી મહારાણાએ **मौनं सम्मति लक्षणं** જાણી સાધનસિંહને લઈ અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કર્યો.

પ્રકરણ અઢારમું.

રાજ્યાભિષેક.

આજે ચિતોડના રાજમહેલમાં મ્હોટી ધામધુમ થઇ રહી છે. સાધનસિંહનો આજે રાજ્યાભિષેક થશે. ચિતોડનાં આબાલ વૃદ્ધ સર્વ આનંદમાં છે. પદ્માવતી અને સુશીલાના આનંદની સીમા નથી. પ્રાણુથી વ્હાલો રાજકુમાર આજે રાજા થશે. આ સમાચાર સાંભળતાં કઈ જનનીને આનંદ નહિં થાય ?

મહારાણા ભીમસિંહ અને રાણાવંશના કુલપુરોહિત વિદ્યાપતિ શર્મા આજે ઘણા કામમાં રોકાઇ ગયા છે. શિષ્યને ઘેર કોઇ કાર્ય આવતાં ગુરૂને ઘણો આનંદ થાય છે અને જ્યારે શિષ્ય બુદ્ધિમાન હોય છે, ગુરૂ પાસેથી વિદ્યા શીખ્યો હોય છે ત્યારે તો અધિક આનંદ થાય છે. મહારાણા ભીમસિંહના કુલપુરોહિતને આજે રાજકુમારના અભિષેકને સમયે ઘણો લાભ થશે તેથીજ તેમને મહા આનંદ થાય છે, તેથી તે રાત્રિ દિવસ ઉત્સાહપૂર્વક પરિશ્રમ કરે છે.

શુભ સમય આવી પહોંચ્યો. જળઘટિકામાં અક્ષાંશ રેખાંશ જોતાં શુભ ક્ષણ આવી પહોંચી. રાજ્યાભિષેકની સર્વ તૈયારી થઇ રહી હતી. ઉર્ધ્વરેતા બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મણો વેદના મંત્રો બોલી સભામંડપ ગજાવી મુકતા હતા. વેદિમાં હોમ થઇ રહ્યો હતો. નવ ગૃહોની શાંતિ થઇ રહી હતી. હોમ શીખાવડે રાજમહાલય પવિત્ર થઇ રહ્યું હતું. પ્રજાજનોની ઠઠ જામી હતી. સર્વના મુખ ઉપર આનંદની છાયા છવાઇ રહી હતી. રાજસભાસદો નાના પ્રકારનાં સુશોભિત વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી પ્રસન્ન મુખમુદ્રા વડે સાધનસિંહના મુખ સ્હામે જોતા હતા. આજની રાજસભા જોતાં નેત્રનું સાર્થક થાય છે, જીવમાં નવી આશાનો સંચાર થાય છે. પ્રાણને શાંતિ મળે છે, હૃદયમાં રાજભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. દેશવિદેશમાંથી અનેક રાજા મહારાજાઓએ આવીને રાજસભા દિપાવી છે. આજે ચિતોડની રાજસભા ઈન્દ્રની રાજસભા સમાન શોભી રહી છે. નારીઓ મધુર કંઠે મંગળ ગાઇ રહી છે. ભાટચારણો મહારાણાનું સ્તુતિગાન કરી રહ્યા છે. મધુર વાજીંત્રોના સુંદર સ્વરવડે રાજવંશનાં જયગાન ગાય છે. વેદપાઠી બ્રાહ્મણો આશિર્વાદ આપી રહ્યા છે. શુભ ક્ષણે સાધનના માથા ઉપર રાજમુકટ પહેરાવવામાં આવ્યો છે. કુમારસિંહને હાથે રાજ

તિલક કરાવવામાં આવ્યું છે. અહા ! ગૌરવર્ણનો બ્રહ્મચારી સાધનસિંહ આજે કેવો સુંદર જણાય છે ? વાચક ! જુવો, જુવો ! સર્વ રાજાઓ ત્હેને નમન કરે છે. પ્રજાજનો ત્હેને નજરાણું ભેટ કરે છે. માતા, પિતા વગેરે વડીલ જનો ત્હેને માથે હાથ મુકી આશિષ દે છે. તે સિંહાસન ઉપર બેઠો છે, અને રાજદંડ ગ્રહણ કરી માતા પિતાનું હૃદય પ્રફુલ્લિત કરે છે. સર્વ આનંદના સાગરમાં ડુબી રહ્યાં છે.

સર્વ સભાસદો બેઠા છે. તેજ ક્ષણે રાજપુરોહિત વિદ્યાપતિ શર્માએ કહ્યું: “ કુમાર સાધનસિંહ આજે રાજકુમાર નથી. તે આજ સમસ્ત રાજપૂતોના અધિપતિ થયા છે. તેમને સિંહાસન ઉપર બેસતાં જોઇને સર્વનાં મનમાં આનંદ થયો છે. હવે ત્હેમને ગૃહસ્થાશ્રમી જોઇને આપણે અધિક આનંદ માનીશું. પંજાબના મહારાજા આદિત્યસિંહ પોતાની રાજકુમારી સરોજિનીને આપવા ખુશી છે. મહારાણા અને મહારાણીનો વિચાર થતાં જ એ શુભ કાર્ય પણ સમ્પન્ન થશે. સરોજિની રૂપમાં લક્ષ્મી જેવી અને ગુણમાં સરસ્વતી જેવી છે. પરમાત્મા તેમની મનોકામના પૂર્ણ કરો, એ મ્હારો આશીર્વાદ છે. મહારાણા સાધનસિંહ સર્વ વિદ્યામાં કુશળ છે. પોતાના વડિલોની પેઠે રાજપૂતાનાની પ્રજા ઉપર પુત્ર જેવો સ્નેહ રાખી તેનું લાલન પાલન કરશે એવી મ્હારી ખાત્રી છે. પ્રજા એજ રાજાનું હૃદય છે. હૃદયમાં વ્યથા થતાં જેમ મનુષ્યના આખા શરીરમાં વ્યથા થાય છે તેમ પ્રજાને કદી પણ વ્યથા નહિ થવા દે એવી પણ મ્હારી ખાત્રી છે, રાજામાં દયા અને ક્ષમાનો સદ્‌ગુણ હોવો જોઇએ. તે મહારાણા સાધનસિંહમાં જણાય છે, એટલે વિશેષ કહેવા જેવું નથી. પરમાત્માની કૃપાથી તેમને સેનાપતિ મંત્રી વગેરે સર્વ રાજભક્ત

મળ્યા છે, તેથી તેઓ પોતાની ગાદીને દિપાવશે અને રાજપૂત યશ, કીર્તિ અને ગૌરવ જાળવશે એવી પણ ખાત્રી છે. મ્હારો ત્હેમને શુભ આશીર્વાદ છે.”

પુરોહિતના શબ્દો સાંભળ્યા પછી સાધનાસિંહે ઉભા થઇ ઉત્તર આપ્યો: “ગુરૂદેવ! આપનો આશીર્વાદ માથે ચ્હડાવું છું. આપની શિખામણ હૃદયમાં કોતરી રાખું છું. મ્હારો ધર્મ બજાવવા હમેશાં હું તત્પર રહીશ. મ્હારી પ્રજા એજ મ્હારૂં અમૂલ્ય ધન છે. ત્હેને હું કદી પણ નારાજ કરીશ નહિં. મ્હારાથી બનશે તેટલા યત્નો કરીને મેવાડની પવિત્ર ભૂમિનું ગૌરવ વધારીશ. લગ્નાદિ કાર્યમાં મ્હારાં પરમ પૂજનીય માતાપિતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તીશ. પ્રજાનાં સુખ દુઃખ જાણવાને હું જાતે જ રાજ્યમાં મુસાફરી કરીશ અને તેને માટે જે જે પગલાં ભરવાં પડશે તે અવશ્ય ભરીશ. સર્વના ચરણમાં મ્હારા પ્રણામ છે.”

સાધનસિંહના આવા શબ્દો સાંભળી પ્રજાજનોને આનંદ થયો. તેમણે હૃદયપૂર્વક શુભ આશિર્વાદ આપ્યો.

રાજદણ્ડ ગ્રહણ કર્યા પછી લગ્ન કરવું જ જોઈએ. રાજ-સભામાં જેમ મંત્રીની જરૂર પડે છે તેમ ખાનગી વિચાર કરવામાં ગૃહિણીરૂપ મંત્રીની જરૂર પડે છે. શુભ લક્ષણવતી સ્ત્રી મળવાથી મનુષ્યનો મ્હોટો ભાર ઓછો થાય છે. હૃદયમાં ગુંચવાતા અનેક પ્રશ્નોનો ઉત્તર મળી આવે છે અને મનમાં ઉદ્ભવતી અનેક ચિન્તાનો ભાર પણ ખાલી થાય છે. પ્રત્યેક મનુષ્યને સદ્ગુણી સ્ત્રી મળે તો માયાની પ્રપંચી જાળ ત્હેને વિકટ લાગતી નથી પણ તે ઉલટી સુલભ જણાય છે. ત્હેને સંસાર સાગરમાં અનેક તોફાનો સહન કરવા પડતાં નથી. પણ જીવનનૌકા સહજે ભવપાર થઈ શકે છે.

સાધનસિંહનો રાજ્યાભિષેક થઈ ગયો છે. કેટલાક દિવસ વ્યતિત થયા છે. તેણે શિકાર રમવા જવાનું બ્હાનું કરી, કેટલાક સિપાહીઓ સાથે લઇ પ્રજાની સ્થિતિ તપાસવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. આજે તે માતા પદ્માવતી અને સુશીલા પાસે જઈ બોલ્યોઃ "માતા! હું આવતી કાલે પ્રજાવર્ગની સ્થિતિ તપાસવા જઇશ અને શિકાર કરી ઘણા દિવસની ઇચ્છા તૃપ્ત કરીશ." આ શબ્દો સાંભળતાં સુશીલા અને પદ્માવતીના આનંદની સીમા રહી નહિં. પુત્રની રાજ્ય ઉપર આટલી બધી મમતા જોઇને વિશેષ આનંદ થયો. પદ્માવતીએ પુત્રની પાસે નાના પ્રકારનાં મિષ્ટાનો મૂક્યાં અને એક પછી એક ખવાડતાં બોલીઃ "બેટા! પંજાબના રાજાની રાજકન્યા સંબંધી પૂરોહિતજીએ જે વાત કરી છે તે સંબંધી ત્હારા લક્ષમાં હશે. અમારી એવી ઇચ્છા છે કે તું લગ્ન કર્યા પછી રાજ્યમાં ફરવા ગયો હોત તો સારૂં થાત."

સાધનસિંહે કહ્યુંઃ "માતા! રાજ્યદર્શન અને શિકાર કરવામાં કેટલો સમય લાગશે? આવ્યા પછી લગ્ન થશે."

સાધનસિંહ માતા પદ્માવતી ઉપર વિશેષ ભકિત રાખતો હતો. તે તેનું વચન કદી પણ ઉલ્લંઘન કરતો નહોતો, તેજ પ્રમાણે પદ્માવતી પણ સાધનને પોતાનાજ પુત્ર પેઠે ગણતી હતી, તેથી તેણે પુત્રને આશિર્વાદ સાથે આજ્ઞા આપી.

મહારાણા ભીમસિંહ, પુત્રને રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો ત્યારથી નિશ્ચિત થયા હતા, તે પોતાનો સમય પ્રભુ ભજનમાં ગાળતા હતા છતાં રાજયનાં સર્વ કાર્યો તરફ લક્ષ રાખતા હતા. પુત્રને સલાહ આપતા હતા. માતાની રજા મેળવ્યા પછી સાધનસિંહ પિતા પાસે આવ્યો અને શિકારે જવાની તથા પ્રજાવર્ગની સ્થિતિનું અવલોકન કરવાની રજા માગી. પિતાએ આશિર્વાદ સાથે રજા આપી.

પ્રકરણ ઓગણીસમું

કુંટારાના કેદખાનામાં.

સાધનસિંહ પોતાના રાજ્યના જૂદાં જૂદા દેશોમાં ફર્યો. ત્યાંની પ્રજાની સ્થિતિ જોતાં જણાયું કે પ્રજાજનો આનંદમાં દિવસો વ્યતિત કરે છે તેથી તેને પણ આનંદ થયો. જે રાજાની પ્રજા સુખમાં—સંતોષમાં દિવસો નિર્ગમન કરતી હોય છે તે રાજાનું અંતઃકરણ હમેશાં આનંદથી પ્રફુલ્લિત થાય છે. પ્રજા પોતાના ધર્મને પાળે છે. સંસારમાં જન્મતાંજ મનુષ્યને પોતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તવાનું નિર્માણ થાય છે. રાજાએ પ્રજાનું પુત્ર પેઠે પ્રતિપાલન કરવું, અને તેને સંપૂર્ણ સંતોષ આપવો. પ્રજાએ રાજાને ઇશ્વર જેટલું માન આપી રાજ્યનાં પ્રત્યેક કામોમાં મદદ કરવી. મેવાડની ભૂમિમાં સદાકાળથી આવા પરસ્પર ધર્મ ચાલ્યા કરતો હતો. સાધનસિંહ જ્યાં જ્યાં ફર્યો ત્યાં ત્યાંની પ્રજાએ તેને ઇશ્વર જેટલું માન આપ્યું. પ્રજાના સુખ માટે તેના પિતાએ મન, પ્રાણપૂર્વક કાળજી રાખી હતી. હમણાં સાધનસિંહ પણ તેટલીજ કાળજી રાખતોહતો. પ્રજાને આનંદમાં રાખવી એ જ પોતાનો રાજધર્મ સમજતો હતો.

યુવરાજ સાધનસિંહ રાજ્યના દેશો જોયા પછી પ્રફુલ્લ અંતઃકરણે શિકાર કરવા જંગલ તરફ ગયો. ઘનઘોર જંગલ! સૂર્યનાં કિરણો પ્રવેશ કરી શકતાં નથી. હરણ જણાતાં નથી. એટલામાં એક હરણ જણાયું. સાધનસિંહ ત્હેની પાછળ ગયો. ઉછળી ફાળ ભરતું

હરણ નજરે પડયું. એક ઝાડમાંથી બીજા ઝાડમાં અને તેમ કરતાં કરતાં નિબિડ જંગલમાં પેસી ગયું. સાધનસિંહ દિશાનું ભાન રાખ્યા વગર તેની પાછળ દોડ્યો. હરણ એટલું ઝડપથી દોડી ગયું કે જેથી સાધનસિંહની દ્રષ્ટિ પણ પહોંચી નહિ, એ ગયું ! આ જાય ! હમણાં પકડું છું ! એમ કહેતા કહેતામાં ગયું ! હરણ ઝાડીમાં ગુમ થયું જોઇને સાધનસિંહે ઘોડાની પીઠ ઉપર એડી મારી એટલે ઘોડો વિજળીની ઝડપે દોડયો. થોડે વેગળે જતાં વળી પાછું તે હરણ નજરે પડયું. તે જોતાંજ સાધનસિંહનો ઉત્સાહ વધ્યો. પાછળ ફરીને જોતાં જણાયું કે કોઇ સિપાહી સાથે નથી. તેઓ ક્યાં ચાલ્યા ગયા તેની ખબર નથી. સાધનસિંહના ઘોડાનો વિજળી જેવો વેગ તેઓ જોઇ શક્યા નહિ, વળી ત્યાં સર્વ જંગલ ! હરણ જીવ લઇને ન્હાસે છે. પાછળ સાધનસિંહનો ઘોડો દોડે છે. એટલામાં હરણ એક એવી કાંટાવાળી સાંકડી ઝાડીમાં ભરાયું કે જ્યાં મનુષ્યથી જઇ શકાય નહિં. સાધનસિંહ બ્હીધો નહિં. તેણે તે કાંટાવાળી ઝાડીમાં પ્રવેશ કર્યો. તેના શરીરે તેમજ ઘોડાના શરીરે મ્હોટા મ્હોટા કાંટા ભોંકાઇ ગયા. કાંટા વાગવાથી લોહીની ધારાઓ છુટવા લાગી. તે વેદનાથી ઘોડો હાંફવા લાગ્યો. આગળ ચાલતાં અટકી ગયો. સાધનસિંહ ઘોડા ઉપરથી ઉતરી પડયો ઘોડાને એક ઝાડ સાથે બાંધ્યો અને પોતે પગે ચાલતો હરણની પાછળ પડયો, છતાં પણ હરણને મારી શકયો નહિં. સુકોમળ રાજકુમાર કાંટાવાળા અરણ્યમાં પગે ચાલીને કેટલી મુસાફરી કરી શકે ? કુમાર થાકી ગયો. છેવટે એક ઝાડ નીચે બેસી થાક ખાવા લાગ્યો. હવે એક પણ પગલું આગળ ચાલવાની શકિત રહી નહિં. સિપાહીઓ ક્યાં ગયા હશે તેની ખબર ન હતી. તૃષા લાગી છે, કંઠ સુકાય છે. શું કરવું ? જળાશય ક્યાં

હશે તેની ખબર નથી. પોતાનું કોઇ માણસ નથી કે જે પાણી લાવી આપે! માત્ર ક્ષત્રીયને શોભે એવા મિત્રો તલવાર અને વીરશસ્ત્રનું પાસે છે. તેજ મિત્ર અને તેજ મદદગાર! કુમાર મ્હોટી વિપદમાં પડયો. એ સમયે થંડો પવન વાવા લાગ્યો. અરણ્યના શીતળ વાયુએ શરીર સ્નિગ્ધ બનાવ્યું. તરસ કાંઇક ઓછી થઇ. આ સમયે કુમારને જરાક ઉંઘ આવી. શરીર સારૂં ન હોય તો સુખે ઉંઘ આવતી નથી, છતાં થાકેલો સાધનસિંહ શીતળ પવનની લહેરોમાં નિદ્રાવશ થયો. થાકેલા માણુસને વધારે ઉંઘ આવે છે, તેને ભુખ કે તૃષાનું ભાન રહેતું નથી. વાંચક! અવસ્થાનું કેવું પરિવર્તન થાય છે તે જુવો! જે સોનાના પલંગમાં, નરમ રેશમની પથારીમાં સુનાર આજે ક્યાં સૂતો છે? એકવાર નજર ફેરવો! જે અનેક દાસદાસીઓથી વિંટલાઇ ખમ્મા ખમ્મા થનાર તેની આસપાસ આજે શું તે જુવો! જેના કપાળ ઉપર પરસેવાનું એક બિન્દુ જણાતાં સુશીલા અને પદ્માવતીનો પ્રાણુ તાળવે ચઢી જતો તે જ રાજકુમારની આજે શી સ્થિતિ છે તે જુવો! આજે ચિતોડાધિપતિ ક્યાં નિદ્રા લે છે તે જુવો! અનેક આશામાં ઉછરેલા રાજકુમાર આજે ક્યાં માતાપિતાના આશ્રય નિચે પડયો છે તે જુવો! સાધનસિંહને બહુ થાક લાગ્યો છે અને તેથીજ તે ઘોર નિદ્રામાં સૂતો છે.

આ જંગલ ઘણું ભયાનક સ્થાન છે. અહિં ચોર લુંટારાઓનો નિવાસ છે. લુંટારાઓ, દેશ દેશાન્તરમાંથી લુંટફાટ કરી લાવી અહીં રહે છે. આ જંગલમાં સારા મનુષ્યોની આવ જા નથી. જંગલની બીહામણી ઘટા જોઇને જ મનુષ્યની છાતી ફાટી જાય છે તો ત્યાં રહેવાની વાત જ શી? લુંટારાઓ તેટલા માટેજ, આનંદપૂર્વક આ જનશૂન્ય સ્થાનમાં રહે છે.

એકાએક કેટલાક લુંટારાઓ ફરતા ફરતા આ સ્થળે આવી પહોંચ્યા. રાજપુત્રને ગાઢ નિદ્રામાં જોઇ એકે કહ્યું: "ભાઈ! આજની મહેનત વ્યર્થ જશે નહિં. જુવો, પેલો રાજકુમાર ઉંઘે છે. ચાલો તેને બાંધીને લઇ જઇએ." બીજાએ ઉત્તર દીધું: "હા! વાત સાચી છે. આપણા સરદાર પેલી જે સુંદર કન્યાને ઉપાડી લાવ્યા છે તેની સાથે લગ્ન કરશે ત્યારે પહેરવાને કિંમતિ લુગડાં જોઇશે તે આ રાજકુમારના શરીરે છે. વખતસર ઉપયોગમાં આવશે." ત્રીજાએ કહ્યું: "આપણા સરદારનું રૂપ કંઇ તે છોકરીથી ઉતરે તેવું નથી; બન્ને સુંદર છે. જ્યારે તે સરદારની પાસે બેસશે ત્યારે જાણે વાદળમાં વિજળી ઝબકી! આવું સરદારપણું કરવામાં પણ લાભ છે." ચોથાએ કહ્યું: "હવે વાતોમાં વખત શામાટે ગુમાવો છો? શિકાર આવ્યો જશે! જાગી ઉઠશે તો મુશીબત પડશે. ઢીલ કરવામાં સાર નથી."

બે ચાર જણ ત્હેની પાસે ગયા. રાજકુમારને બાંધી દીધો. તેની પાસેનાં હથિઆર લઇ લીધાં અને ઉંઘતા રાજકુમારને ઉંચકી લઇ જઇ કેદખાનામાં પૂરી દીધો!

પ્રકરણ વિશમું.

કેદખાનામાં મેળાપ.

આજે અમાવાસ્યાનો દિવસ છે. આજે લુંટારાઓને મહા આનંદનો દિવસ છે. આજે તેઓ આનંદમાં મસ્ત બન્યા છે. કોઇનું સર્વ નાશ થાય છે, કોઇને આનંદ ઉપજે છે! ભાગ્યો

વાચક ! આપણે લુંટારાઓના કેદખાનામાં પ્રવેશ કરીએ. અહિં આપ-ણને ભય નથી. ચારે દિશામાં મ્હોટી દિવાલો ચણી લીધી છે અને તેની વચમાં કેદખાનું છે. આસપાસ લુટારા લોકોને રહેવાનાં ઘર બ-નાવ્યાં છે. કેદખાનામાં ઘણા કેદી છે. એક ઓરડામાં એક રાજકુમાર સૂતો છે. બીજા ઓરડામાં એક સોળ વર્ષની સુંદર સ્ત્રીના રૂપ વડે જાણે ઓરડામાં પ્રકાશ થઇ રહ્યો છે. યુવતી કપાળે હાથ દઇને ચિન્તા સાગરમાં ડૂબી રહી છે. તેને જોતાં અનુમાન થાય છે કે જાણે તે કોઇ ઉચ્ચ વંશમાં જન્મેલી છે. તે ભાગ્યના દોષે લુંટારાના હાથમાં કેદી બની છે. યુવતી રડતાં રડતાં બોલે છે: “ જનની ! તમારી શિખામણ માની નહિં તેનું જ આ ફળ છે ! ફુલ ચુંટવાનો એ સમય નહતો છતાં મેં હઠ કરી તેથી જ આ દુઃખ ભોગવું છું. માતા ! હું તમને કેટલી વ્હાલી હતી ? હમણાં મ્હારી શી અવદશા થઈ છે તે એક વખત જુવો ! તમે મારી શોધખોળ કરવાને ચારે દિશામાં મનુષ્યો મોકલ્યા હશે. તમે ભૂખે તરસે દિવસ નિર્ગમન કરતાં હશો ! મારા વિયોગે તમારી આંખમાંથી આંસુ સુકાતાં નહિ હોય ! રાજકુમાર સાથે લગ્ન થવાનાં હતાં તેથી હું ઉન્મત્ત થઇ હતી, અને તેથી જ સન્ધ્યા સમયે ફુલ ચુંટવા આવી. અરેરે ! મ્હારી કેવી દુર્દશા ! મ્હારી શી ગતિ થશે માતા ! જે પુત્રી માતાની શિખામણ નથી માનતી તેની આવી જ દુર્દશા થાય છે. પાપી લુંટારાઓ મ્હારૂં સ-તિત્વ નષ્ટ કરશે તે આવીને મને રોજ રોજ સતાવે છે. હું એકલી શું કરીશ ? મ્હારૂં કેટલું જોર માતા ! અરેરે ! જગદીશ ! પંજાબની અધિષ્ટાત્રી દેવિ ! મ્હારા ભાગ્યમાં શું આવું જ લખ્યું છે ? દેવિ ! હું પણ રાજકન્યા છું. રાજબીજની ભગિનિ છું. મ્હેં મ્હારો પ્રાણ એક રાજકુમારને સમર્પણ કર્યો છે. સૂર્ય ચંદ્ર સાક્ષી છે. પ્રભુ તમે

પણ જાણો છો. હવે હું બીજાને કદી પણ સ્પર્શ કરીશ નહિ. મ્હારા શરીરમાં પ્રાણ હશે ત્યાં સુધી હું સતીત્વપણું સાચવીશ. જો તેઓ જોર જુલ્મ કરશે તો હું મ્હારા પ્રાણ ત્યાગ કરીશ દેવિ! મ્હારૂં સતીત્વ તું સાચવજે મા ! મ્હારા જીવનની મદદ માટે માત્ર એક છરી મ્હારી પાસે છે તે મ્હારી બ્હેનપણી છે. સમયે તે જ મદદ કરશે, તે જ રક્ષણ કરશે." વાચક ! તમે આ યુવતીને ઓળખો છો ? તે પંજાબના મહારાજા આદિત્યસિંહની પ્રિયતમા પુત્રિ છે. પ્રારબ્ધ દોષે લુટારાઓના પંજામાં આવી છે!

અનેક સ્થળે બળ બતાવવાથી કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. તેથી જ લુટારાઓએ સરોજિનીને સ્વતંત્રતા આપી છે. તેને ધીમે ધીમે લોભ–લાલચ આપવા માંડી છે. તેના મનને સમજાવવાનો યત્ન કરે છે, પરંતુ શું નાગિણી પોતાનો સ્વભાવ ભૂલી જાય છે ?

આજે અમાવાસ્યા છે. લુટારાઓ મદમસ્ત થયા છે. આજે કેદખાનાની સંભાળ લેવાનું કામ સરોજિનીને માથે છે. સરોજિનીએ સાંભળ્યું હતું કે તેઓ આજે એક રાજપુત્રને કેદી બનાવી લાવ્યા છે. વખત મળતાં જ સરોજિની તે તરફ ગઈ. ઓરડાનું બારણું ઉઘાડી જોતાં જ જણાયું કે એક અપૂર્વ રૂપ લાવણ્યવાળો રાજકુમાર પડ્યો છે. તેના હાથ પગ બાંધ્યા છે. તેનું રૂપ જોતાં જ સરોજિની મુગ્ધ થઇ ગઈ. તે મનમાં જ વિચારવા લાગી કે: "હમણાં લુટારા ઘરમાં નથી. ધીમે ધીમે દોરડાં છોડી નાંખું તો ? બિચારો બહુ દુઃખ પામતો જણાય છે." એટલું કહીને તે પાસે ગઈ. રાજકુમારનું બંધન છોડી નાંખ્યું.

સ્ત્રી એ જગતમાં મહા દયાનો અવતાર છે, શાંતિની દેવી છે. કૃપાનો સાગર છે. સ્ત્રી જાતિનું હૃદય દયાથી શૂન્ય હોત તો આખું

વિષ જીવ-શલ્યજ હોત ! આજે સ્ત્રીજાતિના હૃદયમાં દયા ન હોત તો શું રાજકુમારનું બંધન છુટી શકત ? તે હમણાં છુટો થયો છે. અસહ્ય દુઃખ ભોગવતો મુક્ત થયો છે, તેથી જ કહેવામાં આવે છે કે સ્ત્રીઓ દયાનો અવતાર છે. અમૃતનો ભંડાર છે.

*　　*　　*　　*　　*

સાધનસિંહને સખ્ત બંધ બાંધ્યા હતા, તેથી તેનાં હાડકાં સજ્જડ થઇ ગયાં હતાં. ધીમે ધીમે તે બેઠો થયો. તેણે ઉંચે જોયું પણ સર્વત્ર અંધકાર જેવું જણાયું, કારણ કે દુઃખના ડુંગર નીચે દબાયલો માણસ તુરત જ જોઇ શકતો નથી. તેની આંખે અંધારાં આવતાં હતાં. માથું ચક્કર ચક્કર ફરતું હતું. તેને આશ્ચર્ય થયું. બ્હીક લાગી, પણ શરીરે બળવાન અને બુદ્ધિમાન હોવાથી ધૈર્ય રાખ્યું, અને વિચારવા લાગ્યો કેઃ " હા ! વિધાતા ! ત્હારી આવીજ લીલા ? ક્યાં રાજમહેલ, ક્યાં રાજભોગનાં સુખ, અને ક્યાં હું આ દશામાં ? મ્હારો પોશાક ક્યાં ? મ્હારી તલવાર ક્યાં ? મ્હારો ઘોડો ક્યાં ? " ઉંચે જોઇ કહ્યુંઃ " આ સુંદર રમણી ક્યાંથી ? "

રાજકુમારે ચિડાઈને કહ્યુંઃ " તું કોણ છે ? મ્હને અહિં શા માટે લાવી છે ? શા માટે મ્હને કેદી બનાવ્યો છે ? મ્હારી તલવાર ક્યાં ? સાચું કહે. હું ક્ષત્રિવીર છું. જગદ્‌વિખ્યાત ભીમસિંહનો પુત્ર સાધનસિંહ છું. મ્હારૂં બળ બતાવી આપીશ. "

સરોજિની આ શબ્દો સાંભળી સ્તબ્ધ બની. તેને લજ્જા આવી. તે બોલીઃ " કુમાર ! મ્હને કાંઇ પણ ખબર નથી. હું એટલુંજ કહી શકું છું કે જેમ તમે કેદી બની આવ્યા છો તેમ પ્રમાણે હું પણ એક કેદી છું. "

સાધનસિંહે કેટલીકવાર વિચાર કર્યો. તેના ગુરૂએ તેને નાના પ્રકારની વિદ્યાઓ શીખવી હતી. તેને પ્રતાપે તે સમજી શક્યો કે વિપત્તિ સમયે ધૈર્ય ધારણ કરવું અને આવેલી વિપત્તિમાંથી ધીમે ધીમે મુક્ત થવું એ જ ઇષ્ટપ્રદ છે. યુવતીના સ્હામે જોઇ તે વિસ્મય થયો. લુંટારાના કેદખાનામાં આવું સુંદર સ્વરૂપ ક્યાંથી ! તેના મુખ ઉપરથી તે સુલક્ષણા સતી જણાય છે. તેનાં મ્હો ઉપર પવિત્રતાની છાપ જણાય છે. ત્યારે તે આ અપવિત્ર—પાપી—સ્થાનમાં ક્યાંથી ? તેના મુખ ઉપર રાજતેજ જણાય છે. રાજાના અંતઃપુરમાં સૂર્યનાં કિરણો પેસી શકતાં નથી ત્યારે પછી લુટારાઓનો પગ ત્યાં પેઠો શી રીતે ? અહા ! મુખ ઉપરથી જાણે અમૃત ઝરે છે ! ચંચળ નેત્રો જાણે શાંતિનાં કિરણો વર્ષાવી રહ્યાં છે. તેના શબ્દો જાણે તપેલા હૃદયને બરફનું આચ્છાદન કરે છે પ્રભુ ! તમારી લીલા અકળ છે. સાધનસિંહે ત્હેને પૂછયું: “ દેવી ! એક અજાણ્યા મનુષ્ય ઉપર આટલી બધી દયા કેમ ! તમારી દયાથી મ્હને બહુ આનંદ થયો છે. સ્ત્રી જાતિની દયા વડે જ જગતનું પ્રતિપાલન થાય છે તે આજે સારી પેઠે મ્હારા સમજવામાં આવ્યું, પણ જો હવે એક તલવાર હાથમાં આવે તો તમારો ઉદ્ધાર થઇ શકે એમ છે. મ્હારી તો મ્હને ચિન્તા જ નથી. પરંતુ તમારા જેવી દયાળુ, પવિત્ર અને સતી રમણીરત્નનો ઉદ્ધાર કરવાની ચિન્તા પ્રબળ થઇ ઉઠી છે. દુષ્ટ લુંટારાઓ તમારૂં સતીત્વ નષ્ટ કરશે એ હું સારી પેઠે જાણી શકું છું. માટે યત્ન કરો, એક તલવાર મ્હને લાવી આપો. તમે શી રીતે કેદી થયાં, તે જો અકથ્ય ન હોય તો કહો દેવિ ! ”

રાજકુમાર સાધનસિંહનું મનોહર સ્વરૂપ જોઇ રાજકુમારી સંયોગિની મુગ્ધ થઈ હતી. તેના મુખમાંથી નિકળતા મધુરા શબ્દો

સાંભળવાને તેના કાન તિક્ષ્ણ થઇ રહ્યા હતા. તે શબ્દો જાણે તેના હૃદયમાં અમૃત સિંચન કરી રહ્યા હતા. હૃદયમાં ફુટેલા આશાના અંકુરોને પુષ્ટી મળી હતી. તે મનમાં જ વિચારવા લાગી; " પરમાત્માએ આટલા દિવસ પછી આશા ફળિભૂત કરી છે, અહિંથી છુટવુંજ જોઇએ. નહિં તો અપવિત્ર થવાશે કિંવા આત્મઘાત કરવો પડશે. આજે પ્રાણને જે જે જોઇતું હતું તે મળી ગયું છે પછી ચિન્તા શી ? આ રૂપનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરતાં ધરતાં મરણ આવશે તોપણ અડચણ શી ? જેની ઇચ્છા હતી તે મળી ગયું છે. તેનાં દર્શન કરતાં કરતાં પ્રાણ નિકળી જશે તો મુક્તિ થશે, જીવનનું સાફલ્ય થશે. " સરોજિનીએ સર્વ વાત સાધનસિંહને કહી સંભળાવી. તે સાંભળી રાજકુમાર સ્તબ્ધ થયો, મુગ્ધ થયો. મનમાં જ વિચારવા લાગ્યો કેઃ " પુરોહિતજીએ જે રાજકુમારીની વાત કરી હતી તે આજ છે અહો પ્રભુ ! રૂપમાં લક્ષ્મી, ગુણમાં સરસ્વતી જ છે ! આજે નજરે જોઇ મ્હારાં નેત્ર કૃતાર્થ થયાં. આવી રૂપ, ગુણ સમ્પન્ન રમણીરત્ન મળે તો જીવન સાફલ્ય થાય. હવે એ રમણીરત્ન મેળવીને લુંટારાઓ પાસેથી છુટી જવું એજ યોગ્ય છે. " સરોજિનીના સ્હામે જોઈ કહ્યુંઃ " સરોજિની ! બ્હીશો નહિં. લુટારાઓના કેદખાનામાં આપણો મેળાપ થયો એ ઇશ્વરી સંકેત જ છે, નહીં તો તમે ક્યાં અને હું ક્યાં ? વિના મહેનતે આપણો સંયોગ થયો એ દૈવિ સંકેત છે. ઇશ્વરની શુભ ઇચ્છા છે, તેમાં જરા પણ શક નથી. સરોજ ! તું એક કામ કર. લુટારાઓનો ત્હારા ઉપર વિશ્વાસ છે ત્યારે મ્હારાં વસ્ત્રો અને તલવાર લઇ આવ. તેમ થશે તો આપણે બન્ને ઉદ્ધાર પામીશું. કેમ બની શકશે ? "

સરોજિનીએ થોડીવાર મનમાં વિચાર કરી કહ્યુંઃ " એમાં

આશ્ચર્ય શું ? આવતી કાલે એમનાં વસ્ત્રો અને તલવાર લાવી આપીશ. જેના વિચારમાં ને વિચારમાં ફુલ ચુંટતી હતી, અને જેને માટે લુંટારાઓના કેદખાનામાં આવી પડી, તેજ પ્રાણના દેવતા, હૃદયના અધિષ્ઠાતા અહિંજ મળી ગયા છે. ત્યારે હવે ચિન્તા શી ? નારી જાતિ હમેશાં પુરૂષોને આધિન રહેવાને જ જન્મ પામી છે. યુક્તિ-પૂર્વક અસ્ત્ર.સ્ત્ર લઇ આવીશ."

હવે લુટારાઓને ઘેર પાછા આવવાનો સમય થયો છે. હવે અહિં ઉભાં રહેવું ઉચિત નથી એમ સમજી તેણે કહ્યું: "પ્રભુ ! હવે વધારે સમય નથી. લુંટારાઓ હમણાં પાછા આવશે. હું રજા લઉં છું. દાસીના દોષ ક્ષમા કરજો. આવતી કાલે તમારી ઇચ્છા પૂર્ણ થશે." તેણીએ વારંવાર રાજકુમારના સ્હામે જોયું, નેત્ર સાથે નેત્રો મેળવ્યાં, અને એક બીજાના હૃદયનો પ્રેમ નેત્રદ્વારા હૃદયમાં ઉતાર્યો. સરોજિનીને ત્યાંથી જવાનું મન નહતું. તેને હૃદયમાં ઘણું દુઃખ થયું છતાં તે ચાલી ગઈ.

સાધનસિંહ સરોજિનિનું કમળ સમાન મુખ જોઈ મુગ્ધ થયો. આ વખતે ત્હેનું સાહસ જોઇ તેને વિશેષ પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. તેને વિરાંગના કહી ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો. તેનો કોકિલ-કણ્ઠસ્વર, તેનું લજ્જાભરેલું, વિનયસૂચક, સુંદર મુખ મણ્ડલ જાણે સાધનસિંહના હૃદયમાં ચિતરાઇ ગયું. તે મોહિની મૂર્તિએ જાણે ત્હેને કામણ કર્યું. તે મનમાંજ બોલ્યો: "ગૃહસ્થાશ્રમી થવાની ફરજ પડી છે ત્યારે આવા રમણીને જીવનની સંગિની કરવી જોઇએ. એનો પ્રેમ, એનું રૂપઅને એનું સાહસ, ત્રણે નારી જાતિને ઉચિત છે. મ્હારા જેવાને એવીજ પત્ની જોઇએ. પ્રભુ ! તમારી ઇચ્છા પૂર્ણ થાઓ."

પ્રકરણ એકવિશમું.

લુટારાઓનો પરાજય!

આજે કૃષ્ણ પક્ષની પંચમી છે! બે પ્રહર રાત્રિ વીતી છે. ચન્દ્રદેવ પૂર્વાકાશમાંથી ઉદય થઇ, ધીમે ધીમે મધ્ય આકાશમાં આવ્યા છે. અંધારી ઘોર રાત્રે, વનદેવીએ પણ પોતાનો મોહિની શૃંગાર સજી દીધો છે. વનના મધ્યભાગમાં લુંટારાઓના મકાનમાં પણ ચંદ્રનાં મનમોહક કિરણો સુંદર રૂપ ધારણ કરી રમત રમે છે. ચારે દિશામાં પ્રકાશ પડી રહ્યો છે. ક્યાંય પણ અંધકાર નથી. રાત્રિનું આ સમયનું દ્રશ્ય અતિ મનોમુગ્ધકર જણાય છે.

આ સમયે લુંટારાઓના સરદારે સરોજિનીના ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. તેણે હસતાં હસતાં જ કહ્યું: "સરોજ! હવે આપણા વિવાહ થવાને માત્ર નવ દિવસ બાકી રહ્યા છે. લગ્ન થવાથી આપણી મનોવાંચ્છના પૂર્ણ થશે, ત્હને સર્વ પ્રકારનાં સુખ–ભોગ મળશે, તું એક રાણી તરીકે પૂજાશે."

વાઘને સ્હામે આવેલો જોઈ જેમ શિકારીને આનંદ થાય છે તેમ સરોજિનીને આનંદ થયો તે ધીમે ધીમે ઉભી થઇને બોલી:— "તમારી મનોવાસના તો પૂરી થશે જ પણ મ્હારા મનની ઇચ્છા તો પૂરી થતી નથી ને?"

સરદાર આગ્રહ સાથે બોલ્યો: "કેમ સુંદરી! ત્હારી ઇચ્છા કેમ પૂરી થશે નહિં? તને જે જોઇએ તે તૈયાર છે. જો ત્હારી ઇચ્છા

પૂરી કરવાને મ્હારા પ્રાણની જરૂર હોય તો તે પણ કાઢી આપું! ત્હારી જે ઇચ્છા હોય તે સત્વર કહે.”

નારી—ચરિત્રની જાળ અતિ ભયાનક હોય છે. ચતુર ચુડામણિ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન પણ એ જાળમાં સપડાયા હતા અને ભાન ભૂલ્યા હતા તો પછી સાધારણ મનુષ્યની શી વાત? મનુષ્ય એક વખત એ જાળમાં સપડાયો કે પછી તેમાંથી ન્હાસી જવાની શક્તિ રહેશે નહિં. સરોજિનીએ સરદારને કહ્યું: “જુવો, તમારૂં આ રૂપ મ્હને સારૂં લાગતું નથી. ખરેખરા લુટારાનો સરદાર રાજવંશી લુગડાં પહેરે તો જ સારો દેખાય છે. તમે તમારા લુટારાનો પહેરવેશ છોડી દઇ રાજવંશી લુગડાં પહેરો. અહા! તે વખતે તમારૂં કેવું સુંદર રૂપ જણાશે? કોમળતામાં કઠિનતાનો સમાવેશ થવાથી વિલક્ષણરૂપ થાય છે. તમારા જેવા સુંદર પુરૂષને આવો મેલો પહેરવેશ શોભતો નથી. રાજવંશી લુગડાં પહેરી હાથમાં રાજાની તલવાર લઈ મ્હારી સ્હામે ઉભા રહો. મ્હને તો તમારૂં રૂપ જોવાની જ ઇચ્છા છે.”

સરદારે વિકટ હાસ્ય કરી કહ્યું: “બસ, એજ વાત! એમાં આશ્ચર્ય શું છે? હમણાં જ રાજવંશી પહેરવેશ પહેરી ત્હારી સ્હામે આવું છું.” આમ કહી તે ઘરમાં ગયો, અને સાધનસિંહના શરીર ઉપરથી જે રાજવંશી પોષાક કહાડી લીધો હતો તે લાવી સરોજને કહ્યું: “જો સુંદરી! આ પોષાક લાવ્યો. હમણાં જ પહેરૂં છું.”

સરોજિનીએ રાજકુમારનો પોષાક હાથમાં લઇ જોવા માંડ્યો, માથાનો કિંમતી શીરપેચ, હીરા માણેક જડેલો રાજમુકૂટ જોઇ બનાવટી ખુશી બતાવવા લાગી, ત્યાર પછી ગળાનો મોતી માણેકનો કંઠો લઇ ધારી ધારીને જોવા લાગી. ત્યાર પછી હિરા માણેક જડેલો જામો અને સુરવાલ લઇ તેને પણ જોઇ ખુશાલી દેખાડી; અને

બોલી: " અહા ! આ પોશાક બહુ જ સુંદર છે. તમને ઘણો જ સારો દેખાશે. ઠીક, પણ હમણાં ઘણી રાત ગઈ છે. કાલે પહેરજો. હું મ્હારે હાથે તમને આ પોષાક પહેરાવીશ. ઘણો શોભશે. "

સરદાર ઘણો જ ખુશી થયો. તે મનમાં બોલ્યો: " અહા ! આટલા દિવસ પછી હવે સરોજિની વશ થઇ છે ખરી. તેનું સુંદર મુખ, કોમળ દેહલતા, વિણાના જેવા મધુર શબ્દો ! અહા ! સ્વર્ગનું જ સુખ ! એનું વૃત્ત ઉદ્યાપન કરવાને હવે થોડા દિવસ બાકી છે. બસ, પછી તેની સાથે લગ્ન કરીશ. ઘણા દિવસની આશા તૃપ્ત થશે. સ્ત્રીઓ બહુ હઠીલી હોય છે. ઠીક છે. ગમે તેટલી હઠ કરીને પણ મ્હારી સાથે લગ્ન કરશે તો પછી આનંદ ! સરોજિની એક દિવસ મ્હારીજ થશે. "

આવા વિચાર કરતો આકાશમાં કિલ્લા બાંધતો સરદાર સુખનાં તરંગોમાં ડોલવા લાગ્યો. રાત ઘણી વીતી છે. સરોજિનીએ કહ્યું: " હવે ઉજાગરો કરવાનું કામ નથી. કાલે સ્હવારે વહેલા પધારજો. " એટલું કહીને રાજવંશી પોષાક પોતાના ઓરડાની ખુંટી ઉપર ટાંગી દીધો. સરદાર હસતો હસતો ચાલ્યો ગયો.

કેટલોક વખત ગયા પછી સરોજિની હસતી હસતી રાજવંશી પોષાક લઈ રાજકુમાર સાધનસિંહ પાસે ગઈ. રાજકુમારે સરોજિ-નીની યુક્તિ જોઈ તેને અનેક ધન્યવાદ આપ્યા. કુમાર બોલ્યો: " સરોજ ! વીરબાળા ! હવે કાંઇ ચિન્તા નથી. હવે કોની મગદુર છે કે મ્હને કેદખાનામાં રાખી શકે ? સિંહ પિંજરામાંથી હવે બહાર નિકળે છે. " એટલું કહીને કુમારે પોતાનો પહેરવેશ પહેરી લીધો. કુમારે તલવાર લટકાવી દીધી, અને કેદખાનામાંથી બહાર નીકળ્યો. સરોજિની પણ તેની સાથે જ બહાર નીકળી.

સાધનસિંહના વીરતા ભરેલા શબ્દો સાંભળી લુંટારાનો સરદાર બ્હાર નીકળ્યો. તેણે જોયું કે રાજકુમાર પોતાનાં વસ્ત્રો પહેરી બ્હાર નીકળ્યો છે, અને તે લડાઇ કરવા તૈયાર છે. સાથે સરોજિની છે. બન્નેએ જીવનની માયા છોડી કારામુક્ત થવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. બન્ને વીર પ્રસૂત છે. સરદાર સ્તબ્ધ થયો. સરોજિનીની વિશ્વાસઘાતકતા જોઇ સરદારને ક્રોધ ચડયો. તેણે ગર્જના કરતાં કહ્યું: "વિશ્વાસઘાતિનિ! ત્હેં આવું જ કર્યું? મ્હારા સુખમાં કાંટા વેર્યા! મ્હને નિરાશ કર્યો. હું જાણતો હતો કે સાપમાં ઝેર હોય છે. હમણાં જોઉં છું કે સ્ત્રી એ સાપ કરતાં પણ વધારે ઝેરી છે. મ્હેં સરલ હૃદયે ત્હને પોષાક અને તલવાર આપી ત્યારે ત્હેં તેનો આવો ઉપયોગ કર્યો? ત્હેં ત્હારૂં મૃત્યુ જાણી જોઇને બોલાવી લીધું છે!" તેને મ્હોટા અવાજે બોલતો જોઇ પચાસ લુટારા ભેગા થઇ ગયા. બધાના હાથમાં ડાંગો હતી. સાધનસિંહના હાથમાં ઉઘાડી તલવાર હતી. રાજકુમારી સરોજિની વીરબાળા હતી. તેણે પણ ગુપ્ત રીતે એક કટારી લુગડામાં સંતાડી રાખી હતી. આ વખતે તે ચળકતું હથીઆર હાથમાં લઇ આગળ વધી. સાધનસિંહે હાથમાંની તલવાર ફેરવવા માંડી. પચાસે લુટારાઓ સાધનસિંહને ઘેરી વળ્યા. યુદ્ધકળામાં નિપૂણ સાધને લુટારાઓને—એક પછી એકને—કાપી નાંખ્યા. સરોજિની વેગળે ઉભી ઉભી આત્મરક્ષણ કરી રહી હતી. સાધનસિંહે લુટારાના સરદાર તરફ તલવાર ઉગામી કહ્યું: "પાપી! ઘણા દિવસ અધર્મ કરીને તેં સૌને ત્રાસ આપ્યો છે. આજથી ત્હારો ત્રાસ બંધ થશે. ધર્મનો જય થાય છે, અધર્મનો ક્ષયજ થાય છે. ગરીબ માણસો ઉપર હુમલો કરીને તું તેમને લુંટી લે છે, તેથી શું તું બળવાન કહેવાશે? વીરપુરૂષોની સ્હામે યુદ્ધ કરીને વીર કહેવાય તો

જ ખરૂં વીરત્વ છે. અનેક સ્ત્રીઓના સતીત્વ નષ્ટ કરનાર પાપી! અનેક ગરીબ પુરૂષોનાં ધન, દ્રવ્ય લુંટી લેનાર દુષ્ટ! આજે હવે ત્હારૂં આવું બન્યું!" આ શબ્દો બોલાતા હતા તે જ ક્ષણે ક્રોધમાં અંધ થયેલા સરદારે કુમારના માથા ઉપર તલવાર ઉગામી, પણ ક્યાં સિંહ? ક્યાં શિયાળ! સાધનસિંહની ચતુરાઇ અને યુદ્ધકળા આગળ તેનું કેટલું ગજું? સરદારની તલવારનો ઘા સાધને પોતાની ઢાલ ઉપર ઝીલી લઈ એવી ખુબીથી તલવારનો ઘા કર્યો કે સરદારનું માથું ધડથી જુદું થઇ પડ્યું. સરદાર પડ્યો! તેને ભોંય ઉપર પડેલો જોઇ બીજા કેટલાક લુંટારાઓ જીવ બચાવવા નાઠા!

*　　*　　*　　*

સરોજિનીના મુખ ઉપર હાસ્યની છટા પ્રસરી રહી હતી. તે સાધનસિંહની રણકુશળતા જોતી હતી. તેની તલવાર ફેરવવાની ચતુરાઇ જોઇ સાધનસિંહ ઉપર બેહદ પ્રેમ ઉપજતો હતો. ક્યાં પચાસ લુંટારા અને ક્યાં એકલો રાજકુમાર! તેમ છતાં તે બધાને પહોંચી વળ્યો! સરોજિનીનું હૃદય પ્રફુલ્લ થયું. તેનું મુખ હસવા લાગ્યું. તેણે કુમારની પાસે જઇ કહ્યું: "સમરવિશારદ રાજકુમાર! આજે નિરાશ્રય સરોજિનીને તમે બચાવી છે. આજે મ્હને જીવતદાન આપ્યું છે. આજથી આ દાસી આપના હાથમાં વેચાઇ છે! આજથી દાસી આપની સેવા કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે."

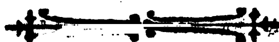
સરોજિનીના નેત્રો, સાધનસિંહનાં નેત્રો તરફ એકી ટસે જોયાં કરતાં હતાં. બન્નેના હૃદયનો પ્રેમ એક બીજાના હૃદયમાં ઉતરતો હતો. કુમારે કહ્યું: "દેવિ! સરોજ! ખરી રીતે તમેજ મ્હારા જીવને બચાવનાર છો! વિચાર કરી જુવો! તમે ન હોત તો હું બચત નહિ! તેથી હું મારૂં જીવન તમનેજ સમર્પણ કરૂં છું! ચાલો, હવે જંગલમાંથી બહાર નિકળી તમારા પિતાના રાજ્યમાં જઇએ."

સુખરાજના શબ્દો સાંભળી સરોજિની આનંદ-સાગરમાં ડુબવા લાગી. તેને સ્વપ્ને પણ આશા નહતી કે લુંટારાના કેદખાનામાં તે બચશે. આનંદના આવેશમાં, જાણે પ્રેમની કેફ ચડી હોય તેમ બોલી; "પ્રિયતમ! જીવન આધાર! ચાલો, હવે ઢીલ કરવાનું કામ નથી. ચાલો આપણે ચાલ્યા જઇએ."

બન્ને ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યાં. કેટલેક વેગળે જતાં રાજકુમારે પોતાના ઘોડાને જોયો. તે બિચારો પોતાના સ્વામીને ગુમાવ્યાથી નિરાશ થયો હતો. તે આંફળો ફાંફળો આમ તેમ કુમારને શોધતો હતો. પોતાના ઘોડાને જોતાંજ સાધનસિંહ તેની પાસે ગયો. બરડે હાથ ફેરવ્યો. ઘોડાએ ત્હેને ઓળખી આનંદમાં નાચવા માંડયું. કુમારે સરોજને કહ્યું: "પ્રિયે! હું જંગલમાં આવ્યો ત્યારે આ ઘોડો મ્હારી સાથે હતો. મ્હારી ગેરહાજરીમાં એ અહિંજ ફરતો હતો. કેવી માયા લીલા! ઘોડાને ઝાડ સાથે બાંધી હું નિદ્રામાં સુતો હતો ત્યાંથી બાંધીને મ્હને લુંટારાઓ લઇ ગયા. જુવો! ભગવાનની કેવી લીલા!"

સરોજિનીએ પણ ઘોડાને પંપાળ્યો. ઘોડો ત્હેના સ્હામે જોવા લાગ્યો. સાધનસિંહના સ્હામે જોઇને પાછો સરોજના સ્હામે જોવા લાગ્યો. સાધનસિંહે સરોજિનીને ઘોડા ઉપર આગળ બેસાડી પોતે પાછળ બેઠો. ઘોડો બન્નેને લઇ તીરની પેઠે છુટયો.

સાધનસિંહનાં લુગડાં લોહીથી ખરડાએલાં હતાં, તેને લીધે સરોજિનીનું લુગડું પણ લોહીવાળું થયું. તે જોતાં જણાતું હતું કે એ વીર અને વીરપત્ની કોઇ યુદ્ધમાં વિજય મેળવી પોતાને સ્થાનકે જાય છે.

પ્રકરણ બાવિશમું.

તેજસિંહ.

રાત્રિને સંતાઇ જતી જોઇ, ઉષા સતી શ્વેત વસ્ત્રો પહેરી પૂર્વાકાશમાં ઉદય થઇ. ચંદ્રદેવ પોતાનાં ઉજ્વળ કિરણોને સમેટી લઇ પશ્ચિમ આકાશમાં સંતાઇ ગયા. આકાશમાં જણાતા કેટલાક તારા તેજહિન જણાય છે. નિશાચરો પોતપોતાના સ્થાનકમાં ભરાઇ ગયાં છે. અહંકારી કુમુદિનીએ પતિવિરહે નેત્રો બંધ કર્યાં. નલિનીએ પ્રાણપતિને ઉદય થયલા જોઇ, આનંદ પામતી, સરોવરના જળને હલાવી મુકયું. દિનમણિનું આગમન જોઇ લતિકા ઉપર ખીલેલાં પુષ્પો હસવા લાગ્યાં, ડોલવા લાગ્યાં, રાત્રિ ચાલી ગયલી જાણુને ભમરા બહાર નિકળ્યા અને ખીલેલાં ફુલો શોધવા લાગ્યા. હવે ચક્રવાક અને ચક્રવાકીની વિરહી અવસ્થા નથી. હમણાં તે બગિચામાં પ્રેમનાં ગાનતાનમાં ગુલતાન થયાં છે. નિદ્રા દેવી પણ દિનમણીને ઉગતો જોઇ જગતમાંથી ચાલી ગઇ. નિદ્રા ગઇ. જગત્ જાગૃત થયું.

વાચક! ઘણા દિવસ થયા આપણે પદ્માવતીના બાળક પુત્રને સિદ્ધાંત દેવના આશ્રમમાં મુકી આવ્યા છીએ. આવો! આપણે તેજ સિદ્ધાંત આશ્રમમાં પ્રવેશ કરીએ. આ જૂવો! ભગવાં લુગડાં ધારણ કરેલો, સ્ફટિક જેવા ઉજળા ચહેરાનો એક તપસ્વી યુવક, વાઘની સાથે મલ્લ યુદ્ધ કરે છે. ત્હેના હૃદયમાં જરાપણ બ્હીક નથી.

જુવો ! લડતાં લડતાં વાઘ હારી ગયો, તે ત્યાંથી ન્હાસી જાય છે. શું તમે ત્હેને ઓળખ્યો ? એજ આપણી પદ્માવતીનો પુત્ર, જે પચીશેક દિવસનો બાળક હતો તે જ એ ! જેને નિરાશ્રય દશામાં જંગલમાં મૂકવામાં આવ્યો હતો તે જ એ ! જેની ઉપર સિદ્ધાંત-દેવની પવિત્ર દ્રષ્ટી પડી હતી તેજ એ ! અને જેને સિદ્ધાંત દેવે પોતાના આશ્રમમાં રાખી વિદ્યા શિક્ષા આપી છે તે જ એ રાજકુમાર છે. આજે તે જ બાળક યુવક થયો છે. બાલ્યાવસ્થાથી યુવાવસ્થામાં પહોંચ્યો છે. પરિવર્તન એ જગતનો નિયમ છે.

સિદ્ધાંતદેવે બહુ કષ્ટે તે બાળકનું લાલનપાલન કર્યું છે. ન્હાનાં બાળકનું લાલન પાલન કરવું સ્હેલું નથી. તેને ઉછેરી મ્હોટો કરી અનેક વિદ્યાઓ શીખવી છે. છેવટે યુદ્ધ-વિદ્યામાં ત્હેને એવો કુશળ બનાવ્યો છે કે ત્હેના જેવો બીજો યોદ્ધો જગત્માં નથી. બાળકને યુદ્ધવિદ્યામાં અદ્વિતીય જોઇને, અને તેના શરીરમાં અમિત બળ-વિર્ય જોઇને સિદ્ધાંત દેવે તેનું નામ તેજસિંહ પડયું છે. વાચક ! હવેથી આપણે તે યુવકને તેજસિંહ કહીશું.

* * * *

તેજસિંહને જરાપણ બ્હીક નથી. તે નિર્ભય ચિત્તે જંગલમાં ફરે છે. જાણે આ જંગલનો તેજ રાજા છે. જંગલનાં સમસ્ત જીવ-જન્તુઓ જાણે તેની પ્રજા છે. જાણે તેજ સર્વ પશુ પક્ષીઓનો તે પાલક પિતા છે. સિદ્ધાંત દેવ પણ જંગલમાંના પશુપક્ષીઓ સિવાય જગત્માં બીજા કોઈ જીવો છે એવું જાણુતા નથી. બાળકે પણ સિદ્ધાંત દેવ પિતા સિવાય બીજા કોઈ મનુષ્યને જોયું નથી. એક પિતા, એક પુત્ર, બીજાં સર્વ હિંસક પ્રાણીઓ, બસ, આ કુટુંબ, આ રાજ્ય ! રાજપુત્રે જગતની બીજી ધામધુમ જોઈ નથી. જગતનાં

બીજાં સુખ દુઃખ જોયાં નથી. જગતના બીજા રાજભોગો ભોગવ્યા નથી. રાજમહેલનાં ઉંચાં શીખરો જોયાં નથી. રાજભોગનાં મિષ્ટાનો ચાખ્યાં નથી. વનની પર્ણશય્યા સિવાય બીજી સુખ–શય્યાઓમાં સુતો નથી. નગરમાં વસતાં નરનારીઓના પાપ પ્રપંચપૂર્ણ શબ્દો સાંભળ્યા નથી. ગૃહસ્થ જનોને ઉચિત એવા હમેશના દ્વેષ કલેશનો અનુભવ કર્યો નથી ત્હેણે બ્રહ્મચર્ય ધારણ કર્યું છે, વનનાં ફળોનો આહાર કર્યો છે. તપસ્વી સિદ્ધાંત પિતાની સેવા કરી છે. તેમની પાસેથી અનેક વિદ્યા શિખ્યો છે, તે સર્વની સાથે બંધુભાવે વર્તતાં શિખ્યો છે. સર્વ ઉપર દયા કરતાં શિખ્યો છે, ને પ્રસંગ આવે જીવની માયા ત્યજી દેવાનું પણ તે શિખ્યો છે. પિતાએ શિખવ્યું છે કે નગરની પ્રજામાં જઇ રહેવાથી પાપી થવાશે! પાપી થવાથી અનેક દુઃખ પડશે. યુવકે આ શબ્દો હૃદયમાં કોતરી રાખ્યા છે તેથી જ અનેક મનુષ્યથી ભરેલાં ગામ કે શહેરોમાં જતો નથી, પરંતુ જ્ઞાન થયા પછી મનુષ્યનો અંધ વિશ્વાસ રહેતો નથી. મનુષ્યનું ધૈર્ય ક્યાં સુધી રહે?

વયની સાથે જ તેજસિંહની જ્ઞાન–બુદ્ધિ વધવા લાગી. તેજસિંહે વિચાર કર્યો. જે દિવસે પિતા સમાધિમાં બેઠા હશે તે દિવસે ગામમાં જઇ આવીશ. બીજે દિવસે પ્રાતઃસમયે સિદ્ધાંત દેવ સમાધિમાં બેઠા. તેજસિંહ ગામ તરફ ચાલ્યો ગયો. માયાની કેવી આશ્ચર્યકારક શક્તિ! તેજસિંહ જેમ જેમ આગળ ચાલતો ગયો તેમ તેમ માયાએ તેને ઘેરવા માંડયો. માયાએ પોતાનો પ્રભાવ બતાવવાં માંડયો.

આજે તેજસિંહ, સિદ્ધાંતદેવ પિતાનો ત્યાગ કરી ધીમે ધીમે પશ્ચિમ દિશા તરફ ચાલ્યો જાય છે. તેજસિંહનું મન, મનુષ્યોથી ભરેલાં ગામ, નગરો જોઇને ઉત્સુક થઇ રહ્યું છે. તેણે પાલક પિતા સિદ્ધાન્ત દેવને મ્હોડેથી સાંભળ્યું હતુ કે, ત્હેના માતપિતા ચિતોડમાં

રહે છે. ત્હેના પિતા છત્રધારી રાજા છે. સિદ્ધાન્તદેવે વળી પણ કહ્યું હતું કેઃ " વખત આવતાંજ તે પોતાંની સાથે લઇ જઇને તેના પિતા માતાને સોંપી આવશે, પરંતુ તે વખત ક્યારે આવશે ? મહારાજ તો રોજ રોજ સમાધિમાં બેસી જાય છે, મ્હને પિતા માતાને ત્યાં મૂકી આવવાની તો વાત પણ કરતા નથી. સાધુ–સન્યાસીઓનાં કામજ એવાં ! જગતમાં શું ચાલે છે તે હું જાણુતો નથી. ચિતોડ ક્યાં આવ્યું તે હું જાણુતો નથી. ગમે તેમ હો, હું યત્ન કરીશ અને ચિતોડ શોધી કહાડીશ. માતાપિતાને શોધી કહાડીશ. યત્ન કરવાથી બધું ફળિભૂત થાય છે. જોઉં છું, ક્યાં સુધી જઇ શકાય છે. " વિચાર કરતાં કરતાં ભયંકર જંગલમાં ચાલ્યો પરંતુ જંગલ એટલું તો વિકટ હતું કે આગળ ચાલવું મૂશ્કેલ થઇ પડયું. માથા ઉપર આકાશમાં વાદળાં ચઢી આવ્યાં. ઘોર અંધકાર છવાઇ રહ્યો. આગળ પગ મુકવાનો માર્ગ જણાતો નથી. તેજસિંહ ઘણો ગભરાયો એકાએક વરસાદ પડ્યો જંગલને જળમય કરી દીધું. વાયુનો સપાટો આવતાં જંગલનાં ઝાડો તુટી ભોંય ઉપર પડયાં. તેજસિંહ આગળ ચાલી શક્યો નહિ ! બીજી દિશામાં ચાલવા લાગ્યો. જંગલનાં વિકાળ પ્રાણીઓની બરાડો સાંભળી કાન બહેરા થવા લાગ્યા. અંધકારમાં કાંઇ દેખા શકાતું નથી. થોડી થોડી વારે વિજળી ઝબકે છે. તેના અજવાળામાં કંઇક જોઇ શકાય છે. તેજસિંહ બ્હીકણ નથી. ત્હેને ભય લાગતો નથી. તે ધીમે ધીમે આગળ ચાલવા લાગ્યો છે.

ધીમે ધીમે આકાશ સ્વચ્છ થવા આવ્યું. ગાઢ અંધકાર મટી જઇને કંઇક પ્રકાશ પડવા લાગ્યો. હવે તપોવનમાં જવું જોઇએ એવો વિચાર કરવા લાગ્યો પણ કઇ દિશામાં જવું તે ત્હેને સુઝયું નહિં. આગળ ચાલવા છતાં આડે રસ્તે ચાલ્યો ગયો. અરણ્યમાંથી બહાર

નિકળી એક સુંદર બગિચા આગળ આવી પહોંચ્યો. બગિચાની ચારે દિશાએ ઉંચી ભીંતો ચણી લીધી છે. ચારે દિશામાં ચાર મ્હોટાં મ્હોટા દરવાજા છે. તપસ્વી રાજકુમારે દરવાજામાંથી જોયું. બગિચો જોતાં જ તેને આનંદ થયો. મનમાં જ વિચાર કરવા લાગ્યોઃ "ઓહો! હું ક્યાં આવી પહોંચ્યો! આવો સુંદર બગિચો મ્હેં કદી પણ જોયો નથી. અહા! બધાં ઝાડ હારબંધ ઉભાં છે તે કેવાં સુંદર જણાય છે! ચારે બાજુએ સુગંધી ફુલો પ્રફુલ્લિત થઇ કેવું સૌંદર્ય વધારી રહ્યાં છે! શું આજ ગામ હશે? શું અહિં જ મનુષ્યો વસતાં હશે? અહિં તો કોઇ મનુષ્ય જણાતું નથી!" આવા અનેક વિચારો કરે છે એટલામાં મધુર નુપૂરશબ્દ કાને પડયો. જે દિશામાંથી એ અવાજ આવતો હતો તે દિશા તરફ કાન માંડીને સાંભળવા માંડયું. "અહા! કેવો મધુર શબ્દ સંભળાય છે! અમારા જંગલમાં તો આવો શબ્દ કોઈ દહાડો સાંભળ્યો નથી." તેણે બગિચામાં તે જ દિશા તરફ જોયા કર્યું. થોડી વારમાં જ તેણે એક સુંદર યુવતીને જોઈ. તેનાં પગનાં ઝાંઝરમાંથી કોમળ અવાજ આવતો હતો. તે યુવતીનું મુખ સ્ફટિક જેવું તેજોમય હતું. તે ફુલો ચૂંટતી હતી. હાથમાં ફુલની ટોપલી હતી. એક ઝાડ ઉપરથી ફુલ લીધા પછી બીજા ઝાડ પાસે જાય છે. ત્યાંથી ફુલ લીધા પછી ત્રીજા ઝાડ પાસે જાય છે. યુવતીની સુંદરતા વડે જાણે ફુલોની સુંદરતા વધી છે. તેના મુખ ઉપરથી જાણે અમૃત ઝરે છે. યુવક તેજસિંહ તેને જોતાં જ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. આવું અપૂર્વ રૂપ જોતાં જ તેના હૃદયમાં તે મોહિની મૂર્તિ સરરર કરતી ઉતરી પડી. તેનુ શાંત હૃદય અશાંત કરી મુકયું. તે વિચારવા લાગ્યોઃ "આ શું? શું આજ ગામ—નગરની મનુષ્ય જાતિ? વિશ્વેશ્વરના વિશ્વ રાજ્યમાં શું આવાં જ બધાં પ્રાણીઓ ભરેલાં છે? શું

આ બગિચો અમર વાંચ્છિત, સ્વર્ગીય દેવતાઓની લીલાભૂમિ હશે ? શું આજે સંધ્યા સમયે આ કોઇ દેવતા ફુલ ચુંટવા આવ્યા હશે ? જે હોય તે. આજે દેવતાનાં દર્શન થવાથી જન્મ સફળ થયો." તે બગિચાના એક ઝાડ આગળ ઝાડને અઢેલી ઉભો રહ્યો હતો. તે સ્તબ્ધ થઇ ગયો એકી નજરે તે દેવી પ્રતિમાના મુખમાંથી ઝરતા અમૃતનું પાન કરવા લાગ્યો. યુવતી ફુલ ચુંટતી ચુંટતી પેલા ઝાડ આગળ જ આવી પહોંચી. તેણે એકાએક તપસ્વી રાજકુમારને જોયો. અહા ! બ્રહ્મચારી યુવકનું તેજસ્વી મુખ ! રૂપ અને લાવણ્યની છટા ! સ્વચ્છ લોહી માંસથી ભરેલું શરીર ! શરીરની ગૌર કાન્ત ! યુવતીએ કુમારને જોયો તે જ ક્ષણે મોહ ઉત્પન્ન થયો. યુવતી મનમાં જ બોલવા લાગી: " અહા ! આવું સુંદરરૂપ કદી પણ જોયું નથી ! શું આ કોઇ દેવતા હશે ? શું તે કોઇ શાપભ્રષ્ટ થઇને મનુષ્યરૂપે મર્ત્ય લોકમાં આવ્યો હશે ? અનેક પુરૂષો જોયા છે, પરંતુ આવી નયન-મનોહર મૂર્તિ કદી પણ જોઇ નથી. આકાશના ચન્દ્રમાં કલંક છે પરંતુ આ કલંક રહિત ચન્દ્રદેવતા કયાંથી મ્હારી વાટિકામાં ઉદય થયા ? મનમાં તો એવું જ થાય છે કે જાણે એ રૂપને હમેશાં મ્હારા હૃદયાકાશમાં, ચન્દ્રની પેઠે જડી રાખું." નારી જાતિ હમેશાં રૂપની ભિખારિણી હોય છે. સુંદરરૂપ જોઈને જ હજારો સ્ત્રીઓએ પોતાના જીવનને રૂપસાગરમાં ડુબાવી દીધું છે ! ફુલ ચુંટતી રમણીએ કાંઇ પણ વિચાર કર્યા વગર, ઝાડને અઢેલી ઉભા રહેલા રાજકુમારના રૂપસાગરમાં ડુબકી મારી. મનમાં જ બોલી: " એ ગમે તે હોય પણ તે આજથી મ્હારા હૃદયનો દેવતા છે." એટલું બોલી રહ્યા પછી તેણે પોતાની જીભ દાંત તળે કચડી કહ્યું: "અરે ! મ્હેં આ શું કર્યું ! જાતિ કુળ જાણ્યા વગર જ આવા તપસ્વી કુમાર ઉપર આટલી બધી

આસક્તિ કેવી ? આટલો બધો મોહ કેવો ? ” વળી બોલીઃ “ ઓહ ! મન તો કોઈનું બંધાયલું નથી. મન એ તો મ્હારૂં પોતાનું જ છે. તેને કોઇ રોકી શકે તેમ નથી. ” આકાશમાંથી જ જાણે કોઇક કહે છે કે, “ યામિનિ, બ્હીક નથી. એજ ત્હારો હૃદયદેવતા છે. ” વાંચનાર ! ધ્યાનમાં રાખજો કે એ યુવતીનું નામ યામિનિ છે.

સમુદ્રના જળમાં જ્યારે પ્રચણ્ડ વાયુ વહે છે ત્યારે મ્હોટાં મ્હોટાં તરંગો ઉછળી તોફાન મચાવે છે. યામિનિના હૃદયસાગરમાં પણ પ્રેમનો વાયુ પ્રચણ્ડ તોફાન મચાવવા લાગ્યો. અનેક વિચારોના તરંગ ઉછળી ત્હેનું કોમળ હૃદય ભાંગી નાંખવા લાગ્યો, અનેક આશાઓની નૌકા ત્હેના હૃદયસાગરમાં આમ તેમ ડોલવા લાગી, પરંતુ ભવિષ્યમાં શું થશે તેનો વિચાર કર્યો જ નહિં. “ ઇચ્છિત વસ્તુ નજર સ્હામે આવી ઉભી છે ત્યારે ત્હેને શા માટે જવા દેવી ? એમાં પરમેશ્વરનો કાંઇક સંકેત છે. ” એવો વિચાર કરી જરા પણ અચકાયા વગર તે તપસ્વી કુમારના સ્હામે આવી ઉભી. તે યુવકનો સુંદર મુખચન્દ્ર જોઇ નક્ષત્રરૂપ થઇ ગઈ. તેના રૂપ સાગરમાં ડૂબી ગઈ. તે ગઇ ! અહા–ડૂ–બી ગ–ઈ ! તેનો જીવ ઠેકાણે નથી. તે માત્ર યુવકનું સુંદર મુખ જોયા કરે છે. તેનું મન યુવકના શરીરમાં ઉતરી પડયું. તે પણ ગયું ! અહા ! ગયું. ખરેખર ગયું. જીવન, યૌવન, પ્રાણ, મન, સર્વ તપસ્વી કુમારના ચરણમાં અર્પણ કર્યું. મનમાંજ પ્રતિજ્ઞા કરીઃ “ જ્યારે લગ્ન કરવું હશે ત્યારે આ કુમાર જ મ્હારો પ્રાણ–જીવન ! એજ સુંદર મ્હારો પ્રાણેશ્વર. લજ્જા, ભય, સઘળું ચાલ્યું ગયું. યુવકની મનોમુગ્ધકર મૂર્તિ જોઈને કહ્યુંઃ “ દેવ ! આપ કોણ છો ? અયોધ્યાના આ રમણી–વિહાર બગિચામાં કયાંથી આવ્યા ! અહિં પુરૂષોને આવવાની રજા નથી. ”

* * * * *

તેજસિંહ યુવતીના રૂપમાં લુબ્ધ થયો હતો. તે કાંઇ પણ સમજી શક્યો નહિં. તે મનુષ્યોના આચાર વ્યવહાર જાણતો નથી. યુવતીના કોમળ–મધુર શબ્દો સાંભળી ત્હેના મુખમાંથી ઝરતા અમૃતનું પાન કરતાં, એકી નજરે ત્હેની સ્હામે ત્હેણે જોયા કર્યું. થોડીવારે કહ્યુંઃ " હું મનુષ્યોના સમાગમમાં કદી પણ આવ્યો નથી. હમેશાં તપોવનમાં જ મ્હોટો થયો છું. મનુષ્યોના આચાર વ્યવહાર હું જાણતો નથી. હમણાં મેં મારા પાલક પિતા સિદ્ધાંતદેવને મ્હોડેથી સાંભળ્યું છે કે મનુષ્યોની વસતીમાં મ્હારાં માતાપિતા છે. તેથી જ સિદ્ધાંતદેવની રજા વગર જ મનુષ્યની વસતીમાં આવી આ વિપદમાં પડયો છું. તમે મનુષ્ય છો કે કોઈ દેવતા છો તે કહો. " યામિનિએ તાપસકુમારનો સરલ સ્વભાવ અને નિર્વિકારી દ્રષ્ટિ જોઇ કહ્યુંઃ " દેવ ! હું દેવતા નથી, મનુષ્ય છું. અયોધ્યાપતિ મહારાજ વિજયસિંહની કન્યા છું, અને મ્હારૂં નામ યામિનિ છે. " તેજસિંહે આજે જ ભગવાનની રચેલી સ્ત્રીની સુંદર મૂર્તિ જોઈ અને અંતઃકરણમાં જ પરમેશ્વરને ધન્યવાદ દેવા લાગ્યો.

આ સમયે બગિચાના દ્વાર ઉપર પહેરેગીરોનો શબ્દ સંભળાયો. યામિનિ ત્યાંથી ઝપાટાબંધ ચાલી ગઇ. બગિચાની સંભાળ લેનાર સિપાહીઓ બગિચામાં આમ તેમ તપાસવા લાગ્યા. ફરતા ફરતા તપસ્વી કુમાર ઉભો હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. સ્ત્રીઓને ફરવાના બગિચામાં પુરૂષને જોઈ ગુસ્સે ભરાયા અને તેને બાંધીને રાજસભામાં લઈ ગયા, તેજસિંહ કાંઇ પણ સમજી શક્યો નહિ. દરબારમાં રાજકુમારને ઉભો કર્યો.

પ્રકરણ ત્રેવિશમુ.

શુભ સમાચાર.

ચિતોડ રાજપૂરીમાં આજે અંધકાર છવાઇ રહ્યો છે. સાધનસિંહ થોડાક લશ્કર સાથે રાજ્યમાં મુસાફરી કરવા ગયો છે, પરંતુ હજી સુધી તે પાછો આવ્યો નથી. તેની સાથેના સિપાહીઓ જેઓ પાછા આવ્યા છે, તેઓ પણ યુવરાજના કાંઇ સમાચાર કહી શકતા નથી. તે બધાંનાં મ્હોં ઉદાસ થયાં છે. યુવરાજ ક્યાં ગયો છે, તે તેઓ કહી શકતા નથી. આ સમાચાર સાંભળતાં જ મહારાણા ભીમસિંહનું હૃદય અંધકારમય બન્યું છે. તેને ચારે દિશામાં અંધકાર જણાય છે. રાણી સુશીલા અને પદ્માવતી પુત્ર શોક કરે છે. રાજ્યમાં હાહાકાર થઇ રહ્યો છે. સર્વનાં મુખ ઉદાસ થઇ રહ્યાં છે. સર્વનાં નેત્રોમાંથી આસુની ધારાઓ ચાલી રહી છે. સાધનની બન્ને માતાઓ એટલી વિહ્વળ થઇ છે કે હવે તેઓ પોતાનું જીવન નષ્ટ કરવા તૈયાર થઇ છે. પુત્ર વિના માતા પિતા જીવન ત્યાગ કરવાનો સંકલ્પ કરી બેઠાં છે. માત્ર મુસલમાનોને જીતનાર સેનાપતિ હમિરસિંહ કે જે તેઓને અનેક પ્રકારના શબ્દો કહી ધૈર્ય આપે છે, સાન્ત્વન આપે છે. તેણે મહારાણાને કહ્યું: “ મહારાજ ! આપ બુદ્ધિમાન છો, અનેક શોક, દુઃખની છાંયાઓ જોઈ છે, પછી શા માટે આટલા બધા વ્યાકુળ થાઓ છો ? એ બધી પરમાત્માની લીલા છે. કુમાર કંઈ બાળક નથી. તે યુવાન છે. રાજ્ય ગ્રહણ કર્યું છે. તેનામાં વિદ્યા, બુદ્ધિ અને

ક્ષમતા છે. તેને આવતાં વાર થઇ એટલામાં આવા નઠારા વિચારો શા માટે કરો છો ? પોતાની ઇચ્છાથીજ કદાચ તે કોઇ કાર્ય માટે બીજે સ્થળે ગયા હશે, સત્વર આવશે. આટલી બધી ઉતાવળ શા માટે કરો છો પ્રભુ ? ત્હેનું અમંગલ કરે એવો જગતમાં કોઈ પુરૂષ જન્મ્યો નથી તે વીર પુત્ર છે, વીરબાહુ છે, યુદ્ધકુશળ છે; પછી આટલી બધી ચિન્તા શા માટે ?" આવાં અનેક વચનો કહી મહારાણાને આશ્વાસન આપે છે. એટલામાં એક દ્વારપાળે આવી એક પત્ર આપ્યો. રાણા ભીમસિંહે તે પત્ર લીધો. તેના હૃદયમાં કંઇક ધૈર્ય આવ્યું. તેણે ઝપાટાબંધ પત્ર ઉઘાડવા માંડયો. પત્ર ઉઘાડી સેનાપતિને આપતાં કહ્યું: "સેનાપતિ ! જુઓ તો ! એમાં કંઇ પુત્રના સમાચાર છે કે ?" મહારાણાની આજ્ઞા મળતાં જ સેનાપતિએ પત્ર વાંચવા માંડયો:—

પ્રબળ પ્રતાપાન્વિત, રાજાધિરાજ,

ચિતોડાધિપતિ મહારાણા ભીમસિંહજી બહાદૂરના ચરણમાં.

રાજન્ ! આજે આશાથી અતીત ફળ મળ્યું છે, વગર મહેનતે સેવકને આવું ફળ મળશે, અને આવો ભાગ્યોદય થશે, એ વાત સ્વપ્ને પણ જાણતો ન હતો. મ્હારી કન્યા સરોજિનીને લુંટારાઓ લઇ ગયા હતા અને કેદખાનામાં નાંખી હતી, પણ આપના વીર પુત્ર સાધનસિંહે મ્હારી પ્રાણથી અધિક વ્હાલી પુત્રી સરોજિનીનો ઉદ્ધાર કર્યો છે. એ ઉપકારનો બદલો વાળવાને મેં મ્હારી કન્યા સરોજિની, કુમાર સાધનસિંહ સાથે પરણાવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. રાજકુમારે તે કબુલ કર્યું છે. આપ દયા કરીને આજ્ઞાધિનની ઝુંપડીમાં પધારી તેને પવિત્ર કરશો અને લગ્નકાર્યમાં સંમ્મતિ આપશો. આ પ્રમાણે લગ્ન-

સંબંધ થવાથી આપણુ બન્નેનો સ્નેહસંબંધ જળવાઇ રહેશે. આશા છે કે આપ દયા કરી મ્હારી પ્રાર્થના કબુલ કરશો.

આપનો તાબેદાર
આદિત્યસિંહ.

પત્ર વાંચતાં જ મહારાણા શોક ભૂલી ગયા. ત્હેમના મુખ ઉપર આનંદની છાયા જણાઇ. આદિત્યસિંહની કન્યા સરોજિની સાથે સાધનસિંહના લગ્નની વાત સાંભળી ઘણા ખુશી થયા. સેનાપતિને લગ્નની તૈયારી કરવા આજ્ઞા આપી. મહારાણી સુશીલા અને પદ્માવતીને યુવરાજના કુશળ સમાચાર સંભળાવ્યા. તે પણ સઘળાં આનંદ પૂર્વક મંગળ ગીત ગાવા લાગ્યાં. સર્વેએ પત્ર વાંચ્યો. રાજમહાલયમાં આનંદ આનંદ વ્યાપી રહ્યો. એ ઘડી પહેલાં જ્યાં શોકની છાયા છવાઇ હતી ત્યાં આનંદની છટા પ્રસરી રહી. બન્ને માતાનાં હૃદય આનંદથી નાચવા લાગ્યાં. પુત્રના વિવાહના સમાચાર સાંભળી કયી માતાને આનંદ નહિં થાય ? શોકસાગર સુખસાગરમાં ફેરવાઈ ગયો. રાજ્યમાં સર્વત્ર એ શુભ સમાચાર ફેલાવી દીધા. મહારાણા ભીમસિંહે પંજાબમાંનો પોતાનો મેહેલ શણગારવાને માણસો મોકલ્યાં, અને તેજ મેહેલમાં રાજકુમારનાં લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય થયો.

મહારાણા ભીમસિંહે શુભ દિવસે અને શુભ ક્ષણે, બન્ને રાણી તથા અસંખ્ય સૈન્ય સહિત પંજાબ તરફ પ્રયાણ કર્યું. રાજપુરોહિત વિદ્યાપતિ મહાશયને પણ સાથે લીધા, કારણ કે વિવાહ જેવા કાર્યમાં તેજ અગ્રેસર ગણાતા હતા. યુવરાજનો રાજ્યાભિષેક થયો તે સમયે વિદ્યાપતિ મહાશયેજ પંજાબ રાજદુહિતા સાથે લગ્ન કરવાની વાત ક્હાડી હતી, તે આપણા લક્ષમાં છે.

પ્રકરણ ચોવિશમું.

શુભ પરિણામ.

આજે આપણા યુવરાજ સાધનસિંહના શુભ લગ્નનો શુભ દિવસ છે. પંજાબની રાજધાની લાહોરમાં મ્હોટો આનંદ ઉત્સવ થઇ રહ્યો છે. રાજમેહેલમાં અનેક અમીર ઉમરાવોની આવજા થઇ રહી છે. રાજમહાલયને રંગબેરંગી ધ્વજા પતાકાથી તથા વૃક્ષોના પલ્લવો અને પુષ્પોનાં તોરણોથી શણગારવામાં આવ્યો છે. વાજિંત્રો મધુર નાદ કાઢી પ્રજાજનના મનમાં આનંદનો સંચાર કરી રહ્યાં છે, અનેક રાજા, અનેક રાણી અને અનેક રાજકુમારિકાઓ લગ્નના ઉત્સવમાં ભાગ લેવા આવ્યાં છે નગરની અનેક શ્રીમંત મહિલાઓ મણિમુક્તાના અલંકારો પહેરી આનંદમંગળ ગાય છે. લશ્કરી સિપાહીઓ નાના પ્રકારની કારીગરીવાળા સુંદર પોષાકો પહેરી, અસ્ત્રશસ્ત્ર વડે સજ્જ થઇ રાજ્યની શોભા વધારી રહ્યા છે.

ધીમે ધીમે ગોરજ સમય થયો. રાજધાનીમાં દિપમાળાઓનો પ્રકાશ નયનને આનંદ આપવા લાગ્યો. મહારાણા ભીમસિંહના મેહેલમાંથી વરયાત્રા નિકળી, મહારાજા આદિત્યસિંહના મેહેલ આગળ બાંધેલા સુંદર મંડપમાં આવી પહોંચી. હાથી ઘોડા ઉપર ડંકાનિશાન વાગે છે. કેટલાક સુંદર રાજકુમારો કિંમતી વસ્ત્ર અલંકારો ધારણ કરી હાથી–ઘોડા ઉપર બેસી આગળ આગળ ચાલે છે. જૂદાં જૂદાં વાજિંત્રોના મધુર નાદ વરયાત્રાની શોભા વધારે છે. ન્હાના મ્હોટા

રાજાઓ, કિંમતિ વસ્ત્ર અલંકારો ધારણ કરી વરયાત્રામાં ચાલતા જણાય છે. અમીર ઉમરાવ અને શ્રીમંત શાહુકારોનાં ઉજળાં વસ્ત્રો વડે વરઘોડો શોભી રહ્યો છે. મહારાણા ભીમસિંહ સૌથી આગળ ચાલે છે. તેમના હૃદયમાં આનંદ સમાતો નથી. ત્હેમના મ્હોં ઉપર હાસ્ય ઉભરાઇ જાય છે. પ્રજાજનો પોતાનાં બારી બારણાંમાંથી તેમને તથા વરરાજાને પુષ્પથી વધાવે છે, સલામો કરે છે, અને આનંદ ધ્વનિ કરે છે. મહારાણા સર્વને નમન કરે છે. સૌથી પાછળ વરરાજા સાધનસિંહ કિમતિ વસ્ત્રાલંકાર સજી હાથી ઉપર બેઠા છે. તેમની પાછળ રાજકુટુંબ અને અમીર ઉમરાવોની પત્નીઓ, કુમારિકાઓ આનંદ ગીત ગાતી, હાથીની ચાલે ચાલે છે. આજે રાજમાતાના હૃદયમાં આનંદની રેલ ચાલી રહી છે.

વરઘોડો મંડપમાં આવી પહોંચ્યો. મહારાજા આદિત્યસિંહે સર્વનો સત્કાર કર્યો. વરરાજા મંડપમાં બિરાજ્યા. શુભ ક્ષણે પોતાની એકની એક કુમારિકા સરોજિનીનો હસ્ત સાધનસિંહના હસ્તમાં મેળવી આપ્યો. કન્યાદાનમાં પુષ્કળ ધન રત્ન, વસ્ત્ર અને હાથી ઘોડા આદિ દાન કર્યું. વરરાજાને પણ ઘણા ધન રત્ન આપી સન્માન કર્યું. મહારાણા ભીમસિંહને પણ સારી રીતે સન્તોષ આપ્યો. હમણાં સાધનસિંહ અને સરોજિની એક આસને—પાસે પાસે બેઠાં છે. જાણે મદન અને રતિનો સંયોગ થયો છે! લગ્ન કાર્ય સમાપ્ત થયું. રામજણીઓનાં નૃત્ય ગીત, અને ગવૈયાઓનાં મધુર ગાન થવા લાગ્યાં. ભોજન આદિ વ્યવસ્થા થઇ. મોડી રાત્રે સર્વ વિસર્જન થયાં. કેટલીક કુમારિકાઓ સાધનસિંહની મશ્કરી કરવા લાગી. કેટલીક સરોજિનીને હસવા લાગી. શયનભુવન શણગાર્યું હતું. ત્યાં આજે રાત્રે સાધનસિંહ અને સરોજિનીએ નિવાસ કર્યો. અનેક સુખ જોતાં જોતાં નિદ્રાદેવીના ખોળામાં આલોટી ગયાં.

સુખનો સમય જોતજોતામાં ચાલ્યો જાય છે. શુભ વિવાહની શુભ રાત્રિ પણ હસતાં હસતાં ચાલી ગઇ. વિવાહનો આનંદી દિવસ ચાલ્યો ગયો, પરંતુ હજી રાજમહાલમાંથી આનંદ મંગળ ચાલ્યો ગયો નહતો. ત્યાં કન્યા વિદાય કરવાનું આજે શુભ મુહૂર્ત હતું. આદિત્યસિંહ કન્યા વિદાય કરવાની તૈયારી કરવામાં ગુંથાયા હતા. આજે ત્હેની લાડકોડમાં ઉછરેલી, સ્નેહ રૂપિણી એકની એક કન્યા સરોજિનીને વિદાય કરવાની છે. જેનું આટલા દિવસ લાલન પાલન કર્યું, જેને આટલા દિવસ લાડકોડમાં ઉછેરી, જેને આટલા દિવસ ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવા દીધી, જે કન્યાને જમાડયા વગર મહારાજા પોતે જમતા નહોતા, જેને પ્રાણ કરતાં પણ અધિક વહાલી ગણતા હતા, તેજ સરોજિની, તેજ પ્રાણાધિક રાજકુમારી, આજે બીજાની થઇ. હવેથી ત્હેના ઉપર કોઇ પ્રકારનો હક્ક નથી. આજે ત્હેને કાંઇપણ બોલ્યા વિના બીજાની સાથે વિદાય કરવી પડશે, આજથી ત્હેને બીજાની કૃપા ઉપર જીવન વ્યતીત કરવું પડશે. આટલા દિવસ જેને કોઇની આજ્ઞા માનવી પડી નહોતી, આટલા દિવસ જેને કોઇની બ્હીક નહોતી, આટલા દિવસ જેને કોઇની આમન્યા માનવી પડતી નહોતી તેજ પ્રાણથી વહાલી કુમારી સરોજિનીને બીજાની આજ્ઞામાં–પરતંત્ર રહેવું પડશે. ત્હેને સાસુ, સસરા અને પતિ વગેરેની ઘડીએ ઘડીએ બ્હીક લાગશે. આજથી ત્હેને પારકા હાથમાંથી ખાવાનું મળશે. આજથી ત્હેને પારકાં–અપરિચિત મનુષ્યોની સેવા કરવી પડશે. આજથી ત્હેને પારકાંની કૃપા ઉપર જીવન વ્યતીત કરવું પડશે ! અહો ! સંસાર ! ત્હારૂં વિચિત્ર બંધન ! આવા વિચારો કરતાં, રાજા, રાણીના પ્રાણ આકુળવ્યાકુળ થઇ ઉઠયા છે, વળી તેઓ મનને બોધ આપે છે; કન્યા તો હમેશાં પારકું ધન છે. તેને સારી શિક્ષા મળી હોય છે તો પિ-

તાનું અને સાસરાનું કુળ દિપાવે છે. સગાં સંબંધીઓ સજ્જન મળ્યાં હોય છે તો પરસ્પર સ્નેહ, સંપ વધારી એક બીજાની ઉન્નતિ કરી શકે છે. એટલા માટે તો સૃષ્ટિનું મંડાણ છે. એટલા માટે તો લગ્નની પ્રથા છે. એટલા માટે તો વેવાઇ વેવાણનો સંબંધ છે. રાજા અને રાણીએ પ્રેમનાં આંસુથી આંખો ભીંજવી દીધી છે. માતાપિતાનો વિયોગ થતો હોવાથી સરોજિનીનાં નેત્રમાં પણ આંસુ આવ્યાં છે. એક બીજાને ભેટીને વિશેષ આંસુ પાડે છે. સરોજિનીને માતા પિતાનો વિયોગ થાય છે. માતાપિતાને એકની એક પુત્રીનો વિયોગ થાય છે, વિયોગમાં આંસુની ધારાઓ ચાલે એ તો માયાની લીલા છે.

એટલામાં મહારાણા ભીમસિંહ પોતાનાં મનુષ્યો સાથે આદિત્યસિંહના મહેલ આગળ આવી ઉભા. રાજા આદિત્યસિંહે કન્યા સરોજિનીને તેમની સાથે વિદાય કરી. સર્વ મળી ભેટી છૂટાં પડયાં. મહારાણા પુત્રવધુને લઇ પોતાના નિવાસ–ભવન તરફ ચાલ્યા. રસ્તામાં અનેક લુલાં, લંગડાં, આંધળાં, પાગળાં, દીન હીન મનુષ્યોને અન્ન, ધન અને વસ્ત્રનું દાન આપવા લાગ્યા. અનેક દરિદ્રીઓને દાન મળવાથી દરિદ્રતા ટળી ગઇ. વર અને કન્યા નિવાસ–ભવન આગળ આવી પહોંચ્યાં. માંગલિક વાજિંત્ર ધ્વનિ અને બારણા આગળ વાગતી નોબતના અવાજ થવા લાગ્યા. રાણી સુશીલા અને પદ્માવતીએ પુત્ર તથા પુત્રવધુને પુષ્પ, મોતીડે વધાવી લીધાં, તેમનાં ઓવારણાં લીધાં અને ઘર પ્રવેશ કરાવ્યો. વર કન્યા સર્વને પગે લાગ્યાં. સર્વેએ આશિર્વાદ દીધો મહારાણા ભીમસિંહે અને રાણીએએ પુત્ર તથા પુત્રવધૂનાં દર્શન કરી નેત્રની સાર્થકતા કરી.

સુસ્થ અને બળવાન બ્રહ્મચારી પુરૂષોએ અવશ્ય લગ્ન કરવું જોઇએ. ગૃહસ્થાશ્રમી માણુસને સ્ત્રી વિના ચાલે નહિં. સ્ત્રી વડેજ ગૃહ-

સ્થાશ્રમ છે. સ્ત્રી એજ સંસારનો સાર છે. સ્ત્રી વડેજ સંસારનો વ્યવહાર છે, અને સ્ત્રી વડેજ સંસાર દીપે છે. પુરૂષ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણેની સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરે તો સંસારનાં કોઇ પણ કામમાં કોઇ પણ પ્રકારનું વિઘ્ન આવે નહિ. સ્ત્રીના સદ્‌ગુણ વડે, સર્વ વિઘ્નો દૂર થઇ જાય અને સર્વ સ્થળે સુખ જ થઇ રહે. સર્વ સમયે સુખ જ જણાય. સંસારમાં સ્વર્ગજ જણાય, પરંતુ તે સાથે ભગવદ્‌ ભજન પણ કરવું જોઇએ. ભગવાનના ગુણનું કિર્તન કર્યા સિવાય સંસાર સાગર પાર ઉતરી શકાય નહિં, તેમ છતાં સંસારનાં સુખ–સ્વપ્નમાં મનુષ્ય લીન થઇ જાય છે સુખ માત્ર વિજળીના તેજ જેવું ક્ષણ સ્થાયી છે. સંસારના સુખોમાં લીન થવું અને ભગવાનને ભૂલી જવો એ દુઃખને આમંત્રણ કરવા જેવું છે. ઘણાં માણસો સુખમાં ભગવાનને ભૂલી જાય છે. સુખ એ દુઃખની ગિલિટ કરેલી સ્થિતિ છે, અને દુઃખ એ સુખની ગિલિટ કરેલી સ્થિતિ છે. જેમ પિત્તળ ઉપર સોનાના ગિલિટ કરવાથી થોડા દહાડા ગયા પછી ગિલિટ ઉતરી જઈ અસલ પિત્તળ પાછું જણાઇ આવે છે, તેમ સુખ થોડા દહાડા ભોગવ્યા પછી તેમાંથી દુઃખજ જણાશે! આ સંસાર એ મ્હોટું ભયાનક સ્થાન છે. એ સ્થાનમાં મનુષ્યને ડગલે ડગલે પરીક્ષા આપવી પડે છે એના જેવું પરીક્ષાનું બીજું કોઈ સ્થાન નથી. ધૈર્ય, ક્ષમા, દયા, તિતક્ષા, વગેરે વિષયનું વિશેષ જ્ઞાન હોય તોજ સંસારની જીવન–પરીક્ષામાં પાસ થવાય છે આ સંસારમાં પરીક્ષા આપવાના કામમાં પવિત્ર રમણીરત્ન એ મુખ્ય મદદગાર છે અને તેથીજ સંસારી જનોએ લગ્ન કરવું એ મહત્વનું કાર્ય ગણાય છે. આજે તેટલા માટેજ સાધનસિંહે પિતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સરોજિની સાથે લગ્ન કર્યું છે.

લગ્નોત્સવ સમાપ્ત થઇ ગયો છે. હજી સરોજિની મહારાણાના લાહોરના મહેલમાં પતિ સાથેજ રહે છે. સરોજિનીનું જેવું સુંદર રૂપ હતું તેવીજ તે સદ્‌ગુણી અને આજ્ઞાંકિત હતી. તે જેમ પતિવ્રતા હતી તેજ પ્રમાણે સસરા, સાસુ વગેરે સર્વ સાસરિયાંની સેવા કરતી. એક રાજાની પુત્રી છતાં નમ્રતા અને કાર્યદક્ષતા વડે તે સર્વને વ્હાલી લાગતી હતી અને તેથીજ સાસુ ત્હેને પોતાની નજરથી જરા પણ વેગળે ખસવા દેતી નહિં, બન્ને સાસુ, પુત્રવધુને પાસે ને પાસેજ રાખી તેને આનંદમાં રાખતી. સાધનસિંહનો પ્યાર સરોજિનીને દિનપ્રતિદિન વધારે પ્રફુલ્લિત કરતો. તે બન્નેનાં હૃદય એટલાં બધાં મળી ગયાં હતાં કે માત્ર ત્હેમનાં શરીર જૂદાં જણાતાં પણ વાસ્તવિક રીતે જોતાં તે બન્ને એકજ હતાં. જાણે એક ઝાડ ઉપર ખીલેલાં બે ફુલ, મહારાણાની સંસારવાટિકામાં ખીલી શોભા આપી રહ્યાં છે!

મહારાણા ભીમસિંહ, સર્વ સાંસારિક ચિંતાઓમાંથી હવે મુક્ત થયા. પુત્ર હવે લાયક થયો છે. તેના ઉપર સર્વ ભાર મૂક્યો છે. જે કાંઇ કરવું હોય, જે કરવાથી સારૂં ફળ મળે તેમ હોય, તે સર્વ યુવરાજ પોતાના મંત્રીની સલાહ લઇને કરે છે.

પંજાબ આવ્યે ઘણા દિવસ થયા છે. રાજ્ય છોડીને અહિં રહેવું સારૂં દેખાય નહિં, એમ ધારી મહારાણા સ્વરાજ્યમાં જ ..નો વિચાર કરે છે એટલામાં આદિત્યસિંહ એક પત્ર લઇને આવ્યા. મહારાણાએ આદિત્યસિંહનો યથાયોગ્ય સત્કાર કર્યો. આજે આદિત્યસિંહનો ચ્હેરો જોઇ મહારાણા વિસ્મયય પામ્યા. ત્હેનાં નેત્રો લાલચોળ થયાં છે, છાતીમાંથી ઉતાવળે નિશ્વાસ નિકળે છે. મહારાણા કાંઇ કારણ સમજી શક્યા નહિ. મહારાણાએ પૂછ્યું: “ભાઈ આદિત્યસિંહ! ત્હમારો ચ્હેરો આવો કેમ?” આદિત્યસિંહે ઉત્તર દીધો: “ભાઇ! દુરાત્મા

વિજયસિંહ મ્હારૂં ઘણું અપમાન કરે છે. પુત્ર સંગ્રામસિંહ યુદ્ધ કરવા તૈયાર થઈ ગયો છે. તેમ છતાં તમે અહિં હાજર છો એટલે તમારી સલાહ વગર કોઈ કામ એકાએક કરવું ઉચિત સમજતો નથી, તેથી જ આપની પાસે આવ્યો છું. આપ મ્હારા કરતાં મ્હોટી ઉમ્મરના છો. આપની સલાહ લઈને કાર્ય કરવું યોગ્ય સમજું છું, શું કરવું તેની સલાહ આપો."

ભીમસિંહ કાંઈ સમજી શક્યા નહિં તેથી તેમણે કહ્યું: "પહેલાંનું વૃતાંત કહો તો સલાહ આપી શકાય."

આદિત્યસિંહે કહ્યું: "એક માસ થયાં અયોધ્યાના મહારાજા વિજયસિંહની કન્યા યામિનિ સાથે મ્હારા પુત્રનો વિવાહ–સમ્બન્ધ નક્કી થયો છે. લગ્ન માટે સર્વ પ્રકારની તૈયારી પણ થઈ ગઈ છે. બન્ને પક્ષની રાજીખુશીથી સર્વ કામ થયું છે. લગ્ન માટે સર્વ સ્થળે આમંત્રણપત્રિકાઓ પણ મોકલવામાં આવી છે. આટલું બધું થયા પછી દુરાત્મા વિજયસિંહ કહે છે કે આ વિવાહ માટે મ્હારી કન્યાની ખુશી નથી! આ લગ્નનું નામ સાંભળી કન્યા મરણતોલ થઈ છે, એવું કહે છે. આવાં અનેક કારણો બનાવી લગ્ન કરવા ના પાડે છે તે માટેજ આ પત્ર આવ્યો છે. હવે શો ઉપાય કરવો તે કહો." આદિત્યસિંહે વિજયસિંહનો પત્ર મહારાણાને આપ્યો.

મહારાણા કાંઈ મત આપી શક્યા નહિ. લગ્ન તોડવાનું કારણ સમજી શક્યા નહિ ધીમે ધીમે આ વાત અંતઃપુરમાં ગઈ. સરોજિનીએ સાંભળી, ત્યાર પછી સાધનસિંહને કાને ગઈ, પોતાના સસરાનું આવું અપમાન થતું જોઈ સાધનસિંહને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. તે પિતા પાસે જઈ બોલ્યો: "પિતૃદેવ! દુરાત્મા વિજયસિંહ એમ જાણે છે કે આદિત્યસિંહના પક્ષમાં કોઈ નથી, તેથીજ તે આવું અપમાન કરતો

છો. આપ આનો ઉત્તર લખો કે અમારે લગ્નની સર્વ પ્રકારની તૈયારી કરી છે ત્યારે લગ્ન કરવાંજ પડશે. લગ્ન નહિં કરવાનું કોઇ ખાસ કારણ બતાવ્યા સિવાય લગ્ન બંધ રહેશે નહિ; નહિં તો યુદ્ધ કરવા તૈયાર થવું. યુદ્ધમાં પ્રબળ પ્રતાપી મહારાણા ભીમસિંહનો ભીમ સમાન બળવાન પુત્ર પણ લશ્કર લઇને અમારી સાથે આવશે."

સેનાપતિ હમીરસિંહ પાસેજ હતા. યુવરાજના શબ્દો સાંભળી તેણે કહ્યું: "રાજન્! કુમારે યોગ્ય કહ્યું છે. પત્રનો એવો જવાબ આપવો અજ યોગ્ય છે. ભીમસિંહે પણ સમ્મતિ આપી. આદિત્યસિંહે પણ સાત્ત્વનસિંહની સલાહ પ્રમાણે પ્રત્યુત્તર લખી અયોધ્યાના મહારાજને મોકલી આપ્યો.

પ્રકરણ પચીશમું.

પત્ર પ્રાપ્તિ.

વર સાથે કન્યાનો વિવાહ કરવામાં વર–કન્યા બન્ને સમાન જોઇએ. વિદ્યા, બુદ્ધિ અને ચાતુરી સમાન જોઇએ. તેમ છતાં પણ જો બન્નેનાં મન મળેલાં ન હોય તો તેવાં લગ્ન કરવામાં પરસ્પર સુખ ઉપજતું નથી. વર કિંવા કન્યામાંથી એકની પણ મરજી ન હોય તો તે લગ્ન સંસારમાં દુઃખરૂપ થઇ પડે છે. તેવાં લગ્નનાં ફળ વિષમય નિવડે છે. પરિણામમાં ઝેર જ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં કાંઇ પણ સંદેહ નથી. ગુજરાતમાં થતાં બાળલગ્ન નજરે જોનારને જણાઇ આવશે કે બાળક બુદ્ધિનાં વર કન્યાને લગ્નની પવિત્ર ગાંઠથી જોડવામાં

આવે છે, પણ વરને પત્નીધર્મની કે કન્યાને પતિધર્મની ખબર હોતી નથી. કેટલીક વખત તો બન્ને સમાન વયનાં હોય છે જેથી બન્નેનાં મન મળતાં નથી, પરસ્પર પ્રેમ ઉત્પન્ન થતો નથી, અને તેથી તેમનો સંસાર વિષમય નિવડે છે. પતિ પત્ની જ્યાં સુધી પોત પોતાનો ધર્મ સમજતાં ન હોય તેમજ પરસ્પર પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય નહિ, ત્યાં સુધી લગ્ન કરવાં જોઇએ નહિ, તેમ છતાં કેટલાંક મનુષ્યો જોર જુલમથી લગ્ન કરી દે છે. પતિની ઇચ્છા હોય અને કન્યાની ઇચ્છા ન હોય તો તેવાં લગ્ન અતિ દુઃખકર નિવડે છે. ભવિષ્યના સુખને મુઠીમાં રાખી લગ્ન કરવાં એ જાણી જોઇને અંધારા જંગલમાં પ્રવેશ કરવા જેવું છે! જાણી જોઇને કુવામાં પડવા જેવું છે! આવાં અવિચારી કામ કરવાથી મ્હોટું તોફાન ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાં પણ જ્યારે રાજા રજવાડામાં આવા બનાવો બને છે ત્યારે હજારો નિર્દોષ માણસના લોહીની નદીઓ વહે છે! અનેક રાજાની સુશિક્ષિત કન્યાઓ પોતેને પસંદ કર્યા પછી જોરજુલમ કરનાર રાજાના પુત્ર સાથે પરણી સુખી થઇ નથી. તેમનો સોનાનો સંસાર ધૂળમાં મળી ગયો છે! હજારો ગૃહસ્થાશ્રમનું સત્યાનાશ વળી ગયું છે! અનેક પતિ પત્ની જીવનપર્યંત દુઃખી થયાં છે! બળપૂર્વક રમણીરૂપ સમુદ્ર મંથન કરવાથી તેમાંથી વિષ નિકળે છે પછી કોની મકદૂર છે કે તેને અમૃત બનાવી શકે? પ્રકૃતિનો નિયમ કોણ ઉલ્લંઘન કરી શકે એમ છે?

વિજયસિંહે જાણ્યું હતું કે સંગ્રામસિંહ સાથે લગ્ન કરવાને રાજકુમારી યામિનિની ઇચ્છા નથી. પહેલાં જ જ્યારે સંગ્રામસિંહ સાથે લગ્ન કરવાની વાત નિકળી ત્યારે અરધી હા અને અરધી ના હતી. આવું તપસ્વીનો વેશ ધારણ કરનાર, ભસ્માચ્છાદિત ચન્દ્ર સમાન રાજકુમારને જોતાં જ, યામિનિ બીજા સાથે લગ્ન કરવાની ના કહે

છે. યામિનિ કહે છે કે ઋષિકુમારને જોઇને મારૂં મન જ્યારે આટલું બધું ચંચળ થાય છે ત્યારે તે અવશ્ય કોઈ ક્ષત્રિય રાજકુમાર જ હોવો જોઇએ. તેજ મ્હારા પ્રાણનો અધિષ્ઠાતા દેવતા. તેમ ન હોત તો મ્હારૂં મન અને પ્રાણ આટલા બધા ઉત્સુક કેમ થાત ! એક અજાણ્યા ઋષિકુમારને જોતાં જ મ્હારૂં હૃદય તેના તરફ આકર્ષાય છે ત્યારે અવશ્ય કંઇક ભગવાનની ઇચ્છા હોવી જોઇએ. ઘણા રાજકુમારો જોયા છતાં મ્હારૂં મન આટલું બધું કોઇના તરફ ખેંચાતું નથી. ફક્ત આ ઋષિકુમારને જ જોઉં છું. જાગૃતમાં અને સ્વપ્નમાં જ્યાં ત્યાં એની મોહિની મૂર્તિ નજર આગળ આવી હાસ્ય કરે છે. યામિનિ તેની માતાને આવા આવા શબ્દો કહેતી હોવાથી નિશ્ચય થાય છે કે તે ઋષિકુમાર સિવાય બીજા સાથે લગ્ન કરશે નહિ. યામિનિની બ્હેનપણીઓ પણ આવી જ વાતો કરે છે. યામિનિને જોઉં છું ત્યારે ત્હેના મુખ ઉપર કંઇક નવિન વિચારોની છાપ જણાય છે. ઘડિકમાં આનંદ, ઘડિકમાં વિષાદ ! મ્હારી યામિનિ બુદ્ધિમાન છે, વિદ્વાન છે. સારાસારનો વિચાર કરી શકે છે. ત્હેની જ્યારે એવી ઇચ્છા છે ત્યારે હું પણ માનું છું કે ભગવાનની પણ તેવી જ ઇચ્છા છે. યોગ્ય સમયે તપસ્વી કુમાર આવી પહોચ્યો છે. ધન્ય ભગવાન ! ધન્ય ત્હારી ઇન્દ્રજાળ ! યોગાસને બેઠેલા જે યોગીઓ રાતદિવસ ભગવાનનું ધ્યાન ધરે છે તેને પણ ત્હમારી માયા લીલાની ખબર પડતી નથી તો હું કોણ માત્ર પ્રભુ ! ગમે તે થાઓ જગદીશ. તમારી ઇચ્છા પૂર્ણ થાઓ પ્રભુ. મનુષ્ય ગમે તેટલી આશાઓ રાખે છતાં તે પૂર્ણ થતી નથી. મ્હારી શી તાકાત છે કે વિધિના લેખ મટાડી શકીશ ? " **त्वया हृषिकेश हृदिस्थितेन यथा नियुक्तोस्मि तथा करोमि** " પ્રભુ ! હું તો માત્ર નિમિત્ત છું. ત્હમારી આજ્ઞાનું પાલન થાઓ. ત્હમે મ્હારા

હૃદયમાં રહી જે રીતે ચલાવશો તે રીતે ચાલવા તૈયાર છું. પ્રભુ ભગવાન ! મ્હારા હૃદયનું ધન યામિનિ, જે રીતે પતિ સુખ ભોગવી સુખી થાય તેમ કરો દેવ !

અયોધ્યાપતિ વિજયસિંહ રાજકુમારી યામિનિ સંબંધી અનેક વિચારો કરી રહ્યા છે. એક ઉપર એક ચિન્તાની લહરો આવી વિજયસિંહના હૃદયસાગરને હલાવી નાંખે છે. એટલામાં એક સિપાહીએ આવી ખબર આપી કે: "મહારાજ ! કેદી યુવક ઘણું તોફાન કરે છે. તેને પકડી રાખવાનું કામ મુશ્કીલ થઇ પડયું છે. લોઢાની બેડીઓ જરાવારમાં તોડી નાંખી છે. કદાચ કેદખાનાંની દિવાલો ભાંગી નાંખીને ન્હાસી જશે. આપની શી આજ્ઞા છે મહારાજ !" આ સાંભળી વિજયસિંહ આશ્ચર્ય પામ્યો. યુવકનું આટલું બધું બળ જાણીને મનમાં ને મનમાં અનેક ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો. યુવકને કેદી બનાવી રાખવો ઉચિત નથી એમ જાણીને મહારાજાએ કહ્યું: "જીતસિંહ ! યુવકનું બંધન કાઢી નાંખી રાજસભામા લઈ આવ."

"જેવી આજ્ઞા પ્રભુ." કહીને સિપાહી ચાલ્યો ગયો.

વિજયસિંહે મનમાં જ વિચાર કર્યો કે: "યામિનિના હૃદયમાં અનેક પ્રકારનું દુઃખ થતું હશે. ભવિષ્યના ગર્ભમાં શું છે તે કોણ જાણે છે ? યુવકને કેદખાનામાં રાખવો યોગ્ય નથી. ગમે તેમ હોય પણ યુવકને જોઇને મ્હારા અંતઃકરણમાં સ્નેહ ઉપજે છે, પછી યામિનિની શી વાત ! યુવકનું રૂપ, ગુણ, શારીરિક બળ, સુંદરતા જોતાં તેને ઋષિકુમાર કેમ કહેવાય ? તેનું પહોળું કપાળ, ભવ્ય ચ્હેરો, અને નેત્રની ચંચળતા જોતાં તે કોઈ ક્ષત્રિય રાજકુમાર જણાય છે. ભગવાનના મનમાં શું છે તે સમજાતું નથી. ગમે તેમ પણ એ યુવક જામત થાય તો મ્હારૂં જીવન સફળ થશે." વિજયસિંહ આવા વિચાર

કરતો હતો. એટલામાં તો સેનાપતિ યુવકને લઇને રાજસભામાં ઉપસ્થિત થયો. સભામાં બેઠેલા સર્વ સભાસદો યુવકનું રૂપ લાવણ્ય જોઇને મોહ પામ્યા. મહારાજાએ યુવકને જોઇ કહ્યું: “યુવક! શું ત્હને જરા પણ બીક નથી? તુ રાજાના કેદખાનામાં કેદી હોવા છતાં પણ તોફાન કરે છે? શું ત્હને પ્રાણની દરકાર નથી?”

યુવક રાજાના શબ્દો સાંભળતાં જરાક હાસ્ય કરી કહ્યું: “રાજન્! પિતા સિદ્ધાન્ત દેવને મ્હોડેથી મેં સાંભળ્યું છે કે: રાજા એ ઇશ્વરનો અવતાર છે. સર્વનો પૂજનીય, સર્વનું માન મેળવનાર છે. હું આટલા દિવસ કોઇ માણસોના સમાગમમાં આવ્યો નથી. કોઇ દિવસ કોઇ રાજાનાં દર્શન મેં કર્યાં નથી. મ્હારા જીવનને આજે ધન્ય છે કે મ્હેં તે જ ભગવાનના અવતાર, મહાદયાળુ રાજાનાં દર્શન કર્યાં. આજે મ્હેં લોકપૂજિત, લોકપાલક, દણ્ડમુણ્ડ કર્ત્તા રાજાનાં દર્શન કર્યાં છે. આજે મ્હારાં નેત્રો કૃતાર્થ થયાં છે. અજાણતાં કાંઇ દોષ કર્યો હોય તો ક્ષમા આપશો. આપ દયાળુ છો માટે દયા કરજો. મ્હારાં હૃદયમાં ભય નથી એમ કહો છો પરંતુ હું બાલ્યાવસ્થાથી તપસ્વી સિદ્ધાંતદેવના આશ્રમમાં ઉછર્યો છું, અને ત્યાં સ્વેચ્છાચારીપણે વર્ત્યો છું. જંગલનાં પ્રાણીઓ મારા મિત્રો છે. વાઘ, સિંહ, વરૂ, રિંછ જેવાં પ્રાણીઓની સાથે હું હમેશાં રમું છું જેથી ભય કોને કહે છે તે હું જાણતો જ નથી. મ્હને કોઇએ કોઇ વ્હાલે પણ ભય બતાવ્યો નથી. ગુરૂજી કહેતા હતા કે પાપ કરવાથી ભય થાય છે અને ભય આવીને મનુષ્યને મૃત્યુના મુખમાં નાંખે છે! પરંતુ મ્હેં હજી સુધી કોઇ દિવસ પાપ કર્યું નથી અને તેથી હું ભય પામ્યો નથી. ભયનું બીજું નામ મૃત્યુ છે. ભય અને મૃત્યુ એ બન્ને એક જ છે. મૃત્યુ ન હોત તો ભય જેવી કોઇ વસ્તુ રહેત જ નહિં.

મનુષ્ય પ્રાણીને મૃત્યુનો ભય ન હોય તો તેને જગતમાં બીજો કોઈ ભય જ નથી. મહારાજ ! હું તપસ્વી બાળક ! અમે યોગેશ્વર તપસ્વી સિદ્ધાંતદેવના આશ્રમમાં નિત્ય રહેનારા, અમે મૃત્યુનો ભય રાખતા નથી. જ્યારે જન્મ લીધો છે ત્યારે મૃત્યુને માટે ભય કેવો ? તેથી જ મ્હારૂં હૃદય ભયશુન્ય છે. હિંસા, દ્વેષ, અહંકાર જેવા નઠારા ગુણુ વડે મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ નાશ પામે છે, મ્હારા હૃદયમાં તે દુર્ગુણોનો અંશ પણુ નથી, અને તેથી જ હું પિતાના તપોવનમાં સિંહ, વાઘની સાથે રમતો હતો. મ્હેં કાંઇ ઉચ્છૃંખલપણું કર્યું હોય તો ક્ષમા કરશો. ”

તપસ્વીકુમારની વાત સાંભળી વિજયસિંહને જ્ઞાન થયું. તે મનમાં જ વિચારવા લાગ્યો: “ અરે ! મ્હેં કોને કેદી બનાવી કેદખાનામાં નાંખ્યો છે ? યુવકને બ્રહ્મજ્ઞાન થયું છે. તે તો મહાન્ યોગી છે. ” તેમણે કહ્યું: “ તપસ્વી કુમાર ! કેદખાનામાં રહેવાથી તમને કંઇ દુઃખ તો થયું નથી ? ”

તપસ્વી કુમારે કહ્યું: “ રાજન્ ! સુખ અને દુઃખને અમે જૂદા પદાર્થ સમજતા નથી. સુખી કિંવા દુઃખી જે સ્થિતિ મળે તેને અમે સમાન જ જાણીએ છીએ. સુખ અને દુઃખ એ બન્ને એક જ છે. દિપક વગર અંધકાર જણાય છે અને તે અંધકારનો અનુભવ કરનારને સારી રીતે જણાય છે કે અંધકારના પરિણામ કેવાં છે ! તે જ પ્રમાણે સુખ ન હોય તો દુઃખનો અનુભવ મનુષ્યના અનુભવમાં આવતો નથી. હમેશાં સુખીને જ્યારે પણુ દુઃખ આવે છે ત્યારે જ ત્હેને દુઃખી અવસ્થાના કલેશ, કંકાસનું ભાન થાય છે. દુઃખી મનુષ્યને જ્યારે પણુ સુખ આવે છે ત્યારે તેને સુખનો અનુભવ થાય છે. પ્રકાશ, અંધકાર અને સુખ, દુઃખ, એ સઘળું એક જ છે.

એકની હાજરીમાં બીજું રહેતું નથી. વિચારો કે, કૃષ્ણપક્ષમાં અંધકાર રહે છે અને શુક્લપક્ષમાં ચન્દ્રનું અજવાળું રહે છે. બન્ને હોય છે છતાં જીવ—પ્રાણીને ત્હેનો અનુભવ થતો નથી, એ જ ભગવાનની ઇન્દ્રજાળ ! જ્યાં સુખ છે ત્યાંજ દુઃખ છે અને દુઃખ છે ત્યાંજ સુખ છે ! રાજન્ ! કહો જોઇએ, આપ આટલા બધા રાજ્યના અધિપતિ છો, સુખી છો, છતાં શું તમારા હૃદયમાં દુઃખ નથી ? આપ કેદખાનાની વાત કહો છો. પરંતુ મહારાજ ! આટલા બધા લોકોથી ભરેલું આપનું નગર શું કેદખાનું નથી ? આપ બુદ્ધિ, જ્ઞાનથી સમ્પન્ન છો. વિચારી જૂવો કે આ સંસાર છે તે શું કેદખાનું નથી ? સંસાર રૂપી કેદખાનામાં મનુષ્ય જીવનપર્યંત અનેક દુઃખ ભોગવે છે તે શું કહેવાય? આ સંસારરૂપી કેદખાનામાં અનેક મનુષ્યો અનેક તરેહનાં દારૂણ દુઃખ ભોગવે છે તેના કરતાં તો આપનું ન્હાનકડું કેદખાનું કંઈ બિસાદમાં નથી. મહારાજ ! સંસારની અનેક ચિન્તાની જ્વાળામાં બળી મરતાં મનુષ્યોને કાંઇ ઓછું દુઃખ થતું હશે ? કોઇને કાંઇ અને કોઇને કાંઇ દુઃખ હોય છે જ ! રાજન્ ! સ્થિર ચિત્તે વિચાર કરી જૂવો. આ ભવ કારાગારમાં દુઃખ છે કે આપના કેદખાનામાં ? ગૃહસ્થાશ્રમીઓનું એક ન્હાનું ઘર પણ કેદખાનું જ છે. પુરૂષને સ્ત્રી, પુત્ર આદિ તમામ દુઃખ આપનાર કેદખાનાના સિપાહીઓ જેવા છે ! વ્યવહારિક જગતમાં પણ સ્ત્રી પુરૂષોને દુઃખ, દુઃખ અને દુઃખ જ છે ! અઢળક લક્ષ્મિના સ્વામીને પણ દુઃખ જ છે. તેમનાં હૃદય ઉઘાડી વાંચવાની કળા નિકળે તો ત્યાં લખેલું જણાશે કે, તે બધાં કોઇને કોઈ પ્રકારના દુઃખમાં દુઃખી જ છે, સંસાર એ એક પ્રકારનું કેદખાનું જ છે રાજન્ ! કેદખાનું નથી માત્ર અમારી તપસ્વીઓની ઝુંપડી ! ત્યાં અમે હમેશાં સ્વતંત્ર ચિત્તે પરમાત્માનું ભજન કિર્તન કરી આનંદમાં મસ્ત રહીએ

છીએ. ત્યાં અમને ભગવાનના ભજનનો મદ ચઢે છે. તે મદનિશામાં અમે અલમસ્ત રહીએ છીએ. "

તપસ્વીનો અસીમ બ્રહ્મજ્ઞાન સમ્પન્ન જ્ઞાનોપદેશ સાંભળી વિજયસિંહ મોહ પામ્યો. તેને મુખેથી બીજો પણ ઉપદેશ સાંભળવાની ઇચ્છાથી તેણે કહ્યુંઃ " યુવક ! તમારાં લગ્ન થયાં છે કે? ક્યા મહાત્મા તમારા પિતા થઇ ભાગ્યશાળી થયા છે ! તેમનું નામ શું ? યોગેશ્વર સિદ્ધાંતદેવ હમણાં ક્યાં નિવાસ કરે છે ? ઉત્તર આપી મ્હારા ચિત્તને શાંત કરો. "

તપસ્વી કુમાર તેજસિંહ પુનઃ બોલવા લાગ્યોઃ " હું પિતામાતાનું નામ જાણતો નથી. સિદ્ધાંતદેવ મ્હારા પાલક પિતા છે એટલુંજ જાણું છું. પૂજનીય પાલક પિતા અને હું, એ બે સિવાય જગતમાં અસંખ્ય મનુષ્યો નિવાસ કરતાં હશે તે હું જાણતો નહોતો. પિતાને મુખેથી સાંભળ્યું છે કે હું ક્ષત્રિયપુત્ર છું. તેજ દિવસે મ્હારી પ્રબળ ઇચ્છા થઇ કે જગત્‌ની સમસ્ત બાબતો જાણી લેવી. બીજે દીવસે તપોવનમાંથી બહાર નિકળી ચાલ્યો. વનમાં ફરતાં ફરતાં આપના બગિચામાં આવી પહોંચ્યો; અને હમણાંની સ્થિતિએ પહોંચ્યો છું. બગિચામાં એક દેવી સ્વરૂપા રમણીરત્નનાં દર્શન થયાં. તે પહેલાં કોઈ દિવસ સ્રીનું મુખ મેં જોયું નહતું. સિદ્ધાંતદેવ હમણાં આરાવલ્લી પર્વતનાં ઉંચા શિખરો ઉપરના તપોવનમાં રહે છે. મ્હને નહિં દેખે તો તેમને કેટલું કષ્ટ થશે ? હાય ! મહારાજ ! મ્હને જવા દો. હું હમણાંજ આશ્રમમાં ચાલ્યો જઇશ. "

" યુવક ક્ષત્રિય પુત્ર. " આ શબ્દો જાણે મહારાજાના હૃદયમાં પ્રતિધ્વનિત થવા લાગ્યા. તેમના મનમાં સર્વ આશાનો સંચાર થયો. મનમાંજ બોલ્યોઃ"હમણાંજ સિદ્ધાંતદેવના આશ્રમમાં જઇ સર્વ વૃતાન્ત

જાણવો જોઇએ." મહારાજાએ કહ્યું: "યુવક! ચિન્તા કરશો નહિં. હું તમને કેદી બનાવી રાખીશ નહિં. જ્યારે તમે જગત સમૂળગું જોવાની ઇચ્છા રાખો છો ત્યારે થોડાક દહાડા અહિં રહો. બધું જૂવો. જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે ચાલ્યા જજો. હું તેમાં અટકાયત કરીશ નહિ! હું પણ યોગેશ્વરનાં દર્શન કરવા આવીશ." વિજયસિંહે આ વખતે સંકલ્પ કર્યો કે, રાજકુમારી યામિનિને આ યુવક સાથેજ પરણાવવી. સિદ્ધાંતદેવની પાસે જઇ યુવકની બાબત જાણી લેવી જોઇએ.

મહારાજાએ યુવકને આજથી અંતઃપુરમાં રહેવાનો બંદોબસ્ત કરી આપ્યો. યામિનિની આશાલતા પણ દ્રઢ થઇ. તેણે દેવતાઓને સાક્ષી રાખી જેને પ્રાણેશ્વર બનાવ્યો હતો તેની તે આશા આજે પૂર્ણ થઇ, અને તેજ દેવતાને હમેશાં નજર સ્હામે જોઈ શકશે અને તેની સેવા સુશ્રુષા કરશે એવું જાણીને હૃદયમાં અતિશય આનંદ પામવા લાગી. દિવસે દિવસે તેનં મુખકમળ પ્રફુલ્લિત થવા લાગ્યું.

વિજયસિંહે તપસ્વી કુમારને પોતાનો ભાવિષ્યનો જમાઇ જાણી સર્વ પ્રકારનો બંદોબસ્ત કર્યો. રાજના અમલદારો પણ તેને માન આપવા લાગ્યા. સભા બરખાસ્ત કરી તેજ ક્ષણે દ્વારપાળે આવી સમાચાર આપ્યા કે; "મહારાજ! લાહોરથી પત્ર લઇને દૂત આવ્યો છે અને બહાર ઉભો છે. આજ્ઞા આપો તો આપની પાસે લાવું."

આ શબ્દો સાંભળતાંજ વિજયસિંહનું મ્હોં ઉતરી ગયું. તેણે જાણ્યું કે પત્રમાં લગ્નનીજ માગણી હશે. તેના ચ્હેરા ઉપર દિલગીરીની છાંયા છવાઇ. ત્હેના સુખના પ્રવાહમાં વિઘ્ન પડયું. યામિનિને તપસ્વી કુમાર સાથે પરણાવવાના વિચારમાં તે સુખ-સ્વપ્ન જોતો હતો, પરંતુ પંજાબથી દૂત આવ્યો છે, એ વાત સાંભળતાં તે

સુખસ્વપ્ન ચાલ્યું ગયું. શું કરવું? શો ઉત્તર દેવો? આવા વિચારમાંજ દ્વારપાળોએ કહ્યું કે, દૂત આવ્યા છે. દૂતે સભામાં આવી રાજાને નમન કર્યું અને પત્ર આપ્યો. પત્ર વાંચતાંજ વિજયસિંહના હૃદયમાં મ્હોટી વ્યથા થઈ. તેનું માથું ફરવા લાગ્યું. તેની આંખે અંધારાં આવ્યાં. તેણે મનમાંજ કહ્યું: “જે ધારતો હતો તેજ થયું. આદિત્યસિંહ, સંગ્રામસિંહ, ચિતોડનો રાજપુત્ર સાધનસિંહ અને તેનો સેનાપતિ, સર્વ લશ્કર લઇને આવે છે. યુદ્ધ થશે. સાહસ એજ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ, યુદ્ધ એજ ત્હેમનું નિત્ય કાર્ય. હું જો યુદ્ધ નહિ કરૂં તો સર્વ મ્હને કાયર કહેશે.” આમ વિચારી તેણે ધૈર્ય ધારણ કરી સેનાપતિને યુદ્ધની તૈયારી કરવા કહ્યું. પંજાબથી આવેલા દૂતને તેવીજ મતલબનો ઉત્તર લખી આપ્યો. તેમાં એમ પણ લખ્યું, કે ક્ષત્રિય વીર પુરૂષો યુદ્ધ કરવામાં કદી પણ બ્હીતા નથી. વિજયસિંહ કાયરપુરૂષ નથી કે જેથી ત્હેને યુદ્ધનો ભય બતાવી, લુંટારાઓ ત્હેની કન્યાનું હરણ કરી જશે! સંકલ્પની સિદ્ધિ થવી જોઇએ કિંવા દેહનું પતન થવું જોઇએ એજ નિશ્ચય છે. જ્યાં સુધી મ્હારી નસોમાં લોહીનું એક પણ બિન્દુ હશે ત્યાં સુધી કોની મગદૂર છે કે યામિનિને મ્હારી નજર આગળથી લઇ જશે! યુદ્ધ કરવા તૈયાર છું.” દૂત પત્ર લઇને ચાલ્યો ગયો. અયોધ્યામાં યુદ્ધની તૈયારી થઈ. વિજયસિંહે પણ ઢીલ કરી નહિં. તે સમરક્ષેત્રમાં ઉતરવાની તૈયારી કરવા અને મહારાણીની આજ્ઞા લેવા અન્તઃપુરમાં ગયો.

પ્રકરણ છવીશમું.

પ્રણય—સંચાર.

મહત્વના કામની તૈયારી થતાં જ મહત્વની વસ્તુનો જન્મ થાય છે. રેતીના રણમાં કદી પણ સુગંધિત પુષ્પ આપનારાં વૃક્ષો ઉગતાં નથી. જે સ્થળે જે જે વસ્તુઓ વડે જેનાં બીજ રોપાયાં હોય છે તે સ્થળે, તે વસ્તુના ગુણને પ્રભાવે, તેનાંજ વૃક્ષો ઉગી નિકળેછે. પ્રકૃતિની વિરૂદ્ધ કોઇથી થઇ શકાતું નથી. પ્રકૃતિનો સમય-નિશ્ચય જોતાં, મનુષ્યો પોતાની કૃત્રિમ કૃતિને માટે પસ્તાય છે. વર્ષાકાળમાં વસંતઋતુ જેવો આનંદ કોણ લાવી શકે એમ છે? ગ્રીષ્મકાળમાં વર્ષાદ કોણ વર્ષાવી શકે એમ છે? સમય આવતાં પ્રત્યેક વસ્તુ પોત-પોતાની મેળેજ દ્રષ્ટિ; સ્હામે આવી ઉભી રહે છે. સમય વગર કોઈ કાર્ય નજરે પડતું નથી. એજ ભગવાનની માયા લીલા! ભગવાને જેના બંધારણમાં જે વસ્તુનાં બીજ રોપ્યાં છે તે એક સમયે પ્રફુલ્લિત થાય છે. સમય વિના તેનું પ્રફુલ્લિત થવું અસંભવ છે. જો કે તેજસિંહ, બાલ્યાવસ્થાથીજ ઋષિ—આશ્રમમાં પ્રતિપાલિત થયો હતો, જો કે તેજસિંહનું અન્તઃકરણ આટલા દિવસ પરમાર્થ તત્વ શોધતું હતું, જો કે તેણે આટલા દિવસ સાધુના સહવાસમાં વિતાડયા હતા, જો કે તેણે આટલા દિવસ સન્ધ્યા, જપ, તપ અને ઉપાસનામાં ગાળ્યા હતા, જો કે આટલા દિવસ ત્હેના હૃદયમાં ભગવત ચિન્તન સિવાય બીજા વિચારોએ પ્રવેશ કર્યો નહે.તો છતાં તેના ભાગ્યમાં જે

લાગેલું છે તે કોણ મિથ્યા કરી શકે એમ છે ? આજે સુંદર યુવતિનાં નેત્ર કટાક્ષથી તેનું હૃદય પરતંત્ર થયું છે. રૂપસુંદરી યામિનિના રૂપ સાગરમાં તે ડુબ્યો છે ! યામિનિના વદન ચન્દ્ર આગળ આ ચિર તપસ્વી, બ્રહ્મજ્ઞાની, આત્મજ્ઞાની તેજસિંહનું તપભંગ થયું છે; એક ક્ષુદ્ર નક્ષત્ર જેવો જણાય છે. બ્રહ્મજ્ઞાનીને બદલે રૂપધ્યાની થયો છે. આત્મજ્ઞાનીને બદલે પ્રેમજ્ઞાની બન્યો છે. તેના સાત્વિક હૃદયમાંથી ભગવાન્નું અતિશય સુંદર રૂપ ભુસાઇ જઇ તેને બદલે યામિનિનું ક્ષુદ્ર રૂપ ચિતરાઇ ગયું છે ! તે પરમ મંગલમય ભગવાનની ઉપાસના છોડી દઇ અમંગલકારક યામિનિની ઉપાસના કરવા લાગ્યો છે નિત્યાનંદ, અજર, અમર ભગવાનનું નામ સ્મરણ છોડી દઇ, ક્ષણ-જીવી અને મરણથી નાશ પામનાર યામિનિનું સ્મર્ણ કરે છે શી ભગવાનની અકળ માયા ? શી ભગવાનની અકળ લીલા ? જેની ઉપાસના, જેનું ધ્યાન અને જેનું સ્મરણ કરવાથી અનેક નર નારા-યણરૂપ થઇ ગયા છે, અનેક પુરૂષો અમર થઇ ગયા છે તેનું ધ્યાન, ઉપાસના છોડી સંસારની મોહજાળમાં ફસાઇ નરકધામમાં લઇ જનાર એક ક્ષુદ્ર યુવતિની ઉપાસનામાં તેજસિંહ ફસાયો છે ! તે અતુલ બળશાળી છતાં એક યુવતિનાં ચંચળ નેત્ર કટાક્ષથી બળહીણ થઇ ગયો છે ! હાય ! રમણી નેત્ર કટાક્ષ ! ત્હારૂં અસીમ બળછે! તું યો-ગીને યોગભ્રષ્ટ કરી શકેછે ! સંસારથી વિરક્ત થયલા વિરાગી મહાપુરૂ-ષોને પણ તુ પતિત કરી શકે છે ! સંસારી જનોને વનવાસી કરી શકે છે. વનવાસી સાધુ પુરૂષોને સંસારી કરી શકે છો ત્હારા જેવું બળ, જગતમાં બીજા કોઇનું નથી ! રમણીનાં નેત્રકટાક્ષમાં અમૃત પણ છે, વિષ પણ છે, સાત્વિક સાધનાવાળી રમણીઓ નેત્ર-કટાક્ષ કરી પુરૂષોના હૃદયમાં અમૃત રેડે છે. તામસિ ભાવનાવાળી

સ્ત્રીઓનાં નેત્રકટાક્ષ થતાંજ તે પુરૂષોના હૃદયમાં વિષમ—વિષ રેડાય છે ! તેથીજ કહેવામાં આવે છે કે જેના હૃદયમાં એક વખત પ્રેમનો અંકુર ફુટ્યો છે, રમણીના કટાક્ષબાણવડે જેનું હૃદય વિંધાયું છે તેજ જાણે છે કે એ બાણ કેવું ભયંકર છે ? જે મનુષ્યનું હૃદય એ બાણથી વિંધાયું છે તે મનુષ્યની કેવી સ્થિતિ થાય છે તે તેનેજ ખબર છે. આપણો તેજસિંહ આજેજ જાણી શક્યો છે કે રમણીના નેત્રકટાક્ષથી મનુષ્યની કેવી ગતિ થાય છે ! તે સંસારિક માયાપાશથી બંધાયો છે. હમણાં તે રાજાના અંતઃપુરમાં નિવાસ કરે છે. યામિનિ ઉપર તેને અગાધ પ્રેમ, અગાધ મોહ ઉત્પન્ન થયો છે, અને યામિનીની શી કથા છે ? તેણે હથેળીમાં ચન્દ્ર મેળવ્યો છે. તેના હૃદયમાં જે પ્રેમ ઉછળે છે તેનું વર્ણન થઇ શકે તેમ નથી. તે તેજસિંહને જોઇનેજ જીવે છે એમ કહીએ તો તે ખોટું નથી ! તેજસિંહજ તેનું જીવન, તેજસિંહજ તેનું પોષણ અને તેજસિંહજ તેનું ધ્યાન—ઉપાસના થઇ પડ્યો છે, અહા ! મોહ, પ્રેમ ! તમે જગતમાં કેટલા અનર્થ કર્યા છે ? તમે કેટલા સત્યાચરણીને દુરાચરણી બનાવ્યા છે ? તમે કેટલા તપસ્વીની તપશ્ચર્યા છોડાવી છે ? કોણે તેની ગણત્રી રાખી છે ! કોણે તેનું લીસ્ટ રાખ્યું છે ? જો તેનું લીસ્ટ રાખ્યું હોત અને જો તેના વર્ણનો લખાયાં હોત તો તેને લખવાને સમુદ્ર જેટલી શાહી, આકાશ જેટલા કાગળ અને જગતની વનસ્પતિઓની લેખણોની જરૂર પડત ! પ્રેમ બે પ્રકારનો છે. એક સ્વર્ગિય, બીજો આસુરી. સ્વર્ગિય પ્રેમ જીવમાત્રને સ્વર્ગમાં લઇ જાય છે. આસુરી પ્રેમ પ્રાણીમાત્રને નરકના કુંડમાં ધકેલી પાડે છે ! સુરદાસ અને મીરાં બાઇને પણ એક દિવસ પ્રેમજ ઉત્પન્ન થયો હતો ! તે બન્નેએ સ્વર્ગના સુખ ધામમાં પ્રવેશ કર્યો છે. રાવણ અને દુર્યોધનને પણ એક દિવસ પ્રેમજ ઉત્પન્ન થયો

જુઓ, તે બન્ને નરકના કુંડમાં [illegible] પણ દુઃખ ભોગવતાં હશે! અમે સ્વર્ગીય પ્રેમના ઉપાસક છીએ. તે પ્રેમમાં દુઃખ નથી, ભય નથી, સ્વાર્થ નથી. કલેશ નથી, કંકાસ નથી! ઇર્ષા નથી, અભિમાન નથી! ત્યાં તો ચિરાનંદ છે, ત્યાં તો ચિર સુખ છે, ત્યાં નિર્ભયતા છે ત્યાં તો સરળતા છે! ત્યાં તો ઇશ્વરી આશિર્વાદ છે! આવો બંધુઓ! આપણે તે સ્વર્ગીય પ્રેમરાજ્યમાં પ્રવેશ કરીએ!

યામિનિ એક ઘડી પણ જો તેજસિંહનાં દર્શન કરતી નથી તો તેની છાતી ફાટી જાય છે. તેજસિંહ એક પળ પણ જો યામિનિને દેખતો નથી તો ગાંડો ઘેલો થઇ જાય છે! બગિચામાં એક પળનાં દર્શનથી બન્નેની આવી સ્થિતિ થઇ છે. તેજસિંહે પોતાનું મન–પ્રાણ યામિનિના હાથમાં સોંપી દીધું છે. યામિનિએ પોતાના પ્રેમનું પડીકું તેજસિંહના હૃદયમાં નાંખી દીધું છે! બન્નેએ એક બીજાનું હૃદય તત્વ, યૌવન સર્વસ્વ પરસ્પર સોંપી દીધું છે, બન્ને નિશ્ચિંત થયાં છે.

તેજસિંહ એક દિવસ આહારાદિ કરીને એક શાસ્ત્રનો ગ્રંથ લઇ બેઠો છે. ગ્રંથ વાંચવામાં તે નિમગ્ન થઇ ગયો છે તેજ સમયે યામિનિ ત્યાં આવી પહોંચી. યામિનિનું કમળ જેવું પ્રફુલ્લિત મુખ મ્લાન થયું છે. મુખ એજ મનુષ્યના હૃદયનું દર્પણ છે. હૃદયમાં થતા વિચારોની સાક્ષાત્ છબી બતાવી આપનાર મુખજ છે. આજે યામિનિનું અંતઃકરણ કોઇક દુશ્ચિંતાના સમુદ્રમાં ડુબ્યું છે. તેજસિંહે ત્હેના સામે જોયું. મુખની મ્લાનતા જોઈ પૂછયુંઃ "યામિનિ! દેવિ! આજે ત્હમારૂં મુખ કેમ ઉદાસ જણાય છે? આજે ત્હમારો ચ્હેરો કેમ કરમાઇ ગયો છે? ત્હમારા જેવી રાજકુમારીને ચિન્તા શી? સૂર્ય ઉદય થવા છતાં આજે કેમ ચન્દ્રગ્રહણ થયું છે?"

યામિનિએ તેજસિંહનાં વાક્યો સાંભળી કહ્યું: "વીર વર ! અ-મારી ભવિષ્યની વિપત્તિ સંબંધી આપ કંઇ જાણતા નથી શું ?"

તેજસિંહ: "ના દેવિ ! મ્હને કંઇ પણ ખબર નથી."

યામિનિએ પોતાના હૃદય દેવના આગળ સર્વ વૃત્તાન્ત કહી સંભળાવ્યો. તેણે એમ પણ કહ્યું કે: "કદાચિત્ આવતી કાલેજ પિતા યુદ્ધ કરવા જશે." એટલું કહીને વળી પાછું નિચું જોયું. તેજ-સિંહ પોતાની પ્રાણાધિક યામિનિનું ખિન્ન વદન જોઇ બોલ્યો: "યામિનિ ! વિચાર કર કે એક સાધારણ તપસ્વીના પ્રેમમાં પડીને તેં કેવું તોફાન મચવ્યું છે ? સંગ્રામસિંહ સાથે લગ્ન કરીને તું જીવનપર્યંત સુખી થાત. મ્હારા જેવા અજાણ્યા પુરૂષ સાથે લગ્ન કરીને ઉલટું નુકસાન વ્હોરી લે છે. હજી પણ વિચાર કર યામિનિ !"

યામિનિ કેટલીકવાર ચુપચુપ ઉભી રહી. હવે ત્હેનાથી બોલ્યા સિવાય રહેવાયું નહિ. ત્હેણે કહ્યું: "યુવક ! ધન વડે શું પ્રેમની તૃપ્તિ થઇ શકે છે ? ધન એ તો નાશવંત વસ્તુ છે. પ્રેમ એ અજ-રઅમર વસ્તુ છે. ધનની સાથે પ્રેમને શો સંબંધ છે ? હૃદયનો ખરો પ્રેમ એ કાંઇ ધનને બદલે બદલાઇ શકે છે ? પ્રેમ એ શું બજારની કોઇ વસ્તુ છે કે તેને વેચાતી લઇ શકાય? પ્રેમ એ શું કોઇ એવી વસ્તુ છે કે બળવાન માણસો બળથી લઇ શકે છે ? તપસ્વીજી ! પ્રેમ એ અંતઃકરણનું અદ્રષ્ય ધન છે. તે જોર જુલમથી લઇ શકાતું નથી, તે ધનને બદલે વેચી શકાતું નથી. લોખંડની તીજોરીમાંથી ધન લુંટી શકાય છે, પણ હાડકાં ચામડાંની અંતઃકરણરૂપ તીજોરી-માંથી તે કદી પણ લુંટી શકાશે નહિં ! અતુલ ધનવાન અયોધ્યાપતિ વિજયસિંહની કન્યા ધનની આશા રાખતી નથી. ધનને માટે પોતાના

હૃદયનો નિર્મળ પ્રેમ, ધનમદમાં છકેલા રાજકુમારને આપી દઇને આલોક અને પરલોકમાં દુઃખ ભોગવશે નહિં. સતિકુળ શિરોમણી સાવિત્રીએ ધનને માટે વનનિવાસી સત્યવાનને પોતાનો પ્રેમ અર્પણ કર્યો નહોતો! મહા સતી તારામતીને ધનની ઇચ્છા હોત તો હરિશ્ચંદ્રની સાથે અતિશય દુઃખ વેઠી ઢેડને ઘેર વેચાત નહિ! ધન વડે પ્રેમ મળતો નથી. ધનના લોભને માટે પ્રેમ અર્પણ કરી શકાતો નથી! પ્રેમ એ ઇશ્વરી સ્ફુરણ છે. પાત્ર હોય તેને જ તે અર્પણ થાય છે. દેવ! મ્હેં પાત્ર જોઇનેજ પ્રેમ અર્પણ કર્યો છે. લાભ કિંવા નુકસાન, એ વિધાતાને હાથ છે.

યામિનિના આ શબ્દો સાંભળી તેજસિંહના હૃદયમાંથી “ધન્ય ધન્ય” કહેવાઇ ગયું. તે થોડીવાર ગુપચુપ ઉભો રહ્યો. ઉભાં ઉભાં યામિનિના મુખકમળ સ્હામે જોયાં કર્યું. ત્યાર પછી ધીમે ધીમે યામિનિની પાસે આવી તેનો સુકોમળ હાથ ઝાલી બોલ્યો: “યામિનિ! પ્રિયતમે! ચિન્તા શામાટે? કોની મગદુર છે કે સિંહના હાથમાંથી સિંહણને લઇ શકશે? આ ક્ષત્રિયના શરીરમાં એક બિન્દુ લોહી રહેશે ત્યાં સુધી ત્હારા વાળને સ્પર્શ કરવા દઈશ નહિં, તેમજ ત્હારા પિતાનું પણ કોણ નામ દઇ શકે તેમ છે? દેવિ! હૃદયેશ્વરી! ચિન્તાને ત્યાગ કર! જરા મ્હારા સ્હામે જો! જરા હાસ્ય કર! ધૈર્ય ધર! ક્ષત્રિય બાળા થઇને આમ દિલગીર શા માટે થાય છે? પ્રિયે! હું સિદ્ધાંતદેવના આશ્રમમાં રહીને યુદ્ધકળા શિખ્યો છું. એ કળા આગળ સાક્ષાત્ કાળ આવશે તોપણ પરાજય પામશે! કુમારિકે! વીરબાળે! હું મ્હારા ગુરૂદેવનું નામ સ્મરણ કરી ત્હમારા પિતા સાથે યુદ્ધમાં જઇશ. જોઈશ કે સંગ્રામસિંહ કેવી રીતે જય મેળવે છે? ગભરા ના? શાન્ત થા!”

તેજસિંહના આવા શબ્દો સાંભળી યામિનિના હૃદયમાં ધૈર્ય આવ્યું. તેણે ધીમે રહીને આડે નેત્રે તેજસિંહ સ્હામે જોઇ સ્મિત હાસ્ય કર્યું. એક, બે, ત્રણ વખત નેત્રકટાક્ષ ફેંક્યા ! આહ ! તે હસવું ! તે નેત્ર કટાક્ષ, બ્રહ્માંડને ડોલાવી નાંખે તેવું હતું. સૃષ્ટિને મોહ પમાડે તેવું હતું, તેના હોઠ ઉપર હાસ્ય ફરકતું હતું. નેત્રમાં પ્રણય રંગ રમતો હતો ! મુખ પ્રફુલ્લિત થયું હતું, તેની મધુર હાસ્ય છટાથી તેજસિંહનું હૃદય પ્રકાશિત થઈ ગયું હતું. તેણે યામિનિનો કોમળ હાથ હલાવી તેને હસાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તે હસી. હસતાં હસતાં તેના ગુલાબી ગાલમાં ન્હાના ન્હાના ખાડા પડતા હતા, તે જોઇ તેજસિં-હનું હૃદય પ્રેમના આવેગથી ઉછળી આવ્યું.

યામિનિએ આનંદમાં આવી જઈ કહ્યું: "હૃદયેશ્વર ! આપના જેવા અજાણ્યા ક્ષત્રિયકુમારને પ્રેમ અર્પણ કર્યો છે તેનું ખાસ કારણ વિદ્યા, બુદ્ધિ અને બળ એજ ! હવે સમજ્યા ? મનુષ્યના ચહેરો એ બધું બતાવી આપે છે. મ્હેં તે બધું જોઇનેજ મ્હારૂં હૃદય આપની મુઠીમાં મુકી દીધું છે. નાથ ! પ્રાણેશ્વર !" કહેતાં કહેતાં તેણે તેજ-સિંહના મુખ સ્હામે જોયાં કર્યું.

એટલામાં કોઇએ બુમ પાડી: "યામિનિ ! બ્હેન ! યામિનિ ! જમવાની વખત થઇ છે બેટા !"

યામિનિએ પોતાની માતાનો સ્વર ઓળખ્યો. તેજસિંહની પાસેથી ખસવું ગમ્યું નહિં, અમૃતપાન કરતાં ધરાઇ નહિં, છતાં તેની પાસેથી રજા લીધી. એક દ્રષ્ટિએ જોતાં તેજસિંહે ત્હેને ક્ષીણ સ્વરે રજા આપી તેના ગયા પછી તેજસિંહને યુદ્ધની વાત સાંભરી આવી. ગુસ્સે ભરાયલો વાઘ જેમ રાતીચોળ આંખો કરી શિકાર ઉપર ત્રાપ મારવા તૈયાર થાય છે તેમ તેજસિંહ યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયો.

પ્રકરણ સત્તાવિશમું.

યુદ્ધ—ભુમિ

યુદ્ધ થવાનાં ત્રણ કારણો હોય છે. એક પૈસા, બીજું રમણી, ત્રીજું પૃથ્વી! આ ત્રણમાંથી એક કારણને લીધેજ જગત્‌માં મ્હોટાં મ્હોટાં યુદ્ધ થયાં છે. મ્હોટા મ્હોટા રાજાઓમાં જેટલાં યુદ્ધ થયાં છે તેનું કારણ આ ત્રણમાંથી એકજ છે. એકાદ. કારણને લીધે ઘણા રક્તપાત થયા છે. લોહીની નદીઓ વહી છે, અનેક કિંમતિ જીવોની હાની થઇ છે. બળવાન રાજાઓ સંકલ્પની સિદ્ધિ કરે છે. નિર્બળ રાજાઓ પરાજય પામીને કલ્પાંત કરે છે. મહાભારતનું મ્હોટું યુદ્ધ થવાનું કારણ માત્ર થોડી જમીન! તેનો સવિસ્તર ઇતેહાસ લખાયો છે તેનું નામજ મહાભારત! રાજા દુર્યોધને અહંકારને વશ નહિં થતાં થોડી જગ્યા પાણ્ડવોને આપી હોત તો આટલું મ્હોટું યુદ્ધ થાત નહિં. શ્રીકૃષ્ણે જ્યારે વચમાં પડી થોડીક જમીન આપવા ભલામણ કરી ત્યારે અભિમાની દુર્યોધને માન્યું નહિ. અહંકારને વશ થઇ ત્હેણે જમીન આપી નહિં, એટલુંજ નહિં, પણ પતિવ્રતા મહા સતી દ્રૌપદીની લજ્જા લેવાનો યત્ન કર્યો, તેથીજ ત્હેને પાયમાલ થવું પડયું. ત્યારેજ ત્હેનો અહંકાર—મદ ઉતર્યો. મહાભારતમાં જગતનાં મનુષ્ય પ્રાણીઓને એજ શિખામણ આપી કહ્યું છે કેઃ “અહંકાર ન કરો, લોભ ન કરો, પાપ ન કરો અને મોહ ન

ધરો. દયાથી વર્તો, સત્યથી વર્તો, પરોપકાર કરો, અને આલોક, પરલોકમાં મુક્તિ મળે એવાં સત્કાર્યો કરો."

ત્રેતાયુગમાં સતી સીતાદેવીનું રાવણે હરણ કર્યું તેને લીધેજ રામાયણ જેવો ઇતિહાસ લખાયો. દુરાત્મા રાવણ, જો કામાન્ધ ન થયો હોત અને સતી સાધવિ સીતાનું હરણ કર્યું ન હોત તો રામ અને રાવણનું યુદ્ધ થાત નહિં અને અનેક રાક્ષસોના લોહીની નદીઓ વહેત નહિ! અરે! લંકા બળીને ભસ્મ થાત નહિ. જયાં જયાં યુદ્ધ થયાં ત્યાં ત્યાં જર, જોરૂ અને જમીનનેજ માટે! હમણાં પંજાબના મહારાણા આદિત્યસિંહ યુદ્ધ કરવા આવે છે તે પણ રાજકુમારી યામિનિનેજ માટે! યામિનિ સાથે સંગ્રામસિંહનાં લગ્ન થયાં હોત તો યુદ્ધ થાતજ નહિં અને આ નવલકથા લખનાર ક્ષુદ્રજીવને પણ આટલી મેહેનત કરવી પડત નહિ વાચક! જુવો હમણાં તમે વિશાળ રણભૂમિની સ્હામે ઉભા છો. આવો, આપણે એક વખત રણક્ષેત્રનાં દર્શન કરી આવીએ.

પંજાબ કેસરી આજે અસંખ્ય લશ્કર સાથે રણભુમિમાં ઉભા છે. એક એક વજ્ર દેહધારી યોદ્ધો જાણે લોખંડના થાંભલા પેઠે અડગ ઉભો છે. શરીરે અસ્ત્રશસ્ત્ર ધારણ કર્યા છે અને યુદ્ધ કરવાને તલ્પી રહ્યા છે. એક તરફ ચિતોડરાજ સાધનસિંહ યુદ્ધનો અગ્રસર થઇ ઉભો છે. તેની એક બાજુએ મુસલમાન વિજયી, રણશૂર સેનાપતિ હમીરસિંહ સેનાપતિ થઈને આવ્યો છે. તે સર્વ લશ્કરને મોખરે ઉભો છે. તેનો ઘોડો ક્ષણ પણ થોભતો નથી. તે હણહણાટ કરતો પોતાની પીઠ ઉપર સ્વાર થયલા વીર પુરૂષને રણમાં ધસવા ઉતાવળ કરી રહ્યો છે. આજે જાણે જાણે સ્વયં ભીષ્મદેવે કૌરવના લશ્કરનું સેનાપતિપણું લીધું હોય તેમ જણાય છે. વૃદ્ધ રાણા ભીમ-

સિંહ, ઘોડેસ્વાર થઇ યુદ્ધ ઉપર દેખરેખ રાખે છે, હમીરસિંહની રણ-નિપૂણતા જોઇ સઘળાં ચમકે છે. ઘોડાના હણહણાટ અને ચળકતી તલવારોના ખણખણાટથી યુદ્ધભૂમિ ગાજી રહી છે.

સામી બાજુએ અસંખ્ય લશ્કર લઇને સેનાપતિ ઉભો છે. તેનો હૃષ્ટપુષ્ટ ઘોડો, દુશ્મનોની છાતી ઉપર પગ દેવાને થનથનાટ કરી રહ્યો છે. તેના લશ્કરી યોદ્ધા પણ વજ્રદેહધારી બળવાન પુરૂષો છે. જો કે ત્હેના પક્ષમાં પ્રખ્યાત યોદ્ધાઓ નથી તોપણ તે પરાજય પામે તેવા જણાતા નથી. મહારાજા વિજયસિંહ પોતે આજે યુદ્ધમાં ઉતર્યો છે. તે ઠીક પણ પેલું કોણ છે? ભગવાં વસ્ત્ર ધારી, બળવાન ભીમ સમાન પરાક્રમી, મલ્લવેશથી સજ્જિત યુવક કોણ? મધ્યાન્હના સૂર્ય જેવા તેજસ્વી શરીરવાળો, સાક્ષાત્ યમરાજની મૂર્તિ જેવો, અસ્ત્રશસ્ત્રથી સજ્જ થયેલો, સમરક્ષેત્રમાં ઉભેલા યોદ્ધાઓમાં ત્રાસ ઉત્પન્ન કરનારો, એ યુવક કોણ? વાચક! શું ત્હમે તેને ઓળખી શક્યા છો? તે રાજકુમારી યામિનિનો જીવનપ્રાણ, નેત્રમણિ, હૃદયવલ્લભ, પ્રાણજીવન, તપસ્વી રાજકુમાર તેજસિંહ છે. અહા! તેનું તેજસ્વી મુખ કેવું શૌર્ય ભરેલું જણાય છે! તેજસિંહના હાથમાં ચળકતી તલવાર છે. તેણેજ યુદ્ધનો આરંભ કર્યો છે. જૂવો, જૂવો! જાણે પ્રચણ્ડ સૂર્યદેવ, સર્વને બાળી ભસ્મ કરવા માટેજ યુદ્ધમાં ઉતર્યા છે. સ્હામે ઉભેલા યોદ્ધાઓ એવુંજ અનુમાન કરવા લાગ્યા છે. તેમની છાતી થડકવા લાગી છે. વીર યોદ્ધાઓ હોવા છતાં પણ જયની આશા નથી. યુદ્ધ શરૂ થયું. રણભેરી વાગવા લાગી. યોદ્ધા-ઓના શરીરમાં નવું બળ આવ્યું, ચારે દિશામાં મારામારી અને કાપાકાપી થવા લાગી. નર રક્તવડે પૃથિવિ ઉપર પ્રવાહ ચાલવા લાગ્યો. વિજયસિંહ અને સેનાપતિ, ચતુરાઇથી તલવાર ચલાવવા

લાગ્યા, અને તેજસિંહ! તે તેજસ્વી યુવક યુદ્ધમાં એટલો બધો ઉન્મત્ત થયો છે કે તેને બીજું ભાન જ નથી. તેની તલવારનો એક પણ ઘા ખાલી જતો નથી. કાળની જીભ જેવી તલવારનો ઘા પડતાંજ પંજાબરાજના યોદ્ધાઓ ધડાધડ પૃથ્વી ઉપર પડવા લાગ્યા છે! સમુદ્ર જેવી વિશાળ સેનામાં જાણે તે તરતો હોય તેમ જણાય છે. જાણે ખેતરમાં કોઇ પુરૂષ ઘાસ કાપી રહ્યો હોય તેમ દુશ્મનના લશ્કરને કાપી રહ્યો છે. કેટલાક સિપાહીઓ તો તેનું તેજ જોઇનેજ જમીન ઉપર ગબડી પડે છે. ત્હેના સ્હામે જે કોઇ આવે છે તે કાળના મ્હોંમાંજ જતો જણાય છે. સઘળા સિપાહીઓ ત્હેને સાક્ષાત્ યમરાજ સ્વરૂપ જ જાણે છે! પંજાબરાજના લશ્કરમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો છે. સઘળા વિસ્મય પામ્યા છે. ઘણા સિપાહીઓ કપાઇ ગયા છે. ઘણા ઘાયલ થયા છે. તે જાણતાં જ સેનામાં ન્હાસભાગ થઇ રહી છે. સઘળા ત્રાહિ ત્રાહિ કરતા રણમાં ભંગ કરી જીવ બચાવે છે. તત્ક્ષણાત સાધનસિંહ તેજસિંહના સ્હામે આવી પહોંચ્યો. તેણે કહ્યું: "રે દુષ્ટ! આજે જોઉં છું કે ત્હારા જેવા તપસ્વીના શરીરમાં કેટલું બળ છે! આજે તું મ્હારા હાથમાંથી છૂટી શકશે નહિં. ત્હારા ઈષ્ટ દેવતાનું સ્મરણ કર." તેજસિંહ સાધનસિંહને પોતાના સ્હામે આવેલો જોઇને ઘણો ખુશી થયો. તેણે કહ્યું: "અત્યાર સુધી માત્ર નબળા મનુષ્યો ઉપર મેં હથીઆર ચલાવ્યાં છે. હવે તું બળવાન આવ્યો છે, પણ યાદ રાખજે કે તું જીવતો જઇ શકશે નહિં." એટલું કહીને તેણે તલવાર ચલાવી. યુદ્ધકુશળ સાધનસિંહે પણ તલવાર ચલાવી. બન્ને સમાન વીર યોદ્ધા હતા. કોઇ કોઇને હરાવી શકતો નથી. તેજસિંહે તપોવનમાં યુદ્ધશિક્ષણ મેળવ્યું હતું. તેણે યુક્તિથી સાધનસિંહના ઘોડા ઉપર તલવાર મારી ઘોડાના બે કટકા

કરી નાંખ્યા. સાધનસિંહ ક્ષત્રિય વીર હતો, ઘોડો જમીન ઉપર પડયો, ત્યાં તે જમીન ઉપર ઉભો ઉભો જ યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. તલવારના ફરવાથી કાન બ્હેરા થવા લાગ્યા. તેજસિંહે લાગ જોઇને સાધનસિંહનું માથું છેદી નાંખવાને કુદકો માર્યો. તેજ ક્ષણે કોઈ એક તેજસ્વી, જટાજુટધારી મહાપુરૂષ બન્નેની વચમાં આવી ઉભા. બે હાથવડે બન્નેને અટકાવ્યા. મહાત્માએ કહ્યું: "વત્સ! શાન્ત થાઓ. ભ્રાતૃ-વિરોધ કરવો ઉચિત નથી." સઘળા આ બનાવ જોઇ આશ્ચર્ય પામ્યા. આવા રણ મેદાનમાં, મારામારી અને કાપાકાપીની વચમાં, એક દેવાધિદેવ ઋષિનું અકસ્માત આવવું સર્વને ચમત્કારિક થઇ પડયું. સઘળા આશ્ચર્ય પામ્યા. અત્યાર સુધી તેજસિંહ ઉન્મત્તની પેઠે યુદ્ધ કરતો હતો પણ હમણાં મહાત્માના દર્શનથી એકદમ શાંત થઇ ગયો. તેણે તલવાર વેગળી ફેંકી દીધી, અને મહાત્માને પગે લાગ્યો. તેને લજ્જા આવી, અને માથુ નીચું કરી બે હાથ જોડી ઉભો રહ્યો. વાચક! શું તમે આ મહાત્માને ઓળખી શકો છો? એજ આપણા ઋષિ સિદ્ધાંત દેવ! એજ આપણા તેજસિંહના પાળક પિતા. તેજ-સિંહને તપોવનમાં નહિં જોયો એટલે યોગબળ વડે સર્વ બીના જાણી લીધી અને પછી જ યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં આવી ઉભા રહ્યા છે. ઘણા દિવ-સની આશા તૃપ્ત કરવાને જ તેઓ અહિં આવી પહોંચ્યા છે. આજે તેમના મનમાં ઘણો આનંદ થાય છે. સિદ્ધાંતદેવ જાણે સાક્ષાત્ શાંતિનીજ મૂર્તિ હતા. શાંતિમય યોગીના આવવાથી સમરાનલ શાંત થયો. શાંતિ! શાંતિ! શાંતિ! ચારે દિશામાં શાંતિ પથરાઈ રહી છે. સર્વના હાથમાં તલવારો સ્થિર થઈ છે. સાધુ પ્રકૃતિ જેવા મહારાણા ભીમસિંહે મહાપુરૂષને જોઈ તેમના ચરણમાં દંડવત પ્રણામ કર્યા. સિદ્ધાન્તદેવ મહારાણા ભીમસિંહને ઓળખી શકયા અને આશિ-

વાદ આપતાં બોલ્યા: “ વત્સ ! પૂર્વની ખીના યાદ છે કે ? એક દિવસ સંસારના સુખનો ત્યાગ કરી ત્હેં જ વન ગમન કર્યું હતું કે ? તું જ પુત્રની ઇચ્છા માટે જંગલમાં ભટકતો હતો કે ? ત્હને યાદ છે કે મ્હેં જ ત્હને અનેક બોધદાયક વાક્યો કહીને આશિર્વાદ આપી આશ્વાસન આપ્યું હતું ! યાદ છે કે મ્હેં જ ત્હારો સન્યાસી વેશ ત્યાગ કરવા અને ગૃહસ્થ ધર્મ ધારણ કરવા કહ્યું હતું તે ! એક પુત્ર મેળવીને સુખી થયો છે, હમણાં ત્હને એક બીજો અસીમ બળ, પરાક્રમવાળો પુત્ર આપું છું. લે, તે લઇને સુખી થા. ” એટલું કહીને તેજસિંહનો હાથ પકડી ભીમસિંહના હાથમાં મૂક્યો.

તેજસિંહે ઉંચુ જોયું. તેણે જોયું કે સાક્ષાત્ સિદ્ધાંતદેવ પોતે જ આવ્યા છે. તેજસિંહ સિદ્ધાંતદેવના ચરણમાં પગે લાગ્યો. મહારાણા ભીમસિંહે પણ મહાત્માના ચરણમાં પડી ચરણ રજ લીધી. સિદ્ધાંતદેવે ભીમસિંહને ઉઠાડયો અને કહ્યું: “ વત્સ ! શોક કરશો નહિં. તમે મુસલમાન સાથે યુદ્ધ કરવા ગયા તે વખતે પદ્માવતીનું જે ન્હાનું બાળક પારણામાં ઝુલતું હતું અને જેને તમે નષ્ટ થયલું જાણતા હતા તે જ આ બાળક, તે જ આ યુવક તેજસિંહ છે. મ્હેં એનું પ્રતિપાલન કર્યું છે. મ્હેં એને સર્વ વિદ્યાઓ શીખવી છે. સાહસ અને બળમાં તે અપૂર્વ છે. તે ત્હારૂં નામ રાખે એવો થશે, તેથી જ મ્હેં એનું નામ તેજસિંહ પાડયું છે. જા, એને લઇને તું ત્હારા રાજ્યનું પ્રતિપાલન કર. ત્હારી મેવાડભૂમિનું રક્ષણ કર. ” ભીમસિંહે હાથ જોડી માથું નમાવ્યું. તેજસિંહે માથું નમાવ્યું. સાધનસિંહે પણ માથું નમાવ્યું. સિદ્ધાંતદેવે તેમને માથે હાથ મૂકી આશિર્વાદ આપ્યો. મહારાણા એક ચિત્તે સાંભળતા હતા. તેને પોતાનું ગુમાવેલું પુત્રરત્ન પુનઃ મળ્યું તેથી તેના હૃદયમાં આનંદ

ઉછળી જાય છે. રાજા, મહારાજા અને સર્વ લસ્કર સ્થીર થઇને હાથ જોડીને ઉભું છે,

મહારાણાએ પુત્ર તેજસિંહને છાતી સાથે દબાવ્યો. અહા! આ વખતે કેટલો આનંદ! પુત્રની વિરહવ્યથા જેણે અનુભવી છે ત્હેને જ ખબર છે કે પુત્ર શોકથી હૃદય કેવું બળે છે! સાધનસિંહે પોતાના બંધુને ઓળખ્યો. તેજસિંહે પણ પોતાના મોટા ભાઇને ઓળખ્યા પછી કહ્યું: "ભાઇ! ક્ષમા કર. અજાણતાં જે થયું તે ક્ષમા કર! ન્હાના ભાઇના દોષની ક્ષમા આપવી એજ મ્હોટા ભાઇનું કર્તવ્ય છે." તે સાધનસિંહને પગે લાગ્યો. સાધને ન્હાના ભાઇને છાતી સાથે દાબ્યો. તેનું મુખચુમ્બન કર્યું. સેનાપતિ હમીરસિંહે આવી તેજસિંહને નમસ્કાર કર્યા. સમરસાગર, સુખ સાગરના રૂપમાં બદલાઇ ગયો.

મહારાણા ભીમસિંહના હૃદયમાં આજે આનંદની સીમા નથી. તેણે વિજયસિંહને પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું: "આજે આપની કૃપાવડેજ હું મારા પુત્રરત્નને મેળવી શક્યો છું. નઠારૂં થાય છે તે સારા માટે જ. જેને દુઃખરૂપ જાણવામાં આવે છે તે પરિણામે સુખરૂપ નિવડે છે, તેનો મ્હને આજે અનુભવ થયો. ભગવાન જે કરે છે તે સારા માટે પરંતુ મનુષ્યને વિશ્વાસ રહેતો નથી. આપનાં દર્શનથી મ્હને પરમ કલ્યાણ પ્રાપ્ત થયું. હવે શત્રુતા ભૂલી જાઓ. આવો, આપણે સર્વ આલિંગન કરીએ. સર્વ બંધુતાના એક સૂત્રમાં બંધાઇએ. આવો, આપણે સધળા એકઠા થઇ મહાત્મા સિદ્ધાંતદેવનું આદરાતિથ્ય કરીએ."

સર્વ મહારાણા ભીમસિંહનું માન રાખતા હતા. સર્વ તેમનો આદરસત્કાર કરતા હતા. આજનો બનાવ જોઈ સર્વ મોહ પામ્યા

હતા. અયોધ્યાપતિ વિજયસિંહે બે હાથ જોડી સિદ્ધાંતદેવને પ્રણામ કર્યાં. તેમણે પણ મહારાણા ભીમસિંહની ક્ષમા માગી. પરસ્પર આલિંગન કર્યું. શત્રુ તે મિત્ર થયા. રાજા વિજયસિંહે સર્વને કહ્યું: " કૃપા કરી સેવકનું ઘર પાવન કરો. મહાત્મા સિદ્ધાંતદેવની ચરણ રજથી હું અને મ્હારૂં સજ્ય પવિત્ર થશે. " મહારાણા ભીમસિંહે કહ્યું: " પ્રથમ સર્વ મ્હારા રાજમહેલમાં ચાલો. રાણી પદ્માવતી તેજસિંહને જોઇ બહુ આનંદ પામશે." વિજયસિંહે કબુલ કર્યું. તે પોતાના લશ્કર સાથે ભીમસિંહની સાથે ગયો. આ સમાચાર ચારે દિશામાં ફેલાઇ ગયા. સત્રએ આનંદ પ્રવર્તિ રહ્યો.

પ્રકરણ અઠાવિશમું.

ગુમાવેલું પુત્ર રત્ન.

પુત્ર, એ માતાપિતાની કેવી અમૂલ્ય વસ્તુ છે ! ત્હેની ગેરહાજરીમાં માતાપિતાને કેટલું કષ્ટ થાય છે, તેનો બીજાને શો અનુભવ ? તે તો માત્ર માતાપિતાજ જાણે છે. સંતાન એ તેમના હૃદયનું કેવું અમૂલ્ય ધન છે ? તે માતાપિતાજ જાણે છે. પુત્રના મુખનું દર્શન નહિં કરવાથી માતાપિતાને કેટલું હૃદય–વિદારક કષ્ટ થાય છે, તે વિરહી માતાપિતાજ જાણે છે. જેનો એકનો એક પુત્ર મરણ પામે છે તેને કેટલું કષ્ટ થાય છે તે ત્હેનેજ પૂછો. તેના સિવાય બીજું કોઇ વર્ણન કરી શકશે નહિ.

મહારાણા ભીમસિંહ, વૃદ્ધ ઉમ્મરે જે દુઃસહ દુઃખ ભોગવતા હતા અને પુત્ર શોકથી હૃદય બાળતા હતા તે આજે ભગવાનની કૃપા

થતાંજ આનંદ કરે છે. આજે ત્હેમનું બળતું અંતઃકરણ શાંત થયું છે, આજે ત્હેમના હૃદયમાં સુખની લહેરો ઉછળી રહી છે. ગુમાવેલું પુત્રરત્ન મળવાથી આજે તે સુખના સરોવરમાં તરવા લાગ્યા છે.

ભાગ્યની વાત કોઈ કહી શકતું નથી. સંસારમાં કોના ભાગ્યમાં ક્યારે સુખનો ઉદય થશે અને ભાગ્ય આકાશ, ક્યારે દુઃખના અંધકારમાં અંધકારમય થશે તે કહેવાને કોઇ શક્તિવાન નથી. ભવિષ્યવેત્તા જોશીઓ ગમે તેટલો અહંકાર કરે તોપણ તે વ્યર્થ છે. ગમે તેટલા રૂપિયાના ઢગલા લઇ જન્માક્ષરો જૂવે તોપણ તે વ્યર્થ છે. કેટલાક વિદ્વાન જોશીઓ જન્માક્ષર ઉપરથી ભવિષ્યની કાંઇ ઝાંખી રૂપરેખા આંકી શકે છે પરંતુ તે નિશ્ચય નહિંજ. જો ભવિષ્યવેત્તા જોશીઓ સાચુંજ ભવિષ્ય કહેતા હોય તો તેમને પોતાને નાના પ્રકારના દુઃખ વખતે આંસુ કાઢતા જોઇએ છીએ તેમ થાય નહિ! મનુષ્યના જન્મ વખતે વિધાતાએ જે જે વાતો ભાગ્યમાં લખી છે તે થવાનીજ છે, છતાં અધીરાં માણસો જોશીઓને ત્યાં અથડાઇ અથડાઇ પૈસાનું પાણી કરી નાંખે છે! આજે જેને સુખી જોઇએ છીએ તે કાલે દુઃખી જણાય છે. આજે જેને ઉતરેલે ચ્હેરે, અને ફાટેલે લુગડે ફરતા જોઇએ છીએ તે કાલે હસતે ચ્હેરે રાજરાજેશ્વર થઈ ફરતા જણાય છે. એકજ મનુષ્યની એવી અવનવી સ્થિતિ જોઇ મનુષ્યો આશ્ચર્ય પામે છે. વિધાતાનું કામજ એવું છે. કોઇને હસાવે છે! કોઇને રડાવે છે! વિધાતાની લીલા, ભ્રમિત ચિત્તનાં માણસો જાણવા છતાં જાણતાં નથી. તે સુખીને દુઃખી કરે છે, દુઃખીને સુખી બનાવી દે છે. વિધિની લીલા નહિં જાણવાથીજ મનુષ્યો ચિન્તાની અગ્નિમાં જર્જરિત થાય છે. તેઓ ભગવાનની માયા જાણવા છતાં સુખમાં, દુઃખમાં ભગવાનના ચરણનું સ્મરણ કરતાં નથી. અજ્ઞાન મનુષ્યો પોતાનું

ભાગ્ય ભગવાનનાં ચરણ કમળમાં અર્પણ કરતાં નથી, પરંતુ અમૂલ્ય સમય ચિન્તામાં નષ્ટ કરે છે. એજ ત્હેમની મૂર્ખતા! એજ તેમના દુઃખનું કારણ!

અધર્મની રીતે વર્તવું, અધર્મને માર્ગે જવું, એ સ્હેલું હોવા છતાં પરિણામે તે ભયંકર ફળ આપે છે. અધર્મી માણસો અધર્મા-ચરણ કરીને પ્રથમ તો સુખ જૂવે છે, પ્રથમ તો ત્હેમને આનંદજ થાય છે; પરંતુ પરિણામે તેમાંથી દુઃખજ ઉપજે છે. ધર્માચરણ આચરતા મનુષ્યોને પ્રથમ બહુ દુઃખ વેઠવું પડે છે, પરંતુ પરિણામે ત્હેમને સુખ અને શાંતિજ મળે છે. ધૈર્ય અને ઈશ્વર ઉપર આસ્થા રાખનારા જીવાત્માઓને ધર્મમાંજ સુખ મળે છે. કળીયુગના ઘણા જીવો સુખની આશામાં ને આશામાં અનેક પ્રકારનાં પાપકર્મો કરી બેસે છે. જ્યારે કેટલાક ધર્માત્માઓ ધર્મના માર્ગમાં ગમે તેટલા કાંટા વાગવા છતાં, ગમે તેટલાં દુઃખો સહન કરવા છતાં, તે રસ્તેથી વેગળા ખસતા નથી. કેટલાંક જીવો, ધર્મને માર્ગે જતાં દુઃખ પામે છે, તેથી તેમને ધૈર્ય રહેતું નથી, એટલે તે અધર્મના માર્ગમાં પડે છે, અને તેમ કરીને આલોક અને પરલોકનાં સુખોથી ભ્રષ્ટ થાય છે, પરંતુ ધૈર્યવાળા, આસ્થાવાળા જીવો, ગમે તેટલાં દુઃખ સહન કરીને પણ ધર્મમાર્ગેજ જાય છે, અને તેથી પરિણામે સુખજ મેળવે છે. મ્હોટા મ્હોટા ધર્મપ્રચારકો, પરમાર્થી મહાત્માઓને પ્રથમ ઘણાં દુઃખ પડયાં છે, પરંતુ પરિણામે તે માર્ગ સુખકર થઇ પડયો છે. શાસ્ત્ર, ઇતિહાસ, પુરાણમાંથી ત્હેનાં અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે.

ધર્મમાં આસ્થા સ્થાપન કરીને, ધૈર્ય ધારણ કર્યું હતું તેથીજ ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરે અનેક દુઃખ વેઠવા છતાં પરિણામે સુખ ભોગવ્યું હતું. મહાપુરૂષ નળ રાજાએ અનેક દુઃખ વેઠયા પછી સુખ ભોગવ્યું

હતું. આપણા ધાર્મિક મહારાણા ભીમસિંહના દુઃખી ભાગ્યનું પરિવર્તન કેવું સુખરૂપ નિવડયું છે તે વાંચક પોતેજ જાણી લેશે. તેથી જ કહેવામાં આવે છે કે સુવિમલ સુખ ભોગવવાની ઇચ્છા રાખનાર મનુષ્યોએ ધર્મપૂર્વક વર્તવું. ધર્મ એજ અત્યન્ત સુખ આપનાર છે. ધર્મમાંજ મનુષ્યોને નિર્મળ આનંદ મળે છે.

મહારાણા ભીમસિંહ, પોતાના બન્ને પુત્રો તથા પરિષદ્ વર્ગ સાથે સિદ્ધાંતદેવની સેવા કરતા કરતા લાહોરના પોતાના રાજ મહેલમાં ગયા. ચારે દિશામાં આનંદદુન્દુભિ વાગવા લાગ્યાં. મહારાણાએ સિદ્ધાંતદેવને પોતાના રાજસિંહાસન ઉપર બેસાડી પોતે તેમના પગ આગળ બેઠા. સાધનસિંહ અને તેજસિંહ, મહારાણાની બન્ને બાજુએ ઉભા રહ્યા. બીજા રાજકર્મચારીઓ અને પરિવાર વર્ગ યોગ્ય સ્થાને બેઠા. આ વખતની રાજસભાનાં દર્શન કરતાંજ એવું ભાન થતું કે જાણે અમરધામમાં ઇન્દ્રસભા ભરાઇ છે, અથવા સ્વયંભૂ ભોળાનાથ જાણે સિદ્ધાંતદેવના રૂપમાં કૈલાસ છોડી મર્ત્ય લોકમાં આવી ધાર્મિક મહારાણા ભીમસિંહને આશિર્વાદ આપી રહ્યા છે. રાજાના આનંદ વડેજ પ્રજાને આનંદ છે. મહારાણાના ભાગ્યનું આવું પરિવર્તન જોઇ, પ્રજાજનોએ જયનાદ કરી ચારે દિશા ગજવી મૂકી.

સિદ્ધાંતદેવે સિંહાસન ઉપર બેઠા પછી સર્વને બેસવા આજ્ઞા કરી, અને મહારાણાને કહ્યું: “વત્સ! પુત્ર શોકમાં દુઃખી થયેલી રાણીને આ શુભ સમાચાર કહી આવ.”

ભીમસિંહે સન્યાસીની આજ્ઞા માન્ય કરી. તેઓ અન્તઃપુરમાં ગયા. સિદ્ધાંતદેવે, સભામાં બેઠેલા રાજાઓ સાથે ધર્મચર્ચા કરવા માંડી.

ભીમસિંહ અંતઃપુરમાં ગયા કે તુરત જ બન્ને રાણીઓ તેમની

પાસે આવી યુદ્ધની વાત પૂછવા લાગી. તેમને ખબર નહતી કે આ-જના યુદ્ધમાંથી તેમને પોતાનું ગુમાવેલું અમૂલ્ય રત્ન મળ્યું છે. મહારાણાએ રાણીઓને કહ્યું: "આ વખતે યુદ્ધ શરૂ થતાં જ જય લાભ થયો છે. તેના ઇનામ તરીકે તમારો જીવન પ્રાણ–ગુમાવેલું પુત્ર રત્ન તમને લાવી આપ્યું છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં મ્હારા ભાગ્યમાં આવું સુખ ભોગવવાનું લખ્યું હશે તે હું જાણુતો નહતો. ઘણા દિવસથી ગુમાવેલું, પારણામાંનું બાળક ફરીથી મળશે અને મને "પીતા" કહીને બોલાવશે એવી આશા નહતી. ભગવાન સર્વ જીવોનું રક્ષણકર્તા છે. તેમણે સિદ્ધાંતદેવના રૂપમાં મ્હારી મનોવાં-ચ્છના પૂર્ણ કરી છે. આવો આપણે તેમના ચરણની રજ લઇએ. આવો. આપણે ત્હેમને પ્રણામ કરી પવિત્ર થઇએ. તે પરમ યોગી રાજસભામાં બિરાજ્યા છે. ચાલો, આપણે તેમનાં દર્શન કરી કૃતાર્થ થઇએ."

રાણી સુશીલા અને પદ્માવતી આશ્ચર્ય પામ્યાં. અત્યારે તેમના હૃદયમાં જે આનંદ થતો હતો તેનું વર્ણન થઇ શકે એમ નથી. એમણે મહારાણાને બે હાથ જોડી પ્રણામ કર્યા. એ સમયે સિદ્ધાંત-દેવની આજ્ઞાથી સેનાપતિએ સાવનસિંહને અને તેજસિંહને લઇ અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કર્યો. સેનાપતિએ કહ્યું: "વીરપ્રસવિની મા પદ્માવતી! આ લ્યો, તમારા હૃદયનું ધન, તમારા દેહનું જીવન! તમારૂં ગુમા-વેલું પુત્ર રત્ન! આ લ્યો, તમારા હૃદયાકાશનો નિર્મળ ચન્દ્ર! આ તમારો ત્રિશ દિવસનો પારણામાં ઝુલતો બાળક પુત્ર! જેને માટે તમે આટલા દિવસ શોકસાગરમાં ડૂબ્યાં હતાં, જેને માટે તમે જીવન્મૃત દશા ભોગવી કલેશ કરતાં હતાં તેજ પુત્ર! દયામય. કરુ-ણાસિંધુ, ભગવાનની કરૂણાથી તેજ બાળક આટલા દિવસ જીવતો

રહી, આરાવલ્લી પર્વતની અંધારી ગુહામાં પૂજ્યપાદ ઋષિવર સિદ્ધાંતદેવના તપોવનમાં પ્રતિપાલિત થઇ યુવાન થયો છે. ઋષિદેવે તમારા પુત્રને સર્વ વિદ્યા શીખવી હોંશીઆર બનાવ્યો છે. એનું અપૂર્વ બળ કૌશલ્ય જોઇને જ એનું નામ તેજસિંહ પાડયું છે. એનામાં માતા પિતાના સર્વ ગુણ જણાય છે. એ યુદ્ધવિદ્યામાં બહુ નિપુણ છે. આટલા દિવસ સિદ્ધાંતદેવે એનું પ્રતિપાલન કર્યું છે. હવે તમારો પુત્ર લ્યો, અને જીવનનું સાર્થક કરો."

એટલું કહીને સેનાપતિએ તેજસિંહનો હાથ પદ્માવતિના હાથમાં આપ્યો. તેજસિંહ માતાને પગે લાગ્યો. પિતા અને સાધનસિંહને પગે લાગી તેમની ચરણરજ માથે ચડાવી. પદ્માવતિએ પુત્રને કપાળે ચુમ્બન કર્યું, તેના સ્હામે જોઇ રહી, તેના નેત્રમાંથી હર્ષનાં આંસુ નિકળ્યાં. સુશીલાએ પણ હસતાં હસતાં તેને કપાળે ચુમ્બન કર્યું. તેને માથે હાથ ફેરવ્યો, અને કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. મહારાણા પુત્રના મુખ સ્હામે જોઇ રહ્યા.

સર્વ મનમાંજ વિચારવા લાગ્યાં કે; "કયા પુણ્યના પ્રતાપ વડે આજે ગુમાવેલું પુત્રરત્ન તેમને મળ્યું હશે? જે મળવાની સ્વપ્ને પણ આશા નહોતી, તેજ યુવક પુત્ર આજે મળી આવ્યો છે. ભગવાનની દયા થઈ છે." આજે પદ્માવતિને વિશેષ આનંદ થયો હતો. તે અંતઃકરણપૂર્વક પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતી હતી. પુત્રના મુખ સ્હામે જોઈ રહી હતી.

અતિશય આનંદ થવાથી મનુષ્યને બાહ્યજ્ઞાન રહેતું નથી. હૃદયમાં આનંદનો પ્રવાહ વહેવાથી બીજા વિચારો તેમાં પ્રવેશ કરતા નથી. આટલી વાર સુધી તેને બીજો કાંઇ વિચાર થતો નહતો. હવે તે બોલીઃ "પ્રભુ, પ્રભુ! મ્હારૂં હૃદય ધન, આટલા દિવસ તું કેવી

સ્થિતિમાં રહ્યો હશે? બેટા! હું તને ત્રિશ દિવસનો પારણામાં મૂકી, ત્હારા પિતાના ઉદ્ધાર માટે યુદ્ધમાં ગઇ હતી. તને દાસીને સોંપ્યો હતો. મ્હારા પ્રાણજીવન! તેજ પૂણ્યબળ વડે આજે તને પુનઃ મેળવી શકી છું. ચાલ, બેટા! ત્હારા પ્રતિપાલક સિદ્ધાંતદેવનાં દર્શન કરાવી કૃતાર્થ કર."

જન્મદાતા માતાના મીઠા શબ્દો સાંભળી તેજસિંહે કહ્યું; "માતુશ્રી! તેને જોવાથી આશ્ચર્ય શું છે? તે આપણને કૃતાર્થ કરવાને તો રાજસભામાં બેઠા છે. પિતાની આજ્ઞા લઇને તેમનાં દર્શને ચાલો. માતાજી! તે યોગેશ્વર છે, મહા પુરુષ છે. મહા દયાળુ છે, મહા જ્ઞાની છે, મહા પવિત્ર છે, તેમના આશિર્વાદથી પ્રાણી માત્રનું કલ્યાણ થાય છે."

તેજસિંહના મુખમાંથી "માતુશ્રી" શબ્દ સાંભળતાંજ પદ્માવતિના હૃદયમાં અતિશય આનંદ થયો. ખોવાઇ ગયેલો પુત્ર આજે પદ્માવતિને "મા" કહે છે. પદ્મા તે સાંભળી અતિ આનંદ પામે છે. આજે પદ્માને કેટલો બધો આનંદ થાય છે તેનું વર્ણન કોણ કરી શકે એમ છે?

ઘણો વખત થયો છે. મહારાણા અંતઃપુરમાંથી સભામાં ગયા છે. સેનાપતિ અને સાધનસિંહે મહારાણાની આજ્ઞા લઇને રાજન્ય વર્ગ માટે જમવાની વ્યવસ્થા કરી છે. ઋષિ સિદ્ધાંતદેવ માટે નાના પ્રકારનો ફળાહાર તૈયાર થયો છે. મહારાણાએ બે હાથ જોડી તેમને અંતઃપુરમાં પધારવાની પ્રાર્થના કરી. અંતઃપુરમાં રત્ન, હિરા, મોતીથી જડેલ એક કિંમતિ સિંહાસન ઉપર ઋષિજી બિરાજ્યા છે. તેમના સ્હામે સર્વ ફલાહાર મૂક્યો છે. ઋષિજીએ પોતાના ઇષ્ટ દેવતાનું સ્મરણ કરી ફળાહાર કર્યો અને સેનાપતિ અને સાધનસિંહે પણ રાજન્ય-

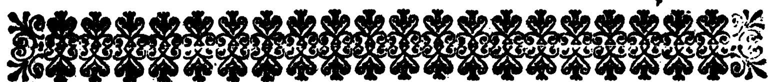
વર્ગને જમાડયા. યોગેશ્વર સિદ્ધાંતદેવના પધારવાથી રાજમેહેલમાં મ્હોટી ધામધુમ થઇ રહી છે. મહેલમાં ન્હાનાં મોટાં સર્વ આનંદમાં છે. સૌ કરતાં રાણી પદ્માવતીનો આનંદ વર્ણવી શકાય તેમ નથી. આજે ત્હેને ગુમાવેલો પુત્ર મળ્યો છે. જાણે આજે કૌશલ્યા માતાને બાર વર્ષ વનવાસ પામેલા રામચન્દ્રજી મળ્યા છે. માતાના હૃદયમાં અનિવાર્ય આનંદ પ્રવાહ વહી રહ્યો છે.

રજની દેવી પણ ઋષિવરનાં દર્શન કરવા અધીરી થઇ ઉઠી. તે પણ આજના આનંદમાં ભાગ લેવાને ધીમે ધીમે પૃથ્વી તલ ઉપર ઉતરવા લાગી. શુક્લાંબર ધારણ કરીને, તારાનો હાર પહેરીને, રજની દેવી જાણે હસવા લાગી. રાત્રિને સમયે મહારાણાના મહેલમાં દરબાર ભરાયો. અયોધ્યાપતિ વિજયસિંહે સિદ્ધાંતદેવના દેખતાંજ તેજસિંહ સાથે પોતાની કન્યાનો વિવાહ કરવાની મહારાણાને પ્રાર્થના કરી. સભામાં બેઠેલા સઘળા મનુષ્યોએ હા કહી. વિજયસિંહની માગણી સાંભળી સિદ્ધાંતદેવે પણ અનુમોદન આપ્યું. જ્યારે સિદ્ધાંતદેવની હા થઇ તો પછી બીજા કોની મગદૂર છે કે તે ના કહે! ત્યાર પછી કોઇની ના રહી નહિ! સર્વેએ સિદ્ધાંતદેવની હામાં હા મેળવી. પ્રાચીન સમયે, અમારા દેશમાં એક એવો રિવાજ હતો કે બાળકો પ્રથમ ગુરૂને ઘેર વિદ્યાભ્યાસ કરતા. બ્રહ્મચર્યના સર્વ નિયમો શિખતા, અને ત્યાર પછી ગૃહસ્થાશ્રમી થતા. આ નિયમને લીધે કોઈ પણ ગૃહસ્થાશ્રમીને સંસારનો ત્રાસ દુઃખ આપી શકતો ન હતો, અને અનેક પ્રકારના ક્લેશ-કંકાસ ભોગવવા પડતા નહોતા. કુમાર તેજસિંહ આપણા આર્યોના પ્રાચીન નિયમ પ્રમાણે બ્રહ્મચારી હતો. ગુરૂને ઘેર અનેક વિદ્યાઓ શિખ્યો હતો. હવે તે સંસારી થવા યોગ્ય થયો છે.

અયોધ્યાપતિ વિજયસિંહની કન્યા યામિનિ સાથે તેજસિંહનો વિવાહ નક્કી થયો. થોડા દિવસમાં લગ્ન થશે.

ભીમસિંહે બે હાથ જોડી સભાજનોને કહ્યું: "જ્યારે મ્હારા પૂજ્યપાદ ગુરૂદેવે, તેજસિંહનું પ્રતિપાલન કર્યું છે ત્યારે વાસ્તવિક રીતે તે તેમનો પણ પુત્ર છે. જન્મદાતા અને વિદ્યાદાતા એ બન્ને પિતા ગણાય છે, ગુરૂદેવે મ્હારા ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે. તેમની ઇચ્છા છે ત્યારે હું તેજસિંહનાં લગ્ન યામિનિ સાથે કરવાને ખુશી છું, તેમ છતાં મ્હેં સાંભળ્યું છે કે યામિનિ સાથે પંજાબ રાજકુમાર સંગ્રામસિંહનો વિવાહ થવાની વાત નક્કી થઇ છે. સંગ્રામસિંહ પણ મ્હને પરમપ્રિય છે. એ વિવાહનું શું કરવું તે હવે નક્કી કરવું જોઇએ."

મહારાણાની વાત સાંભળી વિજયસિંહે કહ્યું: 'મહારાજ! એ માટે ચિન્તા નથી. મ્હારા ભાઇની પુત્રી "અનુપમા" સાથે તેમનાં લગ્ન કરાવી આપીશ. તે કન્યા જેવી રૂપમાં લક્ષ્મી સ્વરૂપ છે તેજ પ્રમાણે ગુણમાં સરસ્વતિ જેવી છે." આ શબ્દો સાંભળતાંજ સભામાં બેઠેલા સર્વ જનોએ વિજયસિંહને ધન્યવાદ આપ્યો. તેજસિંહ અને સંગ્રામસિંહનાં લગ્ન ઠર્યાં. શુભ દિવસ નક્કી થયો. અંતઃપુરમાં આ સમાચાર કહાવ્યા. સર્વના આનંદમાં વૃદ્ધિ થઇ. પદ્માવતીના આનંદનો પાર રહ્યો નહિં. અત્યાર સુધીમાં ત્હેને આવો આનંદ થયો નહતો. રાત્રિ વધારે થવા લાગી. સર્વ નિદ્રાદેવીના સ્નિગ્ધ રાજ્યમાં વિશ્રામ લેવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ઓગણત્રિશમું.

તેજસિંહનાં લગ્ન.

મનુષ્યના જીવનમાં લગ્ન સમાન આનંદ નથી. અન્ય જાતિઓના લગ્ન કરતાં હિંદુઓનું લગ્નકાર્ય ઘણું આનંદદાયક છે. તે સમયે તેઓ પુષ્કળ દ્રવ્ય ખર્ચે છે. એટલું બધું ધન હિંદુઓ બીજા કોઇ પણ કામમાં ખર્ચતા નથી. આવો આડમ્બર તેઓ બીજા કોઇ પણ પ્રસંગે કરતા નથી. બે અપરિચિત પ્રાણુને એક સૂત્રમાં બાંધી આપવા એજ લગ્ન-વિધાન કહેવાય છે, બે પ્રાણુ એકઠા-મળીને એકત્ર થઇને-જગત્‌નાં દરેક કાર્યો કરે એજ વિવાહનું પ્રયોજન કહેવાય છે. પારકું માણુસ પોતાનું થાય એવું બીજું કોઈ બન્ધન જગત્‌માં નથી. પારકાને પોતાનું કરવા માટે જ લગ્નનું બંધન બાંધવામાં આવે છે, તેથી જ એકના પ્રાણુને બીજાના હૃદય સાથે પ્રતિજ્ઞાની પવિત્ર દોરીથી સાંધવામાં આવે છે. એક બીજા સાથે પ્રેમનાં બંધનથી બાંધી દેવામાં આવે છે. આવું પ્રેમબંધન એજ વિધાતાની સૃષ્ટિ-તત્વનું આદિ અને મૂળ કારણુ છે. પતિ પત્નીમાં એકતા થાય, તે બન્નેનાં હૃદય એક બીજા ઉપર અતિશય પ્રેમ રાખે અને એક બીજાને સુખી રાખવા બનતા પ્રયત્નો કરે, એજ વિધાતાની રચના છે. જો એવું પ્રેમબન્ધન ન હોત તો ભગવાનના આવા વિશાળ વિશ્વ રાજ્યનો વિસ્તાર થાત નહિં. નિયમ રહેત નહિં, સુખ, સંતોષ અને આનંદ રહેત નહિ! સ્ત્રી પુરૂષનું મિલન થવું અને પરસ્પર દિવ્ય પ્રેમ વધવો એજ સંસારનું

લક્ષ્ય છે. બ્રહ્મચારી તરૂણ પુરૂષને એક પતિવ્રતા, સધવી, સુલક્ષણી યુવતિ મળે અને તે બન્ને શાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવી સંસારને દેદિપ્યમાન કરે એજ તેમને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ નામના ચાર પદાર્થ આપે છે. એટલા માટે જ હિંદુ સંસારમાં વિવાહના બન્ધનનું વિશેષ પ્રયોજન છે. લગ્ન એ માત્ર કામી જનોના કામની શાંતિનું વિધાન નથી, લગ્ન એ કન્યાને ધનવાનોની દાસી બનાવનાર ક્રિયા નથી, લગ્ન એ ધનવાન કન્યાના હાથમાં ગરિબ વરનું ભાગ્ય વેચનાર ગુલામી ખત નથી. લગ્નનો ઉદ્દેશ મહાન પવિત્ર છે. લગ્નનું બંધન એ મહાન પવિત્ર બંધન છે. યોગ્ય યુવક યુવતીનાં લગ્ન એ સંસારમાં સ્વર્ગ બનાવી આપે છે, અને પતિ પત્નીને અનંત સુખ સાગરમાં આનંદ કરાવી અન્તે તે મહાન જગદીશ્વરના અમર ધામમાં લઇ જનાર ક્રિયા છે. આજ કાલ તે ક્રિયા કેવી વિચિત્ર થઇ ગઇ છે! તે ઢીંગલા ઢીંગલી પરણાવનાર કે વગર વિચારે ગમે તે યુવકની સાથે ગમે તે બાળાને પરણાવી દેનાર અજ્ઞાન માતાને ખબર છે! હિંદુ શાસ્ત્રમાં લગ્નનું મહત્વ સવિસ્તર વર્ણવ્યું છે. તેમાં કહ્યું છે કે લગ્ન એ આલોક અને પરલોકનું સાધન વિધાન છે. લગ્ન એ જીવતાં જીવન્મુક્ત અને અવસાન થતાં મોક્ષધામ મેળવવાની પવિત્ર ધર્મક્રિયા છે.

આજે તેજ અતિ મ્હોટી જવાબદારીથી ભરેલા પ્રેમબંધનમાં બંધાવાને અમારો તેજસિંહ તૈયાર થયો છે. તે બ્રહ્મચારી છે. સર્વ વિદ્યાકળા શીખ્યો છે. અયોધ્યાપતિ વિજયસિંહની સુલક્ષણા, પતિવ્રતા કન્યા યામિનિ સાથે ત્હેનાં લગ્ન થવાનાં છે. બન્નેનાં હૃદયમાં પવિત્ર પ્રેમના અંકુરો ફુટ્યા છે. લગ્ન થયા પછી તે પ્રેમવિકાસ પામશે, તેને સારાં ફળો થશે. આજે મહારાણાના મેહેલની શોભા વધી

છે, મેહેલને અનુપમ સામગ્રીથી સણગાર્યો છે. જે સ્થળે દૃષ્ટિ ફેરવશો તે સ્થળે નયનાનંદ વસ્તુઓ જણાશે. રાજમહાલયના સિપાહીથી તે મહારાણા પર્યંત સર્વ મનુષ્યોએ સુંદર પોષાક ધારણ કર્યો છે. રાજમાર્ગમાં સુંદર ફુલનાં તોરણો તથા ધ્વજા, પતાકા બંધાઇ ગયાં છે. મહારાણાનો પંજાબનો મેંહેલ આજે હસી રહ્યો છે. પંજાબના રાજકુમાર સંગ્રામસિંહનાં પણ લગન હોવાથી તે રાજમેહેલ પણ અપૂર્વ શોભા વિસ્તારી રહ્યો છે. બે લગન હોવાથી પંજાબમાં આજે આનંદ ઉત્સવ થઇ રહ્યો છે. અયોધ્યાપતિ વિજયસિંહ પોતાની કન્યા યામિનિ અને ભાઇની પુત્રિ અનુપમાને લઇ પંજાબ આવી પહોંચ્યો છે. આજે તેમનાં પવિત્ર લગન થશે. આજે ચાર પ્રાણીઓ લગ્નનાં પવિત્ર બંધનમાં બંધાશે.

ધીમે ધીમે સન્ધ્યા સમય થયો. રાજમેહેલ ઉપર દિપમાળા પ્રકટી. અંધકારનો નાશ થયો. લગ્નની શુભ ઘડી આવતાં જ સિદ્ધાંતદેવે મહારાણાને વરયાત્રા કહાડવાનું કહ્યું. મહારાણા પોતાના જાનૈયા સાથે લઇ, સિદ્ધાંતદેવ સહિત કન્યાના મંડપ આગળ જઇ પહોચ્યા. બીજી બાજુએ સંગ્રામસિંહ પણ આવી પહોંચ્યો. અનેક પ્રકારનાં વાજીંત્રોનો મધુર સ્વર કાનને તૃપ્ત કરવા લાગ્યો. રાજમહિલાઓ મંગળ ગીત ગાવા લાગી. ચારે દિશામાં આનંદની ધૂમ મચી રહી.

વિજયસિંહે સિદ્ધાંતદેવની આજ્ઞા લઇને પ્રથમ પોતાની કન્યા યામિનિનો તેજસિંહ સાથે હસ્તમેળાપ કરાવ્યો. ત્યાર પછી સંગ્રામસિંહ સાથે અનુપમાનો હસ્તમેળાપ કરાવ્યો. સભાજનોમાં આનંદ પથરાઇ રહ્યો. સઘળાંએ શુભ આશિર્વાદ આપ્યા. સિદ્ધાંતદેવે પણ બન્ને વરકન્યાને શુભાશિર્વાદ આપ્યા. લગ્ન થઇ ગયાં. યામિનિ અને તેજસિંહ તથા સંગ્રામસિંહ અને અનુપમાને જુદા જુદા શય્યા ભવનમાં મોકલી દીધાં.

મનુષ્યો ગમે તેટલાં આનંદનાં કામ કરે પણ સૌથી પહેલાં જમવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. જમવાની વ્યવસ્થા થાય નહિં તો દરેક કામ સારૂં થતું નથી. તેથી જ અમારાં દરેક કામમાં બ્રહ્મભોજન અને જ્ઞાતિ ભોજન કરાવવામાં આવે છે. અનેક મનુષ્યો જમીને સંતોષ પામે એના જેવો બીજો આનંદ કયો ? જેમણે અનેક મનુષ્યોને ભોજન આપ્યું છે તેજ ઉદાર મનુષ્યોને ખબર છે કે જમાડવાથી કેટલો આનંદ થાય છે ! જેઓ કૃપણ છે તેમને એ આનંદનો વિચાર આવશે નહિં સંતાનનું ! મુખ જોઇ પુત્રવતી માતાને કેટલો આનંદ થાય છે તે વંઝા સ્ત્રીને શી રીતે ખબર પડે !

લગ્નના ઉત્સવમાં આવેલાં સર્વ મનુષ્યો જમી પરવાર્યા. મિષ્ટાન્ન ભોજન જમી સર્વ સંતોષ પામ્યાં અને પોતપોતાને ઘેર ગયાં. આખી રાત ભોજન કાર્યમાં વીતિ ગઇ. પ્રાતઃકાળ થતાં જ વિજયસિંહ કન્યા વળાવવામાં ગુંથાયો. કિમતિ વસ્ત્રાલંકાર આપી વરકન્યા વિદાય કર્યાં. આટલા દિવસ પ્રતિપાલન કર્યા પછી, હૃદયનું ધન યામિનિ આજે પારકા ઘરનો આનંદ વધારવા ગઇ. આટલા દિવસ લાડકોડમાં ઉછરેલી, સ્વતંત્રતાપૂર્વક વર્તતી, પિતામાતાના માયાના બંધનમાં બંધાયલી એકની એક પુત્રી યામિનિ આજે પારકાની થઇ.

કન્યા રત્નનો વિવાહ થતાંજ તે પિતાના ગોત્રમાંથી નિકળી પતિના ગોત્રમાં પ્રવેશ કરે છે. તેથી હિંદુ શાસ્ત્ર પ્રમાણે પિતા માતાની એક પ્રકારની સગાઇ ઓછી થાય છે. તેના દ્વારા પિતાનું કોઇ પણ કાર્ય થઇ શકતું નથી.

વિજયસિંહે ભીમસિંહને પોતાની કન્યાની ભલામણ કરી. મહારાણા ભીમસિંહે પોતાના વ્હેવાઇ વિજયસિંહને નાનાવિધ મધુર વાક્યો

કહી આશ્વાસન આપ્યું. સર્વ પોતપોતાના રાજભવન તરફ ચાલ્યાં. સંગ્રામસિંહ પણ અનુપમાને લઇ પોતાના મહેલ તરફ ગયો. જોતજોતામાં લગ્ન જેવો શુભ સમય ચાલ્યો ગયો.

મહારાણાએ પુત્રના વિવાહ પ્રસંગે અનેક ધન, રત્ન, અન્ન, વસ્ત્રનું દાન કર્યું. રંક જનોનાં દરિદ્ર મટાડી દીધાં. સર્વનો આશિર્વાદ લીધો. પૂર્વ સમયે અમારા દેશમાં કોઇ રાજાને ઘેર શુભ સમય આવતાં અનેક દુઃખી દરીદ્રિઓનાં દુઃખ દારિદ્રય ઓછાં થતાં, પ્રજાનાં કલ્યાણાર્થે અનેક શુભ કાર્યો સ્થપાતાં, અનેક ભિક્ષુકોનું અને આશ્રિત જનોનું કલ્યાણ થઇ જતું. તે વખતે રાજાઓના ભણ્ડાર ભરપૂર હતા. આજે અમારા દેશી રાજાઓની મનઃ સ્થિતિ બદલાઈ ગઇ છે. તેમની વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાની પદ્ધતિ બદલાઇ ગઇ છે. આજે કોઇ દુઃખી દરિદ્રઓનાં દુઃખ દારિદ્ર ટાળતાં નથી. આશ્રિત પ્રતિપાલિત જનો ઉપર તેમને તેટલો પ્રેમ નથી ! તે વખતની અને આજની સ્થિતિમાં આસમાન જમીન જેટલો ફેરફાર થઇ ગયો છે !

રાણી પદ્માવતિને પુત્ર મળ્યો ત્યારે આનંદ થયો હતો. આજે પુત્રવધૂ મળતાં એકદમ આનંદ થયો. ઘરમાં વહુ જોવાની કોને ઇચ્છા થતી નથી, પણ વહુને સુખી સંતોષી રાખવી એ આજે ઘણી સાસુઓને આવડતું નથી, આજે તો વહુ ઘરમાં આવી ત્યારથી સાસુ પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર જોઇ લેવી ! અને નણંદ ડિટેકટીવ પોલીસ જોઇ લેવી ! નણંદ ભાભીની ચાડી કરી જાય અને સાસુ વહુને ધમકાવી રાત દિવસ ત્હેનું લોહી શોષણ કરે ! છોકરાને ભ્હડાવી બીચારી વહુનાં હાડકાં ખોખરાં કરાવે; એજ આવડે છે ! આપણી પદ્માવતી તેવી નહતી. તેણે વહુ આવી ત્યારથી પોતાની પુત્રી પેઠે તેને સુખસંતોષ

આપવા માંડયો. વહુ આવતાંજ તેણે દુઃખી દરિદ્રી સ્ત્રીઓને અન્નવસ્ત્ર અને ધનનું દાન કર્યું, અને સર્વનો આશિર્વાદ મેળવ્યો.

રાણી સુશીલા પણ પુત્રવધૂને જોઈ આનંદ પામતી હતી. તેનું કારણ એ હતું કે બીજી સ્ત્રીઓની પેઠે તે પોતાની શોકયને દૂષની નજરે જોતી નહતી, પરંતુ પદ્માવતિને પોતાની બ્હેન જેવીજ ગણતી હતી. પદ્માવતિના પુત્રને પોતાનાજ પુત્ર પેઠે ગણતી હતી, તેથી તેના આનંદનો પાર ન હતો. દરેક કામમાં તેજ અગ્રેસર થતી અને પોતાનોજ પુત્ર પરણતો હોય તેટલો લ્હાવો લેતી ! સુશીલા અને પદ્મમાવતિ વચ્ચે કોઇ પણ દિવસ કલેશ કંકાસ થયો નહતો. બંને સંપીને રહેતાં હતાં, તેથીજ તેમને આજે આનંદ થતો હતો.

સુશીલા પોતાના પુત્ર સાધનસિંહ અને સરોજિનીને મેળવી સુખી થઈ હતી. આજે પદ્માવતી પણ તેજસિંહ અને યામિનીને મેળવી સુખી થઇ. વાંચક તમે કહી શકશો કે આવા અતુલ્ સુખનું કારણ શું ? વિચાર કરવાથી તમને જણાશે કે ધર્મ એજ આવા સુખનું કારણ છે.

ઉપસંહાર.

પુત્રવિયોગી માતાને પુત્ર મળ્યો. એક મહિના સુધી સર્વ પંજાબમાં રહ્યા પછી પોતાની રાજધાની ચિતોડમાં આવી પહોંચ્યાં. ધર્મના રાજ્યમાં શાંતિનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. પરમધાર્મિક રાજાના રાજ્યમાં મૂર્તિમંત શાંતિદેવી અને પવિત્રતાનો નિવાસ થાય તેમાં આશ્ચર્ય શું ? સૂર્યવંશી ચિતોડ અને મેવાડના રાજાઓ હમેશાં પ્રજાવત્સલ છે. એક સમયે તેઓનાં યશનાં કિરણો વિશાળ ભરતખંડની ચારે દિશામાં પ્રકાશી રહ્યાં હતાં. એક સમયે વિંધ્યામેખલા.

જાહ્નવી પ્રવાહિત આ પવિત્ર દેશમાં અસંખ્ય વીર સન્તાનોનો જન્મ થયો હતો. એક સમયે સમસ્ત ભરતખંડ દેશ તે વીર ક્ષત્રિયોના બળ પરાક્રમથી ધ્રુજી રહ્યો હતો. એક સમયે તે બ્રહ્મચારી, ધર્મપરાયણ ક્ષત્રિય રાજાઓના પવિત્ર છત્ર નીચે સમસ્ત ભરતખંડ શાંતિની છાયા ભોગવતું હતું. એક સમયે મેવાડની પવિત્ર સ્વતંત્ર ભૂમિ, પોતાની કીર્તિમાળા વડે શોભાયમાન થઇ સર્વોન્નત થઇ હતી. એક સમયે તે બળ-બુદ્ધિશાળી ક્ષત્રિય રાજાઓએ ટેકને ખાતર પોતાના પ્રાણની દરકાર કર્યા વગર ભયંકર યુદ્ધો કર્યા હતાં. એક સમયે મેવાડની ધર્મપરાયણતા, સતી પતિવ્રતા, કુલ કામિનીઓએ દેશ અને ધર્મનું રક્ષણ કરવા માટે યુદ્ધમાં જઇ વિજય લક્ષ્મી મેળવી હતી, એક સમયે તે પવિત્ર ક્ષત્રાણીઓએ પતિવ્રતપણાનું રક્ષણ કરવા બળતી ચિતામાં પડી જ્વલંત ઉદાહરણો મુકયાં છે. તે વખતે તે વીરભૂમિની એવી દશા કેમ હતી? હમણાં તેની આવી દશા કેમ છે? તેનું કારણ માત્ર સ્વધર્મ પરાયણ, પ્રજાવત્સલ રાજાઓ નથી તેજ છે! જો કે હજુ ઉદેપુર, જયપુર જેવાં મેવાડ મારવાડના કેટલાક રાજાઓ ધર્મપરાયણ છે, પરંતુ તેરમા સૈકા જેવા દેશી રાજાઓ નથી! તે વખતે જે ઉદારતા, ધર્મપરાયણતા, જે ધર્માનુષ્ઠાન અને અતિથિસત્કાર હતો તે હવે નથી! મનુષ્ય ધર્મના માર્ગમાંથી જેમ જેમ વેગળો જતો જાય છે તેમ તેમ તેની લક્ષ્મી અને કીર્તિ ઓછી થતી જાય છે. કેટલાક રાજાઓ સુધારાના પૂજારી થવા લાગ્યા છે! પ્રાચીન નીતિ, નિયમોને ઓછા કરવા લાગ્યા છે. એવો પણ એક સમય હતો કે જે વખતે પરદેશી લોકો ભરતખંડમાં આવી દર્શન, વિજ્ઞાન, નીતિ અને ધર્મની શિક્ષા મેળવતા. એવો પણ એક સમય હતો કે જે વખતે પરદેશી લોકો ભરતખંડમાં રાજનીતિ અને યુદ્ધનીતિ શીખી જઇ પોતાના દેશમાં પ્રચાર

કરતા પણ આજે ? શું આજે અમે તેજ આર્ય જાતિ-છીએ ? શું આજે અમે તેજ ભારતવાસી છીએ ? શું આજે અમે તેજ ધર્મવીર ક્ષત્રિઓ છીએ ? ક્યાં છે તે બ્રહ્મચર્ય શિક્ષણુ શાળાઓ ? ક્યાં છે તે અમારા પરમ દયાળુ પ્રાચીન ગુરૂઓ ? ક્યાં છે અમારી તે પ્રાચીન વિદ્યાઓ ? તે બધું ક્યાં જતું રહ્યું ? તે બધું મેવાડ–મારવાડની પવિત્ર ભૂમિને છોડી ક્યાં ચાલ્યું ગયું ? ક્યાં છે તે મેવાડની પ્રાચીન દાન પ્રથા ? ક્યાં છે તે વીર ક્ષત્રાણીઓ ? તે ક્યાં ? અમે ક્યાં ? ગયું ! ગયું ! અમારૂં તે પ્રાચીન, સર્વ શુદ્ધ, સર્વ ગયું ! વાંચક ! તે પ્રાચીન સમયની પવિત્ર વાત યાદ આવતાં શું તમારા નેત્રમાંથી આંસુ વહેતાં નથી ? શું પવિત્રાત્મા વીર પુરૂષો અને વીર બાળાઓનાં ચરિત્રો વાંચતાં તમારા હૃદયમાં ખળભળાટ થતો નથી ? શું તમને રોમાંચ થતો નથી ? પરંતુ હવે તે સર્વનું સ્મરણ કરવું વ્યર્થ છે. મનુષ્ય પોતાની અજ્ઞાનતાને લીધે સર્વ ગુમાવે છે. તેને માટે શોક કરવો વ્યર્થ છે. જે ગુમાવ્યું છે તે શું પુનઃ આવવાનું છે ? નહિં ! કદી નહિં ! "રાજા કાલસ્ય કારણમ્" કહેવાય છે. તે શું ખોટું છે ? મેવાડના સૂર્યવંશી દાનવીર ગૌબ્રાહ્મણ પ્રતિપાલ રાજાઓ પોતાનો ધર્મ છોડતા થયા ત્યાં પછી વિશેષ શું કહેવું ? ગૌ બ્રાહ્મણનું રક્ષણ થતું ઘટી ગયું ! બ્રાહ્મણ અજ્ઞાન થતા ગયા ! જો ક્ષત્રિય રાજાઓ મન પર લે તો બ્રાહ્મણો અજ્ઞાન રહે નહિં ! ભૂખે રહે નહિં ! પવિત્ર મેવાડના (ક્ષત્રિય) સૂર્યવંશી રાજાઓ ! જાગ્રત થાઓ ! ગૌ બ્રાહ્મણનું પાલન કરો. !

મહારાણા ભીમસિંહ જેવા ધર્માત્મા રાજાના ધર્મરાજ્યમાંજ આપણે સુખ ઉપભોગ કરીએ છીએ. એટલુંજ સદ્ભાગ્ય ! જુવો આજે તો ચિતોડની પ્રજા કેવો આનંદ ઉત્સવ કરી રહી છે ?

* * * *

મહાત્મા સિદ્ધાંતદેવ ચિતોડ આવ્યા, મહારાણા સાથે કેટલાક દિવસ રહ્યા પછી તપોવનમાં ચાલ્યા ગયા. તપોવનમાં જતી વખતે પ્રાણોપમ તપસ્વી કુમાર તેજસિંહને અનેક સદ્બોધ આપ્યો. તેમણે કહ્યુંઃ—" વત્સ ! સંસાર એ સુખનું ધામ છે. એના જેવો બીજો કોઇ આશ્રમ નથી. ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને એક સાચા ગૃહસ્થાશ્રમીને યોગ્ય સર્વ નિયમો પાળવા, તેથીજ દુર્બળ મનનાં માનવીઓ સબળ મનનાં થાય છે. ઇન્દ્રિયોને સંયમમાં રાખવી, ધર્મ અને નીતિના માર્ગથી જરા પણ વેગળા જવું નહિ. દયા, દાન અને દીનતા છોડવી નહિ. પ્રજાને પુત્ર પેઠે પાળવી. તેના ઉપર ગુસ્સો કરવો નહિ ! તેના ઉપર જોર-જુલમ કરવો નહિ. સત્યનિષ્ઠાથી ચાલવાથી રાજ્યમાં શાંતિ રહેશે. ગૃ-હસ્થાશ્રમમાં રહીને ભગવાનનું ભજન કરવું. એજ આશ્રમમાં રહી ભોગ ભોગવવા છતા મોક્ષ મળશે બેટા ! ભોગમાં લીપ્ત ન થવું. તેમાં મન પરોવી દેવું નહિ. વત્સ ! સંસારમાં ડગલે ડગલે કઠિન પરીક્ષા આપવી પડશે. તેમાંથી પસાર થશે તોજ મોક્ષ મળશે. તોજ યશ, લક્ષ્મી અને સર્વ સુખસાધન મળશે. તને મેં સર્વ વિદ્યા શીખવી છે. તું ધર્મનાં સૂત્રો પણ ભણ્યો છે. હવે તેનો ઉપયોગ કરજે. વત્સ ! સંસારમાં માત્ર ધર્મ તરફ લક્ષ રાખજે. તેમ થવાથી ત્હારૂં પતન થશે નહિં. સમયે સમયે નાના પ્રકારની વિપતિમાં આવી પડશે. તે માત્ર સંસા-રમાં પરીક્ષા આપવા માટેજ, પણ ધર્મની દિશા તરફ લક્ષ રાખીને ચાલવાથી તે વિપત્તિઓ થોડીવારમાં જ ચિત્તના ચાંચલ્યનું નિવારણ કરી સુખ ઉપભોગ કરાવશે. સંસારમાં પ્રથમ માતાપિતાની સેવા કરવી જોઇએ. એના જેવું બીજું તિર્થસ્થળ નથી. અડસઠ તિર્થો તેમાંજ નિવાસ કરી રહ્યાં છે. સાક્ષાત્ દેવતાસ્વરૂપ માતા પિતાની સેવા કરવી, તેમના મનને સંતોષ આપવાથી જે આશિર્વાદ મળશે તેથી ત્હારૂં ક-

લ્યાણ થશે. તેમના ઉપર હૃદય પૂર્વક ભક્તિ રાખજે. એક પત્નીવ્રત પાળવું એજ ત્હારે માટે શ્રેષ્ઠ છે. તેમાં પણ મ્હેં જે કેટલાક નિયમો બતાવ્યા છે તે પ્રમાણે વર્તવું. પ્રજા એ ત્હારી કામધેનુ છે. તેને સંતોષમાં રાખવાથી મનકામના પૂર્ણ થશે, તેને જરા પણ દુભવવી નહિ. સહજ પણ દુઃખ દેવું નહિ. ગાયને જેમ વધારે ખોરાક મળે તેમ વધારે દૂધ આપે છે. તેમ પ્રજાને પણ સુખી રાખવાથી ત્હારા ઉપર વધારે ભક્તિ બતાવશે. પ્રજાને અસંતોષ આપવાથી પરિણામ હિતકર થશે નહિં. તે ત્હારા બાળકો છે. તું તેમનો પિતા છે એટલામાંજ બધું સમજજે. વત્સ! ગૌ બ્રાહ્મણનું તું પ્રતિપાલન કરજે. બ્રાહ્મણોને વિદ્યાદાનં આપવામાં ક્યાશ રાખીશ નહિં. તેઓ જગત્ગુરૂ છે. તેમને વિદ્વાન્ બનાવી સુખી રાખજે. હવે હું તપોવનમાં જઇશ, ત્હારૂં કલ્યાણ થશે."

મહારાણા ભીમસિંહ, રાજકુમાર સાધનસિંહ, સેનાપતિ હમીરસિંહ, રાણી પદ્મમાવતી, રાણી સુશીલા વગેરે સઘળાં માણસોએ ઋષિ સિદ્ધાંતદેવના ચરણમાં નમન કર્યું. સર્વ આનંદ કલ્લોલ કરતા પોતાનાં કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયાં.

નવિન નવલ કથાઓ.

સરરવિન્દ્રનાથ ટાગોર કૃત.

રાજર્ષિ.

નું ગુજરાતી ભાષાંતર. આ પુસ્તક ઘણુંજ ઉપયોગી બાળક અને સ્ત્રી પણ વાંચી શકે તેમ છે. તેમાં એક રાજા રૂષિમય જીવન શી રીતે વિતાવે છે. રાજ્ય ખટપટ અને ધર્માંધતામાં ન ફસાતાં દવિસાગર્ય્ય પ્રતિ આકર્ષાય છે. પોતાનું અહિત કરનારનું પણ હિત કરનાર ત રાજા બાળક પ્રતિ કેવા સ્નેહથી જોડાય છે. અંતે રાજ-પાટ છોડી ચાલ્યો જાય છે. પરંતુ છેવટે ધર્મનો જય થતાં કુકર્મ કરનારાઓ તેને સ્વાધિન થાય છે અને રાજ્ય પાછું મળે છે. બોધક અને ઉચ્ચ જ્ઞાનથી ભરેલી રહસ્યમય વાર્તા કીંમત રૂ. ૧-૦-૦.

છળપ્રપંચ અને દુષ્ટ કર્મોથી બચવા માટે

વિનોદચંદ્ર.

વાંચો આ નવલકથામાં કુકર્મ કરનારાઓ પોતાની જાળમાં સ્ત્રીઓને ફસાવવા માંડે છે. ધર્મને બ્હાને વ્યભિચાર કરવાની પ્રથા ચલાવનારાઓ ધર્મિષ્ટ સ્ત્રીઓને પોતાના પાસમાં સપડાવે છે. નિરપ-રાધ જીવાને દુઃખ આપે છે. અને તુરતમાં તાજા જણાતા લાભને મળવી ખુશી થાય છે અંતે પાપનો ઘડો ફુટે છે અને ધર્મનો જય થાય છે અને નીચ કર્મો કરનારાઓને દુઃખ પડે છે. વિગેરે વાંચવા લાયક રસમય વાર્તા સ્ત્રીપુરૂષોને ખાસ વાંચવા લાયક છે. કિં. રૂ. ૧.

અરેબીયન નાઇટસ જેવીજ રસીક વાતોથી ભરેલી

પર્શીઅન નાઇટસ.

અરેબીયન નાઇટસ જેવીજ રસીક અને ચમત્કારપૂર્ણ વાતોનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ છે. એકવાર વાંચ્યા પછી તેને હાથમાંથી મૂકવી ગમતી નથી. સાથે દરેક વાત બોધક છે. ગ્લેઝ કાગળ કીં. રૂ. ૧.

ભાગ્યોદય ઑફીસ—અમદાવાદ.

વૈદ્યકના ૫ થી ૧૦ રૂપિયાના પુસ્તકની બરોબર કરનાર

વૈદ્ય યાને વૈદ્યક.

ભાગ ૧-૨

આ પુસ્તકના **પ્રથમ ભાગમાં** વનસ્પતિનું ઓળખાણ, તેના ગુણ, વનસ્પતિની દવાઓ બનાવવાની રીત, ક્વાથો, ગુટીકા, ચુર્ણો, દરેક રોગની અત્યુત્તમ દવાઓ બનાવવાની રીત છે.

બીજા ભાગમાં—ધાતુની ભષ્મો બનાવવી, રસો, માત્રા, ગુટીકા, આસવો, અવલેહો, તેલો વીગેરે બનાવવાની અને અનુભવીક વૈદક ટુચકાનો સંગ્રહ છે. દરેક ભાગની કીં. રૂ. ૦-૧૨-૦. બંનેની સાથે કીંમત રૂ. ૧.

સ્ત્રીઓને રાત્રિદિવસ મનન કરવા યોગ્ય

સ્ત્રી-હિત શિક્ષા.

આ પુસ્તકમાં નવલકથા રૂપે એક સ્ત્રી પોતાની વિતેલી કથા અને અનેક સ્ત્રીઓનાં જીવન ચરિત્રોના પ્રભાવથી હજારો સ્ત્રીઓનાં જીવન શી રીતે સુધારી શકે છે, તેનું રસમય ભાષામાં વર્ણન છે. સ્ત્રીની પોતાની ફરજો અને કર્ત્તવ્ય, પુરુષ પ્રતિ તેનું વર્ત્તન કેવું હોવું જોઇએ. બાળકોને મહાન શી રીતે બનાવવાં, સ્વર્ગનું સામ્રાજ્ય પોતાના ગૃહરાજ્યમાં શી રીતે લાવવું, વ્યભિચારાદિ દુષ્ટ કર્મોથી શી રીતે બચવું, પતિવ્રતધર્મનું યથાર્થ રહસ્ય, ઘરકારભાર શીરીતે ચલાવવો વિગેરે વિષયો છે, નાની બાળકી વાંચી શકે તેમ જ યુવાન અને વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ પણ શીખામણ લઇ સુધરી શકે તેમ છે, નિંદ વિષયોથી નિરાળુ છે. ભાષા સાદી અને સરળ. જેમાં સેંકડો સ્ત્રીઓનાં જીવન ચરિત્રોનો સમાવેશ થાય છે. પાકુ પુઠું, ગ્લેઝ કાગળો કીં રૂ. ૨-૦-૦.

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે.
તંત્રી ભાગ્યોદય,
ભાગ્યોદય ઓફીસ—અમદાવાદ.

બનાવટી ધાતુ બનાવવી. હાથીદાંત જેવું લાકડુ બનાવવું. ઉંદર, ચાંચડ, ઉધેઈ, માંકણુ વીગેરે જંતુઓને દુર કરવાની રીત.

અનાજ સડે નહી તેના ઉપાય, લાકડાં સડે નહી તેવા ઉપાય લુગડાં કે ધાતુ ઉપરથી ડાઘ કાઢવા, ભેગ પારખવાની રીત, અગરબતી, બરાસ વીગેરે બનાવવું. કંકુ અબીલ, કાથો, એળીયો આરસ-પ્હાણુ, હાથીદાંત, હીંગળોક, વીગેરે બનાવવાં હીરામાણેક બનાવવાં, વાળ વધારવાના ને કાળા કરવાના ઉપાયો. આઇસ્ક્રીમ, સોડા, લેમોનેડ બનાવવુ, શરબતો બનાવવા, જુદી જુદી જાતનાં અત્તરો અને હેરઓઇલોની બનાવટ લવંડર. કોલન વોટર, ફ્લારીડાવોટર. અંગરાજ ગુલાબજળ, ટોનીક, જંજીર વીગેરે બનાવવાની રીત, સોડાવોટર ને લેમોનેડ માટે પાવડર બનાવવો. બીસ્કીટ બનાવવાં, છીંકણી બનાવવી, મીણબત્તી બનાવવી સ્લેટ. પેનો અને પેન્શીલ બનાવવી. દાટેલું ધન શોધી કહાડવાની વિદ્યા, શીંગડાનાં છીપ જેવાં બટન બનાવવાં, વીજળી બનાવવી, દુધમાંથી વધુ માંખણુ કાઢવાની રીત, વીજળીની અંગુઠી બનાવવી, ખારી સુંઠ અને પીંપર બનાવવી, સીગારેટ બનાવવી, પ્રાસ બનાવવા, કાસુ ને ફોટાને સાંધવાનું મિશ્રણુ, રાગ સુધારવાના પ્રયોગો, દારૂ ને અફીણુ છોડાવનારા પ્રયોગો, કપુરની માળા બનાવવી, ગંધકનો ને પારાના પ્યાલા બનાવવા, ચીકણી સોપારી બનાવવી, મોતીને પાણીદાર બનાવવું, સોનાના વરક બનાવવા, દરેક પ્રકારની અંગ્રેજી પેટંટ દવાઓ, અર્કો, ટીંચર અને એસેન્સો બનાવવા, જેવી કે કાર્બોનેટ ઑફ એમોનીયા, ઓક્સાઇડ ઑફ આયર્ન, ક્લોરાઇડ ઑપ ગોલ્ડ, લાઇમજ્યુસ, પોટાસ, ટોનીકપીલ્સ. કોલેરા મીક્શ્ચર દાદરનો મલમ, કોલેરાફોર્મ ક્વીનાઈનની ગોળીઓ, ફોસ્ફરસ પીલ, કંપાઉન્ડ આયર્ન મીકચર, સીરપ ઑફ હાઇપોફોસ્ફાઇટ ઑપ લાઇમ, નાઇટ્રીક પોટાસ, પેનકીલર, ક્લોરોડાઇન, સાઇટ્રીક એસીડ, ડોવર્સ પાવડર, કોલનવોટર, નાઈટ્રીક એસીડ, ઇસ્ટન્સ પીલ્સ, સારસાપરીલા, બાલામૃત, મેંથોલ, બામ, બાલનાશક સાબુ, તાંબુલવટી.

દરેક પ્રકારના મલમ ઉપરાંત આયુર્વેદીય દવાઓ, ભષ્મો, માત્રાઓ, રસાયનો, ગોળીયો, આસવો ચુર્ણો વિગેરે હજારો પ્રકારના મનુષ્યને ધનવાન બનાવનાર પ્રયોગો આ પુસ્તકમાં આપ્યા છે. પછી ધન પ્રાપ્તી માટે ઇશ્વરની મદદ મેળવવાના આધ્યાત્મિક ઉપાયો અને ગરીબમાંથી તવંગર થનાર માણસોના દૃષ્ટાંતો ઉપરાંત ઘણા વિષયોનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ કર્યો છે. હજારો નકલો ખપી ગઇ છે. બીજી આવૃતિ પણ ખપી જવા આવી છે. આ પુસ્તકથી ઘણા માણસો પૈસાદાર બન્યા છે અને તેના સેંકડો પત્ર મળી ચુકયા છે. કીં. રૂ. ૫—૦—૦ પો. ૦—૫—૦

રૂ. પાંચસો ખર્ચતાં ન મળે તે પુસ્તક માત્ર રૂ. ૮ માંજ ફોજદારી રેવન્યુ અને દીવાની તમામ કાયદાઓનો સંગ્રહ.

કાયદાનો શિક્ષક (બીજી આવૃત્તિ)

એ પુસ્તક તમામ કાયદાઓમાં છે. તેની બે હજાર નકલ ખપી જવાથી હાલમાં બીજી આવૃતિ નવા સુધારા વધારા સાથે બહાર પાડી છે જે ખપી જવા આવી છે. જેમાં દોઢસો ઉપરાંત કાયદાઓ છે. જેમાં લગભગ તમામ કાયદા આવી જાય છે. જેવા કે,

ફોજદારીમાં—ક્રીમીનલ પ્રોસીજર કોડ (જરૂરી ટીકા સાથે) ઇન્ડીઅન પીનલકોડ જરૂરી ટીકા સાથે પુરો, ડીસ્ટ્રીકટ પોલીસ એકટ, વીલેજ પોલીસએકટ, ડઆનો કાયદો, રેલ્વેનો કાયદો, આબકારી કાયદો, મ્યુસીનીપાલીટીનો કાયદો, પુરાવાનો કાયદો, પેટંટ, કોપીરાઇટનો કંપનીનો, ટ્રામ્વેનો, વીમા કંપનીનો, હીંદુસ્તાનના રક્ષણનો, જુગારનો, પ્રેસનો, વૈદ્યનો, અફીણનો, ફટકાનો, ગાંડાપણાનો, સરકારી વાતોનો, મોટરનો, સેનીટરીનો, મીડાનો વીગેરે ઘણા ફોજદારી કાયદાઓ છે.

દીવાનીમાં—સીવીલપ્રોસીજર કોડ પુરો. ઓર્ડરો સાથે, મુદતનો, હીંદુ લૉ, મુસલમાની સરેહ, કોર્ટ ફીનો, કરારનો, ઈઝમેન્ટનો, ટ્રસ્ટનો, સ્ટામ્પનો રજીસ્ટ્રેશન, ટ્રાન્સફર ઓફ પ્રોપર્ટી, કોર્ટ ઓફ વોર્ડસ, દક્ષીણના ખેડુતોનો, વારસાનું સરટીફીકેટ લેવાનો, હીંદુ વીધવાના પુનર્લગ્નનો, વાલી નીમવાનો, સમ ખાવાનો, વ્હેંચણ કરવાનો નાદારીનો, પ્રોબેટનો, પારસીઓના લગ્નને વારસાનો વીગેરે ઘણા કાયદાઓ છે.

રેવન્યુ યાને મુલ્કીમાં—લેન્ડ રેવન્યુ કોડ, પુરો—અગત્યની નોટ અને રૂલો સાથે સુધારેલો, મામલતદારની કોર્ટોનો કાયદો (કબજા હકનો) નરવાનો, તાલુકદારોનો, જકાતનો, ગરાસનો, વતનનો, તગાવીનો, લોકલફંડનો, ઇન્કમટેક્ષનો, મતાદારોનો, બંદરોનો, વ્હાણોનો, જંગલનો, વતનનો, ઇરીગેશનનો વીગેરે ઘણા કાયદાઓ છે.

દસ્તાવેજોના નમુના, દીવાની ને ફોજદારી કોર્ટમાં કરવાની અરજીઓના નમુના આ પુસ્તકમાં આપેલા કાયદા જુદા જુદા ખરીદવાથી પાંચસો રૂપીયા ખર્ચ થાય છે કારણ કે પીનલકોડ. પ્રોસીજર કોડ જેવાની છુટક કીંમત સાત સાત રૂપીયા છે. વળી ગુજરાતી ભાષામાં ઘણા કાયદાઓ તો મળતાજ નથી. જેથી દરેક ગામના પોલીસ પટેલને, પોલીસના તમામ નોકરો, મતાદારો, ઇનામદારો, શાહુકારો, ઠાકોરો, વકીલો દરેકને આ પુસ્તક ઉપયોગી છે. જેના સંબંધમાં કલેકટરો, હાઈકોર્ટ અને સેસન કોર્ટના જડજો, સરસુબા, દીવાનો, માજીસ્ટ્રેટો વિગેરેનાં હજારો સર્ટીફીકેટો મળ્યાં છે. જે સ્થળ સંકોચ અપાયા નથી. કીંમત માત્ર રૂ. ૮—૦—૦ પોસ્ટેજ ૦—૯—૦

મુંબઇ હાઇકોર્ટના જડજ નામદાર લલ્લુભાઇ શાહ લખે છે કે:—પુસ્તકમાં ઘણા નાના મોટા કાયદાઓનો સમાવેશ કરેલો જણાય છે. અંગ્રેજી નહિ જાણનાર માણસોને આ પુસ્તક ઉપયોગી થાય તે સ્વાભાવિક છે.